TOPLUMSAL YAPI VE İNANÇ BAĞLAMINDA

DERSİM ALEVİLİĞİ

DOĞAN MUNZUROĞLU

fam YAYINLARI

Fam Yayınları

TOPLUMSAL YAPI VE İNANÇ BAĞLAMINDA
DERSİM ALEVİLİĞİ

DOĞAN MUNZUROĞLU

İkinci Baskı:
Aralık 2012

Editör
Devrim Tekinoğlu

Tashih:
Gökhan Topal

Redaksiyon:
Süleyman Şahin

Teknik Hazırlık
Hayati Güngören

İSBN: 978-605-5293-08-6

Hayat Yapım Basım Yayın Matbaacılık
Organizasyon San. Tic. Ltd Şti.
Katip Mustafa Çelebi Mah. Büyükparmakkapı Sok.
No:22 D:10 Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0 212 243 13 63
Gsm: 0507 4313562
web: **www.famyayinlari.com**
e-mail: **famyayinlari@hotmail.com**
e-mail: famyayinlari@famyayinlari.com

Baskı:
Yön Basım Yayın Dizim Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. B Blok. No: 366 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 544 66 34

TOPLUMSAL YAPI VE İNANÇ BAĞLAMINDA

DERSİM ALEVİLİĞİ

DOĞAN MUNZUROĞLU

fam
YAYINLARI

İçindekiler

ÖNSÖZ

Bu kitabı eline alan okuyucu doğal olarak "Dersim'de diğer Alevi bölgelerinden tamamen farklı bir Alevilik mi var?" diye düşünecektir. Tamamen farklı olmasa da önemli farklılıkları olan bir Alevilikten söz ediyoruz.

Bu kitapta, bir zamanlar Dersim'de ve yakın bölgelerde yaşanmış, Alevi teorisyenlerin iddia ettiği inançsal çerçeveye pek uymayan bir Alevi süreğinden söz edilmektedir. Ve doğal olarak Alevi inancını Türk ulusal kimliğine yedekleyen bir anlayış eleştirilmektedir. Türk ulusunun inşa sürecindeki çalışmalara Aleviliğin bolca malzeme yapılması ve teorik alanda "Türk dini" gibi bir algının yaratılması eleştirilmektedir.

Aleviliği tamamen mana ve batın dünyasına ait gizemli bir boyut olarak ele alanlar da eleştirilmektedir. Her kültürel unsur gibi Alevi inancının da maddi yaşamın bir yansıması olduğu, orada bir "sır" aramanın yazara reyting kazandırmak dışında bir işe yaramadığı fikrindeyim. Günümüz insanı olguların nesnel temellerini anlamaktan çok gizemli, sırlı, kandırıcı yanma büyülenmeyi tercih etmektedir. Bu tavır, doğruyu öğrenmeyi değil oyalanmayı, umutlanmayı, büyülenmeyi, kandırılmayı tercih eden tavırdır ve dünya düzenini elinde tutanların halka empoze ettiği tavır da budur. Bugün "Alevilik" diye tanımlanan inanç dizgesinin olgusal temellerini irdeleyen kitaplar oldukça azdır. Ya "alperen yayılmacı" anlayıştan ya da "gizemli-sırlı" anlayıştan bakılmaktadır. Bu bakış açıları azımsanmayacak derecede etki yaratmaktadır. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da yalanlar doğrulardan daha fazla alıcı bulmaktadır.

Bu kitapta fiziki olarak Dersim'den uzaklaşmış bazı şahsiyetlerin özlem dolu, duygusal tavırlarla Dersim'e abartılı bir kimlik giydirmeleri ve geleneksel yaşam biçimini, inanç süreğini yüceltmeleri de eleştirilmektedir. Bu kesim, farkında olarak ya da olmayarak Dersim'e taşıyamayacağı bir sıfat yüklemektedir. Kimileri Dersim'de hiç sınıfsal yapının oluşmadığını, kimi bütün uygarlıkların kaynağının Dersim olduğunu, kimi bu coğrafyanın homojen bir kültürün merkezi olduğunu öne çıkarmaktadır. Bu tezlerin sosyolojik gerçekliklerle alakası yoktur.

Dersim'de yaşadıklarımdan ve yaşlılarla gerçekleştirdiğim diyaloglardan edindiğim izlenimlere göre, uzun yıllar önce bölgede küçük öbekler şeklinde yaşayan, günümüz anlamında "Alevilik" diye adlandırılıp adlandırılamayacağı tartışmalı bir inanç süreği vardı. Genel olarak "dewres" diye adlandırılan, normal yaşam biçiminin ötesinde bir yaşam süren kişilerin gerçekleştirdiği bir ayin (tewt) vardı. Ama tamamen doğa tapınmacı ve samimi bir tarzdı. Organize olmuş dinin misyoner grupları(dedeler) sonradan bölgeye gelmiş, Şah İsmail süreğini ve Türkçe deyişleri getirmişlerdir. Bu grupların ortak özelliği, söylem ve buyruklarında İslam'ı referans almalarıdır. Bunlar Dersim'e Kur'an'ın yorumlarını getirmişlerdir. Sarısaltuk, Devreşcemal, Seyit Sabun ve Alabas Ocakları gibi bazı ocaklar sonradan gelmiş ve Türkçe dili ile deyiş söylemiş, organize bir cem bağlama ritüeli ile bölgeye yayılmışlardır. Bu ocakların bir kısmı bölge inancına ve diline karışmış, böylece sentez bir yapı şekillenmiştir. Eski pirler-dewreşler, keramet sahibi bazı şahsiyetler, dinsel statü sahibi aileler zamanla bu yayılmaya direnemeyip ruhani önderlik işlevlerini bir şekilde terk etmişlerdir. Mesela Delil Berxecan, Qoce Sori, Şixesenu gibi aileler... Kanımca Kureş ve Bamasur gibi ocaklar da İsmaili misyonerlik yayılmasının öncesine ait ocaklardır. Ama sonradan, kısmen yeni Aleviliğin deyiş ve gülbenklerine uyum kurmuş, dönüşmüşlerdir. Hüseyin Doğanay; Cemal Taş ve Hüseyin Ayrılmaz ile yaptığı bir röportajında bunu vurguluyor: "Biz Türkçe deyiş söylerken 'dewres' gelir, kendi dilinde bir şeyler söyleyip tewt ederdi" diyor. Yani cem'in standart bir ritüele dönüşmesi sonradan bölgeye gelen 'Şah Hatayi Dedeliği'nin eseridir. Muhtemelen Şah İsmail, yaygın olan, ama çeşitlilik gösteren Zerdüşti- panteist ayinleri, semah ve cem etkinliklerini standart Türkçe dilli bir ayine dönüş-

türmüştür. Dersim yöresinde Ezidi, Zerdüşti ya da başka inanç grupları varken Türkçe deyişler ve standart cem anlayışı dede ocaklarıyla gelmiştir. Kureşanların ölü gömme gelenekleri bile yoktur. "Verge Kureşi"(Kureş Kurdu) bir efsane değil bir gerçekliktir. Kureşanlar ölülerini kurda kuşa terk etmekteydiler. Dewres denilen şahısların doğaüstü yetenekler de göstererek yaptıkları ibadetler otantik-doğaçlama olaylardır. Genellikle kutsal dağ, ırmak, kaya veya ulu ağaç çevresinde gruplanmalar vardır: Tujik Baba, Muzır Baba gibi... Bu doğa varlıklarıyla anılan gruplar birbirleriyle bazı ritüellerde birleşmektedirler. Tewt denen coşa gelmeler üç beş kişiyle, birdenbire veya bir topluluk içinde coşa gelerek ya da birkaç dervişin bir araya gelip mest olduğu, demlendiği anların ayinleridir. Atalardan kalma sözlü bir gelenektir. Kısaca "tewt" bir coşa gelmedir. Standart olarak çerax yakılan, miraçlama okunan, semah ekiplerinin kırklar menkıbesiyle okuduğu, 12 görev düzeni içindeki cemlerin yeni olduğu Dersimlilerin bu konulardaki acemiliğinden de anlaşılmaktadır. Formel cemlerle tanışıklık en fazla üç yüz yıllık bir tanışıklıktır. Bu coğrafyadaki doğa tapınmacı inanç çeşitliliğini bir standarda indirgeyen grupların Dersim'e sonradan girdiği anlaşılmaktadır.

Elinizdeki kitabın birinci baskısı çıktıktan sonra Türkiye'de göreceli bazı değişimler yaşandı. Dersim birkaç defa Türkiye'nin gündemine oturdu. Onur Öymen'in Dersim sözleri ile başlayan süreç, başbakanın cümle arasına sıkıştırdığı özrü ile ülke çapında tartışılmaya başlandı. Ülke içinde Dersim tabusunun tartışılması sağlıklı bir seyir izlemese de Dersim'de faili devlet olan bir kırımın gerçekliği ilk defa kabul edildi. Böyle bir süreçte Dersim Yaşam Geleneği'ni anlatan elinizdeki kitabın ikinci baskısını hazırlamak gereklilik oldu. Kitap tekrar gözden geçirilerek düzenlendi.

Türkiye toplumu önyargılar toplumudur. Alevi olan-olmayan birçok insanın başkalarıyla ilgili bilgileri çoğu kez abartılı bir-iki duyumdan ibarettir. Bu gerçekliği dikkate alarak ikinci baskının giriş bölümüne Alevilikle ilgili genel bir değerlendirme koydum. Bir Alevi'yi Alevi kılan temel davranışları, Alevilerin ritüelleri, önemli günleri, neleri kutsal saydıkları gibi...

Kitabın birinci bölümünde Dersim'deki "Kırmanc" yaşam geleneğiyle ilgili bir değerlendirme var. Bu bölümde, toplumsal yaşamın

analizi konusunda bazı tespitler göreceksiniz. Pirlik, rayberlik, mürşitlik, aşiret bağı, kirvelik, musahiplik gibi kurumsal yapılanmaların Dersim Yaşam Geleneği içindeki yeri irdelenmiştir.

Dersim'in yakın tarihi ile ilgili nerdeyse hiçbir yazılı eserin olmaması büyük bir eksikliktir. İkinci bölümde yakın tarih ve inançtaki değişim süreci, solun yöreye girişi, Kürt hareketinin bölgeye etkisi gibi konular ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde Türklük, Kürtlük, Zazalık, Kırmanciya kavramları üzerine bir değerlendirme var. Dersim halkı kimlik konusunda kafası en karışık olan halktır. Umarım kitabın bu bölümündeki değerlendirme Dersimli okuyucunun kafasını biraz netleştirir.

Ekler bölümünde Tarıq, Taba(tabu), Kesim Vergisi, Ahmet Yesevi Efsanesi gibi konular işlenmektedir. Ayrıca kitabın ikinci baskısında; Kadınlarda Yüz Kapatma Geleneği, Ver Lewaynê-Cı Antenê, Qurç-Nisangê gibi başlıklar altında yeni bölümler ekledim. Bu sözünü ettiğim kavramlar Türkiye yazın tarihinde ilk defa ele alınmış kavramlardır. Ayrıca, Buyruk Üzerine, Alevi Terminolojisinde Kullanılan Terimler, Yedi Ulu Ozan gibi yeni dosyalar da var.

Kitabın birinci baskısında Dersimlilerin kesim vergisi aldığı köyleri içeren tabloyu yayınevi kitaptan çıkarmıştı. Bu yeni baskıda "kesim veren" ve "kesim alan" köylere ilişkin tabloları da göreceksiniz.

Doğan Munzuroğlu

ALEVİLİK HAKKINDA KISA BİR DEĞERLENDİRME

Popüler Şii-İsmaili derviş sürekleri Anadolu'ya gelmeden önce, yöresel farklılıklar gösteren bir inanç çeşitliliği söz konusudur. Yöresel farklılıklar gösterse de genel olarak Anadolu'da Alevilik şu özelliklerle öne çıkar:

Aleviler musahip tutar. Musahiplik yol kardeşliğidir. Erkek çocuklar arasında gerçekleşen bir ikrardır. Birbirleriyle musahip olacak gençler birbirlerini beğenip, kararlarını ailelerine bildirirler ve yola girme törenlerinde pir onları tarikin altından geçirerek musahipliğini ilan eder. İdeal olan budur; ama birçok yerde, musahip olacak çocukları aileleri belirler. Bu seçimde de ekonomik ve toplumsal birçok faktör etkili olur. Çoğu kez musahip seçimi gençlerin iradesine bırakılmaz. Birbirleriyle musahip olan insanlar arasında gerçek bir kardeşlik varmış gibi, beş göbek (kuşak) evlilik ve cinsel ilişki günah sayılır. Cemde, darda ve birçok geleneksel ilişkide musahipler aynı suçun ortağıdır.

Kızılbaş Alevilerde kirvelik vardır. Kirvelik oldukça önemli bir toplumsal ve ahlaki bağdır. Erkek çocuklar sünnet edilmeden önce bir başka alevi ailenin büyüğüne kirvelik teklif edilir. Karşı taraf kabul ederse, bir nişan verilir. Sünnette, kirve, çocuğun bütün sıkıntı ve sevinçlerinde yanındadır. "Eteğine kanı dökülmüş" derler. Bu ilişkide de kirveler ve onların erkek tarafından akrabaları arasında evlilik yasaktır. Kızılbaş Kürt Alevilerde çok önemli bir akt olan kirvelik bağı Bektaşilerde ve Tahtacılarda yoktur. Buyruk adlı yol kılavuzunda da kirvelikten hiç söz edilmez. Nusayrilerde bu kurumsal yapı "emmilik" diye bilinir. Emmilik kirvelik ve musahiplik arası bir ilişkidir.

Aleviler yılın belirli aylarında, özellikle muharrem ve hızır ayında cem tutarlar. Genellikle perşembe günleri ve ekin derildikten sonra bu cemler yapılır. Cem, bir çeşit sosyal dayanışma, paylaşma, yargılama ve arınma etkinliğidir. İbadet ve semah dışında bu özellikleriyle de öne çıkar. Semah ise cem törenlerinin önemli bir aşamasıdır. İbadeti, zikri ve arınmayı içerir. Anadolu'da semahlar yöresel farklılıklar gösterirler. Bu bölgesel zenginlikler, coğrafi yalıtılmışlığın ve kültürler arası etkileşimin eseridir. Son yıllarda şehirlerdeki cem evleri kurumlaşması semahlardaki otantik figürleri giderek tek tipleştirmiştir. Bölgesel zenginlikler korunamamıştır.

Alevilerin mürşidi, piri, rehberi vardır. Dinsel hiyerarşide ve örfi hukuk hiyerarşisinde en alt tabakada talip vardır, Talip rehbere bağlıdır. Rehber pir'e, pir de mürşide bağlıdır. En üst makam mürşitlik makamıdır. "El ele, el hakka" felsefesinden dolayı bir aşirete veya aileye pir olan, başka bir pir ocağının talibi olabilir. Kızılbaş Alevilerde, Bektaşilerden farklı olarak pirlik babadan oğula geçer. Pirlik soydan gelir. Bu durum toplumda kapalı bir tabakalaşmaya yol açmıştır. Alevilerde sık sık öne çıkan "biz gürühu Naci'yiz, orucumuz tutulmuş, namazımız kılınmıştır" iddiası bu sistemle uyumlu bir iddiadır. Yahudilerde olduğu gibi Alevilikte de "soylu ırk" "kurtulmuş halk" iddiası görülür, Bektaşilikte böyle bir iddia yoktur. Kızılbaşlarda böyle bir iddia mevcuttur.

Anadolu'da belli aileler belli pir ocaklarının talibidirler. Bu, yüzlerce yıl böyle devam etmiştir. Talip olan kişi pir olamaz. Pirlerin ehl-i beyt soyundan geldiği varsayılır. Buna rağmen, dikme (rehber) diye adlandırılan ailelerin de zaman içinde pirlik kurumuna eklemlendiğine dair onlarca örnek vardır. Bu tür durumlarda onlara da ehl-i beyt soyuna dayanacak bir secere gerekecektir! Talip pirine bağlıdır ve ona hakulla (çıralık) verir. Bölgedeki aşiretler, pir ocakları arasında bölüşülmüşlerdir ve bu durum binlerce yıl devam etmiştir. Savaş, göç gibi durumlarda talip değişimi söz konusu olmuştur.

Cem dışında "cemaat mahkemesi" ve "düşkün ocağı" gibi ahlaki ve hukuksal kurumlar vardır. Bir alevi, tarih boyunca kadıya gitmemiş, bütün problemlerini kendi cemaat mahkemesinde çözmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Kızılbaş yaşamı şeriatın dışındadır ve ona nerdeyse hiç bulaşmamıştır. Cumhuriyetten sonra da bu alışkanlık uzun yıllar devam etmiştir. Alevi canları; hâkime, savcıya gitmemiştir. Sünni şeriatın dışında durdukları gibi, cumhuriyet döneminde de uzun yıllar devlet hukukunun dışında kalmışlardır. İnançları ve yaşam felsefeleri gereğince devlete hep uzak durmuşlardır. Yaşadıkları katliamlar bu tutumlarını keskinleştirmiştir.

Kızılbaşlarda "Tarıq" adında bir "kutsal yola girme ve tapınma objesi" vardır. Bazı bölgelerde, özellikle Bektaşilerde ve Anadolu'daki bazı ocaklarda tarıq yerine pençe kullanılır. Tarıq, bir metreye yakın boyda, süslemeli bir değnektir. Çoğu kez baş kısmı yılanbaşı gibi şekillendirilmiştir. Üç boğmalı bir dal parçasıdır. Kızılbaş Alevilerde çok etkili bir yola girme ve biat etme objesidir. Modern dedeler ve alevi dernekleri, putçulukla suçlanmamak için bu objeden hiç söz etmezler. Tarıq gerçekliğini görmezlikten gelerek, totemist inançların dışında olduklarını, hümanist olduklarını ispatlamaya çalışırlar. Oysa; farklı adlarla adlandırılsa da tarıq Anadolu'da oldukça yaygın bir tapınma objesidir. Hemen hemen her Alevi köyünde yeşil kılıflara sarılı, bir çekmecenin içinde itinayla saklanan bir tarıq vardır.

Aleviler genel olarak tekeşlidirler. Çokeşlilik (erkeğin birden çok kadınla evlenmesi) istisna olarak görülür. Boşanma kurumu yoktur. Boşanmaya karşı sert tedbirler uygulanır. Dersim yöresinde "ceniya mar-û ber e" diye adlandırılan boşanmış kadınla evlenmek nikah gerektirmez. Bu tür evlilikler makbul sayılmaz. Buna rağmen reel hayatta bu durum oldukça zorluk yaratmıştır. Alevilerde çok kadınla evlilik ancak kadın çocuk doğurmaz, ya da ailenin erkek çocuğu olmazsa, görülür. Realitede bazı aşiret reislerinin, hatta bazı pirlerin bile birden fazla eşi vardır. Ataerkillik çoğu kez Alevi inancının bu kuralını işlevsiz kılmıştır. Bu nedenle Dersim Alevilerinde erkeğin birden çok kadınla evlilik yaptığı görülmüştür.

Alevilerin; Cavidanname, Buyruk, Hüsniye, Kırk Sual, Kumru gibi kutsal saydıkları kitaplar vardır. Bu kitaplardan Cavidanname, Hurufiliğin kurucusu Fazlı tarafından yazılmıştır. Kur'an'ı sayısal gizemlerle açıklayan, Batıni inançları İslam ile sentezleyen tasavvufi bir eserdir. Buyruk ise Anadolu'da yaygın olan bir eserdir. Buyruk, bazı yerlerde Kur'an'ın önüne geçer. "İmam Cafer Buyruğu" diye bilinir. Bu adla Anadolu'da ve Mezopotamya'da yüzlerce Buyruk nüshasına rastlanır. Bir çeşit Kızılbaş ilmihâlidir. İmam Cafer'e ait olduğuna inanılan buyruklarda ondan sonra yaşamış şahsiyetlerden söz edilmesi bilimsel ve kronolojik tarih bilincinin olmadığını gösterir. Buyruk adlı eserin Şah Hatayi (Şaxeta) tarafından düzenlendiğini iddia eden yazarlar da mevcuttur. Buyruk gibi eserler, diğer kutsal metinler gibi menkıbe ve rivayet kaynaklı tarih anlayışının ürünüdürler.(Bkz. kitabın Buyruk ile ilgili bölümü)

Aleviler kendilerini İmam Cafer mezhebinden sayarlar. Hz Ali'den sonra "imamet" geleneğine bağlı kalarak inanç silsilesini sürdürürler. Yani Ali'nin soyundan gelenlerin imam olarak kabul edilmesi ve onların dini hiyerarşide merkez sayılması söz konusudur. İmamet geleneğini sürdürmeleri "kerametin soydan geçtiği" tezini doğrulamaktadır. Bu zihniyet Aleviliğin demokratik bir örgütlenme gibi görünmesine rağmen -en azından geçmişte- kendi içinde katı bir tabakalaşma içerdiğini gösterir. Şia'da bu katılığı görmek mümkündür. Anadolu'daki Bektaşilik gibi örgütlerde bu katı yapı çözülmüştür. Anadolu Alevilerinin tarih boyunca iktidar olamamalarından, sık sık göç ve sürgün yaşamalarından dolayı kapalı tabakalaşmaları zedelenmiştir.

Aleviler, Halifelik gibi iktidar silsilesini reddederler. İlk halifeliğin Ali'nin hakkı olduğunu, hile ile bu hakkın elinden alındığını savunurlar.

Muharrem ayında 12 veya 13 gün oruç tutarlar. Bu oruç bir çeşit yas ya da perhiz sürecidir. Bu orucun yıl içinde sürekli yer değiştirmesi onun İslami kaynaklı tek ritüel olduğunu varsaymamıza yol açmaktadır.

Şubat ayında Hızır için üç gün oruç tutarlar. Hızır orucu daima şubatın aynı günlerinde tutulur. Anadolu'da, yörelere göre tarihi değişse de genellikle şubatın ilk iki haftasına rastlar.

Dersimin bazı bölgelerinde Howtamal-Kara Çarşamba diye bilinen bir kutsal bayram vardır. 17-21 Mart tarihleri arasında yapılan bir etkinliktir. "Howt deh mart" Kürtçede 17 Mart demektir. Kavram oradan gelmiş olabilir. Ya da yedi tanrı inancının tezahürü olabilir. Bu kutsal gün; baharın gelmesi, doğanın canlanması ve ölmüşleri anma günüdür.

Aleviler süreklerini "dört kapı kırk makam" ile ifade ederler. Her Alevinin doğumdan ölüme kadar bu aşamalardan geçmesi gerektiğine inanılır. Bu kapılar: görgüde, sosyalleşmede ve nefis terbiyesinde kişinin aşması gereken merhalelerdir. İlk kapı şeriat kapısıdır. Dinsel ve pratik bilgileri alma aşamasıdır. İkinci kapı tarikat kapısıdır. Bir yola girme, bir düşünceyi benimseme, bir gruba mensup olma aşamasıdır. Üçüncü kapı marifet kapısıdır. Kendini gösterme, yeteneklerini dışa vurma aşamasıdır. Dördüncüsü hakikat kapısıdır. Hakikat kapısı tanrıya ulaşma, "insan-ı kâmil" olma aşamasıdır. Mürşitler, yetkin insanlar, nefsini öldürmüş insanlar dışında kimse bu merhaleye ulaşamaz. Bu kapılar ve makamlar bilgi ve davranışta yetkinleşme aşamalarıdır. Dört kapı kırk makam anlayışı Aleviliğin tasavvufi yanıdır. Aleviliğin Bektaşilikle temel ortak noktasıdır. Pratikte nasıl uygulanacağı belirsiz bir iddiadır. Ancak yerleşik tarikatlarda ve Bektaşilikte az çok uygulanabilmiştir. Kırsal bölgelerde uygulanması güç bir nefis terbiyesi sürecidir.

Alevilikte, "Kırklar Cemi" diye bir cemden söz edilir. Bu cemin mantığı: eşitliği, paylaşmayı, bir beden bir ruh olmayı ve Ali'nin yüceliğini anlatır. Kırklar cemi, Muhammed'in miraca giderken kırklarla buluştuğunu anlatan, Alevilerin cemlerinin ana temasını ifade eden temel ritüeldir. Birçok Alevi yazar bu ceme gizemli anlamlar yüklemiştir. Alevilerin "sır" dediği şeyi bu cemde aramışlardır. Bence sır, merkezi semavi dinlerin ve Sünni şeriatın yasakladığı ortaklaşa yaşamdır. Kırklar ceminde bunun için "üryan ve büryan,

bir ruh, beden oldular" denir. Kırklar menkıbesi, Alevilerin temel ilham kaynağıdır.

Siyasal iktidarların hizmetine girmemiş, tekke ve şeyhülislam gibi kurumlarm iktidarına bulaşmamış Anadolu Kızılbaşlığı gibi inançlar insana yabancılaşmamış inanç döneminden birçok iz taşırlar. Anadolu ve Mezopotamya'daki inanç, yaşamın gereksinimlerine göre bölgesel farklılıklar arz eder.

Aleviler ibadetlerinde raks, müzik ve semah kullanırlar. Bu, onların Sünni İslam'dan en önemli farklarıd. Cemlerinde yedi ulu ozan saydıkları şahsiyetlerin deyiş ve gülbenklerini okurlar. Hüzünlü, gizemli ve etkileyici bir müzik eşliğinde semah giderler. Bu yüzden onlar hakkında, Ebu Suud gibi birçok şeyhülislam tarafından "katli vaciptir" şeklinde fetvalar çıkarılmıştır. Müziğin, özellikle bağlamanın Alevi deyişlerindeki yeri çok önemlidir. Bazıları ona "telli kuran" demişlerdir. Müziğin cazibesi ve gizemi tarih boyunca birçok toplumda dinsel ayinlere mistik bir güzellik katmıştır. Semah, Alevi inancında oldukça önemli bir yere sahiptir. Aleviler, semahta kullanılan müziği diğer eğlence müziklerinden ayrı tutarlar. Dersim Alevilerinin kendi dillerinde kurmanci ve kırmancki deyişleri de vardır. Bunlar Doğu Dersim'de daha çok Sey Qaji ve Kureşan pirlerine, diğer bölgelerde Alişer, Ağbaba ve Gızkm gibi şahsiyetlere aittir.

Alevi kavramı, kimilerine göre Ali'yi sevenler anlamındadır. Kimilerine göre ise alavi, yani alevperest kavramından gelmedir. Hangi anlamda olursa olsun Alevi kavramının 1900'lü yılların başında ilk defa, İttihat ve Terakki'ciler tarafından kullanıldığı birçok araştırmacının ortak görüşüdür. (Buna rağmen bazıları bu kavramı Luviler'e kadar götürmektedirler) Bu yıllardan önce kullanılan en yaygın ad, "Kızılbaş" adıdır. Alevilikte, heterodoksi bütün Anadolu inançlarının izlerini görmek mümkündür. Zerdüştiliğin, Manist-panteist inançların, Şamanizm'in, Hristiyanlığın, Yeni Platoncu düşüncenin izlerini bulmak mümkündür.

İslam'ın yayılma döneminde bu inançlar İslami yayılmaya karşı koyamadıkları için, İslam içinde kendilerine yakın saydıkları

Ehlibeyt'e bağlanmış ve Kızılbaş tarikatlar şeklinde örgütlü yapılarını sürdürmüşlerdir. 600 ile 1300 yılları arasında Kürtler, Türkler ve İrani birçok halk bu yolla İslam içinde varlığını sürdürme çabası içine girmiştir. Kendi inançlarıyla İslam'ı sentezleyip, biraz daha kolay, reel ve uygulanabilir bir İslam yaratmaya çalışmaktadırlar. Kürtler, Türkler, Acemler ve diğer yerli halklar İslam içinde Araplarla bir türlü eşit muamele görememişlerdir. Bu halklara "mevali kesimi" denmektedir. Ancak Abbasi devleti döneminde bu halklar devletin çeşitli kademelerinde yer almışlardır. Bu yüzden, Abbasilerde mevali kesimi fazla hor görülmediği için; bilimde, felsefede, sanatta önemli gelişmeler bu döneme rastlar. Özellikle Arap olmayan Müslümanlar Abbasi döneminde, eskiye nazaran oldukça rahattırlar. Bu durum uzun sürmez. Her siyasi iktidar bu kesimleri lanetli ilan etmiştir. Katı İslam şeriatını, yağma ve talanı kabul etmeyen bu kesimler hem direniş ve isyan mevzisi hem de kendilerine özgü İslam yaratma merkezidirler. Anadolu'da yaygın olan ve İmam Cafer tarafından yazıldığı iddia edilen buyruklarda bu inancın temel ilke ve şartları sıralanmaktadır. Buyrukta tasavvufi bir derinliğe de rastlanmaktadır.

1100-1300 yılları arasında Anadolu'da Hacı Bektaş tekkesi, bu inanç mozağinin önemli adreslerinden biridir. Anadolu halkları üzerinde birleştirici bir etkiye sahiptir. Osmanlınm manevi gıdalarından biridir. Daha sonra, Balım Sultan döneminde Bektaşilik sistematik bir tarikata dönüşür. Düzenle dirsek temasında olan tekke, uzun bir süre saltanat sürer. Bu dönemde Anadolu Kızılbaşlığı'ndan neredeyse tamamen kopan tekke, varlığını 1925'deki tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar sürdürür.

Aleviler, Yavuz Selim'den sonra oldukça baskı gören bir kesimdir. Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki etkisi Osmanlı'da topraklarını ve siyasi nüfuzunu yitirme korkusuna yol açmıştır. Bu sebeple Yavuz Selim, İdris-i Bitlisi adındaki birinin etkisiyle Kürt beylerinin bir kısmını yanma çekmiş ve Çaldıran Savaşı'nı kazanmasıyla Aleviler üzerinde sistematik bir katliama başlamıştır. Osmanlı, o tarihten sonra Alevilere karşı zalimane bir politika yürütmüştür. Osmanlının son dönemlerindeki karmaşa da en

çok Alevileri etkiler. Bu dönemde Dersim bölgesi hariç Alevi halkın tümü saldırı ve talana açıktır.

Cumhuriyet, Aleviler için bir umut olmuştur. Çünkü cumhuriyet hilafeti ve egemen Sünni şeriatı kaldırmıştır. Fakat, kuruluş yıllarından sonra anlaşılmıştır ki cumhuriyet, Alevilerin ölüm korkusunu azaltmaktan başka onlara hiç bir hak vermeyecektir. Dersim'de, Maraş'ta, Çorum'da, Sivas'ta, Gazi Mahallesi'nde yine Aleviler toplu kıyıma uğramışlardır.

Bektaşilik ile Anadolu Kızılbaşlığı arasında şu farklar göze çarpar:

Bektaşilik bir tarikatın adıdır. Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra Balım Sultan adında biri tarafından düzenlenmiştir. İstanbul gibi kentlerde, esnaf ve yeniçeriler arasında oldukça benimsenmiş bir tarikattır. Panteist inançlardan çok hümanist-monoteist dinlere açık bir örgütlenmedir.

Anadolu Kızılbaşlığı, Mezopotamya ve Anadolu kaynaklı birçok inancı içinde barındırır. Anadolu Kızılbaşlığında, pirlik babadan oğla geçer. Pir ocakları ehlibeyt soyundan olduklarına, talipleri inandırmak zorundadırlar.

Dolayısıyla biraz daha kapalı bir tabakalaşma sistemi söz konusudur. Bektaşilikte ise "dede" ya da "baba" olmak, tekkeye girmiş herhangi birinin ulaşabileceği bir mevkidir. Bektaşilerde, dışarıdan tekkeye girmek mümkündür. Yarı kapalı bir tabakalaşma söz konusudur. Ehlibeyt soyundan olmak gibi bir kriter yoktur. Onların arasında da; bel evladı, yol evladı tartışmaları vardır. Bu nedenle, Dede Babalar ve Çelebiler diye iki kol oluşmuştur.

Anadolu Kızılbaşlarında "tarıq" diye bir kutsal obje vardır. Anadolu'da yaygın olan Buyruk örneklerinde de defalarca adı geçen bu obje Bektaşilerde yoktur. Bektaşiler onu "put" diye nitelerler. Günümüz Alevi örgütlülüğünde de bu objeden elden geldiğince söz edilmemeye çalışılır. Çünkü bu tür ayrılıkların birliğin önünde engel olduğuna inanılır. Bektaşilerde ve Bektaşiliğe sonradan bağlanmış Ağuçan Ocağı gibi ocaklarda yola girmek için pençe kullanılır. Buna, "Pençe-i Ali Aba" denir. Bu, pirin elini talibin sırtına vurması şeklinde gerçekleşen bir ritüeldir.

Anadolu ve Mezopotamya Kızılbaşlarında kirvelik oldukça önemli bir akttır. Bektaşilerde ve Batı Anadolu'daki birçok yerde kirvelik yoktur.

Alevilerde musahiplik vardır. Musahiplik oldukça önemli bir akttır. Bektaşilerde bu muhipliktir.

Alevilerde, bu dünyada cezalandırma (düşkünlük) gibi bir uygulama vardır.

Anadolu Kızılbaşlığında belirgin bir kurumlaşma, sistematik bir yol güzergâhı, merkezi bir tekke olmadığı için yaşam biçimine göre şekillenmiş bir inanç vardır.

Alevilikte Türkçenin egemen olması 1400-1500 yıllarından sonradır. Bu yıllara kadar Kızılbaş inancının ve ritüelinin temel dilleri Farsça, Kürtçe, Zazaca gibi İrani dillerdir. Türkçe sonradan bu toplumun dili olmuş, şiirde oldukça güzel ürünler vermiş ama inanç ve felsefede etki yaratamamıştır. Kızılbaş inancının esas bilgi kaynakları İranidir. Mazdeizm, Hürremilik gibi kaynaklardan beslenmiştir. Kızılbaş inanç kaynaklarından biri olan Şihabuddin Fazlullah Esterabadi eserlerini Zazacanın bir kolu olan Gurgan lehçesiyle yazmıştır. İmam Cafer buyruğunda da adı geçen, Hatayi ve Nesimi'nin övgüyle söz ettiği Fazlı, Aleviliğin beslendiği temel kaynaklardan biri olan Hurufiliğin kurucusudur. Cavidanname, Nawmname, Arşname gibi eserleri İran Zazacasıyla yazılmıştır. Alevilerin sıkça kullandığı "orucumuz tutulmuş, namazımız kılınmıştır" sözü Fazlı'dan kalmadır. İnsanın tanrılık aşamasına gelmesi (hulül) gibi düşünceler onun düşünceleridir. Ahmet Yesevi gibi ruhani beyitler yazan biri Alevilik için "ser çeşme" sayılıyorken, Fazlı gibi temel düşünce ve inanç gözeleri yok sayılmıştır. Bugün Aleviliği Şamanizm'e bağlayıp adeta bir Türk dinine dönüştürmek isteyenler Zerdüşt'ten Mazdek'e, Hürrem dinlerden Babek'e, Babekten Şeyh Bedreddin'e devreden düşünce ve eylem silsilesini görmemezlikten gelmektedirler. Bu düşüncede olanlar Alevi terminolojisinde tek Türkçe terimin bulunmamasını nasıl açıklayacaklardır?

Alevi deyişlerinde zamanla Türkçe dilinin benimsenmesi; yok sayılan, zulme uğrayan Türkmenlerin ve Türkmen dilinin, Os-

manlının siyasi iradesinin inadına sahiplenilmesidir. Alevi süreğinin ifadesinde ev sahipliği yapan diller, günümüzdeki Kemalist, Türk Alevici Sentez'e kadar hiçbir zaman baskıcı ve zorlayıcı bir karakter göstermemişlerdir. Otoritenin, zorun dili olmamışlardır. Selçuklu ve Osmanlı Arapçayı ve Farsçayı benimsediği için Alevi inancına mensup mutasavvıflar, bir dönem egemen dilin dışındaki dilleri sahiplenmiş ve sürdürmüşlerdir. Aslında 1200'lü yıllara kadar egemen dil Farsçadır. Ayrıca her halk kendi dilini kullanmaktadır. Halk kendi dilini, katliamlara rağmen inadına sürdürmüştür. Erdebil Tekkesi, Alevi inanç ve yol dilinin Farsça, Arapça ve Kürtçeden Türkçeye döndürülmesinde oldukça etkili olmuştur. Bu da siyasi bir tepkidir. Belki de Şah İsmail Anadolu'yu kazanmak için bu dili seçmiştir. Daha sonraki Alevi ozanları, Osmanlmın inadına Türkçe deyiş söylemişlerdir. Bu tavır; halktan, köylüden, mazlumdan yana olma tavrıdır. Kürtçe, Ermenice gibi dilleri baskı altında tutmak için değildir. Kürtçe, Ermenice, Rumca gibi diller cumhuriyete kadar Alevi süreğinde kolayca ifade edilmişlerdir. Cumhuriyetin tek dilli milliyetçi çizgisine kadar diller arasında ciddi bir problem olmamıştır. Alevi pirleri, etnik kökenleri ne olursa olsun gittikleri bölgenin dilini benimsemişlerdir. Bir ocağın Urfa'daki kolu Kürtçe konuşuyorken, İzmir'deki kolu Rumca konuşabilmektedir.

1. BÖLÜM

DERSİM'DE TOPLUMSAL YAPININ KISA BİR ANALİZİ

Dersim'de toplumsal yapı, kendine has özellikler arz ediyordu. Merkezi yapılanmaların ve iletişimin zayıf olduğu dönemlerde, Anadolu'da her yöre kendine özgü sosyo-kültürel özellikler gösteriyordu. Dersim bu özgünlüğünü uzun yıllar korudu. 1938 yılına kadar bu yapı pek bozulmadı. Hatta 38 sürgün ve kıyım süreci de bu yapıyı tam olarak çözemedi. 1980'li yıllara kadar fazla bozulmadan sürdü. Asıl büyük bozulmayı 1970–2000 yılları arasında yaşadı. Dersim'in sosyo-kültürel yapısı, kendine özgüydü. Çünkü coğrafi olarak yalıtılmış bir bölgeydi. Çemişgezek ve Pülümür beyleri dışında toprağa dayalı ciddi bir feodal yapılanma yok denecek kadar azdı. İç bölgelerde toprak yetersizdi. Arazinin büyük bölümü dağlıktı ve ormanlarla kaplıydı. İçerde ekonomi; büyük oranda, ağalık sistemine pek benzemeyen bireysel üretime, kısmi hayvancılığa, vurgun ve talana dayanıyordu. Geniş çaplı sürü hayvancılığı; yörenin aşiret yapısından, aşiretler arası çelişkiden, vurgun ve talandan dolayı pek gerçekleşemiyordu. Ayrıca, kış mevsiminin uzun sürmesi keçi dışındaki hayvanların besiciliğine imkân vermiyordu. Kış mevsiminde kullanılacak olan yemin, yaz mevsiminde otlaklardan biçilip kurutulması için yeterince imkân yoktu. Beslenen hayvan sayısı aile başına beş-on sığırdan öteye

gidemiyordu. Sekiz aylık hayvanları kıştan bahara çıkarmak neredeyse imkânsız gibiydi. En çok hayvan besleyenler aşiret büyükleriydi. Bunların da koruyucu milisleri, aşiret adamları vardı. Aşiret örgütlenmesi içine giremeyen Ermeni kökenli aileler ve diğer göçmen aileler aşiretlerin yaptırımlarına boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Aşiretler arası kavgalar ve baskınlar nedeniyle silahlanma bir zorunluluktu. Silah taşımak her erkek için âdeta bir görevdi. Bazı kadınlar bile silah taşıyordu. Sürü sayısı çoğalan aile ve aşiret, dışarıdaki aşiretlerin saldırılarına hedef oluyordu. Dolayısıyla kimsenin, büyük mülkiyetle aradan sıyrılıp ağa olma şansı yoktu.

Birbirlerinin zayıf zamanlarını kolluyorlardı. Hayvanların otlatılma zorunlulukları nedeniyle kaçırılmaları ve gasp edilmeleri arazi koşullarına göre imkân dâhilindeydi. Çapul ve vurgun durumu, aşiretlere mensup olmayan bireyleri ve aileleri siliyordu. Ya aşirete katılıp "bext" (sığınmacı olarak aşirete katılma) olurlardı ya da silinirlerdi. Dolayısıyla bext zorunluluktu. Dışarıdan gelip zaman içinde aşirete katılan aile, kısa sürede kendi geçmişini unutuyor, aşiret içinde eriyordu. Aşirete katılmayan aileler ise dağılıyordu. Örneğin, Ada köyünde Qoz adında bir kişinin aşiret mensubu olmadığı için, yine aynı köyden bir kişinin de Acemoğlu aşireti mensubu olmadığı için evleri talan edilmiş mal ve mülkleri bölgedeki aşiretlere kalmıştır. Aşiretler arası vurgun ve talan aşiret dışı yaşama fırsat vermiyordu. Bu durum tarımsal üretime de pek imkân vermiyordu. Çünkü tarlalar talan ediliyordu. Korumak için yeterince silahlı adam gerekiyordu. Ermeniler, aşirete bağlı olmayan bazı köylüler ve Gewanlar tarım yapıyorken, diğer aşiretler tarımı küçümsüyorlardı. Çemişgezek, Göktepe-Çarsancak ve Pülümür bölgelerinde palazlanan ağalık sistemleri devletle iç içe olmalarına ve çoğu kez devletin doğrudan bölgedeki temsilcileri olmalarına rağmen İç Dersim aşiretlerinin hışmından kurtulamıyorlardı. Yörede aşirete bağlı olmayanları iyi bir kader beklemiyordu. Bu kesimler genellikle ürettikleri tarımsal ürünlerden bir kısmını çeşitli şekillerde (Bera, kesim, kelepur) İç Dersim'deki aşiretlere kaptırıyorlardı. Hatta tarım yapanlar, özellikle Ermeniler

dağlık ve ormanlık bölgedeki vurguncu aşiretlere bir pay (kesim-bera-omê) ayırıyordu (kesim vergisi için ekler bölümüne bakınız). Bazen vurguncu aşiret bu payı beğenmiyor, ürünü tümden gasp ediyordu. Tarım oldukça zahmetli bir işti, insanı bir yere bağlıyordu. Bu yüzden pek tercih edilmiyordu. Toprak sahibi olmak fazla bir anlam ifade etmiyordu. Talan ise hem heyecanlı hem de kârlı idi. Yörede kelepur diye adlandırılan talan nedeniyle ataerkil yaşam gittikçe pekişiyordu. Çünkü güçlü erkekler her zaman yaşam savaşının kahramanlarıydılar. Vurgun ve kaçakçılık erkek işiydi. Fiziki güç gerektiriyordu. Aşiretler arası kavgalarda da erkek öne çıkıyordu. Toplumda kadının rolü gün geçtikçe azalıyordu.

Darı ve kurut (çökelek kurutularak yapılan bir yiyecek) en temel beslenme ürünleri idiler. Bölgeden izlenimlerini anlatan Türk ve yabancı gezginlerin çoğu darı ve kurutun bölge halkının yegâne beslenme kaynağı olduğunu belirtiyorlar. Buğday, kımıl ve çekirge zararlısına karşı dayanıksız olduğundan zamanla darı ekimi artmıştır. Ayrıca baharlık buğday (usarı) ve arpa da ekiliyordu. Tarımda buğday arpa ve darı dışında, cumhuriyetle birlikte Anadolu'nun diğer bölgelerinde ekimi yasaklanan tütün etkili bir üründü. Dersimliler tütün ekip Erzincan, Malatya köylerinde pazarlıyorlardı. Kaçak yollardan gelen sigara kâğıdı, silah, kahve gibi ürünler Dersim üzerinden Türkiye'nin diğer bölgelerine ulaştırılıyordu. "Biz kâğıt ve tütün kaçakçılığı yapıyorduk. Cumhuriyet hükümeti tütün ekmeyi yasaklamıştı. Urfat, Xuxos gibi yerlerde tütün ekemiyorlardı. Biz o zaman orada kalıyorduk. Gelip Pulur'dan tütün götürüp orada satıyorduk. Burada tütün ekiyorlardı, devletin etkisi yoktu, bir iki jandarma vardı. Pardi'de, Ada'da, Ziyaret'te tütün ekiyorlardı. Sigara kâğıdı da Suriye'den geliyordu Dersim'e. Biz buradan alıp Erzincan köylerinde satıyorduk. O zamanlarda tütün üstüne söylenmiş bir kılam vardı: "Dada mı tutın ramıtu/ nızow kamu amu çinıtu/ ye sari kê malu mılku / ye mı gerdelıxê bınê qırtıku..." Tütün yüzünden beni yakaladılar, çok rüşvet verdim nahiye memuruna, jandarmaya..."(Cülo Uluşan Ziyaret köyü Ovacık yaş:80) Talan,

daha çok Dersimli milis aşiretlerin; Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Kemaliye, Kemah ve Çemişkezek bölgelerinden gasp ettiği ürünleri ifade ediyordu. Doğu Dersimdekiler Pülümür, Çayırlı, Karakoçan, Kelkit yörelerine talana gidiyorlardı. Talanın kaynağı daha çok Dersim dışında yaşayan Türklere ve diğer topluluklara dayanıyordu. Bazen kar-kış nedeniyle veya devletin Dersim'e karşı seferlerinden dolayı dışarıya çıkamayan yağmacı aşiretler içe dönük talana başlıyorlardı. Böylece aşiretler arası çelişkiler artıyordu. Zayıf buldukları yeri basıyor, âdeta yağmacı arılar gibi tarumar ediyorlardı. Bu "kelepur"(vurgun) zamanlarında çoğu kez yöresel değerler ve tabular hiçe sayılıyordu. Kirvelik, musahiplik tanınmıyordu. Ailenin tüm malı yağmalanıyordu. Dersim, kendi içinde merkezi bir otorite yaratamıyordu. Oluşmak üzere olan merkezi irade yaratma çabaları sekteye uğruyor, ayağı kaydırılıyordu. Seyit Rıza'nın, Alişer'in bu yönlü çabaları aşiret çıkarlarına kurban olmuştur. 1920'li yıllarda Zeranige'de bir şûra hükümeti kurma girişimi yaşanmış, ama Dersim'de birlik sağlanamadığı için kısa sürede dağılmıştır. Aşiretler tarafından Dersim merkezli bir üst otorite asla benimsenmemiştir. Aşiretsel etnosantrizm birlik önünde önemli bir engeldir. Üretimden yoksun, talancı anlayış yerleşik siyasi bir yapı yaratmıyordu. Dersimliler sadece kelepire çıktıkları zamanlarda kısa süreli birlikler yaratabilmişlerdi. Diğer zamanlarda aşiretlerin arası açılıyordu. Her aşiret kendini yüceltiyor, diğer aşiretlere bazı yakıştırmalarda bulunuyordu. Bu yakıştırmalar çoğu kez, karşı aşiretin Türk, Çingene, gelme, Ermeni, dikme, korkak, ahmak, Khur şeklinde suçlanmalarına dayanıyordu. Kendileri ise "kırmanc" idi. Tırk en öteki idi.

Dersim'in Kürt aşiretleri bir anlamda üretimden kopuk, vurguncu aşiretlere dönüştüler. Bu vurgun ve talan sürecinin hangi yıllarda başladığı hakkında bilgi edinmek pek mümkün olmadı, ama 1700-1800 yıllarında oldukça yaygın olduğu tanık anlatımlarından da devlet kaynaklı belgelerden de anlaşılmaktadır. Ovalık alanlarda tarım yapan yerleşik köylüler daima olmuştur. Çünkü yöre halkının dilinde tarımsal üretimle ilgili yeterince deyim ve sözcük vardır. Bazı aşiretler tarafından tarımın küçümsendiği,

Guranlar için uygun görülen yakıştırmaların Dersim yöresinde tarımcılar için uygun görüldüğü söylenebilir. Tarım yapan aşiretler "reçberu parşü qalınd"(kaburgası kalın rençper) "gewucu her"(eşek Kewıcli) şeklinde aşağılanmışlardır. Kanımca Hozat ve Ovacık bölgesinde yaşayan Gewanlar(Kewıc) bir aşiret olmaktan çok tarım yapan kesime verilen addan türemişlerdir. Guranlarla bir ilişkisi olduğunu düşünüyorum. Bu kesimde bir yumuşak başlılık, dillerinde çok sayıda tarımla ilgili sözcük ve yaşamlarında yerleşik tarım tekniklerine rastlanmaktadır.

Tarımsal üretim yapanlar zamanla, vurgun nedeniyle 1700–1900 yılları arasında büyük oranda tarımdan kopmak zorunda kalmışlardır (Burada Munzur dergisinin 12. sayısında Ahmet Hezarfen imzalı bir yazıda Şih Hasanlı, Dersimli ve Kewanlıların 1782 yılında İliç bölgesinde gerçekleştirdikleri baskılardan söz eden, dönemin padişahından Erzurum valisi aracılığıyla Kuruçay (İliç) kadısına gönderilmiş bir belgeden söz etmek gerekir. Bu belgeden yola çıkarak diyebiliriz ki Ovacık yöresindeki Kewanlar da o tarihlerde vurguna karışmaktadırlar). Bu da gösteriyor ki devletin o dönemde bile Dersimlilerle, Kewanlarla başı derttedir. Yani yumuşak başlı Kewanlar da uygun ortam bulduklarında talancılık yapmaktadırlar.

Talancı aşiretler Osmanlının zayıf durumundan yararlanıp talanlarının sınırlarını giderek genişlettiler. Sivas, Kayseri, Malatya, Adıyaman ve Gümüşhane'ye kadar kelepur kolları göndermeye başladılar. Ermeni ve Rum köylerini de denetimleri altında kesim vergisine bağladılar. Yöredeki yaşlılar, Sivas - Erzincan bölgesinde birkaç Rum köyünden de söz etmektedirler. Kelepurun halkası genişledikçe iç halkalar kesim vergisine bağlanıyor âdeta istikrarlı bir vergilendirme sistemi oluşuyordu. Buna rağmen içerde (İç Dersimde) bir merkezi otorite şekillenmiyordu. Devletin aşiret liderlerini kaymakam olarak ataması bile diğer aşiretlerce pek önemsenmiyordu. Kasımoğlu Munzur gibi ova aşiretlerinin liderleri kaymakamlığı artı bir avantaj olarak kullanıyorlardı.

Kısa vadeli yağma ve ganimet malları Dersimlileri çıldırtıyordu. Bu dönemde Dersim civarındaki bölgeler Dersim'in ürkütücü adını sık sık duymaya ve sinmeye başladılar. Kürt ve Alevi olanlar ise Dersim'li görünmeye, secerelerini oraya bağlamaya ve hatta orayı bir referans bölgesi, sırtını dayayacakları bir güç merkezi saymaya başladılar. Bu nedenle Anadolu'da ne kadar Alevi Kürt varsa çoğunluğu "Dersim'den gelmeyiz" der. Aslında bu iddianın nesnel tarihsel temelleri yoktur. Bir eğilime, bir temenniye dayanmaktadır. Bir Alevi için Ali soyundan geldiğini, Horasan kökenli olduğunu iddia etmekle, sözünü ettiğimiz bu kesimlerin Dersim kökenli olduklarını iddia etmeleri temelde benzer kaygılara dayanıyor. Onları secere yazmaya iten sebep, referans kaynağı bulup aklanma, temellenme, güçlenme arzusudur.

1800-1930 yılları arasında Dersim, hem nüfuz ve saygınlık olarak, hem de ekonomik beslenme ve silahlı güç kazanma açısından semirdi. Dışarıdan, aşiret kavgası, devletle sürtüşme ve benzeri nedenlerle kaçanların sığınağı ve bext merkezi görünümü veriyordu. Bu yüzden İç Dersim, aslında etnik olarak bayağı heterojendir. Ermeni, Acem, yeniçeri, Rum, Türk kaçkını gibi etnik kökenler iç içe geçmiştir. 1916'dan sonra Ermeni mallarının Kızılbaş Kürtlere kalması, katliamdan kurtulan Ermenilerin Kürtleşmesi ve Alevileşmesi aşiretleri güçlendirmiştir. Maiyetlerine yüzlerce insan katan aşiretler nüfuzlarını arttırmışlardır. Bu dönemde en çok ekonomik kaynak yaratan eylem "kelepur"dur. Civardaki yerleşik köyler Dersimlilerin elinden zar ağlamaktadır. Bu çapul dönemlerinde aşiret içi dayanışma, aşiretler arası ittifak güçlenmekte bir "Dersim bilinci" oluşmaktadır. Fakat çapul bittikten sonra tekrar birbirleriyle didişmektedirler. Çapul bölgesinin genişlemesi yakınlarındaki Kürt Alevi köylerini de örgütlüyor, Dersimliler onları bir sıçrama tahtası ve konaklama yeri olarak kullanıyorlardı. Koçgiri bölgesi bunlardan biriydi. Sivas'taki, Çorum'daki Kürt olmayan Aleviler bile bu nedenle daha batıdakiler tarafından Kürt olarak anılmaya başlandılar. Koçgiri isyanında da aslında cesaret bölgesi Dersim'dir. Fakat Dersim yine aşiretsel nedenlerden dolayı bu isyanda beklenen desteği verememiştir.

Batı Dersim'den giden İdarê İbrahim, Muzıre Qasımoğli, Poles gibi aşiret liderlerinin emrindeki birlikler yeterli olamamışlardır. Doğu Dersim isyana hiç karışmamıştır. Çaresiz yenilgiye uğrayan isyan liderleri gene Dersim'e sığınmışlardır. Desteğe giden Ovacıklı aşiretler yağma ve çapul derdine düşmüş, Haydar Bey'i bile talan etmişlerdir. Sonuç olarak akılcı düşünememe ve strateji eksikliği beklenen yenilgiyi getirmiş, birlik oluşturulamamıştır.

Kelepur oldukça önemli bir gelir kaynağıdır. Kelepur nedeniyle aşiretlerin silahlı üyelerindeki artış, üretime burun bükmeyi teşvik ediyordu. Hatta dini statüye sahip olan bazı aşiretler(ör. Babu, Kuresu) bile silah taşımış ve talana katılmıştır. İç Dersim'de devlet etkisizdir. Aşiret reislerini kaymakam olarak atamaktadır. Askeri birlikler ve karakollar sık sık baskına uğramaktadır. Çoğu kez devlet yok gibidir. Bu süreçte Çemişgezek, Pülümür ve Çarsancak beyleri dışında merkezi otoriteyi ittifaka zorlayacak bir merkez de yoktur. Aşiretlerin kararları iklime göre değişmektedir.

Dersimliler uzun yıllar Ermenilerle iç içe yaşadılar. Roma İmparatorluğu dönemine kadar aralarında ciddi bir çelişkiden söz edilmez. Romalılar Ermenileri yörede iktidar organına dönüştürmeye çalıştılar. Osmanlı da gayrımüslimlere son dönemlerine kadar iyi davranırdı. Fakat bu durum uzun sürmedi. Ermenilerin yaşam biçimi silahlanmaya ve talana uygun değildi. Üretken, barışçı, sözleşmelere riayet eden bir toplumdu. Yörede onlar sanatkârlığı, üretkenliği ve akıllılığı ile anılırlar. Talancı, saldırgan ve silah taşıyan sıfatlarla ifade edilmezler. Kürtler, onlar üzerinde bir güce sahipti. Onların sanatkârlığına, üretkenliğine bir anlamda ihtiyaçları vardı. Ermeniler tarımla uğraşıyor; değirmencilik, demircilik, dokumacılık, duvar ustalığı yapıyorlardı. Meyve yetiştirmeyi biliyorlardı. Yöreye gelen Kürtler uzun süre ağaç dikmemişlerdi. Ağaç dikmenin uğursuzluk getireceğine inanmışlardır. Ağaç dikmek için ya Ermenileri ya da (Ovacık yöresinde örneğin) Barasorlu Türkleri getirip onlara ağaç diktiriyorlardı (Bu ağaç dikmeme eylemi yöre insanları tarafından; "ağaç büyüyüp belinin kalınlığına eriştiğinde ağacı diken ölür" diye temellendirilmeye

çalışılsa da doğa tapınmacı tarıq inancına dayanan tabusal bir kalıntı olduğunu düşünüyorum). Kürtlerin Ermenilere çok ihtiyaçları vardı; ama bunun değerini bilmedikleri yöredeki anlatımlardan anlaşılıyor. Sanatkârlıkta Ermenilerden üstünü yoktur. Kürtler demircilik, duvar ustalığı, değirmencilik gibi meslekleri onlardan öğrenmişlerdir. Halk ozanı Zeynel Kahraman'ın Munzur Dergisi'nde çıkan bir anlatısında zurnacılığı bir Ermeni'den öğrendiği anlaşılıyor. Ovacıktaki Durs'u Demırçi de bu mesleği onlardan kapmıştı. Mamkırage(Çay Üstü) köyünün altından akan ırmağın Munzur'la birleştiği yerde değirmeni olan Çitax adlı değirmencinin de benzer bir hikâyesi vardır.

Dersimlilerin inançları da oldukça doğacı ve karmaşıktır. Güneyde(Harput, Pertek, Hozat, Çemişgezek) Hristiyan misyonerlerin çalışmaları varken, içerde doğa tapınmacılıkla Zerdüştiliğin izlerini taşıyan garip bir Kızılbaşlık etkilidir. Fakat Alevilik adıyla anılmaz. "Kırmanc İtikatı" adıyla anılır. "Rawa Heqi" de denmektedir. Alevi kavramı 1940'larda sürgünden dönenlerin ve devlet kurumlarının etkisiyle yöreye yerleşmiştir. Esas itibarıyla bu kavram Osmanlı kaynaklarında da "İttihat ve Terakki" iktidarıyla birlikte görülmeye başlar. Dersimli "dinin nedir, mezhebin nedir?" sorusuna bir cevap bulamaz. Çünkü böyle bir yanıt yoktur. Ancak "siz kimsiniz nesiniz?" (sıma kamı, çıkiye) sorusuna "ma Kırmancim, rawa ma rawa heqiya" yanıtını verir. Bu yanıt bu toplumun Ehli Hak inancına yakınlığını çağrıştırır. Bu "kırmanc" teriminin karşısındaki öteki Tırk'tır. Diğerleri ara formdur (Khur, Ermeni, Acem gibi). Kırmanclık; inancı yaşama katmış yöre insanına verilen bir genel addır. İtikat kavramı sonradan dışarıdan gelmiştir.

Pir ocaklarının topluma etkisi oldukça azdır (Nedense Dersim'e giden Türk ya da yabancı gezginlerin tümü pirlerin(seyitlerin) toplum üzerindeki etkisini abartmışlardır. Bunun nedeni modernist Kemalist ideolojinin gericilik saydığı seyitlikle mücadelede meşru bir zemin yakalama çabası olabilir. Bütün geleneksel yapıları gericilik-feodallik olarak gören Kemalist ideoloji Dersim'deki seyitlik örgütlenmesini de kendisine düşman bellemiştir. Buna rağmen

Kemalizm'e ilk sıralarda biat eden ve Mustafa Kemal'i peygamber katma çıkaranlar da seyitler olmuştur. Seyit Rıza ve Dersim ileri gelenlerinin yargılandığı davanın iddianamesini yazan Hatemi Şahanoğlu da sık sık halkı seyitlerin etkisinden kurtarmaktan söz eder). Aşiretler arası kavga ve husumetlerde kavgaya taraf olmayan aşiretler arabuluculuk yapmaktadır. "Camat" denen yargılama kurulu, tarafsız sayılacak, sözü dinlenen aşiret liderlerinden oluşmaktadır. Camatlarda seyitlerin etkisi oldukça azdır. "Camat'a pir karışmazdı, camat aşiretler arasında olurdu."(Babaye Anıkê-Hackırage) Dersimliler kendi dini liderlerini kendi içlerinde barındırıyor, ancak zora düştüklerinde bu dini karar merkezlerine başvuruyorlardı. İstisnai olarak uyulan birkaç kural dışında diğer bütün inançsal kurallar ihlal edilebiliyordu. Genel olarak Alevi dedeliğinde egemen olan tasavvufi yaşam Dersim'in doğal yaşamında hiç de etkili değildi. Yörede; inançta ve yaşamın diğer alanlarında mistik boyutun öne çıktığını söylemek mümkün değildir. Anadolu'da Halk Aleviliği'nin etkili olduğu bölgelerde de mistik ve tasavvufi yön etkili değildir. Etkili olsaydı, Baba İshak, Pir Sultan ve Şeyh Bedrettin isyanlarından söz edilemezdi. Çünkü tasavvuf ve mistisizm, nesnede manaya, insanda tevekküle ve çileciliğe meyleder. Mistikler bu dünyadaki duyusal hazları aldatıcı bulmuşlardır. Her oluşta bir mana, bir gizem aramışlardır. Dersim'deki insanlarda tasavvufi derinlik aramak boşunadır. Birkaç mürşidi ve piri etkisi altına alan tasavvuf, okumuş bir iki insan dışında Dersimli kadınlara çekici gelmektedir. Mistik söylemler, toplumsal yapıdaki konumları açısından, kadınlara yönelik açılmış gizemli pencereler gibidirler. Dersimliler pirlerinden açık bir keramet beklemektedirler. Gözleriyle görmek, elleriyle tutmak istemektedirler. Bir hile sonucu, ya da tesadüfen gelen bir kötülük pirin kerametli olduğuna dair yeterli bir kanıttır. Pirlerden beklenen "doğal olaylara hükmetme" davranışı birçok pirde insanüstü bir çabaya yol açmıştır. Kuresu aşireti; ateşte yürüme, kaynayan kazandan et çıkarma gibi davranışları âdeta gelenekselleştirmiştir.

İnsana verilen değer yerine doğaya yüklenen gizemli güç karşısında korku içeren tapınma etkiliydi. Ağacı, güneşi ve ayı kut-

sadılar. Toprağı, ateşi ve suyu kutsadılar. Bunların, yaşamlarında büyük etkisi vardı. Bu tür panteist-paganist dinler en masum ve en işleve sahip dinlerdir. Zorunluluktan doğmuş doğal dinlerdir. Doğaya sadakat, sakınma ve korku; aşiretleri ve klanları bilinmeyen tehlikelerden korumuştur. İnsanın doğaya saygı duyduğu, onun gücü karşısında eğildiği dinlerdir. Bu inanç biçimlerinin en vahşi halleri bile imparatorlukların tek tanrılı dinlerinden masumdur. Siyasi çıkar ve entrika içermez. Dersim inancı bu kaynaklardan beslenmektedir. Tasavvufçu anlayışın "İncinsen de incitme" felsefesi yerine, Pir Sultan'ın "münkire kılıç çalma" ilkesini daha gerçekçi bulmaktadırlar. Esas itibariyle Dersim yaşamı tasavvufi derinliğe varacak bir düzene, rahata, entelektüel derinliğe ve tekke örgütlenmesine ulaşamamıştır. Ama sözlü kültür geleneği oldukça zengindir.

İnanç ve tapınmada da kadınlar dikkate değer bir bağlılık gösteriyordu. Erkekler savaşmaktan pek vakit bulamıyor, gücün verdiği ilkel bir cesaret gösteriyorlardı. Kavgaya tutuşmuş erkekler bir pars veya ayının vahşiliğine ve özgüvenine sahipti. İnanç içerikli değerler bazı özel durumlarda ve özellikle kış aylarında etkiliydi. Hastalık halinde, doğal afetler karşısında, can kayıpları sonrasında kutsal saydıkları ziyaret ve evliyalara yakarışlar artıyordu. Soğuk kış günlerinde de itikatları güçleniyordu. Yolların kapandığı, çığ ve fırtınanın aman vermediği, hayvanların yemsiz kaldığı uzun kışlarda menkıbeye verilen kıymet de artıyordu. İbadetler ve tapınmalar büyük oranda doğal varlıklar karşısındaki korku ve sadakate dayanıyordu. Hastalık, ölüm gibi hallerde kurtarıcı bir güç aranıyordu. Bir ailenin işlerinin yolunda gitmemesi durumunda bile doğaüstü güçlerin etkisi aranıyordu. Örneğin yoğurdu maya tutmayan bir kadın bunu cinlere, meleklere, eşyanın ve eylemin ruhuna bağlıyordu. Tarlasında ekini kuruyan, salgın hastalıktan hayvanları ölen biri de benzer bir neden buluyordu. Her yerin veya her topluluğun bir sahibi (wayır) vardı. Kuşların, geyiklerin, balıkların, ekinlerin kendi içinde dizgesel bir uyum gösterdiği acayip bir inançtı bu. Henüz insanı doğadan koparıp onu üstün bir varlığa dönüştür-

memişti. Doğa ve insan iç içeydi. Oysa Bektaşiliğin de içinde yer aldığı tasavvufi Alevilik, merkezine insanı almıştı. Dersim'de inanç varoluşsal bir sorgulama üzerine kurulmamıştı, inancın kaynağı korku ve tapınma idi. Bilinmezler karşısındaki çaresizlikti. Korkunun kaynağı ortadan kalktığında inanç çözülüyordu. Ya da korku objesi olan doğa olaylarının yerini devlet alıyordu. Toprağından göç eden Dersimliler korku objesi olan veya koruyucu kollayıcı sayılan ziyaretlerden, melekelerden uzaklaştıkları için inançlarından çabuk vazgeçiyorlardı.

"Haq" doğanın kendisiydi. (Türk Dil Kurumunun Sözlüğünde "hak" toprakla aynı anlama gelir. Bu durumda bu kavram Kurmanci'deki ax'la aynı anlama gelmektedir.) Hızır doğal felaketlerin def edicisi, onlara egemen olan güçtü. Hewsler(türbeler) ve ziyaretler arasında bazı doğal güçler paylaşılmıştı. Bazı hastalıkları sağaltma, bazı dilekleri gerçekleştirme konusunda iş bölümü yapmışlardı. Mezopotamya'da etkili olan birçok inanç (ör. Ezidilik) benzer özellikler gösterir. Kirvelik ve musahiplik toplumsal dayanışmanın, barışın temel bağlarıydı. Evlilikle oluşan akrabalık ve "bıraye axrete"(ahret kardeşliği) bu bağların pekişmesine yol açıyordu. Kuşkusuz ki bireyler arasındaki en önemli bağ akraba ve evlilik bağıydı. Merkezi otoritenin etkisine girmemek Dersim'e, özgün bir nitelik kazandırdı. Ya da özgün niteliklerini 1970'lere kadar taşımalarını sağladı. Yoksa Dersim çevresinden yalıtılamazdı. Dersim inançlarına benzer inançlar Sivas'tan Cizre'ye, Adıyaman'dan Patnos'a, bütün coğrafyada etkiliydi, ama Dersim'in özelliği bu inançları günümüze kadar taşımasıdır. Diğer bölgeler merkezi otoriteye çabuk biat etmişlerdir. Dersim, coğrafi olarak merkezi hükümetlerin ulaşamayacağı, uzun süreli egemenlik kuramayacağı bir bölgeydi. Düzenli ordular Dersim'de dağılıyordu. İnanç yapısı merkezi İslam'ın etkisine girmiyordu. Merkezi Sünni inanç ve ibadet Dersim yöresine giremediği için, Dersim'in diğer Kürt bölgelerinden temel farkı inanç ve ibadetlerdeki çeşitlilik olmuştur. Sünni Kürtlerde belirgin ibadet ve tapınma şekilleri oldukça standartlaşmış, devletin dümen suyuna girmişti. Sünnilik, Türklerde olduğu

gibi Kürtlerde de İslam öncesi bir çok ritüel ve davranışı silmiş, âdeta bütün Sünnileri birbirine benzetmiştir. Bingöl ve Muş bölgesindeki Aleviler bile kısmen Sünni İslam'a uyum sağlamışlardır. İç Dersim'de ramazan ve kurban bayramları hiç bilinmemesine rağmen daha doğuda, Sünni kesimin içinde yaşayanlar bu bayramları gelenek haline getirmişlerdir. "İdê Heciyan"(hacıların bayramı) adıyla anılan Kurban Bayramı Bingöl Alevilerinde de yerleşmiş bir gelenektir. Dersimliler hiç namaz kılmazken; daha doğudakiler bu bayram günlerinde namaz kılmakta ve diğer Sünnilerdeki gibi bir bayramlaşma gerçekleştirmektedir. İslam, Osmanlı orduları ve onların devlet otoriteleri Dersim yöresine kurumlarıyla giremediği için dışarıda olup bitenler buraya pek yansımamamıştır. Bu yüzden askere veya gurbete (sılıci) giden, sürgüne gönderilen bir Dersimli başka ülkeye gitmiş gibi zorluk çeker, kültürel bir şok yaşar. Bu uyum sorunu günümüzde bile görülmektedir.

En ilkel inancın bile kendine bir yaşam imkânı bulduğu, aykırıların veya muhaliflerin sığınma yeri olan bölge gittikçe merkezi otoriteden ve inanç sisteminden ayrı düşüyordu. Anadolu'daki heterodoksi inanç mozaiğini Hacı Bektaş Tekkesi ve daha sonra Erdebil Tekkesi merkezileştirmeye çalışmış, Sünni İslam'dan kaçan Türki unsurlar da yoğunlukla bu tekkelerde örgütlenmişlerdir. Türki unsurların etkisi 1300'lü yıllardan sonra bu inanç coğrafyasına Türkçeyi ve onların etnik motiflerini kattı. Bu süreç 1514 yılına kadar Dersim'i pek etkilemedi. 1514'te birçok Alevi unsur, Bektaşiliği benimsemiş birçok derviş Dersim'e kaçtı. Önceleri devlet tarafından yapılan toplu göçertmeler oldukça etkili oldu. Dersim'de yavaş yavaş Türkçe dili, Şah İsmail'in ve Bektaşiliğin etkisi, deyiş, gülbenk ve nefeslerinde insanı öne koyan insancıl tasavvuf görülmeye başlandı. Bu geliş "mazlumun sığınması" şeklinde olduğu ve yöre inancına pek ters düşmediği için yadırganmadı. Deyişlerdeki gizemli melodi, Dersimlileri çeldiriyordu. Dersimlileri en çok, deyişlerin hüzün dolu ritmi büyüledi. Anlaşılmayan, gizemli Arapça dualar nasıl ki Arap olmayan halkları büyülemişse çok daha etkileyici olan

Aleviliğin Türkçe sözlü deyişleri yöredeki halkı büyülemiştir. Anadolu tasavvuf önderleri arasında, Türkçe söylemde ısrar ilk defa Yunus Emre'de görülür. Ondan önceki yol ve sürek Farsça ve Arapça ağırlıklıdır. Alevi önderi sayılan Hacı Bektaş bile eserlerini Türkçe yazmamıştır. Şah İsmail Osmanlıya karşı siyasi üstünlük için Türkçeyi deyiş ve gülbenklerde kullanan en önemli siyasi liderdir. Osmanlı tarafından küçümsenen Türkmenleri ve diğer azınlıkları bu davranışıyla etkilemiş ve kazanmıştır. Şah İsmail'in yenilgisiyle Farsi etkilerden uzaklaşan Anadolu Türkmenleri Türkçe sözlü deyiş geleneğini sürdürdüler. Dersimliler de bu gelenekten etkileniyorlardı. Büyük bölümünün Türkçe bile bilmediği bu halk, semah ve deyişleri gözyaşları içinde dinleyecekti. Sünni Kürt coğrafyanın Yavuz Selim'i derebeylik kazanma karşılığında desteklemesi Dersimlilerin diğer Kürtlerden ayrışmasını ve aynı kaderi paylaştığı Türkmenlerle kaynaşmasını hızlandırdı. Artık Palu'daki Kara Cemşit Dersim'deki derezasıyla (amcaoğlu) yollarını ayırmıştı.

Bu "Türki unsurlar içeren Alevilik" yörede uzun süreli bir etki yaratamadı. Bölge inancının içinde eridi. Geriye birkaç ad ve söylene söylene Kürtçeye karışmış birkaç deyiş kaldı. Kürt kadınları temburla(çogir) çalınan bu deyişlerden, dilini bilmedikleri halde büyük haz duydular. Ali gülbenklerinde; kahramanı Arap, dili Türkçe, dinleyicisi Kürt olan bir sentez oluştu. Bu dili bilmemeleri deyişleri daha gizemli kılıyordu. Osmanlının zayıflama sürecinde Dersim kültürü biraz da deyişlerle tanışmış halde güçlenerek Türk Alevileri de etkilemeye başlıyordu. Hamidiye alayları döneminde Dersim doğuya giderek küstü, batısındaki, diğer halklardan Alevilerle bir süre aynı kaderi paylaştığı için biraz daha onlarla barıştı. Fakat bu barış Dersimlilerin Türkleşmesinden çok Sivas, Çorum, Yozgat bölgelerinin Dersim Kürtlerinin etkisine girmesi şeklinde görülüyordu.

Burada, İslamcılıktan umudunu kesen İttihat ve Terakki partisinin Alevileri keşfetmesi ve Aleviliğin gerçek Türk inancı olduğuna dair çalışmalar yapmasından da söz etmek gerekir. (Mehmet Bayrak ve Erdal Gezik bu konudan yeterince söz ederler.

Vecihi Timuroğlu'da Alevi kavramının ilk defa İttihat ve Terakkiciler tarafından kullanıldığını doğruluyor). Bu süreçte örneğin, Ağuçan Ocağı Bektaşiliğin ilkelerini benimsedi. Sivas'taki Pir Sultan Abdallar dışındaki ocaklar ve aşiretler Bektaşi inancına yöneldi. Yunus Emre'nin dilini konuşan Erdebil kökenli dervişler, Şaxe-ta'nın(Şah Hatayi) deyişlerini söyleyen zakirler, yöreye daha rahat ve savunmasız girdiler. Türkçe cemlere, gülbenklere, deyiş ve nefeslere karşı bir hoşgörü şekillendi. İlkel inançlarından dolayı büyücülere ruhani bir yetenek yükleyen, dervişleri kutsayan yöre halkı artık Türkçe gülbenk okuyan pirlerde de kutsal şeyler aramaya başladı. Doğanın sırlarını ve direktiflerini insana ulaştıran bir elçi olmaktan çıkıp kendi kerametine sahip insanüstü bir insan olmaya başladı pirler. Ovacık'ta, Erzincan bölgesinden gelen ve gelirken Türkçe konuştuğu bilinen Celal Alâbas Ocağı bu dönemde kabul gördü. Bir anlamda Ovacık(Pulur) yöresinde inanç ve ibadet dilini Türkçeleştiren ilk ocaktır bu ocak.(*) Ovacık yöresinin en güçlü pir ocağı olan Devreşcemal ocağından bazı pir ve dervişler Zazaca deyişler söylemektedirler. Hozat'ta Axbaba gibi pirler Kurmanci deyişlerde, Ovacık'ta Gızkın adındaki derviş, Nazımiye Mazgirt bölgesindeki Kurreşanlı dewreşler, Zazaca deyişler konusunda ünlüdürler.

Hamidiye aşiretleri doğudan ve güneyden Dersime ciddi saldırılar yapıyordu. Bu dönemde Ovacık'a "Çep" veya diğer adıyla "Yelbeyi" adında biri gelir. "Kulkınu"(külahlılar) diye bilinen Ha-

---

(*) Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi'nin 19. sayısında Celal Abbas Ocağı'nın Seceresi yayınlandı. Orjinali Mığılı Fethi Erdoğan'ın elinde olan bu secereye göre ocak Erdebil Tekkesi'ne bağlı bir ocaktır. Secerede 1700 yıllarına ait mühürler bulunmaktadır. Şah Hatayi'ye bağlı olan bu ocağın Erdebil'den Kars'ın Göle İlçesi, Gundik Köyü'ne, oradan Kiştim Köyü'ne oradan da Corovan'a ve Mığı'ya göç ettikleri anlaşılmaktadır. Secerede Çedage Köyü'ne gelen Mamut Dede kolundan söz edilmemekteir. Ama Çedage Köyü'ndeki ailenin ocağın bir kolu olarak Kiştim'den geldikleri yöredeki herkes tarafından bilinmektedir. Talipleri Jirki, Pestuvan, Milli, Corevanlı, Görenli, Diyedon aşiretleri gibi Kürt aşiretleri olmasına rağmen Celal Abbas ocağının yöreye geldiklerinde Türkçe konuştukları bilinmektedir.

midiye askerleri aynı dönemde sözü edilen yabancı unsurlardır. "Kulkınu" diye bilinen grup 1908 harekâtında Osmanlı askerlerine destek vermek için Ziyaret Boğazı'ndan Ovacık bölgesine gelmiş, yörede talan ve vurgun yapan Karaçorlu Kürt Hamidiye askerleridir. Kendi aralarında (Kırdaşki)Kurmanci konuştukları söylenmektedir. Batı Dersim, Hamidiye Alayları'nı sadece bu grubun baskınlarıyla tanımıştır. Başlarına uzun yün külah geçirdikleri için, "Kulkınu" adıyla anılırlar. Yaklaşık elli kişidirler. Evleri yakarak soygun yapıyorlarmış. Zamanla yöre halkı bu insanların kendilerine zarar verdiklerini görüp aşiretleri birleştirerek bunların peşine düşer ve birkaç kayıp verdikten sonra bölgeyi terk ederler. Gitmeden Arelê Köyü'nde ikisi vurulur. Bunların Kurmancı lehçesiyle konuşmaları nedeniyle ilk zamanlarda Dersimlilerin onları düşman olarak kabul etmedikleri halk tarafından anlatılmaktadır. (Kaynak, Hüseyin Memişoğlu-Ada Köyü) Bir anlatıma göre Hamidiye Alayı'nın bölgeyi terk etmesinde Kewe adında bir "bilici" kadının rolü vardır. Kewe, ölen Hamidiye askerinin üzerinde kırdaşki ağıtlar yakmış, aşiret alayı bu durum karşısında yanlış bir iş yaptığını anlayıp bölgeyi terk etmiştir.

Aynı olayı 1908 Dersim Harekâtı'na katılan Tuğgeneral Ziya Yergök şöyle aktarmaktadır: "Taarruz harekâtına çıkmadan bir hafta önce, bir gün öğleye doğru bir atlı kolunun Ziyaret Boğazı'ndan çıktığını Ovacık'a indiğini gördük. Yaklaştıkça heybetlerinden biz bile ürkmeye başladık. Başlarındaki iki karış uzunluğundaki tiftik külahları göze çarpıyordu... Yakınımızdaki Purnak (Burnaxê olmalı d.m.) köyünün ilerisinde çadırlarını kurdular. Başlarında aşiret alay komutanı albay vardı... Aşiret alayının bölüğü bütün ovaya ve ovaya inen derelere yayılmış atlarını otlatıyorlardı. Kürt isyancılar(Dersimlilerden söz ediyor d.m.) bu görüntüden çok korkmuşlardı. Çünkü o zamana kadar aşiret alayları sindirme harekâtında henüz kullanılmamışlardı. Bir gün öğleye doğru aşiret alayında toplanma borusu çalındı. Arkasından silah başı yapıldı. Gelen atları eyerliyor hemen Bozik (Bozku Köyü olmalı d.m.) köyüne doğru gidiyordu. Bozik Uşağı taraflarında aşiret alayından bir eri Dersimliler öldürmüşler... Aşiret alayı bir iki

saat sonra geldi. Bir-iki Dersimli öldürmekten, ufak tefek bazı şeyler aşırmaktan başka iş yapmamışlar. Çünkü olayı yaratan köy halkı ormanların içine kaçarak kaybolmuş... Aşiret alayının erleri mezar kazmayı beceremediler. Bizim erlere kazdırarak şehit eri gömdük... Aşiret alayı, mezhep farklılığını bahane ederek ova köylerine çok zarar veriyordu. Alay, biz harekâttan geldikten sonra döndü. Ovacık köyleri böylece bir beladan kurtulmuş oldu." (Harbiye'den Dersim'e. Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları. Remzi Kitabevi s. 194-196) Bu olaylardan dolayı Dersim, doğuyla husumet yaşamaktadır. Osmanlıya alet olan Kürt aşiretler Dersim'e bazı seferler düzenlemekte ve zarar vermektedirler. Özellikle Doğu sınırındaki Peri, Mazgirt, Pertek bölgesi zarar görmektedir. Bu zarar nedeniyledir ki Şeyh Sait olayında Doğu Dersim ya tarafsız kalmış ya da bazı aşiretler devletten yana olmuştur. Batı Dersim'de ise Qocu aşireti isyana destek vermiş, ardından devlet Qocu aşiretine yönelik 1926'da büyük bir harekât düzenlemiştir. Doğu Dersim'de İzzettin Doğan'ın babası Hüseyin Doğan'ın kışkırtma ve telkinleriyle Nazımiye'de Zeynel Çavuş adındaki nahiye müdürü halktan milis toplayıp Şix Sait'in üzerine varmıştır. Bu saldırıda Muxundili Hüseyin Doğan da yer almıştır. Hüseyin Doğan daha sonra Dersim yargılamalarında Seyit Rıza aleyhine ifade veren zattır. Abdullah Alpdoğan tarafından görevlendirildiğini, bu görev gereği teslim olmaları için Dersim aşiretlerine gittiğini Pir Hüseyin Kılavuz'a anlatmıştır. Daha sonra 1938'de Zeynel Çavuş ailesiyle birlikte Yeresk bölgesinde devlet tarafından katledilmiştir.

Batı Dersim'de Sünni Kürt aşiretleriyle ciddi bir sürtüşme olmadığı için Şeyh Sait isyanında özellikle Hozat Koçuşağı aşireti ve Seyit Rıza'dan destek güçler yola çıkmış, isyan bastırıldığı için Seyit Rıza'nın adamları Hozat'tan geri dönmüştür. Koçuşağı'nın milisleri ise Elazığ'da tutuklanmış ve birçoğu asılmıştır. "80 kişi Çemişgezek (Suke) tarafından Elazığ'a doğru yola çıkıyor Qopo adındaki Qocu aşiretinin lideri 80 kişi topluyor. Şix Said o sırada Diyarbakır'a geçmiş. Bizimkiler sanıyor ki Dersimlilerle Şix Sait'in cemaat toplantısı anlaşmayla sonuçlanmış. Orada bizim adamların çevresini sarıyorlar. 20 kişiyi esir alıyorlar. Qopo'nun kardeşi Nuro

ve Seyithangilden üç dört kişi ile bir yardım kolu hapishane kapısını açıyor. Bilmiyorlar ki Seyit Rıza ile Şex Sait henüz anlaşmamışlar. Orada Sey Cafır'm babasıyla bir başkasını devlet güçleri yakalayıp asmak için ceza- evine koyuyorlar. Sey Cafır'ın babasının yerine, yine adı Ağa olan Abaşu aşiretinden birini asıyorlar. "Ağa gelsin" diyorlar, o adam gidiyor ve onu asıyorlar." (Hasan Doğan- Amutqa Köyü-Hozat) Qocuşağı aşiretinin bu isyandaki destekleyici tavrı devletin Elazığ valiliğine Cemal Bardakçı adında bir Alevi'yi getirmesine ve 1926'da bu aşiret üzerine sefer düzenlemesine yol açıyor. Dersimin bölünüp parçalanmasında Alevilik kafa karıştırıcı bir unsur olarak kullanılıyor. Dersimliler Bardakçının yanında Qocu aşiretinin üzerine yürüyorlar. Bu saldırıda diğer Dersim aşiretleri devleti destekledikleri ya da tarafsız kaldıkları için 1937'de Qocuşağı aşiretinden gerekli desteği alamamışlardır. Bu saldırıda Alişer ile Baytar Nuri de farklı cephelerde yer alıyorlar. Alişer Qocu Aşiretinin misafiridir. Baytar Nuri ise devlet yanında yer alan Ovacık aşiretlerinin içinde Cemal Bardakçının tarafındadır. Dersim tarihi, cesaret ve ihanetin yan yana yürüdüğü tarihtir.

Ermeni kıyımıyla birçok Ermeni canını kurtarmak için Kürtleşmiş ve bölgedeki yapı böylece biraz daha kendi içinde homojenleşmiş. Ermeniler ya temizlenmiş ya da bölge halkına bext(sığınmacı) olmuşlardır. Cumhuriyet Varto'daki kadar sempati ve umutla karşılanmamış. Diyap Ağa gibi meclis üyeleri de Dersim'in taleplerine sahip çıkmamış, Hasan Hayri; "önce birlikte düşmanı uzaklaştıralım sonra özerkliğimizi isteriz" düşüncesiyle Alişer Efendi'nin bağımsızlık mücadelesi fikrini reddetmiştir. Hayri, Atatürk'ün söylemlerine uymuş, hatta Lozan Antlaşması gününde bir gruba Kürt kıyafetleri giydirip mecliste dolaştırmış, fakat 1925'te ölüm cezasına çarptırıldığında aldandığını fark etmiştir. İdam kararı verilmeden önce mahkemede yaptığı savunmada cesaret dolu açıklamalar yapıp Paşa'ya (Atatürk) yalvarmayacağını söylemiştir. Hasan Hayri'ye idam kararı çıktıktan sonra Mahzar Müfit Bey adında biri ona, (Hasan Hayri'ye) Gazi'den af dilemesini önerir, o da "Ben kimseye bir şey yapmadım ki af dileyeyim. Gazi de efradı milliyeden bir ferttir. O ne kanun ne de vaz-ı kanundur.

Millete karşı girişilen bu alçakça katliamlardan ötürü af dilemesi gerekenler varsa o da onlardır... Zulme zalime taviz vermek suretiyle kirletilecek bir damla kan bedeli, yaşanacak üç günlük dünya için bu denaeti kabul edecek bir Hasan Hayri olarak beni tanıyorsan ve ben de gerçekten böyle isem sana da bana da yuh olsun... Şerefiyle ölen bir Hasan Hayri olmayı tercih ederim." Şeklinde cevap vermiştir. (Karêrli Mehmet Efendi. Yazılmayan Tarih Ve anılarım. s.217 Kalan Yayınları) Karêrli Mehmet Efendi, kitabında Hasan Hayri'nin son günleri hakkında bayağı ayrıntılı bilgiler vermektedir. Alişer Efendi bağımsızlık peşindedir. Koçgiri İsyanı'nın önderliğini yapmıştır. Hasan Hayri ve Diyap Ağa ile aralarında ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Koçgiri İsyanı'nın yenilgisiyle birlikte Dersim'e sığınmış, onun gelişiyle birlikte Dersim'de ulusal bilinç ve aşiretler arası dayanışma yeni bir mecraya girmiştir. Arser (Dersimde Alişer Efendi Arser olarak bilinir), bir süre Kocu Aşireti içinde kalmış sonra Ovacık'a geçmiş ova aşiretlerinde yetersiz olan ortak mücadele ruhunu canlandırmak için çalışmış, sonra Seyit Rıza'ya ulaşmış, üç yıl onun himayesinde kalmış, böylece Seyit Rıza'nın Kürtlük düşüncesi olgunlaşmıştır. Aşiretler arası dayanışma öne çıkarılmış fakat Dersim'in yüzlerce yıllık alışkanlığı kırılamamıştır. Halvori gözelerindeki sözleşmede bile (sözleşme sonrası dönüş yolunda) Use Seydi'nin adamları yan çizmiş, Kureyşan aşireti ikiye bölünmüştür. Hatta Alişer'e karşı bir kıskançlık ve karalama söylentisi de, özellikle devletle diyalogu olan kesimlerce geliştirilmiş; Rayberı Seyd Ağay gibi işbirlikçilerce Arser'e karşı bir eyleme dönüştürülmüştür. Fakat yöre halkının büyük bir çoğunluğu Arser'e müthiş bir saygı ve bağlılık göstermektedir. Bunu yöredeki katliamların faili bir subay olan Nazmi Sevgen bile açıkça ifade etmektedir.

Dersimli devlete karşı birlik sağlayamamıştır. Sosyolojik ve tarihsel koşullar değerlendirildiğinde, buna imkân olmadığı ortaya çıkar. Aşiret yapısı birlik önünde engeldir. Ortak bilinç yaratacak bir üretim biçimi ve kolektivist yaşam yoktur. Vurgun ve talan ekonomisi kaypak kişilik yaratmaktadır. Dersim toplumunda biz bilincine yol açabilecek iki eylem vardır: "ortak vurgun" ve "devlete

karşı durmak" tır. Son yıllarda (1923'ten sonra) vurgun ve talan imkânı ortadan kalkmış, aşiretler birbirlerine yönelmişlerdir. Tam bir bozgun yaşanmaktadır. Aşiretler ne için birlik olacaklarını bilmemektedirler. Dersimliler; tarımsal üretimin birliklerini oluşturamamış, sanayi ve kent yaşamını da süreç olarak yaşamamış oldukları için küçük aşiretlerden cemiyet(toplum) örgütlenmesine geçememişlerdir. Arazinin dağlık yapısı ve yerleşim biçimi yaygın bir "ortak yaşama kültürü" yaratmaya elverişli değildi. Ulaşımın ve iletişimin yavaş olması nedeniyle Dersimli ortak bilinç ve irade yaratamamaktadır. Kelepur dışında ortak toplumsal amaçtan ve örgütlenmeden söz etmek zordur. Savaşçı Dersimlilerin uğruna mücadele edecekleri güçlü idealleri yoktur. Devletin Dersim'e gelip bir iki isyancıyı temizleyip gideceğini düşünmektedirler. Çünkü daha önceleri hep böyle olmuştur. Dersim Katliamı üzerine söylenen ağıtlarda da katliam sonrası hayal kırıklığı ve pişmanlık gözlenmektedir. Mertlik ve ihanet üzerine söylenen ağıtlar yanında, devlete güvenmenin hayal kırıklığı bazı aşiretlerde bariz olarak öne çıkar.

AŞİRET BAĞI

Aşiret, doğunun gerçeğidir. Klan türü örgütlenmenin bir üst birimi olarak kabul edilen, daha çok kan bağı ve aidiyet ilişkisine dayanan bir örgütlenmedir. Aynı atadan geldiklerini kabul eden birçok geniş ailenin birlikte yaşama gerçekliğidir. Toplumun varlığını sürdürmesi için zorunlu bağların bir arada tuttuğu yapıdır. Dersim'in aşiret yapısı uzun yıllar toplumun devamı için bir gerçeklik olarak var olmuş, bugün büyük oranda çözülmüştür. Fakat, ortaya çıktığı ve etkili olduğu tarihsel süreçler için gerekli bir örgütlenme biçimiydi. Aşiret bireyleri için varoluşun temel koşulu olan bu birlik, ulusal bilincin ve devlet oluşturma iradesinin önünde ciddi bir engeldi. Dersimde yaşayan toplumun birlikte hareket etmesi, ortak kararlar vermesi açısından aşiret engeli dışında önemli bir engelden söz edilemez.

Aşiretin içyapısı, bir aşiret reisi, (genellikle 'ağaye aşirê' veya 'pilê aşirê' şeklinde adlandırılır) ona bağlı, özellikle yakın akrabalarından oluşan birçok milis, güçlü silahşör insan, söz danışmak için aklı başında birkaç yaşlı ve diğer aşiret mensuplarından ibarettir. Ayrıca aşiretten olmayan ancak çeşitli nedenlerle reisin himayesine girmiş, ona sığınmış, uzak yerlerden kopup gelmiş insanlardan oluşmaktadır. Bu; "bext" veya "gelme" diye adlandırılan aileler de zamanla aşirete karışmakta, aynı adla anılmakta ve geçmişleri, bazı özel sohbetler dışında hiç söz konusu edilmemektedir. (Örneğin Laçinu Aşireti'nden Balû Kolu, Kureyşanlardan Kudu, Karsanu; Mexstu Aşiretinde Memisu, Aliabbaslardan Qajigu gibi) Reisin veya aşiret içinde söz sahibi ezbetin (aşiretin bir alt birimi) başarısına, toparlayıcılığına göre aşiret büyümekte, etkili olmakta veya küçülmekte, dağılmaktadır. Yüzen bazı ezbetler (aşiretten daha küçük birlikler) yer değiştirip farklı aşiretlerin içine girmektedirler. Bu yüzden homojen gibi görülen aşiretlerin çoğunun aile veya ezbetleri etnik köken açısından akraba değildirler. Bu bağ çoğu kez varsayımsal bir bağdır. Aşiretin sınırları o kadar belirgin değildir. Ama Dersimlilerde en azından bölgesel olarak belirli bir bölgede yaşayan aşiretleri tek bir kökene bağlayıp akraba yapma çabası vardır. Bu çaba hem Doğu Dersim'de hem Batı Dersim'de görülür. Örneğin Batı Dersim'deki tüm aşiretlerin Seyit ve Şix Hesen kardeşlerden geldiği iddiası vardır. Şix Hesen'in Kal Mem adlı Batı Dersim'de yaşaşayn bir efsanevi şahsiyetten ayrıldığı anlatılır. Dersim için kabul edilen "Kal Mem" ve "Şix Hesen" ayrışması daha sonra Seyit adında birinin Şix Hesen'e kardeş çıkarılmasıyla Batı Dersim'de farklı versiyonlara dönüşür. Şix Hesen ile Qocê Sori ayrışması bazen Şix Hesen, Seyd ayrışmasına dönüşür. Bu varsayımsal soy ağacı alt bölümlerde giderek çetrefilleşip karışır. Gerçek ise oldukça farklıdır. Bazen bir köyde yirmi farklı bölgeden gelmiş farklı etnik kökenlerden ailelere rastlanmaktadır.

Aşiret reisi; aşiretin belirli bir döneminde en çok sayılan lideridir. Sözü geçer, ezbeti güçlüdür, çevresindeki güç merkezi oldukça etkilidir. Bazı liderler zor kullanarak, bazıları da akıllı ve

politik davranarak, koruyuculuk yaparak ya da hanedanlıklarıyla lider olabilirler. Eğer reisin çocuklarından biri liderlik özelliği gösteriyorsa babasının yerine geçer. Yoksa başka bir ezbetten veya aileden kendini kanıtlayan, öne çıkan biri lider olur. Bazen aşirette çift başlılık da görülür. Lider aşiret üzerinde birçok yetkiye sahiptir. Bu yetkiler gücüne göre artabilirdi. Aşiretin akraba grubuna dâhil olanlar veya moraba (maraba, yarıcı) diye bilinen sığınmacı tarımcılar, hizmetçi veya kebani diye bilinen aşçıların tümü ağaya tabidir. Aşiret ağası çoğu kez birden çok kadınla evlenebilir. Ailelerin iç işlerine karışabilir, Sadece pirine veya cemaat mahkemesine hesap verebilir. Pirlerin ise ağalara ceza verdiği pek görülmemiştir. Pirin ruhani gücü dışında her hangi bir fiziki gücü yoktur. Buna rağmen düşkün ilan edilme, olumsuz bir imaj yarattığı için; çoğu kez ağanın pirle iyi geçindiği, söz konusu cezaya neden olan suçu telafiye yöneldiği görülür. Camat adıyla kurulan aşiretler arası mahkeme ise daha fazla bir yaptırım gücüne sahiptir. Bu toplantılarda çıkan kararlara riayet etmeyenler mahkeme katılımcısı aşiret ileri gelenlerini de karşısına almak durumundadır.

Aşiret ileri gelenleri genellikle yaşlı ve bilgeliği ile bilinen olgun insanlardan oluşur. Bunlar aşiretler arası bir çatışma veya sözleşmede, devletle aşiret arasındaki ilişkilerde, cemaat toplantılarında etkili olan insanlardır. Çevresinde bu tür insanlardan yeterince bulunan ve bunların telkinlerini önemseyen liderler daha uzun süreli ve etkili nüfuza sahip olabilirler.

Cesur savaşçılar, silah taşıyan aşiretlerde oldukça önemlidirler. Savaşçı aşiretlerin sürekli tetikte olması gerekir. İyi savaşçılar bir aşiret reisi için vazgeçilmezdirler. Bunlar genellikle ağanın akrabalarından veya onun güven duyduğu silahşör insanlardan oluşurlar. İçlerinden biri ağaya halef veya rakip olabilir. Bu tür bireyler bazen aşiret içi veya dış kaynaklı entrikalara kanıp ağaya karşı gelebilirler. Kelepirde veya aşiretler arası kavgalarda öne çıkanlar bir süre sonra liderlik gibi haklar talep ederler. Rayberi Seyd Ağay, Seyit Rıza'ya rakip olmuş uç bir örnektir. Yine Ovacık'taki Feratu Aşiretinde Aydınê Usıvu, aynı aşiretin Laçinan

kolu için Poles uç örneklerdir. Sahip oldukları fiziki güç bu tiplerde dengesiz, duygusal bazı çıkışlara neden olmakta, aşiretin kaderi açısından son derece tehlikeli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Aşiret reisi için bu tipleri denetim altında tutmak yetenek gerektiren zor bir görevdir.

Dersim'de özellikle Batı Dersim'de aşiretlerin tümünün Seyit ve Şıx Hesen kardeşlerin soyuna dayandığı; bunların da Şıx Amed'in çocukları olduğu gibi bir inanç vardır. Hatta Seyit ve Şıx Hesen'in Ovacık'a bağlı Mercan bölgesinde ayrıldıkları ve ellerindeki secerenin Seykemalu ailesinde kaldığı söylenir. Şıx Amed diye anılan bir zat, Malatya'nın Şıx Hasan köyünde yaşıyormuş. İki çocuğunu Dersim'e sürgün etmiş. Bir başka anlatıma göre; Kosegi (yarısı yanmış ve hala tüten odun parçası) atarak onların yurtlarını belirlemiştir. Uzun menkıbelere dayanan bu anlatımlarda iddia şudur; Batı Dersim'deki üç kardeş aşiretin (Kal, Kew, Qoç) Seyit torunları, diğer üç kardeş aşiret olan Abbas, Qarabal, Ferat Şix Hasan'ın torunlarıdır. Bu secerede Hozat'taki Ovacık'taki birçok aşiret dışarıda kalmaktadır. Seyd ve Şix Hasan'm Malatya bölgesinden, Hozat üzerinden mi yoksa Nazımiye tarafındaki Kal Mem bölgesi üzerinden mi geldikleri de tartışma konusudur. Eğer Kal Mem bölgesinden gelmişlerse araya Kal Memu Sur(veya sır) efsanesi de girecektir. Bu durumda olay giderek karmaşıklaşacaktır. Kal Memu, Sır menkıbesinde göç edip Kal Mem köyüne gelen Şix Hasandır. Yanındaki çoban ya da yetim ise Kal Mem'dir. Çeşitli kerametlerle Kal Mem, Şix Hasanın yurdunu alır. Şix Hasan Ovacık yöresine gider. Yanındaki kardeşi Şix Ferattır. Ovacık yöresinde Feratu diye bilinen Mexstu aşiretinin bir kolu da atalarının Şix Ferat olduğunu iddia etmektedir. Bu Kal Mem anlatımında Seyit (Seyd) diye biri yoktur. 1904-1906 yılları arasında bölgede Mutasarrıflık yapmış Celal Bey de dâhiliye nezaretine gönderdiği mektupta Seyidanlar için:"kadimen nereden geldikleri bilinmeyen Seyidanlı aşiretler" demektedir. Doğu Dersim için Kal Mem dışında böyle bir topyekün nesep bağlama hikayesi yoktur. Ama orada da Kurres ve Düzgün (Tuzkın: keskin anlamındadır.) efsaneleri vardır. Düzgün Baba efsanesi oldukça yaygın ve etkilidir.

Bu efsaneyi, çok bilindiği için anlatmayacağım, ama Düzgün, (tuzkın) ya da Kurreş efsanelerinde dikkatimi çeken bir konuyu ifade etmek istiyorum. Kurreş ailesinin belli bir çağa kadar mezarlarına rastlanmamaktadır. Efsane anlatıcıları bunu, "Kureşan büyükleri vefat ettiğinde cesetleri "Verge Kuresu"(Kurreş kurdu) denen bölgeye bırakıyor, iki kurt gelip ölüleri götürüyordu" diye açıklıyorlar. "Vergi Kureşi" dedikleri bir çift kurt bütün yaşlı Kureşanların anlattığı bir efsanedir. Bu durum Kureşanların bölgedeki birçok halk gibi mezarlık kültürüne sonradan geçtiğini göstermektedir. Bu tür efsanelerde dikkati çeken bir diğer husus ise genellikle sonradan bölgeye gelenlerin bir keramet veya hikmet çıkardığıdır. Bu türden her efsanede keramet ihtiyacı duyan, yerleşik olsa bile yerini, nüfuzunu kaybetme kaygısı içindedir. Nazımiye bölgesinde geçmişte "Kars" adında bir Ermeni kralın hükmünün olduğu kabul edilirse (bugünkü Karsan Aşireti onların devamıdır) Kurreş sonradan bölgeye intikal etmiştir. Kureşanların diğer pir ocaklarının aksine silah taşıyıp kelepir ve kesim alan bir aşiret olması konusunda soru sorduğum hiç kimse yeterince inandırıcı cevaplar verememiştir. Dolayısıyla Kureş aşiretinin davranışları diğer pir ocaklarından farklıdır. Eğer bir hırka bir asa fikri ile yola çıkılmışsa, keramet ve ruhani güç ile yola çıkılmışsa bu Kureşan aşiretindeki silahlı vurgun ve kelepir, kol (vurguna giden birliğe verilen ad) ve baskın kültürü nerden gelmektedir? Ali Çavuş, Zeynel Çavuş, Use Seydi gibi savaşçılar nasıl çıkmıştır. Bunun en mantıklı açıklaması şu olsa gerek; yeterince tarım ve hayvancılık yapamayan ve hızlı çoğalan bir aşiretin yeni gelir kaynakları aramasıdır! Veya Kurreşan aşireti diğer pir ocaklarından farklı bir yapılanma olup sonradan Alevi inanç süreğini benimsemiştir. Anlatımlardan anlaşılan odur ki birçok aşiret gibi Kurreş aşireti de homojen değildir.

Bölgede nesebini bir yere bağlama konusunda; Kurreş Seceresi, Kal Mem'u Sur gibi secereler oldukça önemsenir. Batı Dersim için anlatılan hikâyelerde bazen Seyit kolu yoktur. Bazen, Devreşcemal talibi oldukları için Qırxan aşireti de Şixesen koluna dâhil edilir. Koçgiri'deki Şıxesen'ler da bunlardan sayılır. Yazılı

kaynaklarda da Seyit ile ilgili bilgiler yoktur. Malatya'daki köyde sadece Sıx Hasan türbesi vardır. Ne hikmetse bölgeye gelen, burada çoluk çocuğa karışan Şixesen'in türbesi Malatya'dadır. Dersim'e göç eden Şixesen'in türbesinin neden Malatya'da olduğu henüz yeterince açıklanamamıştır. Eğer böyle bir göç söz konusuysa Şixesen'in mezarının Dersimde olması gerekir.

Malatya'daki ocakla sıcak ilişkileri olan Seyit Rıza ailesidir. Gerçekten de "Çe Babay" diye bilinen bu aile 1938 yılına kadar sürekli Malatya'daki ocağa gitmiş oradan yetki ve olur almıştır. Son olarak Seyit Rıza'nın oğlu Şix Hesen Şixamed Ocağı'na gitmiştir. Seyit Rıza ailesinin rayberlik yetkisini oradan aldığı söylenmektedir. Bir anlatıma göre Seyit Rıza'nm atası Kara Süleyman'ın mezarı Kırmelı'dedir. Bir anlatıma göre ise Ada Köyü'ndeki Kara Süleyman mezarlığındadır.

Bu göçle gelenler Şıx Hesen'ler ve Kalu aşiretlerinden sayılan, rayber ocağı olan Seyit Kemallerdir. Çünkü miras bölüşümünde tarıq, Şıx Hasanlarda; secere, Sey Kemal'lerde kalmıştır. Bir anlatıma göre Seyitlerin ve Şıx Hesenlerin toprağı bölüşmelerinde eşitsizlik olmuş sonradan Pozvenk ve Kewu'lara ait bir köy Seydu koluna verilmiştir. Bu anlatım doğruysa Kewu ve Kalu aşiretleri de Dersim'in ilk paylaşımında rol alan aktörlerdir. Oysa Seydan koluyla ilgili anlatımlarda daima bir eksiklik sezilmektedir. Üstelik bu paylaşıma konu olan köyler de Ermeni köyleridir. Pozvenk, Ermenice bir addır. Burada Qocu aşiretinin satmaya kalktığı, Abaşu ve Qırxu aşiretleri arasında paylaşılamayan köy bir Ermeni köyüdür aslında.

Pozvenk'in satılması nedeniyle Abaşu-Qırğu çatışması şekillenmiş, bu husumet uzun yıllar sürmüştür. 1937'de Dersim'in birliği ve direnişi önünde bir engel oluşturmuştur. Nazmi Sevgen'in ulaştığı sözü edilen secerenin Seyit Kemallerde kaldığı hatta Nazmi Sevgen'in resimlerini çektiği bilinmektedir. Fakat secerenin içeriği hakkında fazla bir bilgi yoktur. Nazmi Sevgen'in yazılarında bütün Batı Dersim aşiretlerinin nesebini belirleyecek her hangi yazıya rastlanmaz. Fakat Seyit Kemallerin nesebi hakkında bilgi

vermesi mümkündür. Bu secere, hâlâ bu ailenin İzmir'de yaşayan torunlarının evindedir. Her konuda modernlik iddiası güden Dersimliler ve bugünkü torunları bu secereyi açığa çıkarmalı, spekülasyonlardan kurtulmak için araştırmacılara kaynak olarak sunmalıdırlar.(*) Nazmi Sevgen'in aktardığına göre Kürtlerden ve Deylemlerden söz edildiği söylenebilir. Fakat secerenin bütünü onlarca sayfadan ibarettir.

Seyit ve Şıx Hasan ikilemi sadece bir nesep bağlama iddiası olarak kabul edilebilir. Bütün Ortadoğu'da aşiretlerin soylarını; tanınmış, referans sayılan dini ve siyasi liderlere bağlamaları genel bir eğilimdir. Böyle olmasına rağmen secereler Dersim tarihi ve etnografyası için değerli kaynaklardır. Aşiretler; sınırları ve tarihsel serüvenleri çok belirgin sosyal yapılanmalar değildir. Çünkü birçok karışım, bext, aşireti çeşitli değişimlere uğratmıştır. Ortalıkta dolaşan secerelerin güvenirlik problemleri yaşadığı secereyi taşıyanlar tarafından da biliniyor olmalı ki bazı secereler padişahlara tasdik ettirilmişlerdir. Oysa padişahların, ne secerenin doğruluğunu ne de aşiretlerin gerçek soyunu takip etme imkânı vardır. Kaldı ki, padişahların bile uyduruk secerelere gereksinim duyduğu tarihçiler tarafından bilinmektedir. Otorite merkezlerinin değişmesiyle nesep bağlama ve secereyi yeni baştan yazma eğilimleri aşiretin gerçek etnik serüvenini ve soy ağacını unutturmuştur. İslam'ın egemen olduğu dönemlerde Arap liderlerine secere bağlama eğilimi varken Osmanlı iktidarıyla soy ağaçları Osmanlıya yönelmiştir. Dolayısıyla Kürt'ün soy ağacı yok olmuştur. Bu yüzden bölge halklarının etnik açıdan ayrıştırılması neredeyse imkânsızdır. Secereyi Osmanlı padişahına onaylatma davranışında çelişkili olan bir yön daha mevcuttur. Kızılbaş olan ve devletin katliamlarına maruz kalan seyit ve pir ocakları secere ve beratlarını

(*) Daha sonra bu secerenin Pancıraslı Hasan Tosun tarafından Türkçeye çevrildiğini öğrendim. Hatta Şeyh Hasan Ocağının internet sitesinde yayınlanan makaleyi okudum. Secereyle ilgili ayrıntılı bilgiyi ekler bölümünde, "Secereden Tarihsel Gerçekliğe Dersimliler Ahmet Yesevi'nin Torunları mı?" adlı makalede bulabilirsiniz.

Osmanlı padişahlarına imzalatma gereği duymuşlardır. Bu da oldukça trajikomik bir durumdur.

Alevi pir ocaklarının soylarını Ehlibeyt'e ya da Horasan'a dayandırmalarını doğru kabul etsek bile bu nesep bağlama iddiası kendileri için geçerli olabilir. Onlara talip olan yöre halkının etnik kökenini açıklamaz. Bu pir ocakları taliplerini kendileriyle getirmediler herhalde! Eskiden beri böyle toptancı iddialarla ortaya çıkan ve yeni Türk devletinin homojen bir ulus yaratma projesinden sonra giderek yaygınlaşan bu tür iddiaların bilimsel bir yanı yoktur. Tüm Aleviler Horasan'dan geldi, tüm Dersimliler şu etnik kökendendir gibi iddialar tamamen ayakları havada iddialardır. Anadolu'da hiçbir bölge homojen değildir.

Aşiret, zorunlu bir birliktir. Nesnel koşulların ürünüdür. Dersim Kürtleri kelepirin, kavga ve vurgunun kaçınılmaz olduğu bu vahşi coğrafyada güce dayanan bir örgütlenme içinde olmak zorundaydılar. Çoğu kez aşiretler arasında kan davası olur ve yıllarca sürerdi. Aşiretler arası savaşta onlarca insan ölüyordu. Bu kan davalarını bitirmek gene aşiret ileri gelenlerinin göreviydi. Nihayet taraflardan biri hatırı sayılır başka bir aşiretin ağasına giderek camat'a oturmak istediğini talep ediyordu. Tarafsız birkaç camatçı toplanıp iki aşiretin arasını bulmaya çalışıyordu. "Gonû te ver sanaynê"(kanları denkleştirmek) diye bilinen bir yöntemle aşiretlerin bu kavgada karşılıklı ölenleri denkleştiriliyordu. Bazen bir aşiret reisinin oğlu veya güçlü bir savaşçıya karşı birkaç tane gariban adamın kanı denkleştiriliyordu. Ama genellikle bire bir eşleştirme uygulanıyordu. Denkleşme olmazsa fazla öldüren taraftan bir şeyler isteniyordu. Tarla, silah, para gibi! Yani bu durum bile insandan sayılmak için aşiret içinde olmayı gerektiriyordu. Dersim coğrafyasında bir ailenin varlığını sürdürmesi mutlaka bir aşirete sığınmayı gerektiriyordu. Aşiret bağı olmayanlar kısa sürede bir aşirete sığınıyordu. Bu yüzden mensubiyetlerin geçmişini öğrenmek için derin titiz bir araştırma, bir katılımlı gözlem gerekmektedir.

Aşireti dış saldırılara karşı korumak için içerde bir birlik gerekir. Bazı haksızlıklara yol açsa da bu birlik gereklidir. Aşiret li-

derinin egemenliği sağladığı birliğe ve güce bağlıdır. Genellikle 'ağaê aşirê' veya 'pilê aşire' diye anılan lider istisnai olarak aşiretin pirine veya düşkün ocağına hesap verir. Bu durum cem zamanlarında, cemaat mahkemelerinde gerçekleşir; bu durumda bile adaletin gerçekleşme olasılığı zayıftır. Birgün Seyit Rıza'nın piri gelmiştir. Seyit Rıza; 'gelin, Torne Babay'ın talipleri, kimin keçisi kaybolmuş? Torne Babay pirine hesap veriyor' diyerek aşiretinin üyelerini çağırır. Seyit Rıza'nın olgunluk dönemleri olduğu için bayağı şikayet gelir. Şikayetleri dinledikten sonra; "hey wax hey Sey Rıza biyo kokım" (eyvah Seyit Rıza yaşlanmış) der. Bunun gibi bazı örnekler dışında aşiret içindeki suçlar örtülürdü. Aşiretler arası kavgada aşiretin üyesi kollanırdı. Aşiret kelepire gittiğinde elde edilen ganimet kelepire katılanlar arasında bölüşülürdü. "Her ağa iyi silah kullanan, atak 20-30 kişi hazırlar, ağalar sözleşir, kelepire giderlerdi. Dönüşte Ziyaret Boğazı'nda bütün ganimet paylaşılırdı. Kahramanlık gösterenlere ayrıca ödül verilirdi. Görünmeyen, para, ziynet eşyası paylaşılmazdı çünkü kimin ne aldığı bilinmezdi. Sadece mal-davar, halı, kilim, kap–kacak paylaşılırdı. Aşiret ağasına fazla pay verilirdi. Gerisi eşit paylaşılırdı. Görünmeyen paylaşılmadığı için herkes altına paraya koşardı. Kadınların bilezikleri, küpeleri zorla alınırdı. Ben birkaç kelepire katıldım. Zor yıllardı. "(H. Memişoğlu Ada Köyü-Ovacık)

Aşiret yapısı pir talip ilişkisinde de belirleyicidir. Belli aşiretler belli ocakların talipleridir. Yani genellikle bir aşiretin tüm bireyleri aynı ocağa bağlıdırlar. Göç veya düşkünlük durumlarında bağlı oldukları pir veya rehber ocağı değişebilir. Bazı bölgelerde dışarıdan gelen bext statüsündeki aileleri kabul eden pir ocakları vardı. Örneğin Ovacık, Çedagê Köyü'ndeki Aliabas Ocağı kendisi de sonradan bölgeye geldiği için onun talipleri sonradan bölge insanına mensup olmuş köyler ve ailelerdir.

Kesim alma eyleminde de aşiretlere göre bölüşüm söz konusudur. Erzincan'ın, Sivas'ın, Elazığ'ın belirli köyleri belirli Dersim aşiretlerine kesim adı altında bir vergi ödemekteydi. Kesim, aşiretler için önemli bir gelir kaynağıydı. Kesim bölgesindeki Türk, Rum ya da Ermeni köyleri aşiretler arasında bölüşülmüştü.(Kesim Vergisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için, "174. sayfadaki ek 6 ya bakınız.)

AŞİRET ÖRGÜTLENMESİNİN ÇÖZÜLMESİNE YOL AÇAN FAKTÖRLER

1938 kıyımı ve sürgünü aşiret yapısını büyük oranda bozdu. Dersim'in sosyal yapısı tamamen alt üst oldu. Savaşçı aşiretlerden arta kalan kadın ve çocuklar sürgüne gönderildi. İşbirlikçi aşiretlerin bir kısmı da sürgünden nasibini aldı. Sürgüne gönderilen ailelerin arazileri geride kalan işbirlikçi ya da tarafsız kalan ailelere ve aşiretlere verildi. Geriye kalan ova köyleri kısa sürede devletin hukuk sistemiyle tanıştılar. Sürgüne gidenler farklı bölgelere dağıtıldıkları için birbirlerinden koptular. "Xeribiyê" (gurbetlik) diye adlandırılan bu dönemde büyük bir kültür şoku ve trajedi yaşandı. Döndüklerinde çok şey değişmişti, toplumsal yapı çökmek üzereydi. Direnişin yoğun olarak yaşandığı orman köyleri yasak bölge(memnu mıntıka) ilan edilmişti. Dönenler bir süre ova köylerindeki tanıdık ve akrabalarında kaldılar, yaşayan aşiret büyüklerine hasretle sarıldılar. Pirlere ve rayberlere büyük özlem duymuşlardı. Kısa sürede tekrar organize oldular. Sürgüne gidenler ve geride kalanlar tekrar ilişkileri canlandırdılar. Geçmişteki husumetleri unutmaya çalıştılar. Yine de çok şey değişmişti. Vurguna ve talana imkân yoktu. Her aşiret tarım veya hayvancılık yapmak zorundaydı. Aşiret içi hiyerarşi bozulmuştu. Aşiret büyüklerinin otoritesi kalmamıştı. Cemaat mahkemesi yerine cumhuriyetin hukuk sistemi egemen olmuştu. Birçok uyuşmazlıkta, çözüm için devletin adli kurumlarına gidiliyordu. Jandarma, karakol komutanı ve kaymakam her şeyin başı olmuştu. Kadastro ve tapu işlerinden dolayı dava vekilliği gibi yeni meslekler türemişti. Talip pir ilişkisi eskisinden daha sıkı bir boyuttaydı fakat dua ve deyişlerde Türkçenin oranı artmıştı. Çünkü sürgüne gidenler ve geride kalan pir ocakları direnişi hatırlatan her sözü ısrarla unutmaya çalıştılar. Sürgünden ve yatılı okullardan dönenler ceplerinde M. Şerif Fırat'ın kitaplarını taşıyorlardı. Cumhuriyetin, bölgedeki kurum ve örgütlerinde görevlendirdiği memurlar da bu ve benzeri kitapları okuyorlardı. Bölgede devlete yakın yeni bir imtiyazlı sınıf oluşmuştu. Yiğitlik, mertlik gibi değerler yerine siyasi davranmak ve devletin kurumlarıyla arayı iyi tutmak önemliydi.

Aşiret yapısına ikinci darbe bu yeni hukuk ilişkileri ve kadastro uygulamalarından geldi. Devletle arası iyi olan birçok insan, okuma yazma bilenler, sürgüne gidip dönmeyenlerin, dönüp de cumhuriyetin hak arama yöntemlerini bilmeyenlerin mülklerine el koydular. İstedikleri yerleri üzerlerine tapuladılar. Devletin hukuk sisteminin yerleşmesiyle mülkiyet anlayışı değişti. Arkasından onlarca yıl süren arazi davaları başladı. Aşiret liderinin yetkileri sıfırlandı. Savaş ve sürgün döneminde devlete yakın durmuş ve sürgüne uğramamış aşiretler hem sayısal güç hem de edindikleri mevkiler açısından semirdiler. Devlet dairelerinde çalışan yerli halka mensup kişiler toprağı mülklerine geçirmeye başladılar. Sahipsiz kalanlar hazine arazisi sayıldı. Sürgünden dönenlerin arazilerine sahip çıkmasıyla, yeni ve uzun yıllar süren arazi davaları başladı. Devletin kanunlarından az çok haberdar olanlar dava vekili oldular. Dava vekilleri bu işten kazançlı çıkıyordu, dolayısıyla davaları kızıştırıyorlardı. Sosyal tabakalaşma sistemi alt üst oldu. Hanedanlık, mirlik, fakir doyurmak, "bext edinmek", (sığınmacıya sahip çıkmak) bext'i yıkmamak tarihe karıştı. Yeni koşulların reisleri ortaya çıktı. Bu yeni durum da aşiret yapısını tam olarak silemedi. Yetmişli yıllara kadar aşiret yapısı varlığını sürdürdü. Fakat yetmişlere gelene kadar birçok sarsıntı geçirdi.

Yetmişli yıllarda yöreye giren sol siyasal hareket aşirete son darbeyi vurdu. Aşiret mensubu gençlerin bir kısmı A örgütüne, diğer bir kısmı ise B örgütüne mensup oldular. Böylece bölünmeler açığa çıktı. Geçmişten kalan küçük ezbet çelişkileri örgütsel farklılıklar şeklinde yeniden canlandı. Sol örgütler öncelikle aşiret bağlarına karşı mücadele ettiler. Aşiret bağı feodal bağdı. Önemli olan yoldaşlık bağlarıydı. Devrim gerçekleşecek, herkes eşit olacaktı. Ağalık; sömürücülük ve gericilikti. Aşiret ileri gelenlerini Patron-Ağa devletinin ağa kolu sandılar. Oysa Dersim'de gerçek anlamda toprak ağalığı yok denecek kadar azdı.

Devletin aşiretlerle ilgili yıllar süren tasnifi sonrası devletin imtiyazlı aşiretleri doğdu. Yurt dışına işçi olarak gidenlerin geri dönmesi bölgedeki tabakalaşma sistemini yeniden ve tamamen sarstı. Avrupa'ya işçi olarak gidenler yoksul ailelerin erkekleriydi.

Giderken yoksulluk içinde kıvrananlar fötr şapkalı ve ağızlarında puro sigaralarıyla döndüler. Yeni düzenin dümenine uymayanlar, geleneksel alışkanlıklarını sürdürenler kısa sürede iflas edip arazilerini, kasabalarda yeni yeni oluşan küçük esnafa ve "almancılara" satmaya başladılar. Sol siyasal hareketler ve devlet okullarından mezun olanlar aşiret yapısını "ilkel" ilan ettiler. Bir "feodalizm" suçlaması sarmıştı Dersim'i. Sol örgütler, "idealizmi temsil eden sınıf" olarak karşılarında bula bula pirleri ve aşiret liderlerini buldular. Marksizm'in sınıfsal ideolojisini yöre koşullarına uydurmaya çalışan örgütler aynı aşiretin üyelerini, yoksul köylü, zengin köylü diye ayırdılar. Aşiret son darbeyi sol örgütlenmelerden aldı. Dersim'de toprak ağası sınıfı neredeyse hiç görülmemesine rağmen sol örgütler aşiret ileri gelenlerini toprak ağası olmakla suçladılar. Taraf olma ve duygusal bağlarını sürdürme şeklinde bugün hâlâ varlık gösteren aşiret, gerçek işlevini tamamen yitirmiştir. Bugün aşiret, nostaljik bir bağ ve esnafın, siyasetçilerin menfaat için kullandığı bir kalıntıdır. Bir zamanlar yaşadığı coğrafyayı asabiyet bağıyla özerk bir yapıya dönüştüren aşiret bugün sadece isim olarak yaşamaktadır. İçerde; küçük aile çıkarları ayyuka çıkmış, aşiret bağı yerine ekonomik çıkar egemen olmuştur. Aşiretin sevilen kişileri; şehir merkezinde veya kasabalarda oturan, aşiret bağını ticari menfaatleri için kullanan, devletle diyalogu iyi olanlardır artık. Otuz sekiz kıyımında darbe almayan aşiretler aynı şekilde 80 ve 94 yıllarındaki sosyal çatışma süreçlerini de hasarsız atlattılar. Gerçekten de devlet 1994'te, daha önce memnu mıntıka ilan ettiği bölgelerdeki köyleri ateşe verdi. Geriye kalan birçok köy korkudan ya da "sıra bize gelmeden malımızı kurtaralım" kaygısından köylerini boşaltmışlardır. Geriye kalanlar 1938'de de boşaltılmayan köylerdir. Bunlar daha çok işbirlikçi ve uysal ova aşiretleridir. Kasabalarda ve şehir merkezindeki devlet kurumlarında adam bulunduran aşiretler 1994 sürecinden de imtiyazlı çıktılar. Zarar gören aşiretler daha çok 38 de sürgüne gidenlerdir.

Bölgede toplumsal-dini yapının ve aşiret örgütlenmesinin dağılmasında etkili olan bir faktör de tam o yıllarda ortaya çıkan define arayıcılığıdır. Dışarıdan gelen veya yöre halkından oluşan

yüzlerce kişi neredeyse bütün ziyaretleri, kutsal yerleri ve mezarlıkları kazdılar. Ölülerin kemikleri sağa sola fırlatıldı. Tarihi mekânlar ve kilise kalıntıları delik deşik edildi. Bu durum yöre halkının ziyaretlere, türbelere ve inanç gözelerine bağlılığını azalttı. Nedense "Ermeni hazinesi var" iddiasıyla kazılan, yok edilen onca değer, uygarlık izi devlet görevlilerinin kılını bile kıpırdatamadı. Belki de bu, eski kültüre ve yörenin kutsal değerlerine saldırı bazı kesimler tarafından kışkırtılıyordu.

PİRLİK REHBERLİK MÜRŞİTLİK

Dersim yöresinde sosyal yapının kutsallık içeren ayaklarından biri de pirlik, rehberlik, mürşitlik üçgenidir. Bu kurumsal yapının esas ayağı pirliktir. Pirliğin halkla bağ kurma alt halkası rehberliktir. Rehberlik çeşitli hizmetlerin gerçekleşmesinde görevlidir. Pirliğin bir üst kurumu mürşitliktir; hiyerarşi zincirinin üst halkasıdır. Bu örgütlenme; dervişlik, düşkün ocağı, kirvelik, musahiplik, taliplik ilişkileriyle anlam bulur ve işlerlik kazanır.

Pir kavramı İslam öncesi bir kavramdır. Dini ve ruhani örgütlenmenin başı olarak Ortadoğu'daki birçok dinsel örgütlenmede görülür. Klan örgütlenmelerinden aşiret ve tarikat örgütlenmesine kadar her toplulukta dinsel, büyüsel gizemci kesimi adlandıran bu kavram yörenin de dini gruplarını ifade eder. En ilkel tabusal inançtan hümanist tasavvufi inanca kadar bütün inançlardan izler taşıyan bu örgütlenme merkezleri; doğa karşısındaki çaresizlik durumlarında ziyaretlerden sonra başvurulan en önemli tapınma merkezleridir. Ziyaretlere tapınma ilkel doğa tapınmacılığının devamıdır. Pirlik kurumuyla sonradan ilişkilendirilmiş veya "wayır"[1] rolünden hareketle verilen rehberlik türü hizmetler bu zi-

---

(1) Sahip anlamına gelen bu sözcük Dersim'de tanrı, yaratıcı, koruyup kollayıcı gibi birçok anlam içermektedir. Dersimliler her şeyin bir sahibi olduğuna inanırlar. "Wayıre çey" evin sahibi anlamındadır. Bu sahip evin reisi değil evin "koruyucu meleği" ya da "kollayıcı ata ruhu" anlamındadır. Dersimliler her evin gizli bir kollayıcısının olduğunu söylerler. "Wayıre tu" dediklerinde ise ceddin, atan anlamındadır.

yaretlere yakınlıktan veya yaptıkları hizmet karşılığında verilmiştir. Pirlerin ulaşamadığı yerlerde rehberlik hizmeti türemiştir. Pirler genellikle keramet sahibi ailelerdir. Kerametleri soyla babadan oğula aktarılan bu aileler varsayımsal secerelerle soylarını Hz. Ali'ye dayandırırlar. Ailenin bütün bireyleri talipler tarafından aynı saygı ve hürmetle karşılanırlar. "Bayağı"(bê ağü sözcüğünden gelir) diye adlandırılan taliplerle, "pirlik ruhani kastı" arasında sosyal hareketlilik, kız alıp verme pek görülmez.

Bu kurumun İslam ile tanışması ve evrilip onun etkisine girmesi İslam öncesi tapınma objelerini sentezlemiştir. Darık "tarıq" olmuş, Zerdüşt, Hz. Ali olmuş, turnayla tanıştırılmış Hz. Muhammet güneşe, Fatıma Ana Ay'a, Zülfikar yıldırıma gizlenmiş acayip bir İslam ortaya çıkmıştır. Heterodoksi inançların zamanla Hacı Bektaş'ta ve Erdebil'de tekkeleşmesi ile merkezi bir Alevilik şekillenmiş, pirlerin bir kısmı bu tekkelerin eseri olan sözlü ibadet unsurlarını almış fakat kendileri o tekkeler gibi merkezileşmemişlerdir.1900'lü yılların başına kadar bu tekkelerin Dersim'de, özellikle iç Dersimde etkili oldukları söylenemez. Ayrıca Pirlik kurumunun bölgede yeterince güçlü olduğunu kanıtlayacak örnekler yoktur. Yöreyle ilgili yazılı eser bırakan ender kişilerden Nuri Dersimi de aynı görüştedir. Yöreye çeşitli nedenlerden dolayı giden Türk görevliler ise (ör. Hasan Reşit Tankut. Tankut'un rehberlik kurumunu öne çıkarması gerçek izlenimlerine dayanıyorsa bu gerçeklik Dersim halkının Ezidilerle bağlarını güçlendirecektir.); seyitlerin, keke rehberlerin ve "düşkün kaldıran ocağının" (kanlı ocak) rolünü oldukça abartmaktadırlar.

Pir ocakları, kökenlerini sağlam bir dini otoriteye ve genellikle Hz Ali'ye dayandırırlar. Dersim coğrafyasına dışarıdan gelen ocaklar ellerinde veya dillerinde bir secereyle gelirler. Bu secereler onların tutunması veya yaşaması için bir sigortadır. Aynı çaba Anadolu'nun iç toplumsal örgütlenmesinin dini halkası olan ailelerde de zamanla görülmüştür. Onlar da tutunmak için, dini referans merkezleri olan; Arabistan'dan, Erdebil'den, Hacı Bektaş'tan başka; secerelerini Dersim'e bağlama gereği duydular.

Kutsallığı meşrulaşmış dini kaynaklara yamanmak tarihin her döneminde görülür. Bu, bir çeşit özdeşim kurmadır. Otorite kay-

nakları değiştikçe bu tür eğilimlerin yönü değişmektedir. Aleviler için uzun bir süre bütün secereler, dönemin saygınlık kazanmış dini şahsiyetleri aracılığıyla dönüp dolaşıp Hz Ali'ye ulaşır. Bazen bu soyağaçlarının arasına Türk, Rum veya Kürt kökenli olan bireyler girmekte fakat secerenin kutsallığı devam etmektedir. Secerelerin Ali'ye veya çocuklarından birine dayandırılması Buyruk'ta da zorunlu bir koşuldur. Ehlibeyt'e dayanmayan ocak pirlik yapamazdı. Dini otoritelere mirasçı olmak veya öyle görünmek; iletişimin ve ulaşımın sınırlı olduğu yıllarda rağbet görebilirdi. Ailelerin soyağacını izleyerek onları yalanlamak imkânsız gibiydi. Bölge halkının kutsal mekânlar veya otoritelerle ilgili bilgileri birkaç menkıbe ve söylentiden ibaretti. Uzaklarla ilgili bilgiler menkıbeye açıktı. Özellikle göç yoluyla gelenlerin secere ile gelmesi Dersim'in kapılarını açmak için iyi bir anahtardı. Yine de halk bu aileleri fazla ciddiye almıyordu. Örnek davranışlar ve doğaüstü güçler bekliyordu. Yaşam, katı gerçeklerle şekilleniyordu. Bu kutsal ailelere mensup keramet sahibi pirler, ancak soğuk kış günlerinde, olağanüstü durumlarda başvurulan bireylerdi. Bu yüzden Dersim'deki pir ocakları keramet göstermek konusunda uzmandırlar. Ateşe hükmetmek özellikle Kureşan aşiretinde mesleğe dönüşmüş gibidir.

Görüşmelerim boyunca Dersim inancında birbirleriyle kaynaşmış iki damar olduğunu hep hissettim. Eskilerden kalma bir damar sık sık güçlü bir şekilde varlığını hissettiriyordu. Çok derinlerden gelen ve bölgeye göre farklılık arzeden panteist-paganist, doğayı ulu sayan bir anlayış ile; insanı, soy secerelerini, İslami önderleri kutsayan anlayış bazı bölgelerde ayrı damarlar şeklinde kendini gösteriyordu. Buradan yola çıkarak İslami yayılmaya bağlı olarak, özellikle Erdebil Tekkesi kaynaklı popüler dervişliğin Dersim'e sonradan girdiğini kabul etmek gerekir. Erdal Gezik Munzur Degisi'nin 1. sayısındaki makalesinde, Dersim inanç dizgesini eski, doğa tapınmacı dönem ile, muhtemelen 13. ve 15. yüzyıllar arasında bölgede etkili olmaya başlayan, kendilerini bir şekilde Ali'ye ve Muhammet'e bağlayan popülist dervişlerin etkili olduğu dönem diye ayırmaktadır. Eski Dersim inançlarını temsil eden

yapı ile şii-tasavvufi yapının zamanla kaynaştığından söz etmektedir. Gezik'in bu görüşünde gerçeklik payı olduğunu düşünüyorum. Makalede Gezik'e katılmadığım yön, onun Ağuçan ocağını ikinci kategoriye koymasıdır. Bence Devreşcemal, Seyit Sabun, Celal Alabas, Sarı Saltuk ocakları ikinci(şii-tasavvufi-erdebili) kategoriye koyulabilir, ama Kureş, Bamasur, Axuçan, Berxecan, Şixasan ocakları birinci grupta ele alınmalıdır. Zannedersem Gezik; Hüseyin Doğan ve Cemalettin Efendi'nin etkisiyle pençeci uygulamaya geçmelerinden dolayı Ağuçan ocağını ikinci gruba dâhil etmiştir.

Pir ocaklarına bağlı olan aşiretler(talipler) belirlenmiştir ve pek değişmezler. Belirli aşiretler belirli pir ocaklarına bağlıdırlar. Göç ve bext olma durumlarında pir ailesinden uzaklaşan taliplerin bağlı olduğu ocak değişebilir. Ocağını değiştirmemekte ısrar eden taliplere de rastlanır. "Dedem, Alan aşiretinin içinden göç edip Sağman Dersim köyüne gelmiş. Dört kardeşiyle Kıl köyünden veya Çuxur tarafından gelmiş. Cafo adındaki dedem civar köylülerden birine bir kese altın borç vermiş. Adam parayı geri vermemiş. Ağuçanlı bir dede parayı alıp dedeme geri vermiş, karşılığında da "gel bizim talibimiz ol" demiş. Cem anıymış. Dedem parayı almış, üzerine de kendi cebinden altın eklemiş, olmuş tam doksan altın. Paranın tümünü oradaki cemaata dağıtmış, "bu parayı pirim Kurreş adına dağıtıyorum, ben pirimden dönmem" demiş. (Ali Nar-Sağman Dersim)

Dini hiyerarşinin en başında mürşitlik statüsü vardır. Mürşitlik en son halkada Hz Ali'ye dayanır. Mürşitlik, sosyal yapıdaki yeri açısından pek etkili bir konumda değildir. Mürşit, "piri piran'dır". Dersim'de "el ele el hakka" ilkesinde son ocak Ağuçan ve Bamasur Ocaklarıdır. Bu hiyerarşinin, Hacı Bektaş tekkesinin etkisiyle oluşması muhtemeldir. Malatya'daki Şixemet dedeler ve Bamasur Ocağı mürşitlik payesine sahip ocaklardır. Efsaneye göre Kureş bir ayıya binerek Bamasur'u ziyarete gitmiş. Bamasur duvar örüyormuş. Kureş'i karşılamak için duvarı yürütmüştür. Bamasur keramet çıkarmada Kureş'i alt etmiş böylece Kureş Bamasur'un eline gitmiştir. Divriği sınırları içinde yer alan "Kanlı ocak" (hefkaru gonin) da benzer bir özelliğe sahiptir. Kureş ocağı Ba-

masurlara, diğer bazı ocaklar Ağuçan ocağına bağlıdırlar. Bazen bir ocak kendi içindeki bir aileyi mürşitlik payesine yükseltip eline gidebilir.[2] Devreşcemaller'de bu durum geçerlidir. Seydaci ailesi bu ocağa mensup mürşit ailesidir.

Mürşitliğin kurumsal açıdan yeterince işlediğini söyleyemeyiz. Çünkü mürşitlerin halkla ilişkisi zayıftır. Onlar pir ocakları üzerinde denetleme işlevi gördükleri için talipler üzerinde doğrudan bir etkileri yoktur. Mürşitlik soy bağıyla devam ettiği için iç evliliğin neden olduğu divane mürşitler bu kurumun güvenilirliğini zedelemiştir. Doğrusu bu vb. problemlerin nasıl çözümleneceğine dair belirgin kurallar yoktur. Yani düşkünlük durumuna düşen pirlerin cezalandırıldığına dair örneklere rastlanmaz. Hatta suç işleyen mürşitlerin nasıl cezalandırılacakları bilinmez. Mürşitliğin halkla bağları zayıf olduğu için pirlikten önce çözülmüştür. Cumhuriyetle birlikte bu kurum tamamen işlevini yitirmiştir. Bu durumdan bazı mürşit aileleri de yakınmaktadırlar. Mürşitlik kurumunun bu işlevsizliği, bu kurumun Dersim ocaklarını merkezi Alevi tekkelerine bağlamak için sonradan icat edilmiş bir ara kurum olduğunu çağrıştırmaktadır. Yani Dersim pirleri kendi başlarına otantik kökleri üzerinde duran değerlerdir. Nesep bağlama konusunda pek ısrarcı değildirler. Pirlik vasıflarını tek bir serçeşmeye bağlama çabaları da yoktur. Hacı Bektaş'a ya da Erdebil'e bağlanma organik bir işleyişten çok bir gönül bağıdır ve sonradan ortaya çıkmış bir çabadır. Organik bağlar sonradan oluşturulmuştur. Monist dinlerin ve ideolojilerin etkisi sonradan pirlik kurumuna da sirayet etmiştir. Dersim'de divane-derviş şahsiyetlerin yürüttüğü doğa tapınmacı "tewt"(coşa gelme) halleri zamanla Hacı Bektaş ve Şah İsmail kaynaklı merkezi Alevi tekkeleşmesiyle tanışmıştır. Bu süreç zamanla keramet merkezlerini ve pirlik ocaklarını da değiştirmiştir.

---

(2) Eline gitme(dest şiyayne) biat etme anlamındadır. El öpme davranışından gelmiş olabilir. Bazen bir pir ailesi içinde bir kardeş diğer kardeşi kendisine mürşit olarak belirleyip elini öpebilir, ona tabi olabilir.

Pirler, belirli bir kaç aşiretin dini ve dünyevi işlerinde, ibadet ve itikatta bağlı oldukları kişilerdir. Pirliğin esas ve tarihsel işlevi dünya işleriyle ilgilidir. Dersim'de inanç ve yaşam iç içedir. Merkezi İslam'da olduğu gibi, dünya ötesi-yaşam üstü bir örgütlenme değildir. Pirlerin aşkın bir tanrı anlayışı yoktur. İkinci ve İslam'la belirginleşen işlevi, ölümden sonra şefaati de içeren yol göstericiliğidir. Pirliğin yaşayan izlerinden anlaşılan o ki; pirlik, büyük oranda ahlaki, sosyal ve hukuki problemlerde bu dünya için çözümleyicidir. İnançla yaşamı iç içe geçmiş Dersim'de dini işlerle dünyevi işler ayrılmamıştır. Pirlik bu dünyadaki ilişkilerde ve öbür dünya için yol gösterir, telkinlerde bulunur. Öbür dünya için yol göstericiliği İslam'la tanıştıktan sonra ortaya çıkmıştır. Telkinlerin yaptırım gücü duruma göre değişirdi. Pirlik, Dersim'de Bektaşiliğin aksine babadan oğla aktarılırdı. Nerdeyse kapalı bir tabakalaşma söz konusudur. Kendisiyle aynı düzeyde bir başka pir ailesiyle evlilik yapılabilirdi. Talip statüsündekilerle evlenemezlerdi. Kısmen kendisinden üst statü olan mürşit aileleriyle veya kendisinden alt statü olan rehberlerle evlenebilirlerdi. Taliplerle evlilik istisnai olarak görülmüş ve oldukça yadırganmıştır. Bugün bu statüler ve zorunluluklar tamamen kalkmıştır. 1960'lara kadar süren ocak içi evliliklerden dolayı soy bozulmuş ve divane pirlerin oranı artmıştır. Divane ve mücerret pirler özellikle kadınlar arasında; keramet sahibi, ermiş, "budela" adlarıyla kutsanmıştır. Divane dervişler doğa ile en fazla haşir neşir olanlardır.

Bazı pirler de keramet gösterme uğruna gülünç duruma düşmektedirler. "Gızkın, Devreşcemallı biriydi. Cemlerde tevt gidiyordu. 'Halla halla' deyip sazı bir yana sapı bir yana fırlatıyordu. Genellikle deyişlerini kırmancki diliyle söylüyordu. 'Çutê bızê viti/ xu sano pê çiti/ carê made bıresê/ mılekete çuti' şeklinde deyişler söylüyordu. Çoğu kez tevt anında üretiyordu. Kalktı, dışarı çıktı bir tas helva aldı girdi içeri. Dumanı tütüyor. Halk galeyana geliyor; 'Ha dewreş ha dewreş.' 'Kuşlar gelsin' diyor kuşlar bacadan uçuşarak içeri giriyor. Sonradan takip ettiler ki; damın başında biri var. Meğerki, Usenı Aliye Ağay'ın karısıyla önceden anlaşıyorlarmış, kuşları da, helvayı da o getiriyormuş." (Hasan Yıldız- Ada köyü. Ovacık)

Pir aileleri silah taşımazlar. Ellerindeki "darıkları" adeta Musa'nın değneği gibidir. Silah konusunda istisnai durum Kureşan (Kureş) aşiretinde görülür. Onların bir omzunda silah bir omzunda tembur olurdu. Devreşcemaller, Baba Mansurlar, Ağuçanlar, Sarısaltıklar ve diğer küçük ocaklar silah taşımazlardı.

Rehberlik; pirlikle taliplik arasında bir statüdür. Pir tarafından bir yöreye atanmış hizmet sahibi ailelerdir. Adından da anlaşılacağı gibi talibe yol gösteren, yeni kuşakları yola hazırlayan bir ara kurumdur. Bunlara dikme de denir. Çoğu kez talipleri yoktur, fakat aracı oldukları pirlerin taliplerinden yeterince bağlılık ve saygı görürler. Pirin ulaşamadığı yerlerde süreğin devamını sağlarlar. Bu aileler bazı sağaltıcı özel yeteneklere de sahip olabilirler. Tarıq hizmeti, zakirlik, terpincilik(hayvan aşıcılığı) gibi hizmetleri gerçekleştirirler. Seyit Rıza'nın ailesi rehber ailesidir, ama siyasi nüfuzundan dolayı pir ailesi kadar saygı görmüşlerdir. Yarı açık bir tabakalaşma göstermekle birlikte rehberlikten pirliğe geçiş oldukça azdır. Bektaşiliğin aksine yörede rehberlik hizmeti de babadan oğla aktarılırdı. H.Reşit Tankut devlet adına Dersim'de yaptığı araştırmada bu kavramı "keke rehber" olarak adlandırır. Keke yöre dilinde büyük kardeş anlamındadır. Tankut rehberlik statüsünü pirliğin önüne çıkarır. Rehberin düşkün ilan etme eylemini abartılı bir biçimde anlatır.(bak. H.Reşit Tankut. Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler-Kalan Yayınları)

Ayrıca yarı kutsal sayılan bazı meslekler vardır ki bunlar da babadan oğula geçer. Bir ailenin veya ezbetin tüm bireylerinde var olduğuna inanılan keramet gibi yeteneklerin kalıtsal olduğuna inanılır. Bunlar; hastalık sağaltma, ceri(cerrahlık), nuxuri(ebelik-daha çok ailenin ilk çocukları bu yeteneğe sahiptir), terpinkar (aşıcı), Elka Sewe kaçıran, mırcolık (bir tür mantar) iyileştiren, fırkê (bel ağrısı) tedavi eden, xımılgê (nefes darlığı) sağaltan vb. yeteneklerdir. Bu tür hastalıkların belirli melekler veya cinler tarafından çıkarıldığına ve bazı ailelerin bu cinleri kovmada yetenekli olduğuna inanılır. "Desmıze xu rındu"(3) denerek, bir iki sağaltma

(3) Bu kavram "eli uğurlu" diye Türkçeye çevrilebilir.

örneğinden sonra o meslek o aileye âdeta genetik bir yetenek gibi yüklenir. Hayvan doğumu yaptıran erkekler zor durumlarda kadın doğumuna da katılmaktadırlar. Bu tür yetenekler dışında yarı deli insanlara yüklenen gizemli bazı özellikler de vardır. Dewres, (budela) adıyla ünlenen bu tiplerden korkulur. Kadınlar bu bireylerde bir çeşit uğur ararlar. Ağbaba; bahtını açar diye genç kızların yatağında yatırılmakta, Sey Uşen'e ısrarla para verilmekte, Sey Muşlım'a kotan diye çağrılmaktadır. Pırtık, Murşid'u Çımı Jilkın, Budê Kuresu, Baba Bertal, Zurek, Tışi gibi şahsiyetler özellikle kadınlar tarafından kutsanan, özel güçlere sahip olduğuna, cinlerle dolaştıklarına inanılan kişilerdir. Bunların en uç örneği Sey Uşen'dir. Kentin ortasına heykeli dikilmiştir. Bu divane şahsiyetlerin hiçbir hakaretleri çevrede tepkiyle karşılanmaz. Küfür ve hakaretlerinde bile şifa verici bir yan aranır.

Yörede eski zamanlarda okuryazarlık benimsenen bir meslek değildir. Mılla (mele) diye adlandırılan ve özellikle kur'an okuyan sınıf, aşiretler tarafından küçümsenir. Genellikle dışarıdan gelen ve aşiret mensubu olmayan ailelerde bu mesleği icra edenler mevcuttur. Kur'an okuyanların ve mıllalarm eski çağlarda yadırganması bu toplumun ezidi bir geçmişten geldiğinin kanıtı olabilir. Bu durum Kur'an'ın ve İslami motiflerin bu inanca sonradan girdiğinin de kanıtıdır. Nuri Dersimi mılle sınıfının küçümsendiğini ve insandan sayılmadığını yaşadığı tecrübelerden aktarmaktadır. Dersimi'nin elinde bir kitap gören bir kadın "sen mılle misin? Kuran'ı bizim eve sokma, uğursuzluk getirir" diye uyarmıştır.(bak Nuri Dersimi Hatıratım. S.113-114, Doz Yayınları) Batı Dersim'de mılla statüsü taşıyan birçok insan mevcuttur. Nuri Dersimi'nin aktardıklarından anlaşılan o ki Batı Dersim ve Pulur yöresinde aşirete mensup olmayan ve dışarıdan gelen birçok aile yaşamaktadır. Ve bunlar zamanla aşiret içinde bext olmuş, erimişlerdir. Dışarıdan gelenlerin elinde güçlü bir secere yoksa ara bir formül olarak mıllalığı seçmektedirler. Cumhuriyete kadar dışarıdan gelen okuryazar kesim kuşku ve korkuyla karşılanmıştır. Bunun nedeni rakamlardan ve harflerden bilgi çıkarma karşısındaki ilkel hayrettir. İlkel inançların tümünde yazı, müzik ve onları icra edenler bir

kuşku ve korkuyla karşılanırlar. Yazı, daha çok sihir ve büyüde kullanıldığı için ürkütücüdür. Bütün ilkel toplumlarda yazı, önce korkulan sonra tapınmayla karışık bir saygıyla karşılanan bir kültür unsurudur. Meşrutiyet ve Cumhuriyetle birlikte mıllaların saygınlığı artmıştır. Yazılı kaynaklara karşı kuşkucu yaklaşım son yıllara kadar devam etmiştir. Kız çocuklarının okula gönderilmemesinde diğer nedenlerin yanında bu faktörü de saymak gerekir. Kız çocuklarını okula göndermeyen Dersimliler: "Tırki riyê çenekane ma vinenê"(Türkler kızlarımızın yüzünü görür) kaygısı dışında yazı ve kur'an okuyanlara karşı kuşkulu ve mesafeli olmalarından dolayı da bu davranışı göstermişlerdir. Yazıya ve yazılı kaynaklara karşı mesafeli davranmak zamanla aşırı ilgi ve meraka dönüşmüş, bu defa da onu anlamak yerine ona tapınma, gücü karşısında eğilme etkili olmuştur. Halk tabakasında bu yaygın bir tutumdur. Bu süreci annemde gözlemlemiştim. Yazılı her kâğıda âdeta tapıyordu. Bir iddianın doğru olması için yazılışının olması onun için yeterliydi. "Yazılıse xu estu"(yazılı kaynağı var) diyerek bütün sorgulama oklarını geri çekiyordu. Dersimlilerin, son zamanlarda okumaya ve eğitime yüklenmelerinde bu değişimin rolü büyüktür. 37'den sonra katledilme fermanlarının da yazılı olması o kâğıtların ne kadar önemli olduğunu çağrıştırıyordu onlara. Onları öldüren de, yaşatan da yazılı kâğıtlardı.

Pir ve talibin yan yana geldiği belli başlı bazı mekânlar ve ritüeller vardır. Bunlar: çıralık toplama, Hızır veya howtamal günlerinde yapılan cemler, nikah, sünnet, ölüm töreni, musahip olma, aşiretler arası davalar için yapılan cemaat mahkemeleridir. Çıralık, Bektaşi ve diğer Anadolu Alevilerinin terminolojisindeki hakula'dır. "Çıra" veya "çıla" bölge dilinde: lamba, mum, ışık veren araç anlamındadır. Yörede hakula toplamaya "çıralığ arıdaynê" denmesi cemlerde yakılan çıranın payının toplanması anlamındadır. Çıralık; pirlerin senede bir veya iki defa taliplerden topladığı mal veya paradır. Dini şahsiyetlerin tasavvufi açıdan mülk edinmeleri doğru olmadığından halktan geçinme benimsenmiştir. (Sonradan bu ilke ihlal edilmiş, mülk edinen pirler hakkaniyet ölçülerini de terk etmişlerdir. Ovacık'ta Dedı Aldedi

mülk edinmeme ilkesine uymayan örnek bir pirdir) Çıralık anında talip, ekonomik gücüne göre vereceği ürünü eline alır eşi ve çocuklarıyla dara durur, dua alır. Genellikle ekim aylarında yapılan bu törenlerde, yeni musahip olacak gençler de tarıqlanır. Ailenin bu dua alma ve tarıqlanma işine "gulbangı gurêtenı"(gülbenk alma) denir. "Gulbang" gül sesi demektir ve Bektaşilikte okunan dua ve deyişlere verilen addır. Dersim'de "gulbang" dara durma anlamındadır. Gülbenge duranlar yalınayak dizilirler pirin önüne. Sağ ayak başparmaklarıyla sol ayağın ucunu gizlerler. Bu davranış için de bir menkıbe anlatılır. Her eylemin bir menkıbesinin olması inancı daha inandırıcı kılmaktadır.

CAMAT(CA VAT-CIVAT)

Camat bir çeşit mahkemedir. Kurmanci'de "cıvat" kavramı toplantı anlamındadır. Arapça'daki cemaat kavramından veya Cemşit adından da gelmiş olabilir. Cemşit Bender, bu kavramın Cemşit'ten geldiğini söyler. Dersim'de aynı eylem için kullanılan "cay vatenı" (yerini söyleme, toplum içinde yerleri, konumları, dinsel ve toplumsal statüleri belli etme) kavramının İslam ile etkileşmeden sonra cemaat kavramıyla kaynaşmış olması da mümkündür. "Cay vatem" kavramı musahiplerin dara durup cemaatteki yerlerini belirlemeleridir. Bu tür toplantılarda gerçekten de her insanın; komşusu, musahibiyle ilişkisi, toplumdaki yeri belirlenir. Bu tür arınma eylemlerini içermesine rağmen, camat daha çok tartışma ve yargı kurumudur. Bu durumda da sosyal statüye göre bir oturum ve söz hakkı vardır. Burada iç içe geçmiş iki toplantıdan söz edilebilir: birincisi, dini ayin veya grup terapisi denebilecek cem ve semah olgusudur, ikincisi ise sosyal barışı idame ettiren örfi hukuk sürecidir. Bazen ikisi birlikte gerçekleşmektedir. Yargı sürecinde dini şahsiyetler bulunur, fakat daha çok sözü geçen, adil davrandığı çoğunluk tarafından benimsenen etkin şahsiyetlerin insiyatifinde gerçekleşir. Yani cemaati gerçekleştirenler aşiret ileri gelenleridir. Bu kişilere

"camatçı" denir. Bir sosyal problemin çözüm önerisi daha çok mağdur taraftan gelir. Üçüncü şahıslardan, arabulucu kişiden de gelebilir. Mağdur kendi cemaatçisini(cemaati yöneten şahıs) kendisi belirler. Bu cemaatçi bir çeşit divan başkamdır söz ve konuşma hakkı verir. Son kararı, önemli şahsiyetlere danışarak ilan eder. Üst bir otorite olmadığı için camat toplumun kendi iç sözleşmesiyle şekillenmiştir. Mağdur talep eder camatçı gün ve yer belirler, katılımcıları çağırır. A aşiretinden Rıza B aşiretinden İbrahim Ağa şeklinde taraflar ve divan çağırılır. Çoğu kez dinleyiciler de bulunur. Tarafsız bir bölgede, tarafsız bir aşiret reisinin veya ailenin evinde toplanılır. Ev sahibi konukları ağırlamakla sorumludur. Sogıs (kavurma yapılmış ya da tandırda pişmiş parça et)yapılır, taraflar karşılıklı silahsız oturur. Her iki taraf sonucu kabul edeceğini söyler. Camatçı camatı açar. Önce talep ve gerekçe açıklanır. Mağdur taraf dinlenir. Mağdur yoksa, aşiretler arası genel bir sözleşme veya görüşme için toplanılmışsa (bu görüşmelerde konu kelepir, devlet saldırısı, aşiretler arası iç barış olabilir.) en yaşlı ve en bilge olana ilk söz verilir. Mağdur olayı anlatır ve çözüm ister. Davalı taraf da konuşur, kendini savunur. Şahitler dinlenir, söz almak isteyen herkes dinlenir. Güzel söz söyleme, sözü gediğine oturtma veya tereyağından kıl çeker gibi konuşma öne çıkar. Bazı durumlarda taraflardan biri toplantının yarısında tartışmayı terk eder. Eğer güçlü ve kendine güvenen biriyse cemaati reddeder. Adamlarını alır çıkar. Camatın bu tür davranışlara karşı herhangi bir yaptırım gücü yoktur. Camatı terk eden taraf toplumdaki itibarının düşmesini ve haksız taraf olmayı peşinen kabul etmiş sayılır. Sosyal tecrite uğrayabilir.

Camatın kararları çok çeşitlilik gösterir. Eğer camatı yöneten şahıs cezayı toplum içinde çözülemeyecek kadar ağır bulursa pire havale eder. Pir düşkün ocağına (Hefkaru Gonax, Hefkaru gonin) havale eder. Aşiretler arası problemlerde, ölüm ve tecavüz dışı cezalarda camatçı kararını açıklar. Eğer dava farklı pirlere talip olan taraflar arasındaysa her iki tarafın piri ve rayberi hazır bulunur. Camat tartışmaları bazen birkaç gün sürer. Karara

varılmadan dağılan camatlar da olmuştur. Silahlı baskınlar sonucu kana bulanan oturumlar da olmuştur. 1938 yılına kadar hemen bütün anlaşmazlıklar camatla çözülmüştür ya da çözüm mercii olarak devlet yerine örfi hukuk seçilmiştir. Özellikle iç Dersim'de böyledir. Pertek, Çemişgezek, Mazgirt ilçelerinde devletin kurumlarına başvurular olmakla birlikte etkili çözüm mercileri cemaat mahkemeleridir. Nuri Dersimi camat toplantılarını "kom" olarak adlandırmaktadır. Kom toplantıları sonucunda seyitlerin "sure" diye bir barış akdettirdiğini yazar. (Nuri Dersimi Kürdistan Tarihinde Dersim s.79) Gerçekten de "surre" kavramı hâlâ Dersim'de kullanılmaktadır. Yörede kullanıldığı anlamıyla daha çok sınır, kırmızı hat anlamındadır. Zaten Kürtçedeki sözcük anlamı da kırmızı hat, iz anlamındadır. Yöredeki tartışma ve nizalarda; "mı torê surrê heqi no ru" (hakkın kırmızı izini koymuşum önüne) derler veya bir aktın bozulmaması için "surrê heqiyo seru"(4) (tanrının izi-mührü üzerinde) diye belirtirler. Kırmızı çizgiler, kan gerektiren sınırlar anlamındadır. Bilindiği üzere Türkiye'nin de ara sıra değişen kırmızı çizgileri vardır. İnsanlık tarihinde gruplar arasında tehlike çizgileri hep olmuştur. Bunu en iyi bu kavram açıklayabilir.

Camatta alınan kararlar bazen oldukça ilginçtir. "Davacının başka birine kaçan karısının evine geri dönmesine, kadını kaçıran şahsın düşkün sayılmasına... Silahla yaralamaya karşılık mağdura bir tarla ve bir öküz verilmesine..." "Her iki tarafın da nizalı tarlayı pire bırakmasına... Adam öldürmenin karşılığı: seçilen biri, katile bir el ateş edecek vurulsa da vurulmasa da dava bitecek." "Gasp edilen ve kesilen öküzün yerine suçlu kendi atını verecek..." Abaşu ve Qırxu aşiretleri arasındaki; Baba'nın öldürülmesinden kaynaklanan anlaşmazlıkta camat,

(4) Kırmızı çizgiler çok ilkel bir gelenek olsa gerek. Kabileler veya klanlar arasındaki savaşlarda ölümün gerçekleştiği, kanın döküldüğü yer bu kavramın doğmasına yol açmış olabilir. Bazı ilkel toplulukların ölen insanını kanıyla bir çizgi çekip bunu belirgin bir nokta olarak tabulaştırıldığı bazı antropologlarca anlatılmaktadır. Türk devleti de sık sık kırmızı çizgilerden, "kanla çizilmiş sınırlardan" bahsetmektedir.

Baba'yı öldüren adamın Seyit Rıza'nın talibi olmasına, Pozvenk'in boşaltılmasına karar verir. Seyit Rıza talipliği kabul etmez, katili affeder ve diğer koşulları kabul eder.

Camatta verilen kararlara çoğu kez uyulmuştur. Vurgun ve kelepirin çok yaygın olduğu dönemlerde kararlara uyma oranında düşüş görülür. Diğer zamanlarda pek kimse camat kararlarına karşı gelememiştir. Camat kararları sözü dinlenen insanların kararlarıdır ve uymayanın saygınlığını düşürür. Camat karar verip dağıldıktan sonra karara uymayanlara rastlanır. Cezanın ağır olduğu durumlarda, aile zayıfsa göç etmek zorunda kalabilir.

Camat yargılaması ve cemde dara çıkarma şeklinde gerçekleşen dinsel yargılama, Dersim'de iki başlılığa yol açmıştır. Camat toplantılarında yargılayıcı olan aşiretlerin ileri gelenleridir ve kararları ortak irade ile alınır. Dinsel yargılama ise pirin iradesi ile gerçekleşir. Dinsel yargılama kararlarına karşı gelenler düşkün sayılırlar. Düşkün sayma örneklerinden biri olan ve yörede deyimleşmiş olan "kapıya taş dikme" geçmişte oldukça etkili bir cezadır. Verilen akte uymayan tarafın kapısına pir tarafından kocaman bir taş dikilir. Taş dikme düşkün (naletmı) için bir çeşit aforoz belirtisidir. Toplumdan soyutlanır. Oradan geçenler, taşı gördükçe yollarını değiştirirler. Kimse onunla konuşmaz, lokma alıp vermez, davarının içine davarını katmaz. Düşkünün kapısına dikilen taş ancak taşı diken tarafından kaldırılabilir. "Babam gelip annemi kaçırıp götürüyor. Şeşlımane Piremedi'nin çadırına götürüyor. Dayım Ağaye Sey Muzıri gidiyor annemi pirin çadırından çıkarıp getiriyor. Ana tülbendini yere atıyor. Diyor ki "bu Ana Fatma'nın tülbendidir. Dayım umursamıyor. Gücüne güveniyor, annemi alıp gidiyor. Şeşlıman eve geliyor. Diyor ki: "bu adam benim çadırıma sığınmış birini nasıl götürür?" Gidip dayıma diyor ki "Ağa, öküz istiyorsan vereyim, at istiyorsan vereyim. Kardeşini benim çadırımdan çıkarıp götürmüşsün. Ver bana geri götüreyim. Kız kardeşin kendi rızasıyla kaçmış." Ne yapıyorsa dayım ikna olmuyor. Bir taş getirip dayımın evinin önüne dikiyor. Aradan üç gün geçiyor. Babam gene annemi kaçırıp bizim köye götürüyor. Annem diyor ki: "ben kendi gönlümle kaçtım" ama

dayım bunu umursamıyor. Tekrar annemi geri götürmek için geliyor. Bizim köylülerle aralarında kavga çıkıyor. Dayımın başı kırılıyor. Sonra Qırxu aşiretiyle Laçinu aşireti arasında kavga çıkıyor. Dayım Axaye Sey Muzıri silahşörmüş. Silahını alıp dışarı çıkıyor. Nenem diyor "ula ben kötü bir rüya gördüm. Rüyamda yapılı bir taş bizim evin önünde duruyordu. Kimse o taşı kaldıramıyordu. Pir Seşlıman geldi taşı kaldırdı attı kenara!" Dayım annemi dinlemiyor. Dışarı çıkar çıkmaz vuruluyor." (Xece Keser. Balikan-Ovacık)

"Kötülük yapanın kapısına taş dikilirdi. Bavası (piri) demiş ki düşkündür. Kurbanını almayın, malını, davarını köyün davarına karıştırmayın derdi. Bizim köyde bir adam vardı. Dut ağacına çocukları yanaştırmıyordu. Çocukları çok dövüyordu. Sonra çocukların babalarından biri gitti, bu ağacın altına bir taş dikti. "Artık kimse bu dutun altında oturmasın bu dut lanetlidir" dedi. Köylüler hiç gitmediler. Dutun sahibi pişman oldu, dayanamadı pirine gitti "bu taşı kaldırın gene çocuklar gelsin, ağacın altında oynasın" diye. Pir dedi ki ben o taşı kaldıramam kim koymuşsa o kaldırsın. Köylüler taşı diken adama gittiler, adam gelip taşı kaldırdıktan sonra insanlar ağacın altına gitmeye başladılar." (Fidan Söylemez Çuxurê Köyü- Mameki)

Taş dikme eylemine benzeyen birçok sözleşme vardır. Bir elmayı ortasından ikiye bölüp yeme, kutsal ocakların külü üzerinde yemin içme, okunmuş tuz üzerinde yemin içme gibi. Bazı sözleşme davranışları vardır ki açıklamada zorluk çekilir. Bu davranışları ilkel sözleşmelerin kalıntılarından sayabiliriz. Taraflardan biri karşı tarafın güçlü olduğunu ve sözleşmeye uymadığını görürse siyah bir çul parçasını üstüne örterek topluma nispet eder veya siyah çulu götürüp kutsal bir ocağa, türbeye örter. "Ben haksızlığa uğruyorum son çarem bu" demek ister. Böyle bir durumda bir kadın Seydaci'nin türbesine siyah bir çul atmış ve sorun hal edilene kadar çul orada kalmıştır. Yine Seyit Rıza'nın Halvori sözleşmesinde Demenan aşiretinin reisi, üzerine bir çul alarak Seyit Rıza'yı sözleşmeye zorlamıştır. (Hesı Kaji'den aktaran Ali Tan-Ortinigê köyü)

Pirin verdiği cezaya uymamak onların ruhani güçlerinin gazabına uğrama korkusuna yol açar. Bütün kötü olaylar buna bağlanır. Yörenin hatırı sayılır şahsiyetlerinin kararma uymamak ailede bir tedirginlik yaratır. Çayüstü (Mamkıragı) köyünde pirinin bedduasına kulak asmayan bir köylünün oğlu heyelan altında kalarak ölür. Köylü olayı bedduaya bağlar. Adam, boynuna siyah bir sicim geçirerek pirin ayaklarına dolanıp af diler. Hatta kedi ve köpeklerin ayaklarına bile secde eder. (Hesı Mamkıli-Mamkıragı. Ovacık) Bu ve benzeri olaylar pirlerin yaptırım gücünü pekiştirmektedir. Bazı pirlerin bu yönleriyle çok keskin oldukları yaygın bir kanıdır. Yörede,"nufızê xu zafu"(keramet gücü fazla) "ze adıriyo" (ateş gibi) "xu kenu teng, kemera muwa bıni anu ser"[5] şeklinde deyimleşmiş onlarca söylem söz konusudur.

Kanlı Ocak(Düşkün Ocağı) cinayet türü ağır suçların cezalarının verildiği, arındırılıp tekrar topluma kazandırıldığı yerdir. Nuri Dersimi ve diğer kaynaklar bu ocağın Eğin kazasına bağlı Ocak köyünde olduğunu, bu ocakta Pir Sultan Abdal ve Düşkün Ocağı seyitlerinin yaşadığını yazar. Pir Sultan Abdalların yargılayıcı ve nüfuzlu ocak olması tarihsel bir misyonun ürünü olsa gerek. Sivas yöresinde Sultan Abdallar değnekçi (tarıkçı) ve hu çeken kesimdir. Bu özellikleri onları batıdaki Bektaşilerden ayırır. Düşkün ocağının bu bölgeye yerleşmiş bir tekke olmasından yola çıkarak Tarıqa bağlı örfi Alevi inancının uzun süre egemen olduğunu söyleyebiliriz.

Düşkün ocağının talibi yoktur, sadece cezalandırma ve aklama görevlerine bakar. Aşiret gözetmeksizin her rehberin getirdiği suçluyu bir süreliğine himayesine alır. Bu ocak törensel bir cezalandırma ve tövbe ettirme görevlisidir. Cezalandırma çoğu kez fiziki yaptırım içerir. Suçlunun boynuna kızgın devzan (ocağa konulan üçayaklı demir) geçirme gibi cezalar bile uygulanmıştır.

---

(5) Xu kenu teng" deyiminin Türkçe karşılığı içi kabarır, öfkelenir anlamındadır. "Kemera muwa bıni anu ser" deyiminin Türkçe karşılığı alt taşımızı üste çıkarır'dır. Burada bize beddua ederse yerimiz yurdumuz darmadağın olur anlamında kullanılmaktadır.

Hüseyin Memişoğlu'nun bu konuda anlattıkları şöyledir: "Suçlunun rehberi suçluyu alarak kanlı ocağa gider veya ocak mensupları çağrılır. Rehber, "ni buşi, pakkê" (bunu yıka temizle) der. Adam eşiyle ve musahibiyle dara durur. Eşe ve musahibe sorulur, "sen de bunun günahıyla ortak mısın?" ortağız derlerse, birlikte yargılanırlar. Suçun cezası aralarında paylaşılır. Değilse ayrılır. Kanlı Ocak mensubu suçluya dönerek; "her cezaya razı mısın" der. Suçlu, "razıyım" derse; "bundan sonra dilsizsin" denir. Düşkün artık konuşamaz. Bütün sorulara kendi omzunu öperek yanıt verir. Bu tür yargılamalar suçlu olduğu kesin tespit edilmiş düşkünlük için geçerlidir. Samimi ikrar oldukça hafifleticidir. Adama sorulur, pişman mısın, artık suça iştirak etmeyeceğine ikrarın için söz verir misin? Adam kabul ederse omzuna niyaz eder. Tetik çeken parmak ateşle dağlanır. Suçlu sesini çıkarmadan cezasını çeker. "Hefkaru Gonin sıtam nedıru"(kanlı ocak sıkıntı vermesin) Çok ağır cezalar da verilir. Diliyle günah işlemişse dili yakılır, eliyle işlemişse eli çiğnenir. Sonra cemaattekiler çiğneyip geçerler. Tarıqla değnek vurulur. (bu örnek dışında tarıq'ın cezalandırma aracı olarak kullanıldığı görülmemiştir. Alevilerin kutsal kitabı sayılan Buyruk'ta tarıqla ilgili birçok hikâye vardır. Bu hikâyelerin İmam Cafer'e ait olduğunu söylemek zor görünmektedir.) Değnek sayısı Kanlı Ocak tarafından belirlenir. Kanlı Ocak bu cezaları uygularken rayber sadece seyreder. Sonra "dillisin, konuş" der. Adam kendini savunur. Aman dilerse, söyledikleri dinlenir. Kanlı Ocak bu insanları bir süreliğine talipliğine alır. Bu sürede doğru olanı telkin eder. Suçluyu tekrar yola kazandırır. Kanlı Ocağın talipliği uzun sürmez. Rayber ocağa formalite birkaç lira vererek talibini geri alır. Rayber suçluyu alarak pire götürür. Pir talibi tekrar tarıqın altından geçirerek kabul eder."(H.Memişoğlu-Ada Köyü) Kanlı Ocak usulü yargılama, suçların cezasının bu dünyada verilebileceğine(inancın ve hukukun iç içe geçmesine) örnektir. Tasavvufun, "incinsen de incitme" tezine reddiyedir. Aleviliğin mülayim bir felsefe olduğunu savunanları yalanlamaktadır. Hiçbir problemini devlete götürmeyen halk, "parmağı kesen şeriat"ı kendi içinde yaratmıştır.

Düşkün Ocağı, Kızılbaş yaşam geleneğinde böyle etkili bir yere sahip iken bazı alevi mutasavvıfları bu kurumu toptan reddetmişlerdir. Başköylü Hasan Efendi bu yapılanmaya şiddetle karşı çıkar: "Hakkın emrini tutmayan kanlı, kenli, düşkün ocağı kuranlar hakka düşmandır. Çünkü hakkın emrinde düşkün, kanlı, kenli ocağı yoktur. Düşkün, kanlı ocağını kuranın kurduranın yüzü karadır, yeri narı cehennemdir." (Başköylü Hasan Efendi. Hakkın Emri Rızası s.36) "Lanet olsun düşkün, kanlı, kenli ocağı kuranlara kurduranlara. (age: s. 37) Hasan Efendi'nin neden bu cezalandırma-topluma kazandırma kurumuna bu kadar tepki verdiği, hangi tür bir olayın bu tepkiye yol açtığı bilinmemektedir, ama Kızılbaş Alevilikte "suçun bu dünyada değerlendirilmesi" oldukça yaygın bir uygulamadır.

KİRVELİK (KÖYRA-KİRİV, KİRİVO)

Varsayımsal akrabalığın en belirgin ve etkili örneği kirveliktir. Dersim'de en eski ve köklü dostluk bağıdır. Bektaşi inancında rastlanmayan ve Buyruk adıyla anılan, Aleviliğin yol kitabında adından hiç söz edilmeyen bir kurumsal yapıdır kirvelik. Doğu Alevilerinin ve Ezidilerin yaşamında önemli yeri olan bu kurumla ilgili bilgiler Alevilerin yol kılavuzu sayılan yazılı kaynaklarda yoktur. Dersim yöresinde neredeyse en etkili kurumdur. Sünnet olayının ilkel toplumlarda bile görülmesi, kirvelikle bu eylem arasındaki ilişkiyi çok eskilere götürmemizi mümkün kılmaktadır. Kavramın doğrudan erkeğin cinsel organıyla ilgili olması muhtemeldir. Kiriv kavramının erkeğin cinsel organını çağrıştırması dikkat çekicidir. Kirveliğin yörede "Muhammet ikrarı" sayılması İslam'la tanışmaktan sonraki görünümüdür. Geleneğin kendisi İslam öncesi inançlara dayanır. Kürtlerin büyük bir bölümünde kirvelik önemli bir akt olarak kabul edilir. Buna rağmen bazı Sünni Kürtlerde ve Türklerde kirveliğin pek önemi yoktur. Birçok erkek çocuğun doğar doğmaz, göbek bağı kesilirken aynı zamanda sünnet edildiğini kendi gözlemlerimden biliyorum.

Kirvelik, erkek çocuklar için ikinci bir ata, kollayıcı bir dosttur. Vaftiz babalıkla aynı kökenden gelmiş olabilir. Sadece erkek çocuklara kirve alınması, geleneğin ataerkil toplumlarda şekillendiğini gösterir. Ama kirvelikle oluşan evlilik ve cinsel ilişki yasağı kadın tarafını da kapsayabilir.

İki aile kirve olmaya karar vermişse, kirve olacak şahıs bir nişan getirir ve gülbenk'le kirvelik ikrarı kesilir. Bu nişan; altın, para, mendil gibi bir eşyadır. Bu da yöreye özgü bir sözleşmedir. Artık iki aile arasında âdeta bir kan bağı oluşmuştur. Her türlü sıkıntıda kirve aileler birbirlerinin yanındadırlar. Bu idealize edilmiş bir durumdur, ama bu derecede yoğun dostluk örnekleri de oldukça çoktur. Dersim yöresinde sünnet düğünleri oldukça önemlidir ve oldukça şenlikli geçer. Sünnet düğünlerinde kirvelerin yeri de önemlidir. "Pesara" ile çağrılır.(Dersim yöresinde davetiyelere "pesara" denir. Bu davetiyeler genellikle bir elma veya şekerdir. Önemli konuklara (zeyi) ve kirveye tandırda pişirilmiş parça et,"sogıs" gönderilir. Bu davetiyelere verilen ad bölgeye göre değişebilir. Örneğin Bingöl yöresindeki Aleviler davetiyeye "mumi" demektedirler.) Hediyelerle uğurlanır, kirve olan aileler arasında sıhri bir dostluk oluşmuştur.

Kirveliğin ve musahipliğin özellikle Batı Dersim'de bu derece etkin olması toplumsal yapının gereklerindendir. Merkezi bir siyasi yapıya, hukuk ve güvenlik sistemine sahip olmayan bölgede insanlar arasındaki aşiret bağları yeterli olmamaktadır. Yapay akrabalıklarla toplum birbirine bağlanarak sosyal düzenin devamı sağlanmaktadır. Cemaat toplumlarmda bireyi veya aileyi topluma bağlayan bağların sayısı ve gücü oldukça önemlidir. Aşiret yapısının yol açtığı ayrışma ve bölünmeyi kirvelik gibi yapay bağlarla engellemek mümkündür. Aşiretler arası çatışmaların kan davalarına dönüşmemesi için kirvelik önemli bir bağdır. Ara sıra bu tür çözümler ihlal edilseler de çoğu kez işe yaramışlardır. Köy yaşamında dayanışma çok önemlidir. Tarlada, ağılda, düğünde, ölümde, doğal afetlerde yardıma koşacak birileri olmalıdır. Tarla sürümünde bir çift öküz, ekin biçerken kırılan orak yerine yeni bir orak, yolcuların konaklama yerlerinde bir dost evi, fırtınada ve çığda

imdada yetişecek birileri çok önemlidir. Yörede nast-dost diye adlandırılan bu çevrenin çoğalması için evliliklerde egzogamiyi(aile ve aşiret dışından eş seçme) tercih edenler çoğunluktadır. Kirveliğin; aşiret savaşları, kan davaları, aileler arası savaşı önlemek dışında bazı işlevleri vardır. Yoksul ailelerin korunması, çocukların geleceğini güvence altına almak, gayrı meşru ilişki, tecavüz gibi suçların önüne geçmek, diğer önemli işlevleridir. Çoğu kez yoksul bir aile varlıklı ve güçlü bir aileden kirve seçer. Kirvelik talebiyle bir aileye gidilmişse reddetme imkânı da yoktur. Bir kişi aynı anda onlarca kişinin kirvesi olabilir. Geleneksel toplumlarda belki biraz da bu yüzden erkek çocuk istenmektedir. Kirvelik bağlarıyla tutunma girişimi oldukça işe yaramaktadır. Kirvenin kirveyi zor zamanda kollaması erdemli bir davranıştır. Çok rastlanan durumlardan biri de, iki aile arasında kirvelik kurarak; zina ve tecavüz gibi cinsel suçlara engel olmaktır. Güçlü olan ailenin erkeği, zayıf olan ailenin kadınına göz koymuşsa, iki aile arasında oluşturulacak bir kirvelik tehlikeyi bertaraf edecektir. Belki de bu yüzden bu toplumlarda kirveler arası evlilik ve cinsel ilişki ensest sayılmaktadır. Güçsüz ailenin güçlü ve zorba erkeklerden kızlarını ve eşini koruyacak; kirvelik, musahiplik ve cemaat mahkemesi dışında başka bir kurum da yoktur. Gayrı meşru ilişkinin eski Dersim'de oldukça yaygın olduğunu düşünürsek bu kurumların işlevini daha iyi kavrarız. Kirveliğin bütün aile hatta bütün aşiret için geçerli olması sosyal dayanışmanın ve tabusal alanın sınırlarını da genişletmektedir. Bu durum kirve sayısı fazla olan ailelerin erkeklerinin evlenecek kız bulmalarını zorlaştırır çünkü oğlanın çevresi dokunması yasak bir alandır. Bu durumdan yakınan genç erkeklere sıkça rastlanır. "ne tarafa dönsek kirve, musahip, bu gidişle evde kalacağız" diye yakınmaktadırlar. Yasağı ihlal etmek (ikrarı bozmak) Muhammet'e kastetmek anlamındadır. Oysa Muhammet, kirvelik gibi bir sosyal kurumdan bihaberdi.

Bu yasak birçok gönül ilişkisini darbelemekte veya bu ilişkilerin çok gizli şekilde sürmesine yol açmaktadır. Bazen gönül ilişkileri dramatik sonuçlara da yol açabilmektedir. (ezidi şarkılarında bu yasaktan yakınan örneklere sıkça rastlanır.)

MUSAHİPLİK(MISAYIP)

Musahiplik yol arkadaşlığı, yol kardeşliği anlamındadır. Kavramın Arapça kökenli olması İslam içi bir bağ olduğunu gösterebilir. Musahiplik tam da Alevi inancının içinde yer alır. Bunun için de anlatılan bir menkıbe vardır. Müslümanlar Mekke'den Medine'ye göç ederlerken, yerleşebilmek için herkes kendine Medine ahalisinden bir yol kardeşi seçmiş, buna örnek olsun diye de Muhammet'le Ali de musahip olmuşlardır. Bir beden bir ruh olmuşlardır. Aynı gömleğin içine girmişlerdir. Bilgilerinin yarısından çoğunu musahipliğe ayıran Buyruk adlı kitap, Muhammet'le Ali kayınbaba enişte iken nasıl musahip olurlar türünden eleştirileri yoldan çıkma belirtisi saymaktadır.(musahipliğin Buyruk içindeki yeri için 153. sayfadaki Ek 5'e bakınız)

Musahip ve mürebbi kavramı oldukça önemsenen, yola girmek için şart koşulan bir kurumsal ilişkidir. Küçük yaşta birbirlerine yakınlık duyan iki erkek bir gülbenkle musahip edilir. Buyrukta musahip olmak için akıl baliğ olması şart koşulur ama Dersim yöresinde bu koşula pek uyulmaz. Çocuklar değil anne baba, kirvelikte görüldüğü gibi bir aile dostluğu oluşturmak için musahipliğe karar verirler. Musahipler evlendikleri zaman yan yana olmak zorundadırlar. 1980'lere kadar musahipsiz hiçbir evlilik gerçekleşmemiştir. Musahiplerin eşleri de musahip (mürebbi) sayılırlar. Düğün gününde geline elma atanlardan biri de musahiptir. İki musahip bir dama çıkar, gelin bir at sırtında çardağın dibine getirilir, musahipler bir elleriyle ağızlarını kapatıp diğer ellerindeki elmaları gelinin kafasına atarlar. Düğün boyunca musahipler, perdenin arkasında yan yana dururlar.

Musahiplikte de kirvelikte olduğu gibi yapay bir akrabalık bağı vardır. Musahip musahibin kızıyla, kardeşiyle ve yakın akrabalarıyla evlenemez. Zor günlerde birbirlerinin yardımına koşarlar. Bu tür bağlarla Dersim toplumu adeta örülmüştür. Toplumsal dayanışmada musahiplik, kirvelik kadar olmasa da önemlidir. Musahibin musahibe ihanet ettiği durumlar nadir görülür. Bu örneklerden biri ağıtlara konu olmuş Miro ile Xelil Beg

olayıdır. Çarekan aşiretinin miri, musahibi olan Xelil Beg'i öldürtmüş, bu olay yüzyıllar süren anlatımlarla, kılamlarla günümüze gelmiştir.

Günümüzde musahiplik ve yol açtığı yaptırımlar neredeyse ortadan kalkmak üzeredir. Kentlere göç eden Dersimliler çocuklarına musahip tutmaz oldular. Düğün salonlarına taşınan düğünlerde, daracık kent odalarında, musahibin nerede duracağı, hangi konumda olacağı da merak konusudur. Musahiplik kurumu toplumsal ilişkilerin değişmesiyle ortadan kalkacaktır. Çünkü her kurumsal ilişki ortaya çıktığı toplumun üretim ilişkilerinin ürünüdür. Geleneksel Dersim yaşamı gibi o yaşamın yarattığı sosyal ilişkiler de tarihteki yerlerini alacaklardır. Bu ilişkileri yaşatma çabaları bizim gibi orta yaşlıların geçmişe özlem duymalarındandır.

XIZIR (HIZIR)

Xızır günleri Dersim yöresinin en önemli günlerindendir. Xızır, Dersim yaşam geleneğinde çok etkili bir yere sahiptir. Ocağın son haftasıyla şubatın ilk iki haftasını kaplayan bir etkinliktir. Dersimliler bu haftalardan birinde Xızır için üç gün oruç tutarlar. Son günün akşamı miyaz pişirip su kaynaklarına ya da ziyaret, nisange gibi yerlere gider bu miyazları elden geldiğince eşit parçalara ayırıp bir tepsiye koyar ve oraya gelen insanlara dağıtırlar. Üçüncü günün sabahı kurban kesilir. Dersim'de kurban kesiminin neredeyse şart olduğu tek kutsal gündür Xızır günü. Kurban "qıddê" denen büyük parçalara ayrılır, suda haşlanıp pişirildikten sonra her "qıddê" bir yufka ekmeğine sarılarak evlere dağıtılır. Her eve bir "qıddê" verilir. Misafirlere ve iki aile olan evlere ayrıca pay verilir. Pir'e kurbanın postu ve göğüs kemiği (sênı) verilir. Genellikle farklı aşiret veya köyler farklı haftalarda Xızır orucu tutar ve kurban keserler. Pirlerin bütün köyleri gezebilmesi için böyle bir yola başvurulduğu sanılmaktadır. Kurbanın derisinin pir'e verilmesi, postun önemli olduğu dönemler için ol-

dukça yerinde bir davranış olabilir. Ayrıca posttan çarık yapıldığı için oldukça değerlidir. Ama kurbanın göğüs kemiğinin pir'e verilmesinin bu gün için herhangi bir mantığı yoktur. Göğüs kemiği etsiz bir kemiktir, buna rağmen pir'e göğüs kemiğinin uygun görülmesi bu kemiğin yağlı olmasından ya da bu kemiğin gövdedeki öneminden kaynaklanıyor olabilir. Eskiden gövdenin en değerli yerleri yağlı bölgeleriydi. Modern yaşam yağı çoğalttı ve yağ zararlı gıdalar kategorisine girdi. Kurbanın diğer değerli payları, etli kalça kemiği (qınestı) ve bacak kemiği (petıkê) dir.

Xızır akşamı "qawut" (kavrulmuş tahıl unundan yapılan helva gibi bir yiyecek) pişirilerek dışarıya, evin avlusuna ya da saçakların altına bırakılır. Xızır'ın gelip o qawuta parmak izi bırakacağına inanılır. Yörede Hızır'ın insanlara görünmesi ile ilgili yüzlerce menkıbe anlatılır. Üç günlük oruç boyunca genç erkek ve kızlar su içmezler. Rüyalarında evlenecekleri kişileri göreceklerine inanırlar. Genellikle Hızır oruçları salı günü başlayıp perşembe günü son bulur.

Hızır günleri çığ, kar, felaket ve yalnızlık günleridir. Aslında "yeşil-yeşillik" anlamına gelen Xızır Ortadoğu'nun birçok yerinde bahar günlerine rastlar. Birçok yerde beş mayısta Hıdırellez adıyla kutlanır. Trakya'da Ege'de, Roman halkında baharın gelişi olarak kabul edilir. Bazı bölgelerde "Kakava şenlikleri" olarak bilinir. Dersim gibi soğuk ve karlı bölgelerde ise yer değiştirerek kış mevsimine rast getirilmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde baharı karşılama günlerinde kutlanmasına rağmen Dersimlilerin Xızırının beyaz günlere rastlaması bir çelişki olarak algılanabilir ama Dersimlilerin bu günlerde Xızıra ihtiyacı vardır. Doğanın gazabı karşısında en çaresiz oldukları zamanlardır şubat ayları.

2. BÖLÜM

BÖLGEDE TOPLUMSAL YAPININ ŞEKİLLENMESİNDE TARİHSEL VE KÜLTÜREL SÜREÇ

Muazzez İlmiye Çığ'ın yazdıklarından yola çıkarak diyebiliriz ki; bugün inancımızın ve kültürel birikimimizin temeli önemli oranda Sümer uygarlığına dayanıyor. Mezopotamya'da yaşayan halklar; ilkçağ uygarlıklarından, İslam ile tanıştıkları güne kadar çok bilgi biriktirdiler. Evrenle ilgili akıl yürütmelerde, yaratılış mitolojilerinde çok yol alınmıştı. Bilginin Batı Seferi Roma ve Bizans aracılığıyla tekrar eski kökleriyle tanışmıştı. Tasavvufta, Sanatta ve Felsefede Anadolu halkları çok yol almıştı. Arap kaynaklı İslam'ı bir türlü kabullenemiyorlardı.

Sümer'e dayanan Mezopotamya Mitolojisi; karşısında apayrı ve çok daha geri bir Arap-İslam düşüncesi görüp hayal kırıklığı yaşadı. İslam'ın gerçek yüzüyle tanışmadan önce, yani Müslümanlıkla ilgili bilgiler henüz menkıbe iken bu topraktakileri büyülüyordu fakat gerçek yüzüyle tanıştıklarında hayal kırıklığı yaşadılar. Araplar istila ve ganimet peşindeydiler. Pagan toplumların inançlarına karşı barbardılar. Kur'an'daki vaat ve söylemlerdeki derinlik eksikliği, Arap yaşam tarzı, bu kültürel zenginliğe ve birikime göre basit kalıyordu. Kabul edilebilir görünmüyordu. Arap

Yarımadasından gelen düşüncenin egemenlik kurması yerli halklar tarafından tepkiyle karşılanıyordu; bu yüzden İslam dışı (öncesi) ne kadar inanç varsa, İslam içinde tutunacak (kendini yakın sayacak) bir unsur aradı. Abdullah İbn-i Sebe, Ebu Zer gibi unsurlar fikirlerine uygun olabilecek birini aradıklarında Hz Ali'yi buldular, ona sarıldılar kendi inançlarıyla sentezlenmiş bir İslam yaratmaya çalıştılar. Eskiden bir din veya peygamber uzak bölgelere ulaşmadan önce onunla ilgili yeterince menkıbe ve tevatür ulaşıyordu. Peygamberlerin, tarihin belirli çağlarında yaygın olması biraz da iletişim hantallığından kaynaklanıyor olmalı. (bugünkü iletişim, gizli kamera çağı peygamberlere pek yaramasa gerek)

Zerdüşt inancını, Mazdek'i, Babek'i İslam'a eklemlemeye çalıştılar. Ebu Müslim'e "dirilmiş Babek" dediler, Zerdüşt'ün resimlerindeki portrenin yerine, Hz. Ali'nin portresi olduğunu iddia ettikleri resimler koydular. Hz Ali ve ailesine yapılan haksızlığa sahip çıktılar. Babekiler Müslümanların batıl saydıklarını hak saydılar. Ganimeti değil ortak mülkü savundular. İslam'ın haram saydığını helal saydılar. İslami yayılmaya karşı oldukça tepkisel davrandılar. İslami yayılmaya karşı Mazdek ve Babek'in verdiği mücadeleler sonuç vermeyince halk bu defa İslam'ın içine girip kendine yakın unsur aradı. Tasavvufi derinliklerine uygun duldalar aradılar. Bu dünya ve ölümden sonrası için sistematik inançları olan bilge dervişler bir süre sonra Kur'an'a şöyle bir yorum getirdiler: "şeriat esasları sıradan insanlar içindir, o esaslar arif olan için geçmez, kâmil olan insan için Kur'an'da gizli bir mana vardır, bizim esas olarak Kur'an'ın içindeki gizli sırrı, mesajı almamız gerekir". Böylece Batınilik İslam içinde şekillenmeye başladı. Yüzlerce İslam dışı tarikat tasavvufi gerekçelerle rasyonalize edildi. Tasavvufi yaşamın derinliğine Kur'an'ı çekmeye çalıştılar. Ortadoğu kaynaklı Tasavvufi inançlara İslami bir kılıf buldular. Hurufilerin, çeşitli harf ve sayı oyunlarıyla Kur'an'ı yeniden yorumlamaya kalkmaları bu tür eğilimlerdir. Tarikatlarını ancak böyle şekillendirebilirlerse İslam'ı sindirebileceklerine inandılar. Yüzlerce tarikat; Anadolu'da,

Mısır'da, Suriye'de, Fas'ta, İran'da bölge halklarının İslam'ı sindirmesinde görev üstlendi. Arap iktidarının içindeki çelişkileri görüp Şia'dan yana tavır koydular. Ali'nin çocuklarına yapılan zulmü kendilerine yapılmış saydılar. Acemler, Kürtler, Türkler, Rumlar, böylece İslam'a alıştırılmaya çalışılıyordu. Arap-İslam yayılmacılığının en zayıf düştüğü anda Türkler kuzeyden gelip İslam'ın yayılmacı seferlerinde yer aldılar. Bir anlamda Türkler tıkanan Arap yayılmacılığının imdadına koştular ama aynı zamanda Arap ırkının yarattığı, ırka dayalı devletin sürekliliğini de engellediler. Bölgenin yerleşik halkları İslam'ı böyle bir dönüştürmeye tabi tutmasalardı zaten İslam kılıç zoruyla geliyordu. Böylece İslam öncesi bilgi ve sorgulama derinliği İslam içinde yaşatılmaya çalışılıyordu.

Arap iktidarı bu düşünce ve örgütlenmelere şiddetle karşılık veriyordu. Mazdek, Babek gibi şahsiyetleri öldürtmek için büyük ordular hazırlıyor, binlerce hile ile bu toplumsal önderleri yok etmeye çalışıyordu. Kafirlere, zındıklara karşı kutsal metinler ve hadisler uyduruluyordu. Bu kutsal metinler cihatta ganimeti, yenilgiye uğramış halkların kadın ve kızlarına sahip olmayı hak sayıyordu. Kültür eserlerine (kitap, heykel, mimari vb.) saldırıyordu.

Resim ve heykelin yasak olması, müziğin ve raksın din dışı sayılması ateş etrafında dönen Zerdüştiler için düşünülmüş bir ceza idi. Manist, Mazdeist inançlar en büyük düşman kabul ediliyordu. Kutsal törenlerde raksetmek, boyundan aşağısını titretmek din dışı sayılıyordu. (Bu yasaklar Ebu Suud'un fetvalarına kadar girmiştir.) Bu durum Abbasi Devleti ile biraz değişti. Antik Yunan kaynaklı eserlerin Arapçaya çevrilmesi, Harun Reşit'in sarayında edebi ve felsefi tartışmaların yapılması, kültürler arası etkileşim, Abbasi İslami devletinde çok şeyi değiştirdi. Bu değişimde Süryani çevirmen ve vakanivislerin rolü büyüktür. Arapçaya çevrilen Antik Yunan kaynaklarının çoğunu onlar çevirmiştir. İslam'ın bilim ve felsefede atılım yapmasının Abbasiler dönemine rastlamasının nedeni de budur.

Arap yayılmacılığı; "Mevali"[6] diye adlandırdığı halklardan, askerler, komutanlar almak zorunda kaldı. Zamanla ordunun önemli bir kısmı; Acem, Kürt, Türk kesimlerinden ibaret oldu. Emevi zulmü kendi sonlarını hazırladı. Ebu Müslim adında bir Kürt önderliğinde Emevi devletine son verildi. Yerine Abbasi Devleti Kuruldu.

Abbasi Devleti Arap Milliyetçiliğinin egemen olmadığı ilk Müslüman devlettir. İlk defa Abbasi Devleti bu Arap dışı bilgi derinliğine yaşama imkânı (fırsatı) veriyordu. Ve bilgi birikimi Abbasi Döneminde patladı. İslam tarihinde felsefenin, sanatın ve bilimin altın çağı bu döneme rastlar. Süryani çevirmenlerin batı klasiklerini Arapçaya çevirmesi Doğu toplumunu Yunan felsefesiyle tanıştırdı; dolayısıyla Abbasi devletine tam bir Arap İslam devleti demek doğru değildir.

Abbasilerden, Osmanlınm Yavuz dönemine kadar bu aykırı ve heterodoks fikirler kısmi yaşama imkânı bulmuşlardır. Doğuda bir Safevi devleti oluşmadan ve Anadolu halkına göz kırpmadan önce Osmanlı, tasavvufi dervişlere ve onların tarikatlarına karşı bir hayli hoşgörülüdür. Bu kesimler pek bozulmadan bölgesel etkilerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı dönemindeki iç isyanlar da yine bu kesimlerden gelir. Osmanlı, özellikle Şah İsmail tehdidinden sonra bunlara karşı kıyım, sürgün, zorunlu iskân politikalarını uygulamaya koymuştur. "Osmanlının içerideki (Anadolu) halkını sık sık Balkanlar bölgesine göçertmesi oralarda Türk Müslüman nüfusu arttırmak içindir" tezi kuşku götürür. Amaç içerdeki Alevi-Heterodoksi isyancıları dağıtmak ve etkisizleştirmektir. Göçertilenlerin Alevi halktan seçilmesi bunun kanıtıdır. Anadolu halkını Müslümanlaştırmaya Osmanlının da gücü yetmemiştir. Osmanlının elinde böyle bir plan ve yeterli kaynakta yoktur. Türk kültürü yerleşik Anadolu kültürlerinden zayıf ve geridir. Vurgun ve çapula dayanan kültür, ancak silah zoruyla ayakta du-

---

(6) Mevali kavramı İslam toplumunda Arap olmayan diğer halklardan Müslümanlara verilen sıfattır. Bir aşağılama sıfatıdır. Özellikle Emeviler döneminde çok fazla kullanılmıştır.

rabilir. Nitekim Osmanlının elinde yayabileceği bir "Türk kültür mirası"nın olup olmadığı da tartışmalıdır. Uzun yıllar egemen olan Bizans kalıbına oturtulmuş Acem-Arap karışımı bir kültürdür Osmanlı kültürü. Osmanlı, Anadolu'da egemen olan üretim güçlerine yabancı bir kurumlaşmadır.

İslam dışı unsurlar İrani kökenli bir Erdebil hanedanlığına dönüşmüş, Osmanlıyı tehdit eder duruma gelmiştir. Şah İsmail, ibadet ve cemlerinde Türkçe deyiş ve gülbenkler kullanarak Anadolu Türkmenlerine oldukça şirin görünmüştür. Osmanlıya karşı husumet besleyen Anadolu'nun önemli bir kısmı için Şah İsmail umut olmuştur. Yavuz'a akıl veren Kürt İdris-i Bitlisi, Emevilerden sonra soğuyan Sünni-Şia çelişkisini kullanmanın zamanı olduğunu, Abbasiler döneminde bozulan (yine Türklerin etkisiyle bozulan) hilafet kurumunu canlandırmanın tek yol olduğunu söyler. Yavuz'a; "karşıdaki düşman Şia'yı (imamet geleneğini) sürdürüyor, sen de hilafet geleneğini sürdürmelisin" diye öğüt verir. Yavuz'da öyle yapar, gider Mısır'dan hilafet yetkisini zorla alır.

Sonuç olarak her katında bir kültürün izlerini saklayan bu topraklar, bölge halklarının Arap-İslam yayılmasına karşı başvurdukları yöntemler İslam'da da çok büyük değişime yol açmış, Şia ve Alevilik bu nedenlerden dolayı giderek ayrışmıştır.

Yavuz dönemine kadar Osmanlıda katı Sünni Şeriatı çağrıştıran uygulamalar azdır. Birinci Murat döneminden başlayarak devlet, giderek heterodoks inançlara müdahale eder. Şii örgütlülüğün doğudan tehdit eder düzeye gelmesi Osmanlı Devleti'ni katı şeriat kurallarını uygulamaya iter. Önceleri Osmanlı ile arası iyi olan Hacı Bektaş Tekkesi mesafeye alınır. Yeniçeri Ocağına güven azalır. Doğuda yaşayan Kürtler ikiye bölünür. Anadolu'da toplu Alevi katliamları hızlanır. İslam dışı inançlara karşı katı asimilasyon politikaları öne çıkar. Kürt nüfusunun Sünni Osmanlı taraftarı olan kesimine kısmi özerklik verilir. Bu özerklik Abdulhamit döneminde aşiret alayları şeklinde sürdürülür. Dersim hanedanı Pir Hüseyin de özerklik verilenlerdendir. Birçok kaynak Pir Hü-

seyin'den önce bölgede Nur Ali adında bir Safevi halifesinin etkili olduğunu yazar. Nur Ali'yi, bir rivayete göre, Ovacık civarındaki bir yaylada yenen Bıyıklı Mehmet Paşa, Pir Hüseyin'i bölgenin tek hakimi yapar. Pir Hüseyin Osmanlının derebeylik önerisini kabul eder ve Sünni mezhebini seçer. Oysa babası Hacı Rüstem İran hanedanına bağlıdır, alevidir ve Yavuz tarafından öldürülmüştür. (ayrıntılı bilgi için bakınız: Bilal Aksoy, Tarihsel Değişim Sürecinde Tunceli s.173-177) Elazığ, Bingöl, Diyarbakır üçgenindeki mezhep haritasını ve Çemişgezek, Pertek Mazgirt bölgesinde Kurmanci'nin etkisini bu sürece bağlayabiliriz. Tarihsel olarak yörenin dini haritasıyla siyasi haritası arasında sıkı bir ilişki gözlenmektedir. Güney Dersim'in bu süreçten geçmesi iç Dersim'i çok fazla etkilemez. Pir Hüseyin'in Çemişgezek beyi olması yöreye kısmi bir özerklik verir ve iç Dersim önünde korunak sağlar. Bölgede feodal aşiret beyleri palazlanır. Toprak Ağaları ve Şeyhler derebeyi statüsü kazanır, bu durum Kürtler üzerinde büyük farklılaşmalara yol açar. Sünni Kürtler ulusal dillerini rahatlıkla 1900'lere kadar taşırlar. Aşiretler güçlenir, Şeyhlerin ve toprak sahiplerinin (mirler) gücü artar. Dini Medrese Eğitimi kurumsallaşır. Sünni Kürtlerin Kürt olarak kalmasında bu sürecin etkisi büyüktür. Bu süreçte Alevi Kürtlerle Sünni Kürtler arasında ayrılık ve çelişki artar. Güneydeki Kürtler İslam'ı tam olarak bu yıllar arasında benimserler. Yani Sünni (şafi) eğilim Osmanlı devleti tarafından öne çıkarılmaktadır. Ulusal faklılıkları öne çıkarmak yerine dini ortaklık pekiştirilmektedir. Hay ve Sykes'in dediği gibi, Türkler en çok Kürdistan'da Müslüman gibi davranmışlardır. Osmanlı toprakları içindeki azınlıklar içinde ayrılmayı en son düşünen halk olmaları da bu geçmişe dayanmaktadır. Güney Kürtleri (Mardin, Siirt, Diyarbakır, Urfa, Batman, Şırnak) Müslümanlaştıkça, dil hariç birçok İslam öncesi inançlarını yitirdiler.

Kuzeybatı'da Alevi Türkmenlerle aynı kaderi paylaşan Kürtler ise dini motifler yerine dillerini büyük oranda bozdular. Zerdüşti-Mazdeist inançları Aleviliğe dönüştü ve yaşama şansı buldu, ama dilleri o kadar şanslı değildi. Dilleri, güneydeki gibi

kurumlaşma şansı bulamadı. Dil, Osmanlı için tehlike değildi. Tehlike Kızılbaşlık inancıydı. Oysa kuzeydeki Alevi Kürtler Türkmenlerle aynı kaderi paylaştıkları için dillerini fazla önemsemediler. Batı Anadolu'yla sınırda olmaları da dillerini yitirmesinde etkili olmuştur. Alevi süreğinin Hacı Bektaş ve Erdebil tekkeleri aracılığıyla sürdürülmesi Farsça ve Kürtçenin Alevi inancındaki etkisini azaltıp Türkçeyi arttırmıştır. Hatayi'nin, Pir Sultan'ın, Kul Himmet'in, Yunus'un Türkçe yazıp söylemesi Alevi kurumsallaşmasının dilini büyük oranda Türkçeleştirmiştir. Alevi inanç dizgesinin içinde yer alan "Dersim kırmanclığı" zamanla Türkçe dilli deyişler söylemeye başlamış, dilini anlamadığı halde müzikten etkilenerek bağlamaya büyülenmiştir. Zamanla kendi geleneksel İslam öncesi dua ve tapınma ritüllerini bu kardeş inanç dizgesine entegre etmiştir.

Şah İsmail'in (Hatayı) yenilmesi onu destekleyen bütün halkları yenik saydı. Onu destekleyenler çiftlerini-çubuklarını bırakıp dağlara kaçtılar. Düzenleri bozuldu. Güneydeki gibi medreselerde dini eğitim şansı yoktu. Güney, özerk bir yapıda kurumlaşmıştı. Medrese dili Kürtçe idi. Turan Dursun, güneydeki bu bilgi birikimini ve kurumlaşmış dini eğitimi yaşayanlardandır. İslam'ı en iyi yorumlayan hocaların Kürtler olduğunu söylemektedir. Medrese eğitiminin Kürtçe olması, (Arapça da vardı) dili koruyordu. Hatta geliştiriyordu. Yazılı eserler oluşuyordu(medreselerdeki Kürtçe eğitim günümüze kadar devam etmiştir). Alevi Kürtler bu şansa hiç sahip olmadılar. Dağlara kaçmışlardı, sık sık baskın yaşıyorlardı. Kurumlaşma imkânsızdı, ellerine geçen yazılı kaynaklar Arapça, Farsça veya son zamanlarda Türkçe idi. Pir Sultan'ın safında Türkmenlerle aynı cephede bulundular. İnançlarını İslami etkiden(yerleşik Sünni şeriat) kurtarabildiler ama dil elden gidiyordu. Yazılı kaynağa dönüşmeyen dil uzun süre yaşamazdı. Dersim, biraz iç bölgelerde ve yalıtılmış olduğu için kendini koruyabildi. Malatya, Erzincan, Sivas, Elazığ, Maraş, Adıyaman aynı şansa sahip değildi. Dersim 1938'e kadar büyük oranda, daha sonra da 1980'e kadar kısmen ayrıcalıklı yapısını sürdürdü. Ermeni soykırımı Kızılbaş Kürtlerin Türkleşmesinde oldukça

etkili oldu. Aynı bela kendi başlarına gelmesin diye, Ermenilerden kalan mirastan pay almak için Türkleşme ve Sünnileşme süreci hızlandı.

Güneydeki, Osmanlı'dan derebeylik koparmış Kürtler birçok yönden şanslı idi. Birçok yönden de şanssızlık yaşadılar. Oralarda sosyal değişim yavaşladı, gelecek için problem olacaklardı. Buradaki mirlik sistemi, aşiret homojenliğinden, dini örgütlenme merkezi olmasından ve teknik üretim araçlarına sahip olmadığından dolayı sermaye birikimi yaratamadı. "Asyatik Üretim tarzı" kapitalistleşmeyi engelliyordu. Engellemekle yetinmeyip, içine kapalı, yalıtılmış bir mirlik sistemi sürdürüyordu. Ayrıca aşiretler arası savaş, daha geniş dayanışmayı ve birliği engelliyordu. Medrese eğitimi pozitif bilimlere fırsat vermiyordu. Toplumsal tabakalaşma ve inanç dizgesi birbirini bulmuştu. Kürtler Şeriatın Şafii biçimini çok sevdiler. Kendileri bir peygamber çıkarsalardı bu kadar uyumlu bir yapı olamazdı. Şixler ve mirler karşılıklı birbirlerini besliyorlardı. Kürtlerde ataerkillik bu dönemde giderek palazlandı. Türk devlet memurları da buraya geldiklerinde daha çok Müslüman oluyorlardı. Toplumsal gelişme kaplumbağa hızındaydı. Kuzeybatıdaki Kürtler kıyımlarla, sürgünlerle hızla değişirken, güney yerinde sayıyordu. Cumhuriyet bile güneydeki Osmanlı politikasını değiştirmeden sürdürdü(Atatürk bile aşiret ileri gelenlerine gönderdiği telgraflarda dini söylemlere öncelik vermiştir. Kendisi ateist, agnostik bir yaklaşıma sahip olduğu halde yedi düvele karşı savaşta kullanabileceği en işlevsel araç Müslümanlık olmuştur). Cumhuriyet, suret olarak Anadolu'ya gelmişti. Ama özelikle güney Kürtleriyle (Urfa, Mardin, Batman, Siirt) ilişkide şeriat eksiksiz uygulamadaydı. Cumhuriyet; ilk yıllarda, Şeyh Sait isyanında olduğu gibi şiddetle veya Toprak Reformu söylemleriyle yapıyı çözmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Çünkü Kurtuluş Savaşı'nda, gücü ve desteği bu şeyhlerden almıştı. Üstelik yöreye ulusal bilinç de girmişti. Ulusal bilincin Kürtler arasında yaygınlaşmaması için modern düşünce akımlarının ve çağdaş eğitimin gerçekleşmesi istenmiyordu. Çünkü bunların yaygınlaşması bölgede ulusal bilinç yaratabilirdi. Menderes ikti-

darının güney Kürtleri arasında oldukça taraftar bulması da dini söylemlerinden dolayıdır. Daha sonraki Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi gibi partiler de yapıyı çözmek yerine oy kaygısıyla dini söylemi kullandılar. İktidarların adı değişiyor ama "doğu politikası" değişmiyordu.

Günümüz iktidarlarının soruna köklü çözümler aradığına inanmak çok zor. Olağanüstü halin kaldırılması durumunda uygulanacak politikalar yine "Güneydoğu Müsteşarlığı" gibi bir askeri kuruma devredilmiştir. Milliyet Gazetesinde yayınlanan Utku Çakırözer'e ait bir haberde Güneydoğu Müsteşarlığının HADEP'li belediyelerin güçlenmesini engellemek için kurulacağı yazılmaktadır.(30 Haziran 2002) Bu haber bile devletin geleneksel tavrının devam edeceğinin kanıtıdır. Göç edenlerin geriye dönüşü bölgenin tekrar tarım ve hayvancılığa açılması, koruculuk kurumu gibi sosyal barışın önünde engel olarak duran bir kurumun kaldırılması konularında devletin bir fikri yok gibi görünüyor. Son ABD istilası Ortadoğu'da dengeleri değiştirdi. Buna rağmen Türk devletinin geleneksel yaklaşımında önemli bir değişiklik gözlenmiyor. Pişmanlık yasasının ısıtılarak tekrar sunulması bile bu politikanın devam ettiğine önemli bir işarettir.

SOLUN YÖREYE GİRİŞİ

1960'lı yıllarda şahlanan solun yasal mücadele hamleleri ve gençlik hareketleri, Türk Aydınlarının ve üniversite çevresinin etkisiyle bölgeye girdi. Kürt illerinde sol yapılanma tarihsel şekillenmeye bağlı olarak gerçekleşti. Dersim yöresinde "Maocu" diye bilinen Türk Sol Örgütleri etkili oldu. Güneydeki bölgelerde Sovyetçi örgütler daha etkiliydi, fakat Diyarbakır gibi kısmen kent yapısı arz eden, işçi denebilecek kesimleri barındıran kentler dışında fazla etkili olamadı. KDP bağlantılı örgütler bile aşiret bağlantıları dışında kırlarda örgütlülük gösteremediler. Yani 1970-1980 yılları arasında sol kırsal alanda varlık gösteremedi. Esas dayanmaları gereken yoksul ve topraksız köylülerle tanışa-

madılar. Sosyal tabakalaşma oldukça katıydı. Birçok sol örgüt, Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi nüfuzlu şix ve ağa ailelerini kullanarak yöreye adım atmak zorundaydı. Sünni Kürtler arasında örgütlenmek oldukça zordu. Geleneksel "sol sınıf ittifakları" burada para etmiyordu.

Toprak ağalarına karşı savaşacakları söylenen Halkın Gücü, Halkın Birliği, Halkın Yolu gibi örgütler Urfa, Mardin gibi 'ağa'lı bölgelerden çok Alevi Kürtlerin bölgelerinde varlık gösteriyorlardı. Güneydeki kentlerde örgütlenen gruplar kısa sürede kürdi söylemler geliştirdiler. DDKO Rızgari gibi yapılar daha çok kentleşmiş küçük burjuva kesimlere ve öğrencilere dayanıyordu. Cumhuriyet öncesi "Kürt örgütlenmesinin tortuları" bu yeni süreçte bilgi birikimi oldular. Bu kesimde kırlara açılamayan sol, Malatya, Dersim gibi bölgelerde doğrudan köylerde, kasabalarda varlık gösteriyordu. TKP(ML) örgütünün kurucularından İbrahim Kaypakkaya, Malatya'nın Kürecik beldesinde bölgenin sosyo-ekonomik yapısını tahlil ediyor, yürütülecek pratik faaliyetin ön hazırlık çalışmalarının koordinasyonunu sağlıyordu. Maocu örgütler, sünni kesimde pek varlık gösteremediler. Kürtlerin parçalı yapısı yöreye gelen örgütlerin nasıl bir yol izleyeceklerine dair ipucu veriyordu. Örgütlerin yapısı, söylemlerinde kullandıkları jargon bölgeye göre şekilleniyordu. Örneğin, Dersim'in herhangi bir köyünde Kürt adını anmadan örgütlenmek mümkündü! Ama güneyde Kürt adı ve dili kullanılmadan adım atmak olanaksızdı! İbrahim ve arkadaşlarının kuzey-batı bölgelerinde etkili olması, Kürtlerin önceki ayrılıklarının etkisindendi. Adeta Türkçe deyişlerle gelen Kızılbaş dervişler İbrahim'e yol açmıştı.

Dersim 1970'li yıllardan itibaren sol örgütlerle tanıştı. İbrahim'den başlayarak devrimi örgütleme çabaları hep artmıştır. Benimsedikleri strateji, önce kırlarda örgütlenmeyi hedefliyordu. Bu bölgeye önce Türk Sol örgütlerinin ve Maocuların girmesinin nedenleri analiz edildiğinde; birinci neden yörenin alevi inancına mensup olmasıdır. Diğer faktör yörenin kırsal gerilla örgütlenmesi için oldukça uygun bir coğrafi yapıda olmasıdır. Ayrıca katliam ve asimilasyonların sonucu olarak devlet okullarına ve üniversi-

telere yüzlerce genç gönderilmiş, bu gençler sol örgütlerle tanışıp onların fikirlerini kendi köylerine taşımışlardır. "Dersim İsyanı" gibi bir referans da devrimcilerin yönünü Dersim'e yöneltiyordu. Mademki Dersimliler devlete isyan etmişlerdi devrimciler orada olmalıydılar.

Yöre alevi inancına mensuptu ve bu yüzden yöreye gelen ilk grup yöre insanına 'kirve' diye hitap etmeyi tercih etmiştir. Bu grubun adı "kirveler" diye kalmıştır. Bu grup her ne kadar yoksul köylülere dayanacağını ve onları örgütleyeceğini söylese de, önceleri "zengin köylüler" diye tanımladığı kesimin çocuklarından destek görmüştür. Bu kesimler kısa sürede örgüt içine karışıp üst düzeylere kadar gelmiştir.(Süleyman Cihan gibi şahsiyetler buna en uygun isimlerdir.) Bunun nedeni zengin köylülerin çocuklarının daha çok okuma imkânına sahip olmalarıdır. Alevilikle ilgili eserlerle erken tanıştıkları için Türkçe konuşmada, okuma-yazmada daha ileri olmalarıdır. Yöreye gelen bu sol gruplar, dağ ve orman köylerinden çok ovada veya yol boyu köylerde barındılar, etkili oldular. Bu gruplar ancak 1980 darbesinden sonra Dersim'in dağ ve orman köylerini keşfedip oralara yayıldılar. Bunun nedeni 1980'den sonra devlet güçleri tarafından ova köylerinde sıkıştırılmaları ve kayıp vermeleriydi. Devlet güçlerinden kaçmaları onlara yeni ve gerçekten savaşa uygun bölgeler kazandırdı."Kırsal örgütlenme esastır" diyen örgüt elemanları 1980'e kadar kasabaları ve kasabalara yakın bölgeleri tercih etmişlerdir.

Sözü edilen grupların Dersim'de etkili olmasında Alevilik inancı, Türkçe deyiş ve gülbenklere aşina olma gibi faktörler bir anlamda kapıyı aralamıştır. Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkari gibi illerde örgütlenme imkânı bulmayan "Türk Solu" örgütleri Dersim'de sıkıntı çekmeden taban buldular. Her ne kadar 38 yenilgisinin yol açtığı tedirginlikler İbrahim ve arkadaşlarının ihbarını getirmişse de yöre gençleri kısa sürede bu gruba adapte olmuş ve kabullenmişlerdir. Devrimciler, Alevi pirlerinin açtığı yoldan içeri girmiş, girerken "kirve" ve "bacı" sözü dillerinden, bağlama ellerinden düşmemiştir. Kızılbaş geleneğinin devlet karşısındaki tavrı olan "ser verip sır vermeme" sol grupların devraldığı

miraslardan biriydi. İbrahim'in bu duruşa örnek sayılacak direnişi yörede dilden dile dolaşıyordu. Kızılbaşların da sırlarını vermektense ölmeyi tercih ettikleri "tevella ve teberra" örnekleri oldukça çoktur. Hatta aleviler hakkındaki birçok dedikodu bu gizliliğin eseridir. Fakat sol örgütler izinden içeri girdikleri pirlik kurumunu kısa sürede karşılarına almışlardır. İdealizmin kökleri bu kurumda aranmıştır. Ateist saldırılarla kısa sürede kurum zayıflatılmıştır. Marks'ın, "din afyondur" sözü bu panteist, hümanist dervişlerin inancı için genellenmiş ve âdeta bu dervişler düşman ilan edilmişlerdir.

Sol gruplar 38 direnişini "isyan" olarak adlandırarak abartmakta ve yörede varlık bulmalarını bu direnişin etkisine bağlamaktadırlar. Bu katliamdan kalan intikam duygusu etkili olmakla birlikte sol grupların yörede etkili olması için yeterli bir sebep olamazdı. Öyle olsaydı Piran'da, Ağrı'da vb. aynı örgütlülükten söz etmek gerekirdi. Kaldı ki, 38'de esas etkili olan ihanettir. Savaşçı aşiretler ya kırılmış ya da sürgüne gönderilmişlerdir. Geriye kalanların çoğu işbirlikçi ve Dersimlilerin deyimiyle "taxalet olmuş"(biat etmiş-teslim olmuş) aşiretlerin torunlarıdır. Direnişe katılmayan ya da milislik yapan aşiretlerden yeni bir devrimci mücadele beklemek imkânsızdır. Bu yüzden devrimci örgütler 50 yaşın üzerindeki Dersimlilerden neredeyse tek bir taraftar bulamadılar. 38'i yaşayanlar çocuklarına tarihlerini dahi anlatmazken yeni bir savaşa asla taraftar olamazlardı. (Birkaç istisnayı göz ardı etmemek lazım) Ayrıca 38'de ihanet eden şahıslar hâlâ yaşamaktadır ve bu yeni süreçte eski defterlerin karıştırılmasını istememektedirler. Olası bir devrimde deşifre olup yargılanmaktan korkmaktadırlar. Çocuklarına da olup bitenleri anlatmadıkları için çocukları 38'i yöreye gelen bu gençlerden (sol örgütler) öğrenmişlerdir. Ama iki farkla, Türkçe diliyle ve yarım yamalak! Türkçe ile ve biraz abartılmış olarak öğrenilen tarih hâlâ sorunu algılamada engel yaratmaktadır. Devrimcilere göre Dersim devlete isyan etmişti. Kendilerinin yaptığı da bu isyanı sürdürmekti. Dersim yeni baştan isyanın merkezi olmalıydı. Ama gerçek Dersim direnişi bir-iki aşiretin kısmi direnişinden, ihanet ve soykırımdan ibaretti.

Kaypakkaya'nın Kürt sorunuyla ilgili tezleri Dersim bölgesinde pek etkili olamamış ve pek yayılma imkânı bulamamıştır. Halk savaşı, yarı sömürge ülke tezleri daha çok tartışılma imkânı bulmuşlardır. Oysa onun Kürdistan'la ilgili tezleri kendi dönemine göre oldukça ileri tezlerdir. Kürtleri ezilen bağımlı ulus saymış ve devrimden sonra kaderini tayin etme hakkının olduğunu açıkça belirtmiştir. Hikmet Kıvılcımlı hariç Türk sol örgütlerinin diğer unsurları bu konuda oldukça geridirler. Kaderini tayin etme hakkını devrimden sonraya bırakan ve dolayısıyla ortak örgütlenme ve ortak mücadeleyi savunan örgütün bölgede kullandığı dil doğal olarak Türkçedir. Kitaplar, marşlar, bildiriler, tiyatro ve doğaçlama oyunlar Türkçedir. Sonradan ortaya çıkan Kürt sol örgütleri ayrı örgütlenme ve sömürge ulus tezlerini savundukları için İbrahim'in tezleri fazla etkili olamamıştır. Ama ilginçtir ki Kürt coğrafyasında örgütlenen ve çoğunluğu Dersimli olan bu sol örgütün sonraki lider kadrosunda ve üyelerinde de; kullanılan dil, geleneksel yapının çözülmesi, inanç yapısıyla zıtlaşma konularında bir girişime rastlanmamıştır. Tek bir eleştiri veya uyarı gelmemiştir. Kendilerini "devrim yapmaya" kaptıran gençler, yok olup giden bir dil ve kültürden sonra ezilen ulusa hangi kader tayin hakkı vereceklerini düşünememişlerdir. Kürtlerin hangi ulusal özellikleriyle, neyi talep edeceklerini düşünememişlerdir. Bu örgütün günümüzdeki izleyicileri ise işi daha da garip bir duruma sokmuşlardır. İbo'nun Kürt sorunuyla ilgili tespitlerini bildikleri halde yayınlarında ve internet sitelerinde; Dersimcilik, Zazacılık, Kırmanciyacılık hatta Alevicilik yapabilmektedirler.

Yöreye gelen devrimciler Türkçe dili ile geldiler. Ellerindeki kitaplar, dillerindeki marşlar, ateşli tartışmalarındaki dil Türkçe idi. Bunlardan etkilenen genç kuşak Türkçe öğrenme, güzel konuşma ve dile egemen olma çabasındaydı, kısa sürede devletin yüzlerce yıl başaramadığı asimilasyon gerçekleşiyordu. Yıllar önce yöreye gelen bir kısım Alevi dervişi ve piri de Türkçe deyiş ve gülbenklerle gelmiştir. Arka arkaya gerçekleşen periyodik dil hamleleri Dersimlinin dilini gittikçe bozuyordu. Dersimli konuştuğu dilden utanmaya başlamıştı. Yöreye gelen sol örgütlerin istemeden

işledikleri bu günah sonradan onların "Dersimliler Türkçeyi çok güzel konuşuyor" tezlerine temellendirme olacaktı. Bu durum "Dersimliler Türk'tür" iddiasını ürkütücülükten uzaklaştırıyordu. Yöreye gelen sol örgütlerden hiçbirinin aklına yöre dilinde propaganda yapmak gelmiyordu. Hayret edilecek derecede Kürtçeden uzak duruyorlardı. Etkisiz olmakla birlikte varlık gösteren Kürt menşeli örgütlerin yarım yamalak "Kürtçe slogan" girişimlerini de alaycı tavırlarla karşılıyorlardı. Nasıl olsa devrimden sonra uluslar kaderlerini tayin edecekti. Kürtçe bir slogana bile tepki veren bu gruplar, ezilen ulusun kaderini tayin etmesi girişimine kimbilir ne yaparlardı!

Yöreye gelen Türk sol örgütlerinin taraftar(uygun zemin) bulmasının nedenlerinden biri de; yatılı okullarda okuyanların, sürgünden dönenlerin Türkçe bilmeleri ve "Türk tarih tezi" ile tanışmış olmalarıdır. Yöredeki işbirlikçi yerli memurlar da Kürtlüğü hatırlatan gruplara kıyasla Türki örgütlenmelere karşı daha hoşgörülüdürler. Devletin mahkemeleri, hâkim ve savcıları Kürt menşeli örgütlere katmerli cezalar kesiyorlardı.

Yöre dağlık ve ormanlıktır. "Halk savaşı stratejisi" için biçilmiş kaftandır. 7 aylık kış koşulları bile iyi değerlendirildiğinde örgütlerin lehine çevrilebilir. Maoist örgütler etkili olma yarışındadırlar. Hepsinin ortak noktası; Kürt ulusunu kabul etmelerine rağmen kendi kaderini tayin hakkını devrim sonrasına bırakmalarıdır. Ağızlarından tek bir Kürtçe söz veya slogan çıkmamaktadır. Ya yöre halkının geçmişinden ürktüğünü hissetmiş olmalarından ya da Kürt soluna sempatizan kazandırma korkusundan olmalı, yöre halkının kullandığı dil ve gelenek yok sayıldı. Belki de "devrim yapma"nın heyecanından yaptıklarının farkında değildiler. Devlet 1980 yılına kadar bu örgütlere neredeyse hiç dokunmadı! Kayıpların çoğu örgütler arası çatışmaların eseridir. Yöre halkının asimilasyonunda sol siyasi örgütlerin payı büyüktür! Bu katkının bilinçli bir şekilde sunulduğunu düşünmüyorum. Devrim yapmanın heyecanı, Kemalist bazı alışkanlıklar ve sosyalistlerin genel olarak Engels'ten etkilenip yöresel kültürleri küçümseme eğilimleri bu sonuca yol açmıştır. Bu süreç Dersim'i diğer Kürt bölgelerinden

gittikçe koparmıştır. Dersimli kendini devrime kaptırmış fakat dilinden, töresinden, pirinden koparılarak "Kırmanciye" yaşamı yerine "Qanunê Hukumati"(hükümet kanunu)ye teslim edilmiştir. 1980 yılında neredeyse çıplak bir halk olarak devletin eline teslim edilmiştir!

Yine çoğunluğu mektep görmüş yöre çocuklarından oluşan örgütler pirlik kurumunu, aşiret türü örgütlülüğü, kadın-erkek ilişkisini ve ahlaki yapıyı önemli oranda değiştirdiler. Pirlik kurumunu karşılarına aldıkları için; gericiliğin, idealizmin temsilcileri saydıkları için eleştiri bombardımanına tuttular. Bugün Düzgün Baba üzerine türkü söyleyen Emekçi o gün her geleneksel yapıyı "Patron-Ağa Devleti'nin" bir uzantısı sayıyordu. Devrimcilerin önemli bir kısmı en azından söylemde ateistti. Yörede tanrının varlığını tartışabilmek de yöre halkının hoşgörülü inancıyla alakalıdır. Dersim'de ateist tartışmalar solla yaygınlaşmış ama bu tartışmaları sol başlatmamıştır. Tek tanrı inancı Dersim'de zayıf bir inançtı. Savaşçı aşiret erkeklerinin göksel bir tanrıyla fazla alakaları yoktur. Ziyaretler, kutsal mekanlar, ermişler, pirler, güneş, ay, ateş ve su kültleri iç içe geçmiştir. Karmaşık, paganist bir inanç dizgesi oluşmuştur. Tek tanrı kavramı henüz netleşmemiştir. Bazen Hızır ya da Düzgün Baba tanrılık sıfatlarında en öne geçmektedirler. Kerameti doğada arayan bir inançla kerameti insanda arayan inanç iç içe geçmiştir. Bazen tanrıya ve öbür dünyaya ilişkin kızgın tartışmalar yaşanmakta, sadece pirlerin kerametli sayılanlarından korkulmaktadır.

Dersim'de saldırılacak doğru dürüst bir toprak ağası yoktu, patron hiç yoktu. Mücadele edecek bir burjuva sınıfı bulamayan sosyalistler oklarını pirlere ve geleneksel sosyal bağlara yönelttiler. "Din afyondur" söyleminden yola çıkarak pirleri ve geleneksel örgütlülüğü karşılarına aldılar. Oysa adları hâlâ "kirve" diye anılıyordu. Pirleri ve talip-pir ilişkisini çağdışı saydılar. K. Marx'ın sözüne ettiği afyonla Dersim yöresindeki yaşamla örülmüş inanç dizgesi arasında dağlar kadar fark vardı. Marx'ın sözünü ettiği din; iktidarlara sömürü aracı olmuş kurumsal tek tanrıcı dinlerdir. Avrupa kilisesi ve ruhban sınıfı ile Dersim'in yaşamla örülmüş "kırmanciye"

inancı arasında neredeyse hiç ortak yön yoktu. Dersim inancının ne kadar din sayılabileceği bile tartışma konusudur.

Sosyalizm gelecek, her şey hallolacaktı. Kirvelik-musahiplik gericilikti. Pirler halkı sömürüyordu. Batıl inançlardan kurtulmak gerekiyordu. Pirlere karşı çıkanlar, Pir Sultan Abdal'ın deyişlerini dillendirmekten kaçınmıyorlardı. Önerdikleri halk mahkemeleri, cemaat (camat-cıvat) mahkemelerinden pek farklı değildi, sadece aktörleri değişmişti. Pirlik kurumu savunmasızdı. Tekke örgütlenmesi yoktu. Aile örgütlenmeleri şeklinde işliyordu. Çabuk pes etti. Zaten 37' de kısmen darbe yemişti. Solcular karşısında pirler kaçacak delik arıyorlardı. Gerçi yöre pirleri 1937 direnişinde ve daha sonraki katliam sürecinde iyi bir sınav vermemişlerdi ama cumhuriyet onları uzun süre gericiliğin temsilcisi saymıştı (38 kırımında işbirlikçi ve ihanetçilerin çoğu pir ocaklarına mensuptu. Kewan, Tuxto, Seydemed Devreşcemalliydi. Muxundili Hüseyin Doğan Babamansurluydu, Raybere Seydaxay adı üzerinde rehberdi). Devrimcilerin bu saldırısı toplumun bir kurumunu ortadan kaldırarak işlevsel bir sürece darbe vuruyordu. Devrimcilerin pirlik kurumunun yerine koyacakları, ruhani dünyaya ilişkin bir kurumları da yoktu.

Aşiret yapısı sol süreçten pirlik kadar olmasa da etkilendi. Aşiret pirliğe göre biraz paçayı kolay kurtardı. "A" aşireti bir örgütü desteklerken "B" aşireti de diğer örgütten oldu. Aşiret çelişkileri topyekün örgüt çelişkilerine dönüştü. Aynı aşiret içinde farklı örgütlere mensup insanlara da rastlanıyordu. Bu durum kavgalara ve bölünmelere yol açıyordu. Dersim'de örgütsel ayrılıklardan neredeyse en az etkilenen aşiret Kureyşan aşiretidir. Diğer aşiretler önemli oranda çözülmüşlerdir.

Aşiretin feodal bir kalıntı olduğunu savunan sol onu siyasal örgütlenme ve toplumsal bütünleşmelerin önünde bir engel sayıyordu. Aşiret bilinci yerine örgüt ve devrimcilik bilinci geçecekti. 80 darbesi ile aşiretlerin dağılması engellendi, ya da gecikti desek daha doğru olacak. Belki de bazı aşiret ileri gelenleri ve ağalar (Dersim de gerçek anlamda ağa yoktur, aşiret ileri gelenlerine

"ağa" denir) 80 darbesine sevindiler. Çünkü devrimciler onların nüfuzunu azaltmışlardı. Aşiret üzerindeki etkisine, her istediğini yaptırma gücüne ket vurdular. Devrimcilere en çok aşiret büyükleri ve pirler kızıyordu.

Esasında Dersim köylüsünün hiç siyasal talebi olmadı, kendiliğindencilik köylünün temel karakteriydi. Gelen değişimleri kısmen kabul etti. Ne 37 sürecinde ne de 70'li yılların sosyal hareketliliğinde belirleyici oldular. 37'de birkaç aşiret ileri geleni, dışarıyla bağı olan aydın büyük düşündü. 70'li yıllarda ütopyacı öğrenci gençlik ve birkaç yerli memur hareketliliği zorladı. Halk, 70'li yıllarda da sürece katılmadı. Köylünün talepleri fizyolojik ihtiyaçlardan ve kısır toprak çelişkilerinden öteye gitmiyordu. Çabuk kuşkulanıyorlardı. Gençler devrim isterken, yaşlılar ya sükunet tavsiye ediyorlardı ya da günlük kaygılarını öne sürüyorlardı."Madem eşitlik diyorsun ceketini çıkar bana ver" gibi kurnazlıklarla gönülsüzlüklerini dışa vuruyorlardı. Bu köylüye bakarak, Mao'nun Çin devrimini nasıl da bir köylü devrimine dönüştürdüğünü anlamak mümkün değildi. İbrahim ve arkadaşları burada hep harcandılar. Gençler ve kadınlar dışındaki posbıyık, kuşkucu orta yaşlılar ütopyaları sevmediler. Bu köylüler ülke gündeminden uzaktı. Değişimi hiç sevmediler.

Bu süreçten aile yapısı ve kadın–erkek ilişkileri de etkilendi. Kirveler farkında olmadan köylünün tuzağına düşüp aile içi kavgalara karıştılar. Bu durum içinden çıkılmaz bir hal aldı. Kadınların dağdakilerden güç almaları erkekleri çileden çıkarıyordu. Kocasından dayak yiyen kadın dağda devrimci aramaya çıkıyordu. Devrimden önce kadın erkek eşitliğinden söz ediliyordu. Egemen ataerkil sistem sarsılıyordu. Kadın erkek eşitliğine yer vermeyen üretim ilişkileri, miras ve aile yapısı aldırış edilmiyordu. Sosyalist paradigma uygulanmalıydı. Kadınlar devrimcilere daha sempatik bakıyorlardı. Bugünkü Dersimli davranışının şekillenmesinde bu üst yapısal mücadelenin rolü büyüktür. Ailesiyle arası bozulan bir genç kızın dağdakilere katılması gibi bir süreç doğuyordu.

Dersim'de sol siyasi yapılanmanın en olumlu etkisi entelektüel düşünceye ve ahlaki yapıya yöneliktir. Onların gelmesiyle ailede erkeğin katı ataerkil eylemleri azaldı. Geleneksel "hovardalık" neredeyse silinme derecesine geldi. Birçok ütopik Dersim sevdalısı yazmasa da bölgede cinsel suçlar devrimcilerden önce bir hayli yaygındır. Devrimcilerle birlikte gasp, tecavüz, hırsızlık, mala zarar verme oldukça azaldı. Dersimli ahlaki yanını devrimcilerden aldı desek doğrudur. Geçmişte silahlı Dersim erkeği pirlerin tasavvufi telkinlerini takmıyordu. Dersimlilerin töre boyutunda sosyal ilişkileri dışarıya, özellikle Türklere karşıydı. İçerde gerçek anlamda tasavvufi alevi inancı görülmezdi. Buyruk'ta ve diğer alevi yol kılavuzlarında aile ilişkileri oldukça idealize edilmişse de Dersim'de aşiret liderlerinin katı ataerkil buyrukları ve zora dayanan rölativist bir ahlak egemendi. Zorla kız ve kadın kaçırma gibi eylemlere, yoksul marabaların kadınlarını taciz etme gibi davranışlara oldukça sık rastlanırdı. Belden aşağı muhabbet oldukça yaygındı. Bunu sözlü edebiyata dönüştürmüş köyler de vardı. Dersim'in bazı köylerinde hâlâ muhabbet eder gibi küfredilmektedir. Günlük diyalogların içinde küfür oldukça fazla yer alır. Zeve'den Mamles'e, Balikan'dan Taçkireg'e oradan Kewıçler'e bu yapının etkili olduğu bilinmektedir. Dersim yöresinin azımsanmayacak bir "belden aşağı edebiyatı" vardır. Bununla beraber güzel kadınları baştan çıkarma çabası içinde olan aşiret reislerinin veya zorba silahşörlerin hikâyeleri de bir hayli fazladır. Bu açıdan bakıldığında bir dönem güçlü ve zorba olanın hükmünü sürdürdüğü söylenebilir. Bu hüküm 1970'li yıllara kadar sürdü. Ne zaman ki devrimciler sıra sıra dağ yamaçlarını aldı, ahlaki alanda "Dersim kişiliği" şekillendi. Dersim'in eski sosyal yaşamını idealize eden bazı mülteci Dersimliler bu konuda da oldukça gerçeğin dışına düşmektedirler.

Dersimli, entelektüel birikimini okullardan çok "gençlere" borçludur. Gençler yüzlerce kitapla geliyorlardı. Bu kitapların çoğu Marksist önderlerin kitaplarıydı, ama köy kahvelerinde, evlerde gerçekleşen tartışmalar bir aydınlanma başlatıyordu. Bu tartışmalardan yeni ve "özgün" fikirler çıkıyordu. Gençlikte bir tartışma kültürü, bir sorgulayıcı tavır gelişiyordu. Bugün Dersimlilerin her

konuda muhalif olmalarından yakınıyoruz. Bu kişiliği besleyen faktörlerden biri de bu süreçtir. Yöre 1970-81 yıllar arasında söylemdeki çeşitlilik ve sorgulayıcılık açısından "Eski Atina'ya" dönüşmüştü dersek fazla abartmış olmayız. Uygun bir önderlik gerçekleşebilseydi, kolektif üretim birimleri oluşturulabilseydi Atina demokrasisini andıran birimler oluşabilirdi. Ne yazık ki aydınlanma dönemi bu kadar kısa sürdü. 1990-93 sürecinde bir ulusal kıpırdanma oldu. 1994 köy yakmalarıyla son buldu. 94 köy yakmaları Dersim'i 1938'den fazla sarstı; çünkü 94'te Dersimlinin sarılacağı ne güçlü bir inanç ne de yurt sevgisi kalmıştı. Gurbetçiler, alamancılar ve televizyon uzakları yeterince sevdirmişti. Türkiye'nin metropollerine yayılanların önemli bir kısmı büyük sıkıntılar yaşadı. Bugün kentlerde tutunanların hiçbiri geri dönmek niyetinde değil. Metropollere göç edenler biçimsel bir adaptasyon gösterseler de, hâlâ Dersim'den, dillerinden, inançlarından, tarihlerinden söz etmeye cesaret etmeden yaşamaktadırlar. Bunun sıkıntısı kişilik yapılarına yansımaktadır. Bu konu geniş çaplı bir alan araştırması gerektirmektedir.

Devrimciler Dersim'de gerçek anlamda bir düşman sınıf bulamadılar. Devleti temsil eden güvenlik birimleriyle savaşacak güçleri yoktu. Rütbesiz askerlerle savaşmayı ahlaki bulmadılar. "Onlar halkın çocuklarıydı." Kasaba esnafına yönelmek zordu; çünkü bu esnaf köylülerin akrabasıydı. Dersimli genç kime karşı devrim yapacağını anlayamamış, görünürde ciddi bir sınıf çelişkisi olmadığı için dağdakileri zor zamanda başvuracağı ikinci bir güç olarak görmüştür. Aile ve aşiret çelişkilerinde devletin halledemediği konular "dağdakilere" havale edilmiştir. Bu ikili otorite bazı mazlum aileler için de sevindirici olmuş, devlet otoritesi bazı dönemlerde oldukça sarsılmıştır. Bugün güvenlik nedeniyle hâlâ devletin hâkiminin gidemediği köyler vardır. Örgütlerin devrim stratejileri Dersim'de nasıl gerçekleştirilecekti? Çin'de, Küba'da uygulanan devrim stratejilerinden hangisini yöreye uygulasanız bir tarafta hep bir boşluk kalıyordu.

1980 darbesi, yöre halkını geleneksel değerlerinden kopmuş, aklı karışık bir şekilde yakaladı.1981'de operasyonların başlaması,

silah toplama, işkence, gözaltı ve kısmi çatışmalar Dersimliye neredeyse ikinci bir 38 yaşattı. Kısmi göçler başladı. Sosyal tabakalaşma yeniden şekillendi. Duvar yazılarıyla birlikte umutlar da silindi. Gençler dağlara çekildi, halk kendi başına devletle yüz yüze kaldı. Üstelik artık inancını, pirini, geleneksel örgütlülüğünü de yitirmişti. Pirleri ve ziyaretleri onlara küskündü. Devlet, bu defa telefon, televizyon gibi teknik araçlarla geldi. TV, Dersim halkında yeni bir dejenere kültürün başlangıcı oldu. Televizyon, orduların başaramadığını başardı. Köylüler çocuklarına, kuzularına, atlarına koydukları adları artık Mıchael, Cüneyt, Tarkan adlarıyla değiştirdiler. Dış dünyayı sevmeye başladılar. Renkli vitrinleri olan sokakların düşlerini kurdular. Yurtlarından sürgün edilmek o kadar zor gelmemeye başladı. Dersim'in egemen kültüre adapte olmasında en büyük rol televizyona düşmüştür. Dersim kültürü o kadar ayrı ve yabancıdır ki gerçek bir Dersimli Türkiye'nin herhangi bir bölgesine göç ettiğinde tam bir kültür şoku yaşar. Dil, inanç, kültür her şey farklıdır. İç Dersim'de ramazan, kurban bayramları, kandiller, kaçgöç, düğünde bayrak asma, askere davullu zurnalı asker gönderme, abdest, namaz, talak, vb. yoktur. Bunların tümünü toprağından koparıldıktan sonra görmüştür.

Devlet 1980'den sonra yakaladığı fırsatı iyi kullanamadı. Halkın aklı karıştı ama devletin elinde de sistematik bir asimilasyon programı yoktu. Halk, çabucak kaybolan, ölen, tutuklanan ve yurt dışına kaçan militanlara kırgındı. Çırılçıplak, devletin insafına terk edilmişti. "Hani devrimciler bizi kurtaracaklardı" diyenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Bu yüzden 1991'de yörede etkili olmaya başlayan Kürt Ulusal Kurtuluş Mücadelesi biraz tedirginlikle karşılandı. Yöreye gelen Kürt militanların, karşılarında gördükleri köylülere Dersimli demeye dili varmıyordu, köylüler de karşılarında bambaşka bir "devrimci" bulmuşlardı. Kürt militanlar akıllarında öyle bir Dersimli çizmişlerdi ki 80 sonrası Dersimlileri gördükten sonra tam bir hayal kırıklığı yaşadılar. Baytar Nuri'nin kitaplarındaki, sol mücadele önderlerinin telkinlerindeki Dersimliler değildi bunlar. Kürtlük onları pek heyecanlandırmıyordu. Hatta devrim bile ilgi uyandırmıyordu artık. Bunların

yeni bir çatışmayı göze alacak mecalleri kalmamıştı. Halkın, her karşılaştığında Türkçe sohbet ettiği entelektüel devrimciler gitmiş, yerine Kurmanci konuşan, puşili, sert tavırlı savaşçılar gelmişti. Bunlar ülke sorunlarıyla ilgili derin tartışmalara girmiyordu. Kıvrak ve akıcı Türkçeleri yoktu. İki tarafta da tam bir hayal kırıklığı yaşanıyordu. Dağdaki bu yeni grubun ulusal talepleri Dersimli için pek bir anlam ifade etmiyordu, üstelik halk yorgundu. Dersimli Kürtlükten ne kadar uzaklaştığını bu gençlerle karşılaştığında fark etti. Bunların talepleri zordu. Buna rağmen halkın ve gençliğin önemli bir kısmı bu yeni savaşçıları sevdi. Kürt devrimcileri 1992 yılında etkili bir yayılma gösterdiler. Bu etki uzun sürmedi. Devletin, bu örgütle ilişkisi olanların üzerine şiddetle gitmesi ve örgütün kendi eylemlerindeki yöre yapısına uyumsuzluk, kısa sürede yöre halkında kuşku ve tedirginlik yarattı. Örgüt güçlendikçe yöre halkıyla ilgili her kararı verebileceğini hükmetti. "Kürdistan kurulacak, Dersimliler de değişecekti." Ama öyle olmadı. Bazı tatsız durumlar ve öldürme olayları yaşandı. Örgüt üyeleri bölgede çok hata yapıyorlardı. Devlet, hem mezhep farklılığını öne çıkardı hem de "yöre insanının aydın olduğunu" psikolojik propagandalarında kullandı. "Siz Horasan Türk'üsünüz" tezine yeniden sarıldı. Örgüt; Batman, Hakkari bölgelerindeki yöntemlerini Dersim'de de denemeye kalktı ve kısa sürede yöre halkı bu gruba da mesafeli yaklaştı. Hatta eylem ve propagandalarının sertliği eski Türk solu örgütlerini aratır oldu. Bu grup ciddi ciddi savaşmaya gelmişti. Dersimlilerin savaşmaya mecalleri yoktu.

BUGÜNKÜ PSİKOLOJİK ŞEKİLLENMENİN TEMELLERİ

Dersimlinin psikolojik yapısı bir hayli ilginçtir. Sosyal psikoloji açısından ele alındığında bir hayli özgün karakter gözlenebilir. Kişilik şekillenmesi açısından oldukça geniş bir yelpazeyi oluşturur. Siyasi-ulusal-dinsel kimlikler açısından son yılların en çok savrulan, mensubiyet karmaşası yaşayan toplumlarındandır. Dersimli ciddi

bir kimlik bunalımı içindedir. Üzerinde anlaşılan iki kimlikten birincisi "Dersimli olma" kimliğidir. Bu kimlik biraz Kürt, biraz sol, biraz Alevi ama "Dersimli" şeklinde karikatürize edilebilecek sentez bir kimliktir. İkincisi ise, içine girildiğinde gerici unsurlar içerdiği görülse de "ilerici" kimliktir. Bu kimlik, "yobaz sünni" paradigmanın tam karşısında durur. Dersimlilerin hemen hepsi sünni şeriata karşıdır, o halkanın dışındadırlar. Sadece bu durum bile bu kesimin ne kadar İslam içi olduğunu tartışmaya açacaktır. Bunun dışındaki aidiyet konularında kendini nereye ait sayacağını kendisi de bilmemektedir. Son yıllarda devletin siyasi manipülasyonlarının ürünü olan devlet güdümlü kişilik öne çıkmaktadır. Alevilerin Horasan Türk'ü olduğu, Kemalizm'in alevi inancını en çok koruduğu tezi yaygınlaşmaktadır. Son yıllarda, uyanış olarak algılanan alevi yükselişinin büyük oranda devlet tarafından yönlendirilen dış müdahalenin eseri olması, ister istemez devletin arzuladığı bir alevi profilini canlandırmaktadır. İçi boş, tarihinden ve direniş çizgisinden kopuk, edilgen bir yapılanma, tıpkı sol örgütlerin Dersim'de başardığını başarıp, Alevileri düzenle barıştırıp devletin politikalarına yedekleyecektir.

Oysa bu kimliğin şekillenmesinde tarihsel bir birikim vardır. O tarihsel mirastan koparıldığmda sünni şeriattan farklı olmayacaktır. Tarihsel süreç İslam karşısında Mecusi ve Mazdeist olma; sünni şeriat karşısında "ehl-i hak" olma psikolojisi ile geçmişini hep öteki olmakla geçirmiş bir halk yaratmıştır.

Toplumun önemli bir kısmı, geçmişle ilgili tercihli bir unutkanlık, inkâr ve düşmanlık gösterir. Çocuklarına tarihsel mirasını duyurmak istemez. Israrla tarihinin belirli bir kesitini çocuklarına anlatmaz. Her Dersimlinin ağzında "o günler gitsin, geri gelmesin" türünden bir kaçma-yadsıma söylemi vardır. Yurdundan koparılıp; sürgüne, gurbete, askere, yatılı okullara gönderilen herkes adeta bir vurgun yaşar. Kendi kültürüne zıt yaşam biçimleriyle karşılaşan herkes, Dersim kültürünün binlerce yıl özgün kalışının cezasını çekmiştir. Yabani bir hayvan gibi uyum zorluğu çekmiş, öteki-egemen kültür tarafından aşağılanmış, çıkış yolları ararken; çözüm olarak, çocuklarını bu lanetli kimlikten uzak tutmayı bul-

muştur. Çocuklarının da aynı zorluğu çekmesini istemediği için bilinçli bir tarihsel ret yolunu seçmiştir.

38 sürgününe gidenler başka bir ülkeye gitmiş gibi şok yaşamışlardır. Celep hayvanlarıyla aynı kara vagonlara bindirilmiş, aylarca dışkılarını altlarına etmişlerdir. "Ben 16 yaşlarındaydım. Bizi kara vagona tıkıştırdılar. Yüzlerce insandık. Erkeklerin ve bazı kadınların ayaklarında zincir vardı. Kara vagonun kapılarını kapattılar. Ortalık zifiri karanlıktı. Bir çığlık koptu. Çatlaklardan dışarıya bakıyorduk. Tren bir kara deliğe girdiğinde herkes son duasını ediyordu. Tünelden çıktıktan sonra bazıları bayılmış bazıları altını ıslatmıştı. İçerisi fırın gibiydi. Günlerce yolculuk yaptık. Aç ve susuz kaldık. Kadınlar peşmallerini (eteklerini) tutuyor, ortadaki kadınlar tuvaletlerini vagonun içine yapıyordu. Ortalık dışkı ve ter kokuyordu. Yeni doğum yapan bir kadının bebeği iki gün sonra öldü. Kapıları açtıklarında gözlerimizi açamadık, çıplak bir bozkırdaydık". (Hesenı Xıtku Amutqa Köyü -Hozat)

Bu koşulları yaşayıp 9 yıllık bir sürgünden sonra dönenlerin böyle bir psikolojide olması yadsınamaz. Anadolu'nun bazı kasabalarında sürgüne gidenlere oldukça konuksever davrandılar. Birçok yerde; "öteki, insan yiyen Kürt" olarak sıfatlandırılmışlardır. Dersimlilerdeki memleket özlemi hiç tükenmemiştir. "Kaydımızı çıkarıp bizi de götürdüler. İnsanları bize karşı iyiydi. Annem zeytin değirmeninde çalıştı, atla harman gibi zeytin çeviriyorlardı. Bazı hemşerilerimiz diyorlardı ki; 'gidip dağımızın gulligini yeriz, buranın kuru üzümünü yemeyiz.' Bizi götürdüklerinde bize zeytin getiriyorlardı, devlet veriyordu. Biz zeytini atıyorduk. 'Bu keçi bokudur' diyorduk."(Altun Yıldırım. Ağdat)

Kürt bölgelerine sürgün edilenler bile Alevi (Kızılbaş) sıfatından dolayı ötekileştirilmişlerdir. Örnek bir durum Mardin Derik'te gerçekleşmiştir. Mehmet Ayaydın'ın aktardığına göre; Derik'e sürgün giden Mala Mahaçe adındaki bir Dersimli göçmen aile Kızılbaşlık nedeniyle oldukça zorluk çekmiş, ancak Ayaydın ailesinin bir kızı bu aileye gelin gittikten sonra barış ortamı gelişmiştir. ANAP milletvekili Aydın Ayaydın'ın dedesi olan Davut Ağa kendi kızını bu aileye vererek korumasına almıştır.

Sürgün anılarından anlaşılan o ki yaşanan uyumsuzluk ve memleket hasreti Dersimlileri geçmişlerine ve aykırı değerlerine karşı tövbekâr etmiştir. Sürgünden dönenler veya hiç dönmeyenler en kısa yoldan geçmişlerini silmeye çalıştılar. Yenilgi kötüydü, aynı psikolojiyi Ermeniler de yaşamıştı. 38 yenilgisi, göçmenler ve geride kalanlar üzerinde; itaatkârlık, dalkavukluk, ihbarcılık, kendinden olana karşı düşmanlık psikolojisi yaratmıştır. Dillerine ve fiziki görüntülerine düşman kesildiler. Yabancıya karşı bir hayranlık ve itaatkârlık gösterdiler. Ne de olsa her yenilik, güç, para, Osmanlıdan başlayarak "Tırk" saydığı ve karşısında yenilgi yaşadığı bu egemen ötekilerle geliyordu. Kendi dilleri bir işe yaramıyordu. Dersimliler kendileri dışında, gerçek ve farklı bir dünya olduğunu 20. yüzyılın ortalarında fark ettiler. İnançları topraklarından bir kilometre ötede lanetli sayılıyordu. Fiziki yapıları Zafer Sihmü'nün anlattığı gibi "kıl deryası" idi. Kısacası egemen kültürün doğrularıyla tanıştıktan sonra kendilerinden olan hiçbir özelliğe yaşama hakkı tanımıyorlardı.

Gurbette ve askerlik döneminde Kürt-Kızılbaş olduklarını gizlemeyi denediler. Çoğu kez kuzeydekiler Erzincanlı, güneydekiler Elazığlı oldu. Pertekli, Çemişgezekli hatta Hozatlılar "Elazığlıyız" diyordu. Pülümürlüler Erzincanlı oluverdi. Böylece Dersim lanetinden kurtulacaklardı. Bir zamanlar bu bölgelerde referans ve güç kaynağı olan Dersim artık bir lanetti. İş bulmak, horlanmamak hatta yaşamak için bu addan kaçtı. Bu laneti ruhundan ve bedeninden kazıyamıyordu. Askerde dayak yemekten kurtulamadı. Yetmiş yıldır kimliğinden utanarak yaşıyor.

Çok geçmeden üçüncü "K" 'da gelip Dersimliyi buldu. Sol örgütlenmeler Dersim'in aykırı ruhunu sosyalist kimliğe eklediler. Kürtlük, Kızılbaşlık yetmiyormuş gibi komünistlik de gelmiş Dersimliyi bulmuştu. Dersimli artık potansiyel teröristti. Kuzeydeki Erzincan, güneydeki Elazığ tam aksine ülkücü örgütlenmelerin merkezi olmuştu. Dersim kuzeyden ve güneyden kuşatılmıştı. Bu yeni kimlik Diyarbakır gibi bölgelerde sosyalistler arasında bazı avantajlar sağlıyordu kuşkusuz ama Türkiye genelinde bir dezavantajdı.

Kültür ve dil farklılığına eklenen düşünce ve ideoloji farklılığı onu tamamen ötekileştiriyordu. "Küçük Moskova" olarak anılıyordu. Metropollerde iş bulamıyordu. Adeta yarı pişmiş ekmek (nanu kê samçelı benu) gibiydi. Arka arkaya gelen şoklar, kalıp tutmayan bir ürün yaratıyordu. Sosyal tabakalaşma alt üst oluyor, sosyal statüler yeni baştan oluşturuluyordu. Dünün değerleri ayaklar altına alınıyordu. 1980 darbesi Dersimliye bir yenilgi daha getirdi. Sosyalist kesim arasındaki saygınlığı da kayboldu. 80 darbesi ile birlikte Sovyet Bloku'nun çökmesi tüm Türkiye'de olduğu gibi burada da sosyalist değerleri çürüttü. Umudunu devrime bağlayanlar büyük hayal kırıklıkları yaşadı. Kısmi bir göç yaşandı. Dersimli yeniden egemen ideolojiye boyun eğecekti. Yalvarmak için yeniden devletin kapısına geri dönecekti.

İnanç, kültür ve ideoloji farklılığı acı olaylara yol açıyordu. Bir Dersimli Türkçe'yi, ramazan orucunu, cenabet olmanın anlamını ve abdest zorunluluğunu, namazı, ezanı gurbete çıktığında öğreniyordu. Bir kavgaya yeni başlıyormuş gibi yüksek sesle konuşur, bıyıklarına dokunmazdı(kesmezdi). Gurbete gittiği zamanlarda, batının bir kentinde topluluktan kolaylıkla ayırt edilebilir, askerlik dönemlerinde neredeyse bir Ezidi kadar zorluk çekerdi. Bu kimlik ona herhangi bir avantaj vermiyordu. Sanki tanrı bütün öteki özellikleri alıp Dersimliye vermişti. Dersimlinin benimsediği her kimlik T.C. sınırları içerisinde ötekiydi ve tehlikeliydi. Dilinden, inancından utanmaya başlamıştı. Dilini avucunun içine alıp koparırcasına çekiştiren kadın örnekleri oldukça fazladır. Bir devlet memuruna veya askere yanıt veremeyen kadınlar dillerini çekiştirerek çaresizliklerini karşı tarafa iletirler. Etnisite fobisi kuşaklar boyu aşağılık duygusunu salgın hastalığa dönüştürüyordu. Arka arkaya gelen yenilgiler, devletin asimilasyon politikalarıyla birleşip inkârı pekiştiriyordu. Sonradan Dersimliler için söylenen "siz halis muhlis Horasan Türk'üsünüz" sözü adeta bir can yeleği oldu. Bunu hemen benimsediler. Benimsemeyenler bile bir kafa karışıklığı yaşadılar. Bilinçli bir kimlik bulanıklığı yaratıldı. M.Şerif Fırat, Ali Kemali, H.Reşit Tankut, Nazmi Sevgen gibi ideologlar, zaten kararsız olan Dersim artıklarının eline yeni bir fırsat sunu-

yordu. Geçmişini, kimliğini inkâr etmek yaşamak için tek yoldu. Dersim'li bu yeni kimliği çok sevdi. Horasan'dan gelenlerin neden ille de Türk olması gerekiyordu? Bunu hiç sormadı. Lanetli kimliğinden kurtulması ona yetiyordu. Bu kimlik sosyalist solun ve ulusal mücadelenin söylemlerine uymasa da 1980'den sonra en geçerli kimlik olmuştu. 1994 köy yakmaları ve yeni bir göç hareketliliği bu kimliği en muteber hale getirdi. Bu kimlik 28 Şubat süreciyle Türkiye'de egemen olan paradigmaya da uyuyordu. Bu gün özellikle 40 yaşın üzerindeki Dersimlilerin sahiplendikleri en geçerli kimlik "Atatürk ve ordu hayranlığıyla pekiştirilmiş Horasan kökenli Alevi kimliği"dir. Oldukça geçerlidir. Neredeyse Türk Müslümanlığı tezine kapak gibidir. Bu şekilde oluşturulmuş "biz grubu"; alevi, laik, Atatürkçü ve devletle barışık olma kriterlerini içerir. Müslümanlar, sağcılar, solcular, Kürtler artık hepsi ötekidir. Bu yeni kimlik gençlik tarafından fazla benimsenmez fakat 40 yaşının üstündekiler için oldukça geçerlidir.

Bu süreçte Dersimli tarihi boyunca ilk defa bu kadar devletle barışık olmuştur. İlk defa bu derece muteber bir kimlik bulmuştur. Sürece uygun düşen kimliktir. Denizde boğulmak üzere iken devlet tarafından kendisine atılmış cankurtaran simididir. Bu denizde devrimci ve etnik kimlikli gemilere seyir imkânsızlaşmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında egemen olan, sünni ideolojinin versiyonları gibi görünen siyasi yelpazeye karşı, CHP' ye sarılırken bile bu kadar muteber olamamıştır.

Bu kimliğin bazı zorunlulukları vardır. Bunlardan ilki geçmişini en kısa sürede unutmaktır. Fakat geçmişinden kurtulması o kadar kolay değildi. Dillerini terk etmekle başladılar. Dersim'in en ücra köyünde bile birbirleriyle Kürtçe (Dımıli-Kurmanci) konuşan ebeveynler, çocuklarıyla Türkçe konuşmakta ve bunu özellikle tercih etmektedirler. Bugün 10 yaşın altında olan hiçbir çocuk ana dilini öğrenememektedir. Dersim'i bitirecek esas tehlike budur. Dersim'in tarihi ve inancı asla çocuklara anlatılmamaktadır. Uygulamada ise birkaç önemli gün dışında (Hızır, Muharrem, Howtamal) inancın izleri silinmek üzeredir. Doğum, ölüm, cem, musahiplik, kirvelik, gülbenk törenleri onlarca yıldır

bozulmaya başlamıştır. Kosteke Remnayne, (köstek kaçırma anlamındadır; yürümeye başlayan çocuklar için yapılan bir ritüeldir) Buka Barane (bir çeşit yağmur yağdırma törenidir) Roca Beriye (baharda hayvanları araziye salma günü) gibi günlerin adı bile kalmamıştır.

Anlatılan tarih artık yeni kimliğe uydurulmaktadır: "Dersim kırımında Atatürk hastaydı, katliamdan haberi yoktu, suç Celal Bayar'ındı. Zaten Dersim'de karmaşa ve kaos vardı... Aşiretler birbirlerinin başının etini yiyordu, kudurdular. (Mıletı kırmanci har bibi: Bu deyim eski olduğundan Türk olduğunu iddia edenlerce henüz bu kırmancki sözcük dilden çıkarılıp atılamamıştır.) Devlet Dersim ağalarına yer (toprak) verdi, gitmediler. Her devlet doğal olarak kendini savunur. Atatürk olmasaydı sünniler bizi keserdi... Aslında biz Horasan'dan gelmiş halis muhlis Türk'üz... Alevilerin tümü Türk'tür..."(!) Yani; "her durumda devlet haklıdır." Yenilgi yaşamış Tuncelililerde öne sürülen belirgin tezler bunlardır.

Bu kimliğe bağlı olarak sakal ve bıyığın yontulması gerekiyordu. Gençlerden başlayarak sakal ve bıyıklarını yonttular. Kılların köklerini kazıyamadılar ama egemen erkek ve kadın tiplemesinin içine girebildiler. Kadınlar başlarını çabuk açtı çünkü inancın temelleri sarsılmış ve sosyal kontrol azalmıştı. Yarı çıplak ve daracık giyim kısa sürede şehir merkezine, kasabalara hatta köylere kadar girdi. Dersim'de kadın erkek ilişkilerini ve kadının aile içindeki yerini idealize eden yazarlara sık rastlanır. Fakat geçmişte kadının statüsü ve sosyal yaşamdaki yeri bugün yaşanan şekilde değildi. 20 yıl öncesine kadar kadın evlenir evlenmez tüm erkeklerden yüzünü örterdi. Birkaç ay sonra küçük çocuklarla ve 18 yaşından küçük gençlerle konuşması serbest bırakılırdı. Evli kadınlar yaklaşık 10-15 yıl kayınbabalarıyla konuşmaz, onların yanında yemek yemez ve yüzlerini örterlerdi. Yabancıların, Dersimli kadınların yüzünü görmesi mümkün değildi. Hele Türklerin böyle bir şansı hiç yoktu. Dersim böyle bir yaşam tarzından 30 yılda bugünkü yarı çıplak gelin-kayınbaba diyaloguna sıçramıştır(Bu konu için bkz. ek 3 Dersim'de Yüz Saklama Geleneği).

Yaşlıların baş bağlama ve şapka takma eylemleri daha zor terk edildi. Doğal olarak yaşlı kuşağın tutum ve davranışlarını değiştirmesi daha zor olmaktadır. Yaşlılar yeni yetme torunlarının ardı sıra ayaklarını sürte sürte yeni yaşama tutunmaya çalışmaktadırlar. Birçok Dersimli, geleneksel kıyafetli, yaşlı akrabalarıyla şehirlerin cadde ve sokaklarında görülmekten utanmaktadır. Onların Türkçe konuşamamaları, kentlilerle diyalog kuramamaları genç torunlarında utanç yaratmaktadır. Sırf bu durum bile Dersimlinin yaşadığı travmatik durumun ağırlığını göstermektedir.

Dersim düğünlerinde, eğlencelerinde 1994 yılına kadar devrimci ve Kürtçe parçalar etkilidir. 1994-2002 yılları arasında Kıvırcık Ali ve Seyfi Doğanay düğün ve eğlencelere tamamen egemen olmuştu. Bunlar toplumun yaşadığı ruhsal çöküntüye denk düşen sanatçılardı. Ayrıca siyasi olarak suya sabuna dokunmayan Belkıs Akkale, Arif Sağ, Güler Duman gibi halk ozanlarının deyişleri de yaygınlaşıyordu. Kürtçe şarkı ve lawukların unutulması gerekiyordu. Alevi deyişlerinin çoğunluğunun Türkçe olması bu çabaya destek verdi. Kısa sürede binlerce yıllık sözlü edebiyat ve müzik büyük oranda unutuldu. TV bu süreci hızlandırdı. Halk farkında olmadan hızlı bir değişim yaşadı. 2003-2006 yılları arasında Metin-Kemal, Mikail-Ahmet gibi Kırmancki(Dımıli) dilinde şarkı söyleyenlerin sayesinde Dersimli gençler dillerinin ve kültürlerinin farkına varmaya başladılar. Dersim'deki sosyal değişme kırsal bölgelerden beklenmeyecek oranda hızlı gerçekleşti. Tüm bunlar 20-30 yılda olup bitti. Dolayısıyla Dersimli, bir sosyal süreci sindiremeden diğer süreçlere atlamakta, bu durum birçok sosyal psikolojik sorunu beraberinde getirmektedir.

Bugün gençlerin önemli bir kısmı Dersim'in direnişçi geleneğine sahip çıkmakla birlikte, halkta gerçek anlamda bir ulusal-sınıfsal talep görülmez. Dersim'de iki temel talep öne çıkmaktadır: Ekonomik talepler ve güvenlik sorunu! Dersimli ürününü rahat satabileceği, gelir düzeyini arttırıp çocuğuna bir iş temin edebileceği bir yaşam, silahların patlamadığı bir ortam istemektedir.

Gurbetçi Dersimlilerin tercih ettiği meslekler bile bize onların psikolojik özellikleri hakkında bilgi verebilir; okuma yazma oranına bağlı olarak memurluğa eğilim göstermeleri, yazıya, yazılı belge ve fermanlara karşı çaresizlik yaşayan atalarının aşağılık komplekslerinden kalmadır. Dersimlilerin boynu fermanlar karşısında hep kırık olmuştur. Önceleri yazıya ve yazılı kaynaklara karşı bir ürkeklik göstermelerine karşın sonradan boyunlarını kıran her emrin bu yazılı evraklarla geldiğini görüp yazıya sarılmışlardır. Ferman hep yazılı olarak gelmiştir. Bu fermanı ele geçirseler bile okuyamamışlardır. Kutsal kitapların yazılı kaynaklardan ibaret olması, muskacı ve remilcilerin yazılı kağıtlar kullanması yazıya karşı bir hayranlık yaratır. Yeniye, ötekiye hayranlık, yöreye gelen memurların beyaz tenli tıraşlı ve parlak olması bir özenti yaratır. Kadınlarda cinsel bir beğeniye yol açar. Dersim toprağı bedensel güç, iri vücut vermede cömerttir ama sert doğa, açık ten rengi ve parlaklıkta cömert sayılmaz. Dersimli kapkara bir şeydir.

Gurbettekilerin önemli bir kısmı aşçılık ve garsonluk yapmaktadır. Bu eğilim beslenme yetersizliğinin, yoksulluğun ve yemek kültürünün zayıf olmasının ödünlemesidir. Bölgede yemek kültürü oldukça zayıftır. Coğrafi koşulların zorluğu, yedi ay süren zorlu kış koşulları, vurguncu ve talancı yaşamın uzun süreli yerleşik yaşama izin vermemesi özgün ve köklü bir mutfak kültürü yaratamamıştır. Mutfağı, çabuk pişen et ve hamur, ayran, tereyağı, sarımsak karışımı yemeklerden ibarettir. Kap kacak gerektiren yemekler yoktur. Altmışlı yıllara kadar Dersimlinin gıdası çoğu kez kurut ve darı ekmeğidir. En harika ziyafeti "zerevet" diye bilinen babuko'dur. Bu da ateşin altında pişmiş hamuru doğrayıp üzerine sarımsaklı ayran ve tereyağı dökerek yenen bir yemektir. Dersimliler zengin bir mutfağın içinde olmayı gurbette, meslek seçimindeki tercihleriyle başarmışlardır.

Hamamda çalışanların ödünlemesi veya yücelmesi 6 aylık soğuk kış günleridir. Bir zamanlar Adana, Eskişehir ve Elazığ'daki hamamlarda çalışanların önemli bir kısmı Dersimliydi. Dersim kışının soğuğu insanlara sıcak hamam düşleri gördürüyordu. Metropollere

göç edenlerin bir kısmı hamamlarda çalışmayı hemen kabul ettiler. Hamamda çalışmak aynı zamanda beyaz ve pürüzsüz bir cilt demekti. Beyaz ve pürüzsüz bir ten Dersimli köylülerin en çok istedikleri ama bir türlü sahip olamadıkları bir özellikti.

Türkiye metropollerinin hemen tüm cafe-barları Dersimlilerin veya Dersim kökenlilerin elindedir. Bunun nedeni inançlarında içki içmenin günah sayılmaması ve kurumlaşmamış bir Aleviliğin yeterli sosyal kontrolü oluşturamamasıdır. Sosyal kontrolün zayıflığı özellikle gençlerin eylemlerinde rahatlığa yol açmaktadır. Küçük yaştan beri alkole karşı bir tepki oluşmadığı için ahlaki bir problem yaşamadan bu işlerde çalışabilirler. Sosyalist devrim umutları da söndüğüne ve devrimci örgütlerin yaptırım gücü ortadan kalktığına göre artık devrimci ahlak da sınırlayıcı olmaktan çıkmıştır. Fakat geleneksel bağlama çalma ustalığı devrimci marşlarla pekişmiştir. Dersimli gençler arasında türkü söyleyen, saz çalanların çokluğu bu eğilimi güçlendirmektedir. Devrim için mızrap tutan eller artık kafe barlarda Kıvırcık Ali türküleri çalmaktadır. Devletin her kademesinden uzaklaştırılan Dersimliler bu alanlarda yeteneklerini değerlendirmektedirler.

Dersim'den göçüp kentlerde servet ve parayla tanışanlar da mutlu değildir. Uyum sağlama girişimleri çoğu kez hayal kırıklığıyla sonuçlanmaktadır. Bir yanlarında "öteki olma" kaygısı hep varlığını sürdürmektedir. Servet ve paraya rağmen hemşeri öbeklenmesi sürmekte, kendi yoksullarından uzak dursalar bile bir "Dersim zenginleri" sınıfı oluşturup yine kendi hemşerileriyle gün geçirmektedirler. Bir yanları sermaye sınıfının yaşam biçimine çekerken bir yanları hep geçmişin travmalarını hatırlatıp durmaktadır.

Dersim'den göç edenler bunları yaşarken, geride kalanlar 1994 köy yakmaları ve yayla yasaklarıyla üretimden neredeyse tamamen koparıldılar. On binlerce koyun ve keçi yok pahasına satıldı. Arazilerin çoğu ekilmez oldu. Binlerce meyve ağacı kurudu. Yüzlerce yıllık ceviz ağaçları açgözlü tüccarlar tarafından kesildi. Son yıllarda türeyen defineciler bütün eski mezarları, değirmenleri, kilise kalıntılarını köstebek yuvasına çevirdi. Bölgeye dışarıdan

tüccar gelişi olağanüstü hal yasalarınca engellendiği için içerideki birkaç esnaf semirdi. Olağanüstü halin kalkmasına en çok tepki verenler bu esnaflar olmuştur. Terörle mücadele adı altında bölgedeki devlet destekçilerine ve ajanlara akan paraları saymazsak; önceleri FAK FUK FON yardımlarıyla, sonra da sırasıyla; Erzincan depremi, baraj istimlak parası, Dünya Bankası'nın dönüm başına ekilen arazilere ödediği paralar ve son olarak 5233 sayılı zarar ziyan tazmini yasasının ödediği cüzi paralarla Dersimliler giderek asalaklaştılar. Devletin ve ona bağlı kurumların yollarına bakınıp bir yerlerden gelecek avantaları gözlediler. Avrupa'daki akrabalarına mektuplar yazıp mağdur psikolojisiyle yardımlar dilendiler. 1994'den sonra bölge halkının üretime yönelik çabaları giderek azalmıştır. Özel sektörde veya devlet sektöründe bir canlanmadan söz edilemez. Devlet için Dersim daima bir asayiş sorunudur. Bu yüzden turizm yatırımı gibi konularda neredeyse hiç akıl yürütmez. Öncelikli olan güvenliktir. Devlet Dersim'e en çok karakol yapmıştır. Barajların yapılması güvenliği destekleyebilir; çünkü Dersim'i parçalara ayırmak devlet için hayırlıdır. Bu gibi konuların dışında devletin Dersim'i yok saydığı söylenebilir.

Son sosyal çalkantı sürecinden sonra kadınların sosyal yaşamdaki önemi arttı. Düğünlerde, cenazelerde, cem ve camat gibi dini törenlerde kadınların etkisi oldukça fazladır. Örneğin 1980'den önce genç kızların ve kadınların bir köyden diğerine düğüne gitmelerine hiç rastlanmazken bugün bu oldukça yaygın bir davranıştır. Kadınların sosyal yaşamda ve aile içindeki etkileri metropollere göç etmiş Dersimlilerde de belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Düğünleri baştan sona organize edenler kadınlardır. Gurbetçi erkekler insafsız işverenlerin emrinde çalışıp perişan bir halde eve döndüklerinden, hâlâ büyük oranda "ev kadını" statüsündeki Dersimli kadınlar diğer sosyal işleri yürütmekte, böylece yaşamın içine çekilmektedirler.

3. BÖLÜM

DERSİME ÖZGÜ KÜLTÜREL FARKLILIKLARDAN YOLA ÇIKARAK DERSİM'İ BÖLGEDEN AYIRMA ÇABALARI VE BU ÇABALARIN GÜNÜMÜZDEKİ BİÇİMLERİ

İç ayrılığı körüklemek, egemen devletlerin, siyasi sınırları içindeki etnik yapıyı dağıtmak için uyguladığı en etkili yöntemdir. Güçlü siyasi organizasyonlara sahip ulus devletler oluşmadan önce hiçbir devletin sınırları içinde homojen bir uluslaşmadan ve tek dil, tek inanç, tek ırktan söz edilemezdi. Hele Anadolu gibi göçler yaşamış, istilalara uğramış, uygarlıklara yol olmuş bir toprakta homojenlikten hiç söz edilemezdi. Devlet Anadolu'da uluslaşma sürecine katamadıklarını bölme, kafasını karıştırma, geçmişteki çelişkileri canlandırarak birbirine düşürme peşindedir. Misak-ı Milli sınırları adıyla çevrilen topraklardaki yüzlerce dini-etnik topluluktan bir millet (Türk milleti) yaratmaya çalışan siyasi irade Kürtleri en küçük parçasına ayırmak için büyük çaba sarf etmektedir. Devletin Dersim'e gönderdiği ajanlar böyle bir kaygıyı açık açık dillendirmişlerdir. Kâzım Karabekir'den Gündüz Aktan'a kadar her "Devlet Bekçisi" bu durumu kullanmaya çalışmıştır. Kürtleri kart-kurtla kandıramadıklarını anladıktan sonra "Bütün Aleviler Türk'tür, Zazalar ayrı bir millettir" gibi iddialarda bulunmuşlardır. Böylece Kürt Alevilerin ve Zazaların Kürt ulusal

mücadelesinden koparılması düşünülmektedir. Olağanüstü Hal döneminde yörede yayın yapan Dicle Radyosu her ne hikmetse onca masrafa katlanıp Zazalar için ayrı yayınlar yapmıştır. Fakat bu yayınların diline Zazaca demek için bin şahit gerekmektedir. Maksat kafaları karıştırmaktır. Avrupa'ya uyum süreci için çıkarılan yasalarda da benzer kaygılara rastlamak mümkündür. Örneğin, yarım saatlik radyo yayınlarında Zazacaya da yer verilmiştir. Burada yayınlanan Zazaca programlara da elden geldiğince Türkçe sözcükler serpiştirilmiştir. Böylece Zazaca'nın yarısının Türkçe sözcüklerden ibaret olduğunu savunacak ya da böyle bir dil olmadığı, karışık bir ağız olduğu tezini güçlendirecektir. Bölgesel diller kursunda da herhangi bir lehçede dil kursu açan bir eğitim kurumu başka lehçelerde kurs açamamaktadır. Radyo ve televizyon yayınlarında da benzer bir kaygı söz konusudur; devlet lehçeleri birbirinden ayrı tutmak için büyük bir gayret sarf etmektedir. Benzer durum Şah İran'ı döneminde de görülür.

"Şah İran'ı ve Cumhuriyet İranı'nın her ikisinde de aynı radyo programları farklı Kürtçe diyalektlerinde ayrı ayrı yayınlanırken Farsça ve Arapça radyo programları, standart Farsça ve Arapça yayınlanıyordu. Bu durum Kürtlerin ayrılıklarını koruma ve standart bir Kürtçenin doğmasını engelleme çabası olarak görülüyordu. (Martin van Bruinnessen. Kürtlük Türklük Alevilik, s.65 İletişim Yayınları)

Dicle Radyosu'nun Zazaları çok sevdiğine inanmayacağımıza göre İran'daki radyolarla benzer bir çaba içinde olduğunu düşünmemiz gerekiyor.

Dersim'de 1938'deki kıyımdan kurtulanlar sürgüne gönderildi. Sürgüne gidenlerin kendi aralarında iletişim kurması engellendi. Her köye bir veya iki aile serpiştirilerek asimile olmaları hızlandırıldı. Geriye kalanların çocukları yatılı okullara gönderildi. Mehmet Şerif Fırat'ın kitapları bu çocuklara bedava dağıtıldı. En Türki soyadları bölge insanına verildi. Çocukların okul dışında da ana dillerini konuşmaları engellendi. Ben bile 1968 yılında ilkokula gittiğimde benzer uygulamalara maruz kaldım. Sürgündekilere ve devşirme Cumhuriyet öğrencilerine Kürtçe ya da yöreye özgü

diğer adlar unutturulana kadar "halis muhlis Türklük" telkin edildi. Sonra geri dönmelerine izin verildi. Benzer bir durumun örneğini Şebeki toplumu için yine M. Van Bruinessen vermektedir. Kuzey Irak'taki Şabak toplumu 1988 Enfal Harekâtı'nda sürgün ediliyor; 20'ye yakın Şabak Köyü yakılıyor. 3000 aile Erdebil'deki toplama merkezine gönderiliyor. Şabak toplumunun liderlerinden biri Şabaklarm Arap olduğunu resmen açıkladıktan sonra 1990 yılında çoğunluğunun geri dönmesine izin veriliyor. (M.Van Bruinessen Age s.133)

H.Reşit Tankut, Türkleştirilmeleri için Zazaların, Kurmancların ve Dersim Alevilerinin mümkün olduğu kadar birbirlerinden ayrı tutulmaları gerektiğini, Zazaların ve Kurmancların yerleşim bölgeleri arasına 50 km'lik geniş koridora Türkleri yerleştirerek aralarına bir takoz koymak gerektiğini yazar.* Tankut'un düşünceleri İttihat ve Terakki kaynaklıdır. Sürgün ve mültecileştirme Osmanlı politikasıdır. Fakat Dersimlilerin Türklüğü iddiası Cumhuriyet döneminin söylemidir. Bütün Osmanlı belgelerinde Dersim'in Kürtlüğüne vurgu yapılmaktadır. Tankut'un izinden giden Nazmi Sevgen de yıllar sonra Tankut'u aratmayacak tespitler yapıyor: "Doğuda en çok dinlenen radyo Erivan radyosudur. Çünkü onun Kürtçe neşriyatı daha zengin ve daha gıcıklayıcıdır. Bu tabiri tahrik karşılığı kullanıyorum. Erivan Radyosu'nun dinlenme ora-

* Türk devlet geleneği sürgün ve mültecileştirme politikasında hayli deneyimlidir. Tarih boyunca bu politikayı başarıyla uygulamış, yüz binlerce insanı yerinden yurdundan ederek muhacirlik yolunda telef etmiştir. Belki bu politika Anadolu Türklerinin bozulmasına da yol açmıştır. Sürekli bir yerden toplu göçertmeler ve yeni iskan politikaları uygulandığı için etnik gruplar tamamen karışmış, çeşitlenmiş binlerce yöresel alt kültür oluşmuştur. Zaten yeterince zengin etnik ve dini alt yapıya sahip Anadolu'da bu politika tamamen karışık bir yapı yaratmış ve cumhuriyetin kurucuları ulus yaratma çabalarında bayağı zorlanmışlardır. Cumhuriyet, Osmanlının göçertme politikasını terk etmemiş benzer uygulamalara başvurmuştur. Örneğin; 1938 Dersim sürgünlerini Batı Anadolu illerine dağıtırken iki ailenin görüşmesi, aynı köye iki ailenin verilmesi engellenmiştir. Yani Türkleştirme politikasını yalnızlaştırma yoluyla uygulamıştır. Denizli Honaz'a sürgün edilen Sultan Varoğlu çevredeki sürgün ailelerle görüşmelerinin yasak olduğunu, 8 sene sonra çevre illerdeki Kürtlerle görüşebildiklerini söylüyor.

nı%51,3'tür, Tahran Radyosu'nun %35,1. Hem Türkçe bilmemelerinden hem de tesir sahalarının çok zayıf olmalarından Türkiye radyoları doğuluları pek tatmin etmemektedir (Nazmi Sevgen. Doğuda Kürt Sorunu, s.35 Kalan Yayınları). Nazmi Sevgen aynı sayfada bu radyoların etkisini azaltmak için doğuda korsan Kürtçe radyo öneriyor. Dicle Radyosu'nun fikir babası meğer Nazmi Sevgen'miş. İttihat ve Terakki kaynaklı ulus yaratma çabaları yapay müdahalelerin ve entrikaların habercisi oluyor. Osmanlının son dönemlerine kadar Türk ulusu yaratmak gibi bir kaygı ve çaba gözlenmez. Cumhuriyet dönemine kadar bölge halkı Kürt olarak adlandırılmıştır.

"Cumhuriyet döneminden önce bu aşiretleri (Dersimlileri) Kürt ya da Kızılbaş'tan başka bir şekilde adlandıran herhangi bir kaynağa rastlanmaz. Erzurum'daki bir Rus konsolosu Joba'nın kullandığı 19.yy ortalarına ait bir Kürt kaynağı, onları (Dersim'de bir dağın adından yola çıkarak türetilmiş olduğu varsayılan) Dujik Kürtleri olarak adlandırır ve şunu ekler "Türkler onları Dujik Kürtleri ya da basit(ekrad) olarak adlandırırken gerçek Kürtler de onlara Kızılbaş derler" (Martin Van Bruinessen. age s.100). 18. yüzyılın ikinci yarısında Padişah Abdülhamit döneminde Keban ve Ergani madenlerinin işletilmesini engelleyen Dersimli aşiretlere ilişkin yazışmalarda eşkiyalar, "Dersimli Akrad" olarak adlandırılırlar (Ayrıntılı bilgi için bkz. Munzur Dergisi 11.12.13.14. sayılar, Ahmet Hezarfen'in Osmanlı arşivlerinden çevirileri).

Demek ki; Dersimlilerin Türklüğü politik bir tavrın ürünüdür. İttihat ve Terakki kaynaklı, "Bütün Aleviler Türk'tür" iddiasının ürünüdür. Nedense Akrad olan, öteki olan Dersimliler, cumhuriyetten sonra (tek dil, tek ulus, tek ülke iddiasından sonra) birden bire Türk oluverdiler.

Geleneksel Osmanlı şeriatına tam zıt olan bu bölge hiç hak etmediği bir sıfata tabi tutuluyor. Alevilerin tümü ırki bir yapının içine çekilip dönüştürülmeye çalışılıyor. Oysa Dersimlilerin 1800'lü yıllara kadar Hacı Bektaş Tekkesi'yle ve tarikat ilkeleriyle tanıştığı söylenemez. Eğer Hacı Bektaş'a tabi olsalardı Sivaslı Aziz Dede 1920-25 yıllarında yöreye Bektaşi düşüncesi ve inanç süreğini

yaymak için gelmez, gelse bile çok da çaba sarf etmeden başarılı olurdu. Kaldı ki; Kürmeş gibi bir-iki köyü etkileme dışında Dersim'de hiçbir başarı elde edemeden geri dönmüştür (bkz. Nuri Dersimi-Kürdistan Tarihinde Dersim).

Kaldı ki; Hacı Bektaş-ı Veli'nin Türklükle ilgili tek bir cümlesi yoktur. Olamazdı da. Çünkü o yıllarda milli sıfatları öne çıkaran herhangi bir tarikat örgütlenmesi söz konusu değildi. Uluslaşma, kapitalist toplumlarla birlikte ortaya çıkmış siyasi bir örgütlenmedir. Tarihte halklar vardır, bu halklar coğrafi koşullardan ve birbirleriyle yalıtılmışlık derecesinden dolayı farklılaşmışlardır. Birbirleriyle kurdukları ilişki biçimlerine göre kendilerine ve ötekilere bir sıfat bulmuşlardır. Kürt halkı aşiret yapısından dolayı çok çeşitlilik gösteren bir toplumdur. Bunun dışında inanç ve mezhep farklılığı bu çeşitliliği ve ayrılığı çoğaltmıştır. Anadolu ve Mezopotamya gibi uygarlıkların beşiği ve istilacıların uğrağı olan topraklarda etnik ve inançsal çeşitlilik reel bir gerçekliktir. Bir kesimin diğer kesimden ayrılığını vurgulamak için belge arayanlar hiç zorlanmadan bulabilirler. Çünkü aşiret kavgası, din farklılığı, ağız ve diyalekt farklılığı yeterince ayrılık yaratmıştır. Bir aşiret, yanındaki aşireti öteki saymak için rahatlıkla neden bulabilir. Çeşitli lakaplarla sıfatlandırır. Kısa boyluluk, kellik ve uykuculuk gibi birçok sıfat ötekileştirme için yeterince neden sayılabilir.

Kürtlerde savaşçılık, dağ eteklerini mesken edinme gibi davranışlar soylu davranışlardır. Kürt illerinde Mirliğe dayanan geleneksel iktisadi ve sosyal yapı, aşiretler arası çekişmeyi öne çıkar. Tarihte, barış döneminde, mirlik ve ağalık yerleşik kültür yaratmışsa da genellikle olağanüstü koşullarda, aşiretler arası savaştan dolayı yerleşik kültür fazla benimsenmemiştir. Genellikle yerleşik köy hayatı ve tarım küçümsenmiştir. Tarım, aşiret yapısının pek sevmediği bir iştir. Onu daha çok Ermeniler ve Khuranlar yapar. Khur kavramı daha çok ötekiyi ifade etmektedir. Kürtlerde uslu yerleşik köylülerin ötekileştirilmesi dışında, aşiret kavgaları da ötekileştirmede oldukça etkili olmuştur. Kan davalı iki aşiretten biri kendini "Kırmanç" diye adlandırıyorsa diğer aşiret "khur" olarak tanımlanır. Zaza kavramında da benzer bir

durum söz konusudur. Mezhep farklılığı, lehçe farklılığı, coğrafya veya üretim biçimi farklılığı, fizyolojik yapı farklılığı, aşiretlere özgü karakteristik yapılar hep ötekileştirmede etkili olan faktörlerdir. Bingöl yöresindeki Alevi Zazalar kendilerini Sünni Zazalardan ayırmak için onlara, "Dımılkan" veya "dımılkıc" derler. Bu "dımılkıc" diye adlandırılan kesim ise kendisini "kırd" ya da "kırdaş" diye adlandırır. Oysa Dersimliler Kurmanci diline "kırdaş" diyorlar. Kürtlerin yıllarca istikrarlı bir siyasi yapıya kavuşamamalarını başka nasıl açıklayabiliriz?

Cumhuriyete kadar kendilerini Zaza diye adlandıran topluluk yok denecek kadar azdır. Diyarbakır bölgesinde kendilerine Zaza diyenler genellikle aşireti olmayan topluluklardır. Bunlar Kurmançlar arasında oturdukları için, Kurmançlarca onlara yüklenen bir lakaptan dolayı söylene söylene bu sıfat kabullenilmiştir diye düşünüyorum. Dersim'de de Suru(Süroğulları) aşireti gibi bir iki aşirete Zaza sıfatı uygun görülmüştür. Ziya Gökalp'in de belirttiği gibi Zazalar kendilerine Zaza demezler. Bu ad onlara Türkler veya kardeş topluluklar (Kurmanclar gibi) tarafından takılmıştır. Zazalar kendilerine kırmanç, kırd, kırdaş, deylem, dımılkıc derler. Zaza diyenlerin sayısı resmi ideolojinin yaygınlık kazanmasıyla artmıştır. Piran ve çevresi kendilerine Kırd, Kurmanci konuşanlara Kırdaş der. Vartolular kendilerine Ma, Sünni olanlara ise "Dımılıc" derler. Dersimliler kendilerine Kırmanc, şafi Kürtlere ise "Khur" derler. Bugün Zaza adı artık yaygın olarak kullanılmaktadır. Yeni kuşak Dersimliler bile Zaza adını kullanmaya başlamışlardır. Oysa Dersim yöresinde Zaza adı hiç kullanılmaz ve 50 yaşın üzerindeki hiçbir Dersimli "biz Zazayız" demez. Zazalar ötekileştirilmiş bir kesim olarak halkın tarihsel belleğinde yer edinmişlerdir. Dersimlilerin Zaza sıfatından neden bu kadar ürktükleri henüz bilinmemektedir.

Kürtler, aralarındaki her aşiretsel, yöresel, mezhepsel çatışma ve kavga sonrasında ayrıştılar. Kendilerini karşısındakinden (düşman taraf) ayırmak için kendilerine veya karşıdakilere farklı adlar taktılar. Kendilerini, duruma ve egemen güce uygun olarak yüceltmişler, karşısındakileri aşağılayacak sıfatlar bulmuşlardır.

Bu yüceltme sıfatları bölgeden bölgeye farklılaşmaktadır. Bir bölgede yücelme sıfatı olan ad başka bölgede aşağılanma sıfatıdır. Dersimliler "Khur" kavramı dışında "Zaza" sıfatını da aşağılanma belirtisi sayarlar ve asla kendilerini "Zaza" diye adlandırmazlar. Khur, Kırd, Kırmanc, Zaza, Kırdaş, Guran, gibi tüm kavramlar Kürt coğrafyasındaki sıfatlardır. Kürtler lakap takmada ustadırlar. En küçük bir çelişkide karşıdakine bir lakap bulurlar. Dersimliler kendi dillerine Kırmancki, Kurmanci diline ise "Kırdaşi" derler.

Bu lakaplardan biri de Dersimliler tarafından öteki (şafi) Kürtlere yakıştırılan "khur" kavramıdır. Birçok araştırmacının vurguladığı bu kavram birçok ayrışma için kullanılmıştır. Khur, Gur, Guran isimlendirmeleri, belki ekonomik bir ayrışmadan belki de giyim kuşam gibi folklorik bir farklılıktan kaynaklanmıştır. Aşiretsiz köylüler için kullanıldığı gibi, saçlarını kesme biçiminden dolayı bazı topluluklara verilen ad da olabilmektedir. Rich'in tanımı: "Guran yalnızca toprağı işleyen ve aşiretlerden bütünüyle farklı bir etnik kimliğe sahip köylülerin sıfatıdır; askeri bir fonksiyonları yoktur." Martin Van Bruinessen 'Ağa Şeyh ve Devlet' adlı eserinde bu kavramı çeşitli anlamlarıyla ele alır: "Bazen reaya, aşiretsizleşmiş yerleşik Kürtler anlamındadır. Tarımla uğraşan Kürtlere verilen addır... Yerleşik hayata geçtikçe tedrici olarak aşiret örgütlenmesinden uzaklaşan halktır... Bazen aşiretlerden farklı bir etnik dil kullanan bir kitleyi oluşturanlara verilen addır. Daha eski ve yerleşik halkı temsil ediyorlar, Güney Kurdistan'da Guranlar gibi... Guranların başlangıçta ağalarından daha farklı bir etnik gruba ait olduklarına ilişkin bolca kanıt vardır" (Ağa Şeyh ve Devlet. Özge yayınları s.134-135) .

"Kırmenşahla Sılemani arasında dağlık bölgede Guran diye adlandırılan geniş bir aşiret konfederasyonu da vardır. Kullandıkları dil Zaza veya Dımıliye yakındır" (age. s.136). "Burada görülen o ki bir yerde aşiretsiz köylülere bir başka yerde aşiretlere Guran deniyor. Bir Ehl-i Hak mensubu Guran ve Kurd terimlerini birbirlerine karşıt anlamda kullanıyor. Kürt çadırda yaşar ve göçer, bir Guran köyde yaşar ve yerleşiktir" (age s. 137-139).

Görülen o ki aşiretler ve savaşçı gruplar yerleşik köylüleri ayrı tutmak için Khur kavramını kullanmaktadırlar. Kürtlerin yaşamında rençper kesimi daima aşiretler tarafından aşağılanmıştır. Toprağa bağlılık bir kusur gibi görülmüştür. Kürtlerin Ermenilere karşı tavırlarında da bu ayrımın etkisi görülür. Aşiretler arası kavganın, vurgun ve talanın etkili olduğu dönemlerde toprağa bağlanıp kalmak imkânsız gibidir. Toprağa bağlı kalmak saldırılara ve aşağılanmalara, ötekileştirilme sıfatlarına razı olmak demektir. Dersim yöresinde her ne kadar son zamanlarda Khur kavramı Kurmanci konuşan Şafii kesimine uygun görülmekte ise de, yörede tarım yapan aşiretsiz yerleşik toplumları aşağılayan veya ötekileştiren örnekler oldukça fazladır. Sözgelimi, Ovacık'ta tarım yapanlara karşı, "reçberu parşû qalınd, kewıcu her"[7] şeklinde aşağılamalar hâlâ halk dilinde yer almaktadır. Çedage köyündeki "Reçberu" ezbeti aşiretten sayılmaz ve küçümsenirdi. Hozat'ta tarım yapan "Gewıcler" yıllarca aşiretler tarafından baskı altında tutulmuş, vergi alınmış ve küçümsenmişlerdir. Aynı durum Ovacık'ta da etkili olmuştur. Kendileri kelepir aldıkları halde, ovada yaşadıkları ve tarım yaptıkları için Kewanlar, (kewıc, kewıcu) her fırsatta aşağılanmışlardır. Dağda ve ormanlık bölgelerde yaşayan köylüler, kewıclerin eşek keserek yediklerini anlatarak onları ötekileştirme çabası içindedirler. Ovacık ve Hozat bölgesinde yaşayan Kewanların konumu ayrı bir araştırma konusudur. Ama bu adın tarımla, yerleşik hayatla, yeşil alanlarla ilgisi olduğu kesindir. M. Van Bruinessen, Gewan adının Ermenilere yakıştırılan bir ad olduğunu yazar. Gerçekten Ermenilerin yerleşik olmaları, tarımla

---

(7) Reçberu parşû qalınd, kaburgası kalın rençper demektir. Çocukluğumda bu deyimi çok duyardım. Ovacık'ta orman ve dağ köylüleri tarım yapan ova köylülerini küçümsemek için kullanırlardı. Sonradan ova köylüleri traktörle fasulye tarımı yapmaya başlayıp zenginleştiklerinde bu türden küçümseme söylemleri azalmaya başladı. "Kewıcu her" ise eşek Kewıcli anlamındadır. Mensup olduğum aşiret Kewıc aşireti olarak bilinir. Diğer aşiretler bu aşireti küçümsemek için bu deyimi kullanmaktadırlar. Anlatıma göre bizim atalarımız bir zamanlar eşek kestikleri için bu sıfatla adlandırılmışlardır. Bu anlatımın gerçekle bir bağı olabilir. Bizim aşiretin yerleşik olduğu bölgede bir köyün adı "Kerdız" köyüdür. Bu konu ayrı bir araştırma gerektirmektedir.

uğraşmaları yörede Gewr, yeşil anlamına geldiği için bu adla adlandırılmalarını anlamlı kılıyor. Kurmanci lehçesinde "Gewani", Kırmanckide "Gebani" olarak adlandırılan, aşçı, katık toplayan, hizmetçi anlamındaki kavram zamanla Kewan olarak genellenmiş olabilir.

Bölgedeki Kewanların Khuranlar gibi bir ötekileştirmeye tabi tutulduğunu söylememiz gerekiyor. Khur kavramına gelince Gurê, iş anlamına gelir. Guranlar çalışanlar, (işçi, köylü) kavramıyla ilişkili olduğundan tarım yapanlar için kullanıldığı ihtimali daha da güçlenmektedir. Ayrıca Rençber kavramı da reçı-ber, yani yol yapan, iz yapan, toprağa izler açan anlamında tarıma ve çift sürmeye oldukça uygun bir kavramdır.

Dersimlilerin son yıllarda Aleviliklerine vurgu yaparak kendilerini farklılaştırmak için diğer Kürtlere "khur" demeleri yöresel bir tepkidir. Oysa, güneydeki Ehl-i Hak topluluğu "Guran" olarak adlandırılır. Ve hepsi neredeyse Alevi inancının bir versiyonu olan Kakailik inancına mensupturlar. Sultan Sahak'ın yoluna bağlı olan bu topluluğun Dersim'deki Alevi Kürtlerden neredeyse hiçbir farkları yoktur. Orada Alevi olanlara "Guran" deniyor, burada Sünni olanlara "Khur" deniyor.

"Khur" bir ötekileştirme sıfatıdır. Baba evinden ayrılan çocuklar için kullanılması da muhtemeldir. Dersim yöresinde çocuklara "khur" dendiği gibi at yavrusu (tay) için de "kurı" veya "kurrık" kavramı kullanılır. Demek ki çocuk kavramıyla şu ya da bu şekilde bir ilişkisinin olduğunu söylemek gerekiyor. Kürtlerin birbirlerine karşı kullandıkları bu kavram zamanla Türklerde de kullanılmış ve bu defa bütün Kürtleri aşağılamak için 'kıro'ya dönüştürülmüştür. Khur budanmış anlamına da gelir. Dalsız budaksız ağaç anlamındaki bu kavram evrimleşerek nerelere kadar gelmiştir. Kürt halkbiliminde bir kesimin diğer kesimden ayrılığını vurgulamak için belge arayanlar hiç zorluk çekmezler. Çünkü Kürtler lakap takmada ve ötekileştirmede ustadırlar. Khur, reçber, dikme, gelme, bext, tırk şeklinde birçok sıfat bu çabaların eseridir. Köylülük-aşiret, yerleşik olma-göçerlik, Alevilik- Sünnilik gibi ayrımlar dil ve kültür farklılıklarını ve soyluluğu vurgulamak için kullanılmıştır.

Bu kavramlardan biri (khur kavramı) oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Tarımın yerleşikliği, savunmasızlığı ve aşiret bağları üzerindeki kırıcı etkisi o işle uğraşanların küçümsenmesine yol açmıştır. Yaşlıların anlatımından anlaşılıyor ki "khur" kavramını Dersimliler kendi aralarında birbirlerine karşı da kullanıyorlardı. Zamanla bu kavramı sadece Diyarbakır ve ötesindeki Kürtler için kullandılar. Hamidiye Alaylarının bölgedeki baskınlarından sonra doğudan ve güneyden gelen saldırganları adlandırmak için "khur" kavramı kullanıldı. Oysa bu Hamidiye Alaylarının bir kısmı Zazalardı. Yani Dersimlilerle aynı dili konuşuyorlardı. Cumhuriyetle birlikte "khur" kavramı giderek Dersim dışındaki doğu ve güney Kürtleri için kullanıldı. İlginçtir ki Dersim'e radyo girdi gireli her Dersimli 1970 yılına kadar istisnasız Erivan Radyosu'nu dinledi. "Radûna khuru ya kırê, khuru bı cınê, gos sernim, khuranê ma ya kırê"(Kurmancların radyosunu açın dinleyelim, bizim Kurmancları açın) diyerek Kurmanci şarkılarla sevindiler, hüzünlendiler, coştular. 50 yaşının üstündeki her Dersimli bu gerçekliğin şahididir.

Daha önce değindiğim gibi Dersim sınırları içinde yaşayan hiçbir insan kendisini Zaza diye nitelendirmez ve Zaza olmayı kusur sayar. Görülen o ki Dımılice konuşanların Zaza olarak adlandırıldıkları yerler; Zazaların azınlıkta oldukları yerlerdir. Dersimliler kendilerine Kırmanc derler. Her bölgede çoğunlukta olan kesim kendisine Kırmanc veya Kurmanc gibi bir adla adlandırır ve bu adı bir onurlu unvan sayar. Lakabı hak eden genellikle bölgede azınlığa düşendir. Doğu Dersim'e doğru gidildikçe Kırdaş, Kırd kavramlarına da rastlanır. Dersim yöresinde 1979 yıllarına kadar toplumun biz ve onlar sınıflandırmasında (ikileminde) kullandığı sıfatlar Kırmanç ve Tırk'tır. Tırk 1970'li yıllara kadar ötekidir. Zazaca konuşan bir Dersimliye asla "ez Tırku" (ben Türk'üm) dedirtemezsiniz. Cumhuriyetle tanışmış, İttihat ve Terakki propagandasından etkilenmiş birkaç dede ve entelektüelin fikirleri halkın bu sınıflamasını etkileyememiştir. Zaten yöreye giden Türk bürokratları, memurlar ve ajanlar da; bir iki zorlama tespit dışında bu gerçeği defalarca vurgularlar.

Kâzım Karabekir bu gerçekliği şöyle belirtir: "Dersimliler aralarında Türkleri barındırmazlar, ama adi bir Hristiyanı aylarca en adi aşiretler arasında barındırırlar". Kâzım Karabekir 'in Dersim'i Türkleştirmek için önerdiği ve sonradan uygulanan yöntem de şudur: "Seyit kıyafetli, Türkçe bilen insanları yetiştirip Dersim'e gönderin, isyanı dağıtsın..." Hasan Reşit Tankut adlı istihbaratçı ajan da benzer önerilerde bulunmaktadır. Türk tarih tezini savunan ilk Kürt olan Şükrü Mehmet Sekban ve ikinci savunucu M. Şerif Fırat, bu öneriler ışığında Dersimlilere yeni ve soylu bir secere bulurlar. Bu tür çalışmalara paralel olarak Ağuçanlı Hüseyin Dede, Bektaşi dedesi Seyit Mehmet, Dersim ve Varto'da isyana karşı (Dersim İsyanı) propaganda yapıp savaşmamayı öğütlediler. (Erdal Gezik Alevi Kürtler:s70 -71 Kalan Yayınları).

1992 yılında Yeşil kod adlı Mahmut Yıldırım da elinde bağlama ile Nazmiye, Mazgirt bölgesinde deyiş söyleyip halk arasında örgütsel bağları öğrenmek ve çözmek için dolaşıyordu.

Biz kendimize "Kırmanc" derdik, ezelden beri böyle derdik. Bunun ötekisi daima Tırk idi. Bu ikilem henüz İslam'ın tam olarak mezheplere ayrılmadığı döneme ait olmalı. Henüz İslami mezhepler şekillenmemişken Tırk, hem ırksal yapı bakımından hem de kültür bakımından oldukça yabancı bir kavimdir. Türkler, uzaklardan gelen, farklı bir dil konuşan, saldırgan ve yağmacı insanlardır. Fizyolojik yapıları bölge insanlarına oldukça yabancıdır. Esas itibariyle Anadolu'ya gelen ve yerleşen Türkler bile Türk olmaktan pek memnun değildirler. Türk olmanın bölgede hiçbir avantajı yoktur. Hele yerleşik hayatla tanışan, tarım kültürünü öğrenen boylar daha rahatsızdırlar. Bu gerçeklik Güney Anadolu'da yaşayan Süryani vakanüvislerin eserlerine de yansımıştır.

"Farsların kovalandığı yıldan sonraki yıl (Allah'ın var olup olmadığını bilmeyen, dua ve orucu merak etmeyen)Türkler yeniden yola çıkıp geldiler. Kralsız, lidersiz ve komutansız geldiler. Acı ve öfke dolu bir halktı... İnsanları öldürmeye koyuldular. Özellikle de bu bölgedeki Hristiyanlardan çok Türkleri ve Yahudilerden çok Müslümanları yok ettiler. Hiç kimseye, ne erkeğe

ne kadına ne çocuğa ne de kundaktaki bebeğe acımıyorlardı. Ellerindeki kınından çekilmiş gazap kılıcıyla karşılarına çıkan herkesi öldürüyorlardı. Yarabbi; saman torbaları deler gibi insanları kılıçla delen bu lanetliler nasıl bir kalp taşıyordu!" (1100'lü yıllarda yaşamış Meçhul Edessalı adlı kişinin vakanüvisi. 2.s.177. Ephrem-Isa Yousıf. Süryani Vakanüvisler s. 272, Çeviren: Mustafa Aslan. Doz Yayınları) Bu belge bile Anadolu'ya sonradan gelen Türklerin yerli halklarda nasıl bir ürküntü yarattığını göstermektedir. Bu yüzden İttihatçıların zihniyetiyle şekillenen cumhuriyete kadar Türk olmanın övünülecek bir yanı yoktur. Dolayısıyla Dersimlilerde 1940'lara kadar Türk olma konusunda bir çaba görülmez.

Bu Kırmanc dediğimiz halk ve Kırmanciye dediğimiz yaşam biçimi; kırmançki veya kurmanci konuşan paganist, panteist, Zerdüşti inançları olan; yedikleri, içtikleri, törenleri, oyunları benzer olan bölge insanlarına verilen addır. Sonradan Ali ve Ehlibeytine bağlılık göstermiş, mazluma ve mağdura yakınlaşarak; İslam içi muhaliflere yer açmış halktır.

Pirlik örgütlenmesi İslami etkileşimden önce vardı. Ortadoğu kaynaklı inançların etkili bir motifiydi. Rayberlik de, Cem de, Kirvelik de islam öncesine ait ritüellerdi. Bu yaşam geleneklerinin tümü sonradan İslami bir kılıfa sokulmaya çalışılmıştır.

Dersim'de Kırmanc olma 1938'e kadar pek problem yaratmadı. Hatta bir asalet bir övgü belirtisiydi. Kürt olmak da öyle. Bundan dolayı Sivas'ta Adıyaman'da Malatya'daki Türk kökenli bazı aşiretler de Kürt olmakla övünürlerdi. Bu durumu Nuri Dersimi, Koçgiri İsyanı'm anlatırken örnekler vererek yazar. Dersim yöresinde bu dönemde bir insana "Tırk" demek müthiş bir hakarettir. Ölümle sonuçlanabilecek kavgalara yol açabilir. Bu yüzden Türk kökenli bazı pirler bile Türk olduklarını inkâr etmek ve Kürt olduklarını iddia etmek durumundadırlar. 1938' de sürgüne gidenler, okullara gönderilenler, Türk Tarih Tezi'nin fiili uygulanışıyla tanıştılar. Yatılı okullarla birlikte devletin bölgede egemen olması Kırmanclık ve Kürtlük aidiyetini anlamsız ve sorun yaratıcı bir

hale getirdi. Sonraları yöreye gelen sol düşünce, Kürtlüğü inkâr etmedi ama onlar için Kürtlük önemli bir faktör değildi. Zaten solun yöreye girdiği 1970'lere kadar yörenin geleneksel yapısı kurumsal olarak dağılmak üzereydi. Sol, buna tuz biber oldu. Ve evrensel bazı değerlerin, eşitliğin adı duyulur oldu.

Kırmanciye ve Kırmancki en son 1990'lı yıllarda yayılan Kürt Ulusal Mücadelesi döneminde problem oldu. Dersim halkı ve 1980 darbesinden arta kalan solcular karar vermek zorundaydılar. Ya Kırmanç olmayı Kürt ulusal mücadelesine destek olarak algılayacak ve mücadeleye katılacaklardı;- ki 80 darbesinden belini doğrultmamış halk ve solcular için bu ikinci bir yıkım demekti. Buna rağmen bir kısım halk yine de bu tavrı benimsedi- ya da biz Türküz deyip mücadelenin dışına çıkacaklardı. Bazı kesimler; özellikle pirler, esnaflar ve yerli memurlar bu ikinci yolu seçtiler. Bu yolu savunmak için de elde yeterince ihanet tecrübesi vardı. Bu iki seçeneğin ikisini de benimsemeyen bir kısım yöre aydını ve Avrupa'da mülteci olmuş solcu gençler üçüncü bir yol buldular. İşbirlikçiliği kendi tarihsel misyonlarına yediremediler. Mücadeleye katılıp, bir zamanlar küçümsedikleri bir örgütün kadrolarının emrine girmeyi de kabullenemediler. Yorgunlukları buna el vermiyordu. Bir çıkış yolu buldular. Zazaistan, Kırmanciya ya da Dersim Ülkesi adında yeni bir ülke yarattılar. Bazıları bu yeni ülkeye "Dersimistan" diyordu. Sonradan bir de "Dersimce" diye bir dil uyduruldu. Kamer Genç de bu "Dersimce" kavramını kullanarak toplumda aşinalık yaratıyordu. Zaza kimliğini Dersimlilere giydiremeyeceklerini anlayan bazı Avrupai mülteciler "Dersim Ulusu" diye bir ulustan söz etmeye başladılar.

İlk başta kulağa hoş gelen bu tezler içinde birçok çelişkiyi barındırıyordu. Bir kere, Dersimlilerden hiçbiri kendine Zaza demiyordu. Diyarbakır, Urfa, Bingöl, Adıyaman, Elazığ Zazaları Kurmançlarla iç içeydi. O kadar ki köyün yarısı Zazaki yarısı Kurmanci konuşuyordu. Ve Zazalar kültürel açıdan, ekonomik pazar açısından Kurmanc yaşama göbekten bağlıydılar. Kurmanci bilmeyen Zaza neredeyse hiç yoktu. Diyarbakırlı bir Zaza, Zazaca şarkılar söylediğimi görünce bana, "hayret Zazaca şarkıda mı

varmış!" demişti, gerçekten de Dersim dışındaki coğrafyanın tümünde, dengbejlerin hemen hepsi Kurmanci dilinde sanatsal faaliyet göstermekteydi. Dinleyiciler, aynı zamanda Kurmanci lehçesini de biliyorlardı. Dolayısıyla Mezopotamya'da bir Kürt birliği sağlanamazsa Zaza birliği hiç sağlanamazdı. Çünkü Kürt mücadele tarihi sol argümanlar kullanarak Alevi Kürtler arasında yeterince yayılmıştı. Zaza toplumu ise dinin ve sağ siyasetlerin güdümündeydi. Alevi olan Dersim insanı Zaza kesimine oldukça uzak duruyordu.

Sonra, bu "Kırmanciye" denen yer neresiydi? Nerede başlayıp, nerede bitiyordu. Kırmancıya'yı farklı kılan inanç mıydı, dil miydi, kılık kıyafet miydi, ayrı bir ekonomik pazarı mı vardı? Bu soruların yanıtı yetersizdi. Kaldı ki yöre halkının sözünü ettiği Kırmanciye bir yaşam tarzıydı.-Sınırları belli bir coğrafya değildi. Doğu Dersim'de Kırmanciye terimini "Kırmanciya Belekê"(Alacalı Kırmanciya) diye kullananlardan söz edilse de Batı Dersim'de bu kavram "yaşam biçimi" anlamındadır. Ciraniye (komşuluk) meymaniye(misafirlik) mordemiye(adamlık) kewraniye(kirvelik) gibi bir yaşam biçiminidir. Örfi Dersim hukukunun egemen olduğu, aşiretlerin at oynattığı düzenden bahsediliyor. Bu kavramı "Kürtlük zamanı", "Kırmanclık zamanı" diye Türkçeye çevirebiliriz. Ovacık yöresinde, halk arasında hâlâ söylenen bir deyim vardır; devlet güçlerinin korkusundan bir eylem sınırlandığında: "e kê bena Kırmanciye, tora vecow na aciyê" derler. Yani "Kürtlük düzenine geri dönersek senden bu acıyı çıkarırım" anlamına gelen yeni devlet düzenine karşı bir yakınmadır. Halktan biri bir olayı anlattığında; karşıdaki, olayın zamanını sormak için (bakın mekânı sormak için değil) "waxte Hukmati bi ya Kırmanciye biye"diye sorar. Yani "Kürtlük devri miydi, Hükümet gelmiş miydi?" diye. Bir miladı belirtmek için bu soru sorulur. "Gune Kırmanciye bi, waxtê Kırmanciye bi" şeklinde ifade edilen dönem hükümet öncesi, daha doğrusu 1938 öncesi zamandır. Yani Kırmanciye bir dönemi, bir yaşam biçimini ifade etmektedir. Sınırları belirlenmiş bir coğrafya, bir vatan değildir. İki aşiret arasında birliği sağlayamayan Dersimlilerde böyle bir vatan bilincinin oluştuğunu söylemek zordur. Kaldı ki

Koçgiri ve Dersim direnişlerinin başarısızlığının nedeni de bunu kanıtlamaktadır. Sözü edilen bir coğrafi bölge olsa bile bu coğrafi bölgenin nerde başlayıp nerde bittiğini kimse söyleyemez. Dersimlilerde bir Dersim bilinci 1970'lerden sonra şekillenmiştir. Bu yıllara kadar Ovacık-Hozat bölgesi ayrı bir yapılanma, Pülümür-Erzincan bölgesi ayrı bir yapılanma, Mazgirt-Kiğı bölgesi ayrı bir yapılanmadır. Bu bölgeler de kendi içlerinde ayrılıklar gösterebilmektedir. 1970'lerden sonra Mazgirtliler kendilerini Dersimli saymışlardır. Bu ayrışmanın izlerini bugün de görmek mümkündür. Ütopik Dersimliler ve yurt dışında yaşayan, özellikle mülteci durumundaki göçmenler topraklarına olan özlemden dolayı bölgeyi adeta bir ütopyaya dönüştürme çabasındadırlar. Avrupa'da yaşadıkları özlem Dersim'deki her şeyi idealize etmelerine neden oluyor. Dersim'i çevresindeki sosyo-kültürel coğrafyadan yalıtıp, apayrı, orjin bir kültür gibi gösterme çabasında olanlar kendilerine bir ulus, bir yurt bulma telaşındadırlar. Bu arkadaşların Dersim hasretini ve duygusallığını anlamak mümkündür, ama bu duygusallığı temellendiremeyecekleri büyük iddialara dönüştürme çabası, Dersim'in gerçek orjinlerinin de bu subjektivizm içinde kaybolup gitmesine yol açacaktır. Dikkat edilirse bu düşüncenin yayılma alanı Avrupalı göçmenler ve mültecilerdir. Ve yine bu iddialarda olanların çoğu Dersimli eski solculardır. Bu kesime göre Kürt olmak vasat olmaktır. Bugünkü mücadele de Kürtlerin ulusal mücadelesidir. Bu mücadelenin dışında bulunmalarının bir açıklaması olmalıdır. Yani, mülteci olma ve geçmişte savunduklarından uzak durmalarını açıklamaları gerekmektedir. "Ezilen bir ulus mücadele veriyor, niye uzak duruyorsunuz?" sorusuna bir cevapları olmalıdır. Bunun cevabının teorisi Kırmanciye veya Zazaistan'dır. "Biz farklıyız" demekle kendilerini kurtarabileceklerini düşünmektedirler. "Dersim farklıdır" tezlerinin büyük bölümü yurt dışında üretilmiştir. Esasında gerçek duygu yurt özlemidir. Son yıllara kadar diğer bölgelerdeki Zazaların böyle bir talepleri pek yoktur; çünkü Diyarbakır'daki, Muş'taki, Bingöl'deki, Urfa'daki Zazalar aynı zamanda Kurmanci lehçesini de konuşmaktadırlar. İkinci AKP iktidarı döneminde Dersim dışındaki Zazalarda

hükümet taraftarı anti-Kürt bir hareketlilik gözlenmektedir. Bu yeni bir tutumdur ve pek masum değildir. Bu kesimin temel argümanı şudur: Kürtler ve devlet çarpışıyorken biz hükümete göz kırpıp bazı imtiyazlar elde edebiliriz. Bu imtiyazlar bireysel ya da kolektif olabilir. Bunların çıkışı AKP hükümetinin de işine gelmektedir. Ama bu hareket karakter olarak Dersim menşeli Zazacılıktan farklı bir çıkıştır. Bir kere dindar bir karakter arz etmektedir. Kendi iç dinamiklerine değil Fetullah ve AKP desteğine dayanmaktadır. Oysa Dersim menşeli Zazacılık ateist ya da alevi karakterlidir.

Zazacılığı tercih eden Dersimli eski solcularda mücadeleyi başka güçlere kaptırma hayıflanması da vardır. Bunların önemli bir kısmı geçmişte çeşitli sol örgütlerde önemli sorumluluklar almış insanlardır. Kürt hareketine tabi olup, küçük sorumluluklara razı olmaları mümkün değildir. Bu insanların Dersim'in farklılıklarını, sadece Dersim'e özgü olduğunu iddia ettikleri geleneksel motifleri diğer Kürt belgelerinde araştırma imkânları yoktur. Birçoğu Dersim'in dışına çıkamadan, Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki yaşam tarzını görmeden Avrupa'ya çıkmışlardır. Dışarı çıksalar bile devrim yapma heyecanından sosyolojik analizler yapmaya pek gerek duymamışlardır. Bazıları da Dersim dışı her motifi bilinçli olarak dışlamışlardır. Bunlarda "mademki Dersimlidir, iyidir!" mantığı egemendir. Bu mantık Dersim'i âdeta kayıp cennete dönüştürmüştür. Mülteci Dersimliler Dersim yaşam tarzının bir tek olumsuz unsurunu yazmazlar. Oysa Dersim'deki yaşam da Kürdistan'ın diğer bölgelerindeki kadar acımasızdır. Birçok batıl sayılacak inanç, töre cinayetleri, kendi içinde boğulan aşiret reisi baskıları, vurgun ve talan Dersim'de yaşamın kendisidir. Devrimcilerin etkinlik kurmalarına kadar yaşam geleneği böyledir. Katı ve acı verici sosyal normlar(töreler) yıllarca egemen olmuştur. Yaşamın kendisi, sosyal ilişkileri doğaldır ama bayağı da ilkeldir. Bu türden örnekler o arkadaşların belleklerinde de mevcut olmalıdır. Bu katı yaşamda törelerin egemen olması kaçınılmazdır. Yaşam koşulları sosyal gerçekliği oluşturmuşlardır. Aşiretler kendi örfi kurallarını yaratmışlardır. Cemal Taş, Roe Kırmanciye

adlı kitabında Dersim yaşam geleneğini, yaşlı Dersimlilerin ağzından gerçekçi bir şekilde ifade etmiştir. Dersim yazınında bu tür eserler parmakla sayılacak kadar azdır.

Dersim bölgesi otantik kültürü ya da İslam öncesi, modernite öncesi kültürleri saklayan bir bölge olarak adlandırılabilir. Orijinal bir kültür olma iddiası etnosantrizmdir. Onun yerine, yaşadığı kültürü koruyucu, saklayıcı yönü öne çıkarılabilir. Kültür (ekin) tüm toplumlarda; ekini, tarımı, üretimi, yerleşik hayatı çağrıştırır, gerektirir. Sözlü ve yazılı mirasın, bilgi birikiminin gelişmesi aktarılması daha çok yerleşik yaşama özgüdür.Bir toplumun derli toplu kültür yaratıp miras bırakması birkaç yüzyıllık yerleşik uygarlık veya yalıtılmışlık gerektirir. Dersim ise iç kavgalar, dış saldırılar ve göçler coğrafyasıdır. Uzun süreli bir yerleşime tanıklık yapan uygarlık izleri yok denecek kadar azdır. Dersim'in özgün kültürüne tanıklık yapacak siteler, değirmenler, saraylar, sarnıçlar, inanç merkezleri, antik tiyatrolar yoktur. Var olanlar da Ermenilere ve daha önceki uygarlıklara aittir. Bu yüzden Dersim'den özgün bir kültür beklemek yerine İslam öncesi, ya da modernite öncesi kültürlerin izlerini aramak daha bilimsel olur. Orada Zerdüşti panteist-paganist izler aramak ve bulmak mümkündür. Hatta Musevi- İsevi izler bulmak da mümkündür. Çünkü İslam ve Osmanlı şeriatı orada fazla etkili olmamıştır. Benzer koruyucu, saklayıcı özelikler Ağrı'da, Kars'ta, Adıyaman'da, Hakkari'de, Cizre'de de görülebilir. Kaldı ki, köklerine inildiğinde Cizre'de, Patnos'ta, İslam öncesi izlere kolaylıkla rastlamak mümkündür. Ve bu izler geleneksel Dersim kültürüyle neredeyse birebir örtüşmektedir. Edip Marangoz yıllarca Kürt köylerinde öğretmenlik yapmış biridir. Öğretmenin aktardıklarından birkaç cümle bile bizde bu kanaati uyandırmaktadır. Onun anlatımlarına kulak verelim: "Kulp'a bağlı Gunde Sine köyü çok öteki bir köydü. Belli bir gece toplanıp ayin yaparlardı. Çevre köylüleri bu gecede kadın ve erkeklerin birlikte olduğunu iddia ediyorlardı. Şimdi o köy korucu köyü!.. Kars'ın Digor ilçesi, Sorkunlu köyünde herkes evinin üstünü küreledikten sonra otları samanları damın üstünde yakıyordu. Çevresinde

dönüyorlardı. Taşları ateşin etrafında diziyorlardı. Taşları kaldırıp altına bakıyorlardı, böcekler varsa rızıklı olacaklarına inanıyorlardı. Köyün imamı bu köylülere çok kızıyordu. Bu âdetlerin ateşe tapanların inancı olduğunu söylüyordu... Bu köyde insanlar annelerinin adlarıyla anılıyorlardı."

Kültür yaratmak toplumsal yaşamla ve üretim biçimiyle doğrudan ilişkilidir. Dersim'in büyük bir bölümü dağlık ve ormanlıktır. Çemişgezek, Sağman, Dersim, Çarsancak, Pertek, Mazgirt, Kemah bölgeleri dışındaki bölgeler eski ve yerleşik kültür imkânı olmayan bölgelerdir. Sözü edilen bu bölgeler güneye ve batıya daha açıktırlar. Cemişgezek güneye, Erzincan doğu ve kuzeye açıktır. Bu bölgelerin özgün kültürü varsa dağlarda değil ovalarda aranmalıdır. Gerçek anlamda kültürel mirası Erzincan'da, Çemişgezek'te aramak doğru olur.

Hızır, şahmaran, ziyaretler, yılan kültü, Abdal Musa gibi değerler Sivas'ta da Adıyaman'da da Erzurum'da da Ağrı'da da Maraş'ta da hatta Kuzey Irak'ta da vardır. Kültürel etkileşim yasaklarla sınırlandırılamaz. Dersim, okyanusun ortasında bir ada değil ki! 1700-1800'lü yıllarda sürekli dışarıdan göç alan, 1915'de büyük Ermeni kıyımıyla büyük nüfus hareketliliği yaşayan bir coğrafyadır. Bu hareketlilik sonraki yıllarda devam etmiştir. Tarımda, hayvancılıkta, sanatta, mimaride, demircilikte, Ermeni kültürünün izlerini aramak mümkündür, çünkü onlar önemli derecede yerleşiktirler. Şimdi sevgili Kırmanciyacılara sormak gerekir: Bir Adıyamanlıya, Ağrılıya, Toroslar'da yaşayanlara, Antalyalıya, Muşluya sordunuz mu? Neden bu kadar kolay yargıda bulunuyorsunuz? İki kayadan dört meşeden bu kadar kutsallık türetmek yetmedi mi? Dersim, sanal bir balona dönüşmüş gibi. Okuduklarından yola çıkıp Dersim'in yolunu tutan herkes hayal kırıklığı yaşamak zorunda mıdır? Bu konuda kısaca şunu söylemek gerekir: Kaynağı Avrupa mülteciliği ve aşiret etnosantrizmi olan bu görüş sanal bir Dersim yaratmıştır.

Tarihte; Dersim dışında olduğu gibi, Dersim'de de gerçeğe dayanan rasyonel ve deneylenebilir bilgi ile düş ve fantezi ürünü

olan, menkıbe ve tevatür barındıran bilgi ayırt edilememiştir. Bilimle ve felsefeyle tanışmamış atalarımızın abartı ve tevatüre başvurması normaldir. Fakat benzer abartıları ve temelsiz iddiaları Dersimli entelektüellerde görmek yadırganacak bir durumdur. Tarihte, gerçeği düşten ayırmak, bilimin kıvılcımını çakmak çok az topluma nasip olmuştur. Eski Yunan uygarlığı ve ortaçağ sonrası Avrupa bunların içindedir. Anadolu'da halk menkıbe ve söylenceyle beslenmektedir. Pirlerine, keramet gösterdikleri ölçüde bağlanmaktadır. Anadolu'da, yaşayan Aleviliğin bilgi birikiminin önemli bir kısmı menkıbe ve rivayettir. Bu menkıbe ve rivayetler köyden köye farklı versiyonlarda dile gelirler. Bektaşi Tekkesi gibi tekkelerin sistematik bir inanç yaratma, Aleviliği kategorize etme çabaları sonuç vermemiştir. İktidar olmayan "Anadolu inanç dizgesi" oldukça fazla sayıda halkanın iç içe geçmesi gibidir. Hazreti Ali ile ilgili anlatılanlar tamamen menkıbe ve rivayetten ibarettir. Hatta masallaşmış, efsaneleşmiştir. Sarı Saltığın cenklemeleri, Hz Ali'nin cenklemeleri tamamen gerçek üstü bir mekanda gerçekleşir. En değme alevi piri bile menkıbe ve kerametlerden söz etmeden kendi düşünce sitemini anlatamaz. Yani yönlendirici, sevk ve idare edici olan pirler bile dağınık, düzensiz bilgiler yaymaktadırlar. Pirler Anadolu ve Mezopotamya'daki tasavvuf adamlarının menkıbe ve cenklemelerini anlatırken halktan sorgulama değil inanç ve duygusal bağlanma beklemektedirler. Bu abartı ve gerçeküstü eylemleri dinleyen halk (özellikle kadınlar) gözyaşı dökmekte, zaten bulanık olan bilinçleri giderek insanüstü bir Ali üretmektedir. Yani bazılarının iddia ettiği gibi, "Alevi inancı, özünde akılcı, evrensel ve aydınlatmacı" değildir. Hiçbir inançtan bunu bekleyemeyiz. İnançla akıl bağdaşmaz. Kutsalı olan biriyle bir yere kadar konuşursunuz. Alevi inancına mensup insanların daha ilerici ve aydın olması bu inancın iktidar olamamasındandır. Tasavvufi etkiyi de göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu inancın muhalif kalması, merkezi bir din otoritesi yaratamaması ve isyancı bazı İslam öncesi düşünce miraslarını içinde barındırması önemlidir. Merkezileşmediği için, bölgesel etkilerle çeşitlenmiş küçük inanç öbekleri siyasi baskılarla çabuk

dağılmıştır. Sürgünler ve göçler sosyal değişmeyi hızlandırmıştır. Bu inanç; özünde ilericiliği barındırsaydı, İran'daki Şia bu derece gerici iktidarlar ve uygulamalar yaratmazdı. Anadolu'daki Aleviliğin şanslı tarafı bir şeyhülislamının, bir diyanet işleri başkanının olmamasıdır. Bektaşi tekkesinin, bu yönlü faaliyetlerinin sekteye uğraması Anadolu Alevilerini merkezi otoritenin denetimine girmekten kurtarmıştır. Bakınız; Alevilerde bugün de tutucu ve bağnaz olan kesim Bektaşi kaynaklı tezlerle öne çıkmaktadır. Aleviliği bir Türk dinine dönüştürme çabaları da bu kesimden çıkmaktadır.

Aslında Dersim Aleviliği, doğa tapınmacı eski orijin inançlarla; insan merkezci, tek tanrılı dinlerin etkisindeki tasavvufi inancın mücadele alanıdır.

Yörede Aleviliğin kendine özgü ritüelleri öne çıkmaktadır. Dersimlilerin bilimsel bilgiyle tanışıklığı oldukça yenidir. Bugün bile pirlik kurumunun izini sürenler sık sık menkıbeye başvurmakta, talibin gönlünü bu tür örneklerle çeldirmektedirler. Aleviliğin inanç boyutunu görmek istemeyenler bu inancı sadece çağdaş yorumlarla dile getirirler. Oysa her dini bilgide olduğu gibi alevi inancının kaynağında da tapınma, gizem ve doğaüstülük vardır. Bütün ruhani telkinlerde olduğu gibi, rüyalar yorumlanmakta, yapılacak bir iş için rüyalardan mesaj beklenmektedir. Musa'dan, Yakup'tan ve Yusuf'tan bugüne rüya mistik, gerçek üstü mesajların iletişim aracıdır. Muazzez İlmiye Çığ'ın bildirdiğine göre Sümerlerde de rüya yoluyla ilahi mesajlar alınmakta imiş. (Bkz. Kuran İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni s.26) Dersim'de tüm bu gerçeküstü telkinlere rağmen bazı savaşçı erkekler doğanın kitabını okumayı tercih etmekteydiler. Onlar ve bazı üretici köylüler belki rasyonel ve bilimsel değildiler ama çoğu kez gerçekçi idiler. Doğa onlara kendi nedenselliğini belletmişti. İnsanın tevatürü onları fazla etkilemiyordu. Miraçta Muhammet'e engür ezdiren, devleri başparmaklarından hurma dalıyla bağlayan Ali yerine, zor zamanda güç veren Ali'yi tercih ederlerdi. Qawut'a parmak izi bırakan kırılgan ve pejmurde Hızır yerine, kar fırtınasında sığınacak bir kaya kavuğunu tercih ederlerdi.

Bölgeye gelen Türk gezginlerinin, devlet ajanlarının ve Nuri Dersimi'nin aktardıklarından yola çıkarak diyebiliriz ki bölgede tam bir dinden bahsetmek zordur. Horasan kaynaklı nesep bağlamalar daha çok Dersim dışı (Bektaşi vb) inanç gözeleriyle ilişkisi olan pir ocakları ve yazılı kaynaklarla tanışmış aydın sayılacak tipler tarafından savunulmaktadır. Yerli Dersim halkı ve ruhani liderleri İslam dininden ve Horasan'dan habersizdirler. Kaldı ki Horasan'dan gelen aşiretlerin olması durumunda bile bu aşiretlerin Türk olmasını gerektirecek hiçbir temellendirme inandırıcı olamaz. Bilindiği gibi Horasan birçok kültüre beşiklik yapmış bir bölgedir. Mehmet Bayrak Osmanlı döneminde bazı Dersimli ailelerin Horasan'a sürüldüğünü ve bu ailelerin bir kısmının sonradan geri geldiğini yazar. Dün olduğu gibi bugün de Kürtler, Acemler, Türkmenler ve diğer halklar birlikte yaşamaktadır. Horasan'dan gelen herkesin Türk olması neden zorunlu olsun ki? Kavramın Xorazan'dan geldiğini tahmin ediyorum. Faik Bulut "Horasan Kimin Yurdu" adlı eserinde Horasan eşittir Türklüktür tezini savunanlara güzel bir cevap vermiştir. Bu kitapta Horasan'ın kavram olarak Türkçe olmadığı, o bölgede Kürt, Farisi, Belluci vb. birçok halkın yaşadığı belirtilmektedir.

Dersim bölgesinde; Kuran, İslam, Alevi gibi kavramlar neredeyse hiç duyulmamışlardır. Nuri Dersimi bir anısında, Dersimli bir kadının, elinde bir defter görmesiyle ona yanaşıp; evinde Kuran okumamasını, uğursuzluk getireceğini, sütün kesileceğini, hayvanların kırılacağını söylediğini aktarır.(Nuri Dersimi, Hatıratım s. 115) Gerçekten de bu tür inançların etkisi son yıllara kadar devam etmiştir. Binlerce yıllık İslam ve onun kutsal kitabı Dersim'de yenidir. Dersim'in en molla kesiminin bile Kur'an'la ilgili bilgileri menkıbe, keramet ve anlamını bilmediği dualardan ibarettir. Bölgede sistematik bir islam ve alevi teolojisi oluşamamıştır. Sosyal hayat ve totemist panteist inançlar buna izin vermemiştir. Cizre ve Bitlis medreselerine ulaşan, aşkın bir tanrıyı yücelten felsefe ve fıkıh eserleri Dersim dağlarına ulaşamamışlardır. Dersimli kendi doğa tapınmacı inançlarıyla yaşamıştır, uygarlık, toplarla tüfeklerle gelip onu ürkütene kadar.

Dersim'in yöreden kopması 90'lı yıllarda giderek hızlanmıştır. Bu yıllar acılı yıllardır. 1993-94 yıllarındaki köy yakmaları ve yerinden edilme vakası Dersim'i giderek yabancılaştırmıştır. İletişim araçlarının etkin ve yaygın bir şekilde devlet kaynaklı propagandalara taşıyıcılık yapması, savaşın ve göçün zorlukları, gençlerin geleneksel Dersim değerlerinden tamamen kopması Dersimlileri giderek farklılaştırmıştır. Kentlere göçertilen Dersimliler diğer Kürt illerinden insanlarla tanıştıkça, süreç içinde onlardan ne kadar koptuklarını fark etmişlerdir. Her ne kadar düğünlerde "ham çökelek" yerine "şemmamme" oyununu tercih etseler de Dersimli gençler diğer Kürt göç mağdurlarıyla çok fazla anlaşamamaktadırlar. Kısmi bazı evliliklere rastlansa da sünnilik ve törelere bağlılık Dersimli gençleri ürkütmektedir. Yine de alevi ve sünni gençler arasındaki evlilik oranları zorunlu göç sürecinden sonra oldukça artmıştır. Bazı tatsız sonuçlara rağmen mutlu evlilikler oldukça fazladır. Dersimlilerin diğer Kürtlere ya da Kürt kimliğine karşı tepkileri biraz da bu kimliğin devlet ve sokak tarafından lanetli ve tehlikeli algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Zorunlu göçe uğramayıp, Dersim'de yaşayanlara yönelik devletin özel uygulamaları arttırılmıştır. Mehmetçik radyoları, Mehmetçik dershaneleri, askeri tedavi merkezleri devreye girmektedir. Batıda sivil olan her şey doğuda Mehmetçik oluveriyor. Muhtarlara, örgüt itirafçılarının yazdığı kitaplar, Cemal Şener gibi devletçi Alevilerin kitapları bedava dağıtılıyor. Bölgedeki derneklere resmi alevilik tezlerini içeren dergiler gönderiliyor. Sünnet şölenleri düzenleniyor. Muhtarlara sık sık brifingler veriliyor. 1999 yılında yöre tamamen teslim oluyor. Köy okulları kapalı olduğundan bütün çocuklar yatılı okullara gönderiliyor. Her yatılı okulun yanma, güvenlik bahane edilerek bir karakol kuruluyor. Silah sesleri arasında ders tam da Dersim'in esas duruşu oluyor. Dersim genellikle illegal örgütsel yapıların rüzgarına kapılıyor ve rüzgar geçtiğinde büyük bedeller ödüyordu. Okulların kapanması olayı da bu türden bir hatanın eseridir. Örgüte bağlı bazı birimlerin doğrudan okulları hedef seçmesi, ya da bazı provakatif eylemlere

zemin hazırlanması Dersim'in âdeta zayıf bir mum ışığıyla gelen aydınlığını da kesmiştir. Formel eğitim buyurgan ve otoriter olsa da, ezberci bir yöntemi benimsese de bu formel eğitim aracılığıyla dünyayla tanışan Dersimliler aydınlanmada başı çekmişlerdir. Resmi eğitim, dili ve bölgesel kültürü eritirken Dersimlinin dünyayla tanışmasında aracı olmuştur.

EK:1

TABU(TABA)

"Yorumlanması güç bazı izler ve kalıntılar totemizmin Avrupa ve Asya'daki Aryen ve Semitik kavimlerde bir zamanlar bulunmuş olduğunu farz etmemizi mümkün kılmaktadır."

Freud, "Totem ve Tabu"

Antropologların tabuyu keşfetmek için neden Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı atlayıp Polinezya yerlerine kadar gittiği ayrı bir araştırma konusu. Dersim yöresinde aynı adla ve aynı anlamda varlığını sürdüren bir "taba" inancından araştırmacıların bihaber olması da aynı derecede merak konusudur. Aynı tür sakınma ve arınma davranışlarına karşılık gelen ve aynı adı taşıyan bu yasak antropoloji ile ilgili birçok sorunun yeniden sorulmasına vesile olabilir. Böylelikle kavramın, Polinezya yerlilerine ait olduğu yargısı anlamını yitirir. Kavram ve ifade ettiği eylem, Dersim yöresinde de aynıdır. Freud'u hayrete düşüren, yorumlama güçlüğüne yol açan gerçek, nedense Avrupa'da ve Türkiye'de araştırma yapan antropologların ve diğer sosyal bilimcilerin ilgisini çekememiştir. Avrupa ve Amerika'da kabul gören fikir ve yöntemler, Türkiye'deki sosyal bilimcilerce benimsenmiş, bunun da adı "bilim yapmak" olmuştur. Türkiye'deki bütün sözlükler ısrarla kavramın Polinezya yerlilerine ait olduğunu ve batılı antropologlar tarafından keşfedildiğini bildirir. Örneğin İ. Zeki Eyüboğlu "Anadolu İnançları" adlı çalışmasında tabu inancından hiç söz etmez.

Tabu; dokunulmaması, söylenmemesi, yapılmaması gereken tüm totemik yasakları ifade eder. Çoğu kez kutsalla kutsal olmayanı, yasaklı ile yasaklı olmayanı ayırt etmeye yarar. Vundt , tabu için, "insanın yazılı olmayan en eski yasası" der. Genellikle kabul edildiği üzere tabu, tanrılardan da eski olup her türlü dinin varlığından önceki bir çağa aittir. (Freud, Totem ve Tabu, Sosyal Yayınları, sayfa: 36)

Birçok antropolog tabuyu, "kutsal veya kirli olanla ilgili yasakların çiğnenmesi sonucu ortaya çıkan kutsal ve tehlikeli durum" şeklinde ifade etmektedir. Bazı sosyal bilimciler, din kurumunun kaynağını bu yasaklarda bulurlar. Esas itibariyle totemik toplumlara ait yasakları ifade eden bu inanç, bazı tarım toplumlarında dinle karışarak günümüze kadar gelmiştir.

Dersim yöresindeki "taba"; kutsala, kirliye, yabancıya dokunma, görme, yapma ile ilgili katı yasakları içermekle birlikte kalıtsal olarak ebeveynlerden çocuklara geçen hastalık, uğursuzluk gibi ikinci bir anlam da taşımaktadır. Birinci durumda yasaklı olanla olmayanı ayıran koruyucu bir normla karşı karşıyayız. İkinci durumda ise aileye kötü bir ruh, öldürücü bir hastalık musallat olmuştur. Onu def etmenin, ondan arınmanın yolları belirtilmektedir. Yani birinci durumda "taba" henüz etkili değildir. Korunma yolları belirtilmektedir. İkinci durumda taba, bir kez aileye musallat olmuştur. Ondan kurtulmak için çeşitli efsunlanma ve arınma yolları denenecektir.

YASAKLI OLAN NESNE YA DA OLAYDAN UZAK DURMA

Dokunma, görme, yapma ile ilgili olan katı yasakları ifade eden taba, kirli, zararlı ve kutsal olanlardan korunma şeklindedir. Bu tür yasaklar; gözü açılmamış kedi, köpek yavrularını görmek, onlara dokunmak, yabandaki kuşların yumurtalarına veya yavrularına dokunmak, yuvayı dağıtmak, kedi veya kuş yavrularını öldürmek şeklinde ifade edilir.

"Taba bir şeydir. Bir eşyadır. Canlıdır, hayvandır. Bizim kadınlar bir şeyden korktular mı "taba" diyorlar. Bir bulaşıcı hastalık gibi... Gözleri açılmamış köpek yavrularına bakmamızı, onlara el vurmamızı istemezlerdi eskiden. Mesela günah gibi bir şeydir. Baharda yazda halendi(yabani kuş, fare ve yılanların yuvası) olur. Kuşlar yuva yapar, biz çocukken o yuvalara çıkar, yumurtaları kırar, yuvayı dağıtırdık. Annelerimiz 'taba' derdi. 'Wuş wuş, zaf

gunua tabua...' şimdi kalmadı. Kimse taba maba dinlemiyor." (Hasan Yıldız. Ovacık)

Bu açıklamada olduğu gibi taba bazı durumlarda bulaşıcı bir hastalığı engellemek için konulan bir yasaktır. Başka bir gözle baktığımızda da çevrecilik bilinci öne çıkmakta, doğaya bir sadakat, canlıya saygı görülmektedir. Yasak, gizemli birçok anlatımla desteklenerek kuşun yuvasını korumaktadır. Fakat bütün tabaları böyle bir çevre bilinci veya geleneksel doğaya sadakat ile açıklamak zor görünmektedir. Varlıkların bir değer sınıflamasına tabi tutulması, bazı varlıkların dokunulma, bazılarının görme açısından yasaklar grubuna girdiğini, bazılarının dokunma ve görme ile bireye kutsal bir bağışıklık kazandırdığını görüyoruz. Örneğin Abdal Musa törenlerine katılan halk türbe civarındaki her şeye ısrarla dokunur. Yola gidecek talibin kutsanması için tarıq ile ona dokunulur. Dokunma bazı varlıklar için sakıncalı bazı varlıklar için gerekli görülmektedir.

"Şimdi diyorlar taba var. Ama ne bilem millet bakmıyor artık, bizim eski kadınlar çok korkarlardı. Kedi yavrusu öldürürsen kalburun altı kadar günah yazılacak derlerdi. Hala yengem Garê sütünü kimseye göstermez. Tabi biz de göstermiyoruz. Koyunlarımızın sayısını söylemiyoruz. Mesela, kız olsun oğlan olsun yürek eti yerlerse taba'dır. Yemesinler. Katiyen kız çocuğunu babasının yatağına yatırmayasınız. Çok taba var. Gözleri açılmamış köpek eniklerine ellerini vuran çocuk taba alır. Uzun süre kurbağaya bakarsan, taş atarsan ellerinde balig(bir çeşit siğil)çıkar. Siyah tava ile suyu başına dikerek içersen tabadır. Taba çoktu, aklımda kalmamış. Siyah kazanla su döküp, banyo yapmak tabadır. Biz yoğurdumuzu tırşik otundan(kuzu kulağı) mayalardık, mayayı komşuya verirsen bozulur." (Gülnaz Giyik. Ada Köyü-Ovacık)

Bazı taba türleri cinsiyetle sınırlıyken bazıları yaşla sınırlıdır. Kız çocuklarına özgü taba, ensest bir kaygının ürünü olabilir. Babanın yatağına (kız çocuk 6 aylık bir bebek de olsa) yatırmamak cinsler arası yasakların belirgin bir göstergesidir. Bazı yasakları sağlıkla veya doğanın korunmasıyla açıklamak mümkündür. Bi-

lindiği üzere Dersim'de kadınlar doğayla barışık yaşamaya özen gösterirler. En çevreci örgütlenmelerin başaramadığını bu yörede taba gibi, gelenek gibi içselleştirilmiş kısıtlamalar başarmış gibi görünüyor. Totemist veya paganist inançları tek tanrılı dinlerden ayıran en önemli farklılık, birinci gruptakilerin doğaya sadakat ve onunla barışık yaşama, onun gazabından korunma; nihayet onu kutsallaştırma üzerine oturduğu; tek tanrılı dinlerin ise, insan ve onun düş gücünün ürünü olan varlıkları kutsadığı, doğaya ise neredeyse savaş açtığı gerçeğidir. Örneğin kutsal kitaplarda birçok kez "her şeyi insanın hizmeti(yararlanması) için yarattım" denir.

Dersimli kadının inançları neredeyse tamamen doğaya sadakat ve ona kutsallık atfetme üzerine kuruludur. Kedi ve köpek yavruları, doğadaki kuş yavruları, ırmaktaki alabalık, dağdaki yabani keçi sürüleri böyle korunmuştur. Doğadaki düzene saygı veya ondan korkma, bazı tabalar için öne sürülebilir bir nedendir. Fakat tüm tabaları bu yolla açıklamak neredeyse imkânsızdır. Evcil hayvanların sayısını söylememek, sağılan sütü yabancılara göstermemek gibi büyüsel korkular. Bu tür sakınmalardan Bazil Nikitin de söz etmektedir. “Kürtler sürü hayvanlarını saymaktan kaçınırlar. Komşularının o sayıyı öğreneceğinden korkarlar.” (B. Nikitin. Kürtler, Deng yayınları s. 419)

Süte yabancı madde karıştırmak, sütün mayasını yabancılara vermek gibi yasaklar uzun kış günlerine katık olacak sütü, yağı, peyniri korumak ve telef etmemek için oluşturulmuş yasaklar olabilir. Maya vermek taba sayıldığı için bir köyde süt mayası bir kez bozulduğunda maya bulmak oldukça zordur. Benzer durumlarda defalarca şahit oldum. "Qatıxe ma azerino"(sütümüzün mayası bozulur) şeklinde ciddi bir kaygı söz konusuydu. Köylüler yıllarca kendi ayranlarından maya tutmuşlardır. Bu konuyla ilgili bir örnek yaygın Dersim efsanelerine girmiştir. Anlatıma göre Kalmem'in karısı, sütünü mayalamak için babası Şixasan'ın evinden ayran ister. Annesi, sütü bozulmasın diye kızına maya vermez. Fakat kızı bir hileye başvurur. Annesinin içmesi için getirdiği ayranı ağzının içinde tutarak eve döner, bu ayranla sütünü

mayalar ve sonunda çok katık sahibi olur. Babasının sütü de kesilir. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı Şixasan Doğu Dersim'den Batı Dersim'e göç eder.

KALITSAL OLARAK EBEVEYNLERDEN ÇOCUKLARA GEÇEN HASTALIK, UĞURSUZLUK GİBİ TABULAR

"Bazı ailelerde taba olur, bazı çocuklar ölü doğar. Üzerinde taba var derler. Bizim çocuklarımızda da taba vardı. Toraman bir oğlum doğduktan 3 ay sonra öldü. Bazı çocuklar böyle el gibi bir et parçası olarak doğar. Allah düşmanıma vermesin. Taba anneden veya babadan gelir. Ya çocukların hepsinde zuhur eder veya erkek çocuklarda görülür. Tabadan kurtulmak için çok uğraşırlar, Weyran Xıdır'a girerler. Kurban olduğum Weyran Xıdır..!" (Kumru Yıldız. Zankıragê. Hozat)

Burada taba kalıtsal hastalıkların veya aileye özgü marazi durumların tümüne verilen ad olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailenin çocukları sakat veya ölü doğmaktadır. Özellikle erkek çocukların tümü doğduktan bir süre sonra aynı belirtilerle ölmektedir. Olup bitenler karşısındaki çaresizlik ise ciddi bir taba korkusu yaratmaktadır. Bu tür çocuklar, uğursuzluğa, kazaya meyillidir. Başı hiç beladan kurtulmaz. Bu durumlara "üzerinde taba var" derler. Bu örneklere oldukça sık rastlanır. Akraba evliliği kaynaklı olsun veya diğer kalıtsal vakalarda olsun her köyde en az birkaç örnek vardır ve oldukça çeşitlilik gösteren arınma, kurtulma, hastalığı def etme yöntemleri kullanılır. Tabanın olumsuz etkileri kısırlık, bağlanma (iktidarsızlık) erken doğum, sütün kesilmesi (bozulma, maya tutmama), bebeklerin kırkına basmadan ölmesi şeklinde ifade edilir. Ailede sürekli bir uğursuzluk, zayıflık şeklinde görülen etkilerden de söz etmek mümkündür. İktidarsızlık gibi hastalıkların büyü ile de sıkı bir ilişkisi olduğu kabul edilir. İktidarsızlığı önlemek için düğün günü kesilen hayvanın kanında ıslatılmış iki ip birbirine sarılarak düğün yemeğinin altındaki ateşte yakılır. Başkaları aynı kanda ip ıslatıp bağlamasın, büyü yapmasın diye kan tamamen yıkanır.

Erkek çocuklara kız adı verme, erkeklerin saçını kız çocuğu gibi uzatma, onlara kız elbisesi giydirme gibi önlemler çocuğu tabusal gücün gazabından koruma, onu tabusal güçten gizleme amacı taşır. Genç kızların ve erkeklerin karanlıkta çıplak dışarı çıkmaları sonucunda da böyle tabusal gücün gazabına uğranılacağından korkulur. "Mıleketi bıjmê ci" (cinlerin perilerin arzuları uyanır anlamında) denir. Tabalı anne çocuğunu emzirmez, onu bir başkası emzirir. Saç uzatma yolu ile tabusal güçlerden kaçınma, genellikle ergenlik yaşına kadar sürer. Bu yaşlarda artık çocuğun kurtulduğuna inanılmış olmalı ki bir törenle çocuğun saçları kesilir. Tabalı çocuklar ziyarete götürülür. Rastladığım önemli bir örnek ise tabalı çocuğun kulağından bir parça kesip babaya yedirme olayıdır. Böylelikle çocuğa hakim olan yabancı ruhun, kötü huyun babaya geçeceği varsayılmaktadır. Benzer örnekler antropologların ilkel kabilelerle ilgili araştırmalarında sıkça görünmektedir.(bkz. E. Reed. Kadının Evrimi. Payel Yayınları)

Tabayı uzaklaştırma yöntemlerinden biri de ziyaretlere ve "teberrüklere" sığınmaktır. Teberrükler, türbelerden veya kutsal ziyaretlerden alınan toprak, kül, ağaç kabuğu, yosun gibi nesnelerdir. Ovacık'ta Celal Aliabas Ocağı'nın külü kutsal sayılır. Maya tutmayan yoğurda, çocuğu olmayan kadına çare olur. Jara Dedegi ve Weyran Xıdır da etkili tapınma mekanlarıdır. Birinci ocak Kemah yakınlarındadır. Weyran Xıdır Hozat'tadır.

“Ben Weyran Xıdır'ın kerametini görmüşüm, orada dilek taşı, beşik ve ateş ocağı var. Beşiği sallarsın, sallanırsa çocuğun olacak, ocağın içine girersin, ocağı doldurursan dileğin olur. Bazıları için ocak daralır, nefesi kesilir. Bazılarına geniş gelir. Weyran Xıdır'ın dergahında uyursan rüya görürsen rüyan gerçekleşir.”(Kumru Yıldız. Zankırage-Hozat)

Tabayı defetmenin yollarından biri de şudur: Tabalı kadın oturur. Önüne atların bağlandığı çividen çakılır. Kadın çekem ağacına gider, dua eder. Yılanın ağzından alınmış kurbağadan, kurt ağzından alınmış hayvandan, köstebeğin yeraltından çıkardığı

topraktan yedirilir. Köpeğin yal yediği kaba bir parça ekmek sürülerek ebeveynlere veya çocuklara yedirilir. Taba, kadın tarafına ait ise kadına, erkek tarafına ait ise erkeğe; fark ettirilmeden yedirilir. Bu örneklerde "taba" hep zor olanı gerçekleştirmekle def edilebilmektedir. Adeta bu hayvanlardan özür dilenmektedir. Belki de hayvandaki güçlü ruhun tabayı defedeceğine inanılmaktadır. Gözleri açılmamış kedi, köpek yavrusunu görme, dokunma tabalarından arınma yöntemleri de kedi veya köpek artığı yedirme şeklinde gerçekleşmektedir.

Taba ile arınma, telkin ve efsunlanmanın nedeni sorulduğunda alınan yanıt "tabaya iyidir" şeklindedir. Hiçbir köylü bu konuda mantıklı ve ikna edici bir açıklamada bulunmamıştır. Bu tür inanç ve yasaklar ilkel toplumlara kadar uzandığı için ortaya çıktıkları çağın nesnel koşullarını yansıtmakta olduklarından günümüzde anlamsız görünmektedirler.

Dersim yöresinde 10 yıl öncesine kadar, tabu etkili bir sosyal kontrol aracıydı. Özellikle kadınlar kimseye; genellikle de yabancılara fark ettirmeden bu yasaklar dizgesini titizlikle yaşatmışlardır. Benim üzerimde bile etkili bir telkin olmuş ki hâlâ gözü açılmamış bir kedi yavrusu görsem hemen yüzümü çeviriyorum.

Yörenin dinlerden ve tanrı inancından önceki inanç ve yasakları içermesi, totemist, panteist inançların varlığı; Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi insanı doğadan üstün, doğayı insana tabi sayan tek tanrılı dinlerin ciddi anlamda egemenlik kuramamasındandır. Hristiyan ve Müslüman devletler, Anadolu'nun ve Mezopotamya'nın diğer yörelerinde bu tür totemist, panteist izleri büyük oranda silmiştir. Kalan kısmı da bu dinlere eklemlemiştir. Bu coğrafyada totemist, panteist inançları içermeyen din pek yok gibidir. Yöre ve yörede egemen olan inanç dizgesine verilen ad olan Alevilik ilkel inançlardan zengin izler taşımaktadır. Dolayısıyla birçok araştırmacı yazar tarihsel olarak İslam öncesi inançlarının izlerini Alevilikte aramıştır. Taba inancı ne İslamla ne de tam olarak Alevilik inancıyla bağdaştırılabilir. Dersim kadını için inancın adı ve sınırları pek anlam ifade etmez. Tabayı inancın bir unsuru

olarak sürdürür. Alevilik diye adlandırılan inanç dizgesinin yöredeki eylem hali bir ayağını da tabulara dayar. Bu inanç, totemist-panteist inançları içine almak konusunda oldukça müsamahalıdır. Merkezi otoritenin inancı olan Sünni İslam'da bile Şeyhülislam'a rağmen bu tür izlere rastlamak olasıdır. Dinsel yapının, toplumların tarihsel evrimi ile ilişkili olarak evrildiğini kabul edersek tek tanrılı dinlerin ilkel dinlerden izler taşıdığını kabul etmek zorundayız. İslamiyet'i kabul eden hiçbir toplum İslam öncesi inançlarını bir anda terk edememiştir. Bu durum Alevilik için de geçerlidir.

Dersim'de tabu yasakları çoğu kez kadınlar tarafından ifade edilmekte, uygulanmakta, kadınlar tarafından korunmaktadır. Kadının bu inançta gizemli bir yeri vardır. Dersimli kadının inancı herhangi bir din değildir. Aynı anda hem Hızır'a hem Weyran Xıdır'a dua eder. Muharrem'de oruç tutar, iftarını teberrüklerle açar ve tabadan korktuğu için yılanın ağzından kurtarılmış kurbağanın tadına bakar. Bir miktar köpek dışkısını, kötülükleri defetsin diye bez içinde çocuğunun omzuna iğneler.

Mantıkla açıklanamayan yasaklar anlamında tabu, günümüzde de etkili bir sosyal kontrol aracıdır. Bu açıdan bakıldığında, ilkel veya modern, her toplumun tabuları olmuştur.

EK:2
QURÇÊ-NİSANGÊ

Çocukken annemle Çedage Köyü'ne her gittiğimizde Nisange Sey Bıraymi diye bilinen bir taş yığınının yanında dururduk. Annem eğilip o taş yığınını öper, "ya Mamut Dede, az-û uzê ma nîheqanna bi seveknê" diyerek dualar okurdu. Sonra çevresindeki yıkılmış taşlardan bir tane alır yığının en tepesine koyardı. Sonra yolumuza devam ederdik. Sey Bıraym, Mamut Dede adlı zatın torunuydu. Mamut Dede, Celal Alabas Ocağı'ndan, adı sanı bilinen, sevilen bir ocakzadeydi. Türbesi Çedage Köyü'nün ku-

zeybatısındaki tepede idi. (Geçen yıllara kadar o mezarlıkta çok güzel yapılı mezar taşları vardı, giderek Dersim'in köklerine düşman yeni yetmeleri o taşları kırdılar. Şimdi bir harabe görünümündedir.) Bizim köyden giden patika yolda, türbenin göründüğü noktaya bir nisange dikilmişti. Sonra motorlu araçlar için yapılan yeni yol patika yolu işlevsizleştirdi. Nisange de sessiz sedasız mekandan çekildi. Birkaç yıl öncesine kadar bu nisangenin nasıl yıkıldığını, nasıl yok hükmüne geldiğini hiç merak etmemiştim. Yetmişli yıllardan iki binli yıllara Dersim'de çok şey değişti, çok acılar yaşandı. Nisange Seybıraymi sessiz sedasız, kutsallığını da alıp aramızdan ayrılmıştı. Bulunduğu yer sıradan bir yer gibi kalmıştı. Yıllar sonra bu anı birkaç kez zihnimde canlandı. Gidip, o yerde bir taş yığını var mı diye baktım ama bir şey bulamadım. Ve nisangeler üzerine bir makale yazmam gerektiğini düşündüm.

Dersim bölgesinde, geçmişte oldukça yaygın olan, bugün neredeyse hiç rastlanmayan, qurç ya da nisange adıyla bilinen tapınma noktaları vardı. Bunlar pirlerin ya da dervişlerin belli bölgelerde diktikleri büyükçe taşlar veya oluşturdukları taş yığınlarıdır. Bu taş yığınlarının özelliği, 1-uzak ziyaretlerden, türbelerden görünen yerlerde kurulmuş olmalarıdır. 2- sevilen, kerametine, manevi gücüne inanılan bir pir ya da dini şahsiyet tarafından ilk taşın ya da taş kümesinin oluşturulmuş olmasıdır. Bu yüzden genellikle o şahısın adıyla anılırlar. 3- önemli yol kavşaklarında oluşturuldukları için bir çeşit yol gösteren kılavuz, yön tayin eden özelliktedirler. Bunun maddi ve manevi olmak üzere iki yönü vardır: Yolun geçtiği yerleri belirtmesi yaşamsal açıdan önemlidir. Çünkü kışın yolunu şaşıran bir yolcu onları takip edebilir. Bir de o izler yolcuya manevi bir kuvvet vermektedir. Yolcu nisangenin adıyla anılan o ziyaretin ya da ocağın manevi gücünün yol boyunca kendisiyle olduğunu düşünerek güç bulmaktadır. Bilindiği üzere Dersim coğrafyası dağlık, ormanlık bir coğrafyadır. Gerek yağmacı, talancı çeteler, gerek yabani hayvanların saldırısı korkulu bir yolculuğa neden olmaktadır. Bu noktalar yolcuların manevi bir güvencesidir. Oralardan geçen

her Dersimli bu taş yığınının yanında durup orayı öper, secde eder ve yerden bir taş alıp üzerine koyardı. Böylece taşları eksilmez, gün be gün çoğalırdı. 4- bazı nisange'ler karın erime döneminde, bahara kaç gün kaldığını bilmek için oluşturulmuşlardır. Baharda nisange'nin tepesindeki taş karın altından görünmeye başladığında baharın gelmesine on gün kaldığını gösterirdi.

Ne oldu da qurç'lar birkaç yılda "sır-û pana"(kaybolmak) oldu?

Birincisi, köy ve kasaba yolları devlet tarafından yapıldıktan sonra artık insanlar eski patika köy yollarını terk ettikleri için, artık korkulu yolculuklar olmadığı için nisange'ler de işlevselliğini yitirdi. Oralara yol uğramadığı ve yollar bozulduğu için qurç'lar da yıkılıp yok oldular. Eski patika yolların izini süren taşıt yolları ise daha geniş olduğu için qurç'ların bulunduğu yeri de içine aldı, üzerine toprak yığıp geçti, yıkılıp gittiler. İnsanlar artık eski yollardan atlı ya da yayan yolculuk yapmadıkları için taş koyulmaya koyulmaya dağılıp gittiler.

İkincisi, inanç zayıfladığı için kimse nisangeleri anmaz oldu, oralarda niyaz dağıtmaz oldu. Ulaşımın kolaylaşması doğrudan inanç merkezine gidip orada ibadet etme imkânı sağladı. Yeni kuşaklar, özellikle solun Dersim'e girmesiyle bu tür tapınma biçimlerini küçümsediler. Zaten Dersim'de bugün gerçek anlamda yaşayan bir Alevilik yoktur. On yıllardır insanların pir-talip ilişkisi bozulmuş, yeni kuşaklardan kimsenin musahibi ve kirvesi yoktur. Pirlik görevini yürüten de kalmadı. Ölü yıkama işi para kazandırdığı için bir iki mılle'ye rastlanıyor.

Üçüncüsü, insanlar artık eski yöntemlerle haberleşmiyorlar. Haberleşme teknikleri öyle bir hızlandı ki yol gösteren birilerine gerek kalmadı. Artık bir araya gelme, toplanma yerleri değişti. Eskiden iki köyün arasındaki nisange, Hızır ve Howtımal günlerinde köylerin bir araya gelme noktasıydı. Niyaz-u kurbanlarını birbirlerine sundukları günlerdi. Artık o türden toplaşma yerleri kalmadı. Artık köylerdeki bu kutsal ayini birkaç kadın ve çocuk

gerçekleştiriyor. Geçen yıllarda bizim köyde Niyaz'ı(Miyaze Xızıri) kıracak erkek bile bulunamamıştı.

Qurçe; inancın, ibadetin pratikleştirilmesinin ürünüdür. Her hafta, her ay Düzgün'e, Sülbüs'e, Tujik Baba'ya, Mamut Dede'nin, Seydaci'nin Türbesi'ne, mekanına gitme imkanı yoktur. Oradan görünen bir mevkide onun adıyla kurulan bir qurç'da kurbanın kesilmesi, miyaz'ın dağıtılması, tapınmanın orada yapılması, işi pratikleştirmektedir. Bu, pirin kendi yerine rayber, dikme bırakmasına benziyor. Doğa tapınmacılıkta bu yol pratik bir fayda içermektedir.

Son olarak nisange üzerine Dersimli yaşlıların ifadelerine yer vereyim:

"Bizim köyde nisange vardı. Tuzik Dağ vardı. Biz her sene kurban götürür orada keserdik. Tuzik Dağı'nda bir mezarlık var. Orada Sultan Baba'nın mezarı var. Oğlu bir tarafta kendisi bir tarafta. O dağdan görünen yerlerde nisangeler vardı." (İbrahim Gül. Haçkırage. Ovacık)

"Bizde nisange var. Ziyaretlerin üzerine kuru ağaç dikerlerdi. Oraya niyaz ederlerdi. Nisange bir taştır, oraya giden yeri öper. Nisange kurulan yer ziyaret değil ama oradan Düzgün Baba görünüyor, Sulvıs Baba görünüyor. Oraya secde edilir. Üç kere secde edilir. Zamanında yaşlılarımız yapmış oraları. "Bizi Xafıl Qeda'dan uzak tut" diye orayı ziyaret ederiz. Sulvıs'm göründüğü yere Nisange Sulvışi derler. Jara Hamiki'nin göründüğü yere Nisange Jara Hemiki denir. Gola Xızıri'nin göründüğü yere Nisange Gola Xızıri denir. Zaman zaman kurbanları götürüp orda keserler. Uzak yakın ona birdir." (Cafer Demir. Poxos-Nazımiye)

"Nisangeleri pirler indirmiş. Kimin itikadı varsa buraya niyaz etsin diye. Bizim köyde üç dört tane vardı. Nisange Qendile, Nisange Jare... diğerlerini unutmuşum, yaş geçmiş!" (Süleyman Eğri. Mamkırage-Ovacık)

"Evet, bizde nisange vardı. Zımeq'de Nisange Pirkali diyorlardı. Kırk göze bu tarafta kırk göze öbür tarafta, öyle karşı karşıyalar. Derlerdi ki, bir yandaki oğlan, diğer yandaki kızdır. Çengele

Xızıri, Sıncıke adında nisangeler vardı. Sonradan insanlar dolaştılar, 'burada altın var, hazine var' diye kazdılar." (Altun Yıldırım, Axdat-Ovacık)

"Hewsa Ana Xezale bölgesinde qurçlar var. Boğazda Tetu Köyü ile Çamaliye Köyü arasında. Oradan geçenler o nisangelere secde ederlerdi. Şimdi var mı yok mu bilmiyorum. Yıllar oldu köyüme gitmeyeli." (Sabire Sara, Mısrıq-Ovacık)

EK: 3

DERSİM'DE YÜZ SAKLAMA GELENEĞİ

Anadolu'nun doğusunda oldukça geniş bir coğrafyada etkili olmuş bir gelenek vardı. Dersim yöresinde bu geleneğe "ri mınıtene, ri guretene" (yüz örtme) "veyvkine kerdene" (gelinlik yapma) denirdi. Evlilikle birlikte yeni gelinin erkek evine kabulü için gelinle kayınbaba, kaynana ve diğer aile bireyleri arasında gerçekleşen aile içi bir sosyal ilişki ve statüleri belirleme biçimiydi. Yeni gelin yöreye göre değişen uzunca bir süre özellikle kayınbabaya karşı yüzünü örtme, konuşmama, sakınma evresine girerdi. Gelin kocasının evine gider gitmez evin bir kısmı perde ile çevrilir, gelin o perdenin arkasına konur. Daha sonraki günlerde perde kaldırılsa bile gelin kayınbabasını görür görmez yüzünü örter. Asla onunla konuşmaz onun sorularını onaylamak için kafasını evet anlamında sallayarak, olumsuzlamak için "cırt" diyerek cevap verir.

Yeni gelin sakınma, kaçınma davranışlarıyla bir sınavdan geçecektir. Bazı gelinler bunu hakkıyla başarırlar. Bazıları ise iradesizlikleriyle kısa sürede gülünç duruma düşerler. Bu süreç kadının gelecekteki yaşam serüveninde belirleyici olacaktır. Bu davranış aile içi bir rol dağılımı gibi görünse de oldukça etkili bir normdur. Köy halkı tarafından titizlikle gözlenir. Yüz saklama geleneği gelinin erkek evine adım atmasıyla başlar ve çoğu kez

onlarca yıl devam eder. Yeni gelin erkek evine girer girmez evin bir bölümü "bere" veya "pertıke" diye bilinen bir perdeyle ikiye bölünür ve gelin perdenin arkasına geçer. Bu bölüme "berbeçi" diye bilinen ve geline ilk günlerde yol gösteren mürebbi konumundaki kadın dışında kimse giremez.(Berbeçi ağlamak sözcüğünden türetilmiştir. Ölümlerde ağlama görevini üstlenen, ağıt yakan kadını adlandırmasına rağmen zamanla "gelinin dertlerine ortak olan kadın" anlamında bir anlam ve işlev kaymasına uğramıştır) Sadece yeni damat ve gelin orada oturur. Düğün boyunca bu bölmede yeni çiftlerle birlikte bulunan musahipler de düğünden sonra oradan ayrılırlar. Gelin için bu kapanma çoğu kez yıllarca sürer.

Bu tür örtünme, aile veya köy içi bir sosyal ilişkidir. Bunun dışında bir sakınma konuşmama davranışı vardır ki tüm kadınların yabancı erkeklere karşı titizlikle gerçekleştirdikleri, ölüme kadar sürdürdükleri töre derecesinde bir sakınmadır. Dersimli kadınlar asla yabancılara yüzlerini göstermezlerdi. Bu davranış yabancının yabancılık derecesine göre katılaşırdı. Yani Dersimli kadının kayınbabasına ve diğer köy büyüklerine karşı yüz örtme, konuşmama davranışı evlilikten beş on yıl sonra son bulsa da yabancılara karşı bu davranışı ölüme kadar devam ettirirdi. Bu açıdan yüz örtme davranışını iki açıdan ele almayı uygun buluyoruz.

1- Genç kızın gelin olmasıyla başlayan yüz örtme, konuşmama davranışı:

Bu tür yüz örtme, konuşmama davranışında esas belirgin "hedef kişi" kayınbabadır. Esasında bu davranış kayınbabaya yöneliktir. Daha büyük kayın biraderler ve köyün büyük erkekleri, aile tarafından sevilmeyen komşular hatta kaynana ve diğer kayınlarla bir süre konuşulmaz.

"Ben 15 yaşında gelin oldum. Tam altı sene yüzümü örttüm. Bütün erkeklerden, kayınbabamdan, büyük kayınlarımdan yüzümü örttüm. Kayınbabam Xıdo benden bir şey sorduğunda ben omzumu

silkiyordum. Sorduğu şeyin yerini biliyorsam parmakla işaret ediyordum. Benden yaşı küçük olan erkeklerle konuşmuyordum yanlarında yüzümü de açmıyordum. Yaşlı kadınlara ve kaynanama karşı da yüzümü kapatıyordum. Diğer genç kadınlara karşı örtmüyordum. Evin içinde rahat konuşurken birden kayınbabam gelirdi, ben kaçardım. Yedi dağın arkasına gizlenirdim. Çok utanıyorduk. Şimdi gelinler ikinci gün dışarı çıkıyor. Biz aylarca güneş görmezdik. Bir sağım süt kadar beyaz olurduk. Şimdi ar edep öldü. Benim çok zoruma gidiyor." (Bese Balkı. Ada Köyü. Ovacık. Yaşı 93)

Bese Balkı 1938'den önce gelin olmuş. Ve gelin gittiği köy sürgüne gönderilmemiş. Ovacık'ta ova köyleri direnişe pek katılmadıkları için birkaç aile dışında sürgün yaşamamışlar. Dersim'in birçok bölgesinden sürgün edilenler sürgünde de bu geleneği sürdürmüş hatta geriye döndükten sonra bölgesel değerlerine daha çok bağlılık göstermişlerdir. Sultan Varoğlu sürgünde evlenenlerden:

"Ben sürgünde evlendim. Denizli Kızılyer'de(Honaz) idik. 15 yaşında idim. Babam yaşımı büyütmüştü, okula gitmeyeyim diye. Türklerin arasında okula gitmemi istemiyorlardı. Bana düğün de yapmadılar. Geleneksel nikah(marê bırnaynê) ile gizlice beni isteyip İzmir Menemen'e götürdüler. Sarısaltıklı bir pir kıydı nikahımı. 15 gün boyunca yüzümü örtüyordum, gelinlik yapıyordum. Muhtar ve hükümet bazen sayım yapıyordu. Babama diyorlar ki 'kızın nerede?' Babam diyor ki 'everdik.' Geldiler beni karakola götürdüler. Babam da geldi. Ben yüzümü açmıyorum, komutan kızıyor. Babam diyor ki 'bizde yeni gelinler yüzlerini açmazlar.' Komutan, 'bunların nikahı yok' diyor. Babam diyor ki 'biz devlet nikahı bilmeyiz.' Sonunda tekrar babamgile dönüp altı ay orada kaldım. Sonra af çıktı, tekrar eşimin yanına döndüm. Oradan da Dersim'e, Segedige'ye döndük." (Sultan Varoğlu Segedige Köyü. Hozat. yaşı 79)

Sultan Varoğlu'nun anlatımlarında iki nokta dikkati çekiyor. Birincisi: Dersimliler kız çocuklarını okula göndermemek için

yaşlarını büyüterek evlendiriyorlar. Okula karşı belirgin bir tepki var. Zaten 1937 direnişinde de devletin dayattığı ve Dersimlilerin şiddetle reddettikleri dayatmalardan biri kız çocuklarının okutulmasıdır. Dersim tarihinde bu olgu önemi bir araştırma konusu olarak beklemektedir. 1925-45 yılları arasındaki evliliklerin önemli bir kısmı okullardan kaçma amaçlıdır. Bu duruma bakarak Dersimlileri gericilikle suçlamak aceleciliğine düşmemek gerekir. Bütün geleneksel toplumlarda bu türden tepkilere rastlanmaktadır. Benzer bir tepki Ezidilerde de dikkati çekmektedir. Dersim'i ütopik cennet gibi tasarlayan Dersimlileri de bu konuda uyarmak gerekir. 20'li yıllarda Dersimlilerin değerleriyle yeni cumhuriyetin değerleri hemen hiç örtüşmüyordu. Devletin her ilişki geliştirme hamlesi müthiş kırılmalara yol açıyordu. Devlet de onca diyalog yolu varken Dersimlilerin hassas yanına vuruyordu. Kız çocuklarının okullara gönderilmesi birçok açıdan Dersimlilere ters bir davranıştı. Birincisi yıllarca savaştıkları ve düşman ilan ettikleri Türk ve Sünni devletin eline kız çocuklarını teslim etme korkusu, ikincisi yüzlerini bile açmadıkları Türk öğreticilere karşı ürküntü onları bu davranışa itiyordu. Bir de Dersimliler yazıya ve yazılı kaynaklara karşı ürkek bir yaklaşım içindeydiler. 1937'ye kadar Dersimliler yazıyı büyücülerin gizemli bir yeteneği gibi görüp genellikle ondan uzak kaçmışlardır. Bazı aşiretlerin mılla(mele) diye adlandırılan, kur'an okuyan kesimi küçümsediği de bilinen bir gerçektir. Nuri Dersimi bu durumu kendi tecrübeleriyle aktarır. (bkz. Nuri Dersimi. Hatıratım. S.114-115 Doz yayınları)

Bir diğer konu ise Dersimlilerin katliam ve sürgün sürecinde yaşadıkları sıkıntılardır. Bu konu da üstü açılmamış bir araştırma alanıdır. Sürgün Dersimliler birbirlerine gidip gelemiyorlar. Yani tedip ve tenkilin tamamlanması gerekiyor. Asimilasyonun tamamlanması gerekiyor. Buna rağmen Dersimli sürgünlerin önemli bir kısmı dokuz yıl boyunca tüm geleneklerini sürdürdüler. 1947'de topraklarına geri döndüklerinde fazla bir şey yitirmediler. 1994 köy boşaltma ve zorunlu göç sürecinde bu direncin onda birini görmek mümkün olmamıştır. Bu da bir araştırma konusudur. Sürgünden dönenlerle birlikte Dersimliler geleneksel davranışlarını

sürdürdüler. "Ri mınıtenê" davranışı da aynı şekilde sürdü. Bu davranışın sadece Dersim'e özgü olmadığını daha önce söylemiştik. Muş'tan Malatya'ya, Kars'tan Adıyaman'a kadar geniş bir coğrafyada etkili bir davranıştır. Hatta Toroslar'daki Tahtacılarda bile bu geleneğin izlerine rastlanmaktadır. Mersin'e bağlı Kuzucubelen Köyü'nden İbrahim Kaya yeni gelinin evlilikten sonra iki gün kaynanası ve kayınbabasıyla konuşmadığını, kayınbabanın "şu öküzü veya şu tarlayı sana veriyorum" demesinden sonra gelip elini öperek konuştuğunu söylüyor. Yüz açma gününde yemek yapıldığını, gelinin başının bağlandığını ve kanlı çarşafın kadınların oturduğu bir anda ortaya açıldığını da aktarıyor.

Ri mınıtenê davranışından bir örnek de Kayseri Kürtlerinden: "Beni atla götürdüler. Önce ziyarete götürdüler. Hewsa Pirê Drej adında bir ziyaret vardı. Oraya götürdüler. Gelin olduk, kimseyle konuşmazdık. Büyük olan erkeklerle konuşmazdık. Gider gitmez perdenin arkasına koydular. Perde arkasında on gün kaldım. Evin içine biri geldiğinde perdenin arkasına kaçıyorduk. Erkekler odaya girdiğinde biz girmezdik. Sadece bir sefer, el öpmek için girerdik. 7-10 sene gelinlik yaptım. Kayınbabamla on sene konuşmadım. Köyde ağalar vardı, onlarla hiç konuşmazdık. Babamın yanında çocuğum çatlasaydı ben onu kucağıma almazdım, emzirmezdim. Eşim de babasının yanında çocuğunu kucağına alıp sevmezdi. Çok ayıplıyorlardı. Çok kötü bir şey yapmış gibi oluyorduk. Yolu açana kadar babamgile gitmezdik. Bir ay sonra babamgile gittim." (Gülizare Değeri. Derebaşı-Alaylı Köyü, Develi-Kayseri. Yaşı 63)

Gülizara Değeri'nin anlatımından ortaya çıkan gerçeklik şu ki, örtünme davranışı geleneksel Anadolu-Mezopotamya coğrafyasındaki birçok davranış kalıbıyla bir uyum içinde. Grup içindeki sosyal statüler oldukça belirgin çizgilerle ayrışmış. Yeni gelin kendi çocuğunu kucağına alamıyor. Bir anlamda sanki çocuk onun değil, aşiretin. Her an onu yitirme durumu var. Aile içinde kararlar büyükbaba, ağabey ve kaynana tarafından alınıyor. Ve sanki biraz da çocuk sahibi olmak ayıp bir davranış gibi. Yeni çiftler suç işlemiş gibi duruyorlar. Burada ilkel bir sakınma, bir tabu ve aynı zamanda psikoanalitik bir sızıntı seziliyor. Çocuk

yapmanın ve bu çocuğu sahiplenmenin tabusal alana girmesi birey iradesini yadsıyan kabile, klan bilincini çağrıştırıyor. Sanki anne-baba çocuğu sahiplenirse çocuk klanın ortak ürünü olmaktan çıkacak, komün geleneği sarsılacak. Aynı zamanda amaç, karı-koca arasındaki cinsel bağların meşrulaşmasına bir delil gibi duran çocukla anne-baba arasına bir mesafe koymaktır. Genç evlilerin, büyüklerin yanında çocuklarını kucaklarına alamamaları, onları sevememeleri geniş bir coğrafyada geçerli olan oldukça yaygın bir yasaktır. Bunun, tabusal yasaklara bağlanması dışında mantıksal bir açıklaması yoktur.

Her durumda "ri mınıtenê" "veyvkinê kerdenê" davranışı diğer ataerkil davranış ve ritüllerle bir uyum içindedir. Kadını sakınma davranışı feodal mülkiyet anlayışıyla ilişkili olmasına rağmen çok daha ilkel tabusal izler taşımaktadır. Antropologlar kadının sakınılması ve örtünmesini regl ve doğumla ilişkilendirirler. İlkellerde regl, daima ürkütücü fakat bazen kutsaldır. Doğum ise genellikle kutsanmış ve gizemli bulunmuştur. İlkel toplumlarda doğuma ilişkin onca ritüelin bulunması da bunu kanıtlar.

Örtünmeyi sadece İslami bir emir olarak algılamak yanlıştır. Örtünme İslam öncesi bir yaptırımdır. Sözü edilen sosyal ve biyolojik olaylarla doğrudan ilişkilidir. Anadolu'da bunca yaygınlık gösteren bu davranış çok daha ilkel inançların eseridir. İslam'da görülen kaçgöç yasağı dinle perçinleşmiş, ilkel bir sakınmadır. Her inanç ve ritüelde olduğu gibi, ilkel inançlardan evrilerek tek tanrılı dinlerin içinde varlığını sürdüren bir sakınma söz konusudur. Sonradan bu davranışın "müslüman kadının iman hali" sayılması peygamberin bireysel tutumu ve Arap erkeklerinin hassasiyetinin sonucudur.

"Ri guretene" davranışı Dersim yöresinde oldukça etkili bir normdur. Sosyal yapı içindeki yeri kadının toplum içindeki yeri ile uyumludur. Namus olgusuyla da uyumludur. Özellikle aile içinde yeni gelinin rolünü belirlemek için bir sınav gibidir. Bu yüzden bazı ailelerde hangi gelinin kaynanadan sonra etkili veya kebani (aşçı, katıkçı, evi çekip çeviren)olacağı "ri gurıtene" süre-

cindeki davranışlarına bağlıdır. Toplumsal değerlere bağlılıkta sebatkar gelinler sonradan bunun ödülünü aile içindeki statüleri ve saygınlıklarıyla almaktadırlar. Geniş ataerkil ailelerde kaynananın yerini büyük erkek kardeşe bağlı olarak büyük gelinin alması gerekir ama davranışlarıyla örnek olan küçük gelin bu kuralı bozabilir. "Ri guretene" süreci nefsine hakim olma, sosyalleşme sürecidir. Her kadın bu süreçten başarıyla çıkmaz. Akıllı, iradeli kadınlar oldukça başarılı olurlar. Başarılı olan ve kayınbabasının güvenini kazanan gelin artık yüzünü açabilir ve herkesle konuşabilir. Dolayısıyla bu davranışın İslam dinindeki örtünmeyle alakası yoktur. Anadolu'da kadının bir alt statüden bir üst statüye geçmesi için "ri guretene" davranışı belirleyici koşullardan biridir. Genç gelin aileye kendisini kabul ettirirse yaptırım giderek esnekleşir. Genç gelinlikten olgun kadınlığa(canıke) geçiş hakkı kazanılmış olur. Kayınbabanın onayı ile topluma karışır, söz söyler, sözü dinlenir, sorumluluk alır. Erkeklerle konuşmak bir yana cemaatlerde(camat-cavat-civat) söz söyleme hakkı bile edinir. Bu tip kadınlar genellikle aşiret liderinin eşleri ya da kocaları ölmüş dul kadınlardır. Dersim'de aşiret kavgalarından veya askeri baskılardan dolayı kocalarını kaybetmiş kadınlar oldukça çoktur. Eğer kayınbiraderi veya bir başkası kadını sahiplenmemişse kadın cesurca çocuklarını büyütür. Bu uğurda meşru olan her işi yapabilir. Bu kadınlar bütün işlerde çalışır ve tütün içebilirler. Dersim'de kadınların tütün içebilmesi yiğitlik, olgunluk belirtisi sayılmıştır. "Canık" kadınlar da adeta evin reisliğini kazanmış, erkek statüsüne yükselmişlerdir. Dersim yöresinde bu kadın tipine oldukça sık rastlanır. Bu kadınların çocukları annelerinin adıyla anılırlar. Ovacık yöresinde annelerinin adıyla anılan onlarca isim vardır: Xıdê Besê, Babayê Ankê, Mıstafayê Ortıkê, Usenê Xangê, Sêmçi Goykê, Usê Zelxê, Yesılê Selverê, Aliyê Zeykê, Pepê Nazê, Hesê Zadê, Şixê Fatê gibi isimler annelerinin adlarıyla anılan erkeklerden birkaçıdır.

Dersim yöresinde efsaneleşmiş büyük ozan Alişer'in karısı Zarife "canık" kadın için en iyi örnektir. Canık kadın sanki ataerkil düzenin kıskaçlarından kendi çabasıyla çıkmış bir kahramandır.

Bu kadına erkekler de saygı duymaktadırlar. Onlarca erkeğin arasında yalnız kalabilir, Kemah'tan tuz, Çemişgezek'ten Purti(giyim-kuşam) satın alabilmek için günlerce yol yürüyebilir. Bu kadın sadece yabancılara karşı çok istisnai durumlarda yüz örtme davranışı gösterir. Bu kadın savaşa katılır, silah kuşanır, fişeklik bağlar ve asla teslim olmaz.

"Ri mınıtene" davranışının İslam'daki kaçgöç ve örtünme davranışından farkı, kadınlar için sürekli bir sakınma gizlenme davranışı değil gerçek kadınlık aşamasına ulaşmada bir geçiş süreci olmasıdır. İslam'daki örtünme kadınlar için değişmez bir tanrı buyruğudur. Anadolu'da uygulanan örtünme ritüeli ise bir çeşit nefis terbiyesidir. Ve geçicidir. Ruhani liderlerin yola yeni girenleri imtihan etmesi gibi bir geçiş sürecidir. Ve Dersimli kadın bunu din için değil sosyal kontrol için yapar. Cinsiyete dayalı tabakalaşmada kadının olgunluk sınavı gibidir. Bireyin sosyal saygınlığı için geçmesi gereken bir köprüdür. Ataerkil toplumun geniş aile yapısına uygun bir normdur. Bu tür sakınmalar kadını korunmasını da amaçlar. Özellikle kayınbaba ve gelin arasında olası bir gönül ilişkisi veya cinsel yakınlaşmaya set çeker. Gelinle diğer büyük kayın biraderler arasında yüzgöz olmayı engellemiş olabilir. Böylece aile içinde ortaya çıkabilecek kavgalarında önü alınmış olur.

Bu tür bir sakınmanın tersine bir etki yaratacağı da düşünülebilir. Yani yüzü örtük yeni geline karşı insanlarda bir merak oluşabilir. Bu türden örnekler de mevcuttur. Bir köye yeni bir gelin geldiğinde köyün bütün erkeklerinin onun yüzünü görmek için fırsat kolladıkları anlatılır. Gelinin boş bir anında yüzünü görmek başarı gibi algılanır. Hele bir de gelin uzak yerlerden gelen bir aşiret kızıysa! Bu durumda merak iki katına çıkar.

"Ben Çedagê Köyü'nde eğitmenlik yapıyordum. Aliabbasların gelini Ana Fadime yeni gelin olmuş, kimseye yüzünü göstermiyor. Güzel bir gelin olduğu söyleniyor. Köylülerle oturduk plan yaptık. Bana kadın elbisesi giydirdiler, içeri girdim. Beni kadın sanıp yüzünü örtmedi. Ana Fadime'nin yüzünü gördüm. Çok uzun boylu olduğum için kuşkuya düşmüş olmalı ki bir süre sonra 'sen

kimsin' diye bağırdı. İçerdeki diğer kızlar üstümdekileri açtılar, sonra bağırıp çağırmaya başladılar. Ama başarmıştım. Yüzünü ilk gören erkek ben olmuştum."(Hüseyin Memişoğlu. Ada Köyü. Ovacık. yaş 103)

Yüz örtme davranışıyla birlikte genç gelinin birçok hakkı da kısıtlanır. Yemek yemede, yüksek sesle konuşmada, tuvalete gitmede kısıtlı davranmak zorundadır. Hele ilk bir iki ay âdeta esir gibidir. Benzer bir uygulama damat için de geçerlidir. Birkaç gün babasına ve köylülere görünmez. Suç işlemiş gibi durur. Çocuğunu kucağına alıp gezemez.

Bugün "ri mınıtene" davranışı büyük oranda silindi. Modern aile ilişkilerinin ve kırdan kente göçün tamamen ortadan kaldırdığı geleneklerden biridir artık. Yaşadığı dönemde etkili bir yaptırıma sahip bir davranışın ortadan kalkması Dersim ailesinin yaşadığı hızlı değişimle ilgilidir. Fatma Orhan bu gelinliğin son demlerini yaşayanlardan:

"Bizden önce öyleydi. Kayınbabaya karşı konişmilerdi, yanında yemek yemilerdi. Büyükleri bir soru sorduğunda pist, çırt, edilerdi. Ya da kafa sallilerdi. Tülbentle ağızlarını örtülerdi. Ahırdan bozma odalarda bir perde çekilerdi, orada hayvanların yanında kalilerdi. Ben gelinlik yapmadım. Sün Köyü'nden Leloğlu köyüne gelin gittim. Bir iki gün yüzümü örttüm. Lelloğlu köyü baraj altında kaldı. Benim kocam astsubaydı. Biraz da bu yüzden gelinlik yapmadım. Köyde kayınbabamların yanında çocuk bile emzirmilerdi. Bizim zamanımızda fazla gelinlik yoktu." (Fatma Orhan. Sün Köyü, Elazığ. yaşı 61)

Bu örnekle anlaşılan o ki cumhuriyetle başlayan yeni yaşam biçimi geleneksel ilişkilerde önemli bozulmalara yol açmış. Dersimlilerin yaşadığı sürgünler ve hiç eksik olmayan çatışma ortamı bu türden değerleri oldukça hızlı bir şekilde dejenerasyona uğratmıştır. Diğer geleneksel ilişkilerde olduğu gibi almancıların sosyal yapıya ve tabakalaşmaya vurduğu darbe, yatılı okullarda ve diğer eğitim kurumlarında okuyan gençlerin "feodal" deyip her değere sırt çevirmeleri, sol örgütlerin yöreye girmesiyle âdeta

geleneksel değerleri düşman ilan etmeleri; daha sonra medya, televizyon ve iletişim araçları "ri mınıtene" davranışının silinmesinde oldukça etkili faktörlerdir. Binlerce yıllık bir gelenek 1990-2000 yılları arasında nerdeyse tamamen silinmiştir. Kanımca geleneğin silinmesinde en etkili faktör aşiret yapısının ve ona bağlı olarak geniş ataerkil ailenin bozulmasıdır. Bugün yeni gelinler tamamen Türkiye'nin kentlerinde uygulanan düğün âdetleriyle koca evine gitmekte, en fazla bir iki gün gelinlik yapmaktadırlar.

2. Yabancılara karşı yüz örtme, konuşmama davranışı: Bu tür bir sakınma çoğu kez genç kızlıkla başlar ve ömür boyu devam eder. Diğer "ri guretene" davranışıyla benzerlik göstermesine rağmen çok daha katı bir davranıştır. Biz ve ötekiler ayrımına göre davranışa dönüşür. Nerdeyse bölgesel, ulusal bir tepkidir. Neredeyse tüm Dersim'de kadınlar öteki saydıkları toplumlara mensup erkeklerle karşılaştıklarında yüzlerini, özellikle ağızlarını örterler. Öteki olanlar derecelendirilir. En öteki olan Tırk'dır. Görüştüğüm hemen hemen tüm kadınlar istisnasız Türklere karşı yüz örtmek gerektiğini söylediler. Bese Balkı yabancı birinin köye gelmesi durumunda köylülerin öncelikle "nu mormek tırkı ya kırmancu?"(bu adam Türk mü Kürt mü?) diye sorduklarını, bütün yabancılardan, özellikle askerlerden ve Türklerden yüzlerini örttüklerini, Türklere parmaklarını bile göstermediklerini söylüyor. Gülizara Değeri aynı tavrın Develi Kürtlerinde de egemen olduğunu söylüyor. "Türkler geldi mi ağzımızı kapatıyorduk. Dedeler diyordu ki 'dev-û riye te Tırk me binın'(yüzünü-gözünü Türkler görmesin)".

"Ri mınıtene" davranışı özellikle askerlere karşı oldukça katıdır. 1937-38 sürecinde yüzlerce kadın askerlere görünmek yerine uçurumlardan atlamışlardır. 70'li yıllarda bile bu tavır kısmen devam etmektedir. Bu yıllarda Ada Köyü'nde gerçekleşen bir olay köylüler tarafından hâlâ anlatılmaktadır. Serinca diye bilinen bir kadının oğlu askerden dönmüştür. Fakat sivil kıyafetlerle değil askeri kıyafetle dönmüştür. Ve döner dönmez koşup annesine

sarılmak istemiş, fakat annesi yüzünü örterek kaçmıştır. Oğlu olduğunu anladığı anda bile uzak durmuş, "git o giysileri çıkar gel, o zaman oğlum diyerek sana sarılabilirim" demiştir. Gerçekten 1980'li yıllara kadar Dersim'de bu türden bir sakınma oldukça etkilidir. Bölgede etkili olan bu davranışı bundan yüzlerce yıl önce bölgeye gelen Binbaşı Noel de gözlemlemiştir. Günlüğünde "Orta Anadolu Kürtlerinden Sinemilli aşiretine mensup kadınların Türklere yönelik nefretlerinin belirgin olduğunu, Türklerin önünde kadınların yüzlerini örttüğünü, Avrupalılara aynı tepkiyi göstermediklerini" yazar. Sinemilli Aşireti'nin Avrupalıları tanıyacağını düşünemeyeceğimize göre, bu insanları kendilerine yakın hissetmelerini Ermenilere yakın olmalarıyla açıklayabiliriz. Bilindiği üzere aynı coğrafyada benzer kaderleri paylaşan Kürtler, Ermenileri pek öteki saymamaktadırlar. Hele Alevi Kürtlerde bu yaklaşma davranışı daha fazladır. Dersim bölgesinde, Kurmanci(kırdaşi) dili konuşanlarla Ermenileri pek öteki saymazlar. Onlar "Kırmanc" kimliğinin ne tam içinde ne de tam dışındadırlar.

Yabancı erkeklere karşı yüz örtme davranışı, tabu sayılan birçok hayvana karşı da gösterilir. Kedi köpek yavrusu, ağaç kurdu, tırtıl ve ölü hayvanlara karşı da yüz örtme davranışı itinayla işleyen bir sakınmadır. Dersim'de ağaç kurdu ve tırtıl gören her kadın istisnasız leçege'sini (tülbent) ağzına örter ve yanındakilere "ağzını ört, dişlerini saymasın" diye telkin eder. Bu inancın çok ilkel bir temele dayandığını düşünüyorum. İlkellerdeki sakınma davranışıyla oldukça benzerlik göstermektedir. Yarı kapalı bir sosyal yapı olan Dersim'de tabusal bazı eylemlerin hâlâ yaşadığını ve binlerce yıl korunduğunu söyleyebiliriz. Bu türden bazı eylemlerin kaynağına inmek oldukça zordur. Çünkü çeşitli inançlarla karışarak başkalaşmışlardır. Dersim'de "riye xo bı mınê, Tırki riyê to me vinê"(yüzünü ört ki Türkler yüzünü görmesin) uyarısıyla "fekê xu bı mınê kerm dıdanane tu morenu"(ağzını ört tırtıl dişlerini sayar) uyarısı belki de aynı amaca hizmet etmektedir. Yani her iki durum da yabancı ve esrarengiz olandan sakınmayı ifade etmektedir. Ağızdan geçen bir nefes, bir büyü bu toplumda oldukça eski bir tabusal korkuyu yaşatmış olmalı.

Yörede büyünün, göze gelmenin bir diğer adı da 'pis nefes'tir. Özellikle ağız bölgesini kapatmanın bu yönlü bir amacı olmalı. Yaradılış efsanelerinde de şeytan kadını ağzından girerek istila etmiştir. Aslında yabancılara karşı bu derece tepkili olan bir toplumun kız çocuklarını neden okula göndermediğini şimdi daha iyi anlayabiliriz. Okulda kızların yüzünü Türk öğretmenler görecektir. Onlarla konuşmak zorunda kalacaklardır. Kızlarının yüzüne yabancı gözlerin değmesi kabul edilebilir gibi değildir.

Bugün yabancılara karşı yüz örtme davranışı da nerdeyse yok olmak üzeredir. Bazı yaşlı kadınlar, göçe uğramış bazı Dersimli kadınlar bu sakınmayı ısrarla sürdürmektedirler. Konuk olduğunuz Dersim kökenli bir evde eğer yaşlı bir kadın yüzünü örtüp arkasını döner ve sizden uzak durursa bilin ki bu, o üç beş kadından biridir. Gençlerde giyinmek ve örtünmek bir yana soyunmakta bir ısrar söz konusudur. Bu durum yaşlı Dersimli kadınların zoruna gitmektedir. Bese Balkı bu durumdan en çok yakınanlardandır. Eski geleneğe bu kadar ters bir değişmenin 1990-2000 yılları arasında yaygınlaşmasına akıl erdiremediğini söylemektedir. Kendi torunlarının kendisinden utandığını söyleyen Bese Ana, yaşamı anlamakta zorlandığını düşünüyor. Görünen o ki "ri mınıtene" davranışı da bir zamanlarda kalacak bir anı gibidir. Sosyal yapıdaki değişiklikler, sosyal etkileşim toplumları homojen cemaat yapısından çıkardıkça geleneksel değerler yerini yeni davranışlara bırakmaktadır. Anadolu'da yaşananları acı kılan, toplumun sürece yayılmış değişimleri benimseyip sindirmesi yerine dış etkilerle çabucak üstüne giyip maskara olmasıdır. Anadolu'da yaşananları acı kılan, tüm bu değişikliklerin bir türlü kimseyi mutlu edememesidir.

EK:4

VER LEWAYNÊ, CI ANTENÊ TÜRÜ SAKINMA DAVRANIŞLARININ BASIMLAMA İLE İLİŞKİSİ

Konrad Lorenz adında bir etolog "Basımlama" diye bir kavramdan söz eder. Basımlama: Bazı hayvanların, özellikle kümes hayvanlarının yumurtadan çıktıktan sonra, izlediği hareketli varlığa bağlanması, onun izinden gidip onun davranışlarını örnek alması anlamına gelmektedir. Lorenz, bu buluşuyla kendi alanında Nobel ödülü alacak bir başarıya imza atmıştır. Kaz yavrularını anne kazın değil kendisinin arkasından yürütmüştür. Bazı etolog ve psikologlar basımlamanın insanlarda da geçerli olduğunu savunmuş, çocuğun annesine bağlılığını bu terimle açıklamışlardır. Basımlama davranışı gösteren organizmanın zihinsel süreçleri hakkında yeterince bilginin var olup olmadığını bilmiyorum. Ama hayvan yavrularının gözünü açar açmaz bilgi olarak kaydettiği hareketli varlıkla bir bağ oluşturduğu ve onun arkasından yürüdüğü anlaşılmaktadır. Etologlar, basımlama için bir kritik eşikten söz ederler. Yani belirli bir zaman aralığında, kümes yavruları hareketli varlığın arkasına takılıp âdeta onu anne sayıp takip etmektedirler. Psikolog Hess, kaz yavruları için yumurtadan çıkışın 13 ve 16. saatlerini kritik dönem olarak belirler. Kaz yavruları için bu kritik dönemin insan yavruları için nasıl belirleneceği araştırma konusudur.

Bu genel açıklamadan sonra konunun Dersim'deki doğum öncesi ve sonrası sakınma gelenekleriyle ilişkisine bakalım:

Bu makaleyle anlaşılacaktır ki Dersim kadınları, "basımlama" adıyla bilimsel literatüre geçen bu olgunun çoktan farkındadırlar. Yöresel dilde "Ver Lewayne" ve "Cı Antene" adıyla bilinen bu olgu basımlama diye bilinen kavrama karşılık gelmektedir. Dersim'de gözlemlediğim, Türkiye'nin diğer bölgelerinde ne kadar yaygın olduğunu bilmediğim bu inanç şöyledir: Hamile kadın, özellikle bebeğin kıpırdanma aylarında; çirkin, sakat, şaşı, açgözlü, yaramaz insanlarla yüz yüze gelmekten, sevilmeyen hayvanlarla göz göze gelmekten sakınır. İyi huylu, güzel gözlü,

akıllı bireylerle göz göze gelmesi, bebeğin kıpırdama anlarında onlarla yüz yüze olması istenir. Hamile kadın o an kime bakmışsa çocuğun ona benzeyeceğine inanılır. Bu duruma "ver lêwaynê" denir.

DOĞUM ÖNCESİ SAKINMA

"Kadın hamile olduğu zaman derler ki 'herkesin yüzüne durma, bebek onlara benzemesin. En başta bebek kıpırdadığı an, huysuz ve kötü insanların önünde durma. Onların artığını yeme, kötü insanların yüzüne bakma. Kör, hantal ve delilerin önünde durma. Çocuk kıpırdadığı zaman, huyu kötü olan insanlarla karşı karşıya gelme.' Derler ki 'bilmem kimin yüzüne bakarken kıpırdamış. Eşeğin yüzüne, köpeğin yüzüne bakarken kıpırdamış.' " (Zeynep Güntaş, Mılu Köyü-Mameki yaş: 76)

"Hamile kadın kurban kesilirken yanında durmaz. Kurbanı kestiklerinde yanında durursa çocuk hırlar, nefesini rahat alamaz. Hamile kadın bir şey yediğinde ellerini yıkar. Kirli ellerini vücudunun bir yerine değdirmez. " (Zeynep Güntaş)

"Kadın hamile olduğunu fark ettiğinde, çocuğu kıpırdamaya başladı mı derler ki 'kötü şeylerin önünde durma. Köpeğin önünde durursan onun nefsi bulaşır. Eşeğin önünde durursan aklı kıt olur. Eşek gibi dikilir durur. Hırsız ve puşt olanın karşısında durursan çocuk hırsız ve puşt olur." (Süleyman Eğri. Mamkırage. Ovacık. Yaş: 95)

"'Yüzgöz olduğun erkek yakışıklı ise onun karşısında dur çocuk yakışıklı olsun' derler. Bir çocuk hantal ise annesine derler ki 'kız bu kime çekmiş?' güzel birine büyülenmiş gibi bakarsan (alq-û malq) çocuk güzel olur. Derler ki 'gidip ellerinizi güzel gözlü hayvanların gözlerine sürün, çocuğun gözleri güzel olsun.'" (Altun Yıldırım Axdat-Ovacık. yaş: 77)

Birçok anlatımda görüldüğü gibi hamile kadının kötü durumlardan sakınması için tabusal bir sakınma süreci söz konusudur. Özellikle de kötü varlık ve kişileri görmemesi isteniyor. Göz te-

masının sakıncaları anlatılıyor. Bebeğin davranışlarının şekillenmesinde ilk kıpırdama anı oldukça önemli sayılıyor. İnsan yavrusunda doğum öncesi bir basımlamadan söz edilip edilemeyeceği tartışma konusudur ama anlatımlardan da anlaşılacağı gibi Dersim yöresinde güçlü ve yaygın bir inanç söz konusudur.

Bebeğin anne karnındaki ilk kıpırdama anında kadının baktığı, göz göze geldiği varlık veya kişiden etkilenmesi mümkün müdür? Eğer ilk kıpırdanma anı aynı anda bebeğin zihninde bir bilgi oluşturuyorsa ve bu bilgi annesinin algılarından besleniyorsa pekâla mümkündür. "Alq-û malq"(büyülenmiş gibi bakma) bu sonuca yol açıyor diyebiliriz. Bebekte basımlama süreci anne karnında başlıyor olabilir.

Bebeğin etkilenme ve sakınma süreci sadece doğum öncesi dönemi kapsamıyor. Doğum anının da kendine özgü ritülleri vardır. Doğurma sürecinin özellikle "kırk huri" ile ilişkilendirilmesi oldukça yaygın bir inançtır.

"Hamile kadında sancılar başladı mı 'Kırk Huri (çewres hori) yetiş, Topal Huri (Horiya Lenge) yetiş' derler. Kırk melek gelip lohusa kadına yardım ediyor. Hurilerin hepsinin gelip kadının doğumuna izin vermesi lazım. Bir topal huri var, o geç geliyor, bu yüzden kadının doğum sancıları uzun sürüyor. O yüzden çevredekiler topal huri'ye yalvarıyorlar. Eskiden köyün birinde bir kadınla bir ineğin aynı anda doğum sancıları başlamış. Kadın bakmış ki inek hiç acı çekmiyor gibi görünüyor. Demiş ki 'senin sancıların benim, benimkiler senin olsun.' Tanrı onun sancılarını kadına kadının sancılarını da ineğe vermiş. Kadın hemen orada can vermiş. İnek rahatlıkla doğurmuş." (Dilif Gül. Zımeq, Hozat. yaş: 83)

DOĞUM SONRASI SAKINMA

Bebeğin kötü ve zararlı varlık ve durumlardan sakınılması doğum sonrasında da devam eder. Bebek, doğumundan sonraki kırk gün boyunca gene bu tür kişi ve hayvanlardan uzak tutulur. Dışarı çıkarılmaz, sakat, kötü huylu, çirkin, şaşı insanların beşiğe

yaklaşmasına, yüzünü açmasına, bebeğe bakmasına müsaade edilmez. 40. gün bebeğin üzerine kırk tas su dökülerek yıkandıktan sonra ancak yabancı gözlere açılmasına izin verilir.

"Owka talî exbalî biru. Owka risq-û naşîbî bu. Owka can weşîyê bu. Pîr-û khal birê, wayirê omirê zafi birê. Owka aqil-û îzanî bu. Axir waxte tu xer bêru. Xizir per-û qanatanê xu tu seru ya kiru. Senik can dirê, zaf borê. Owkê seru everdê, doman sêru everu."

"Şans ve talih suyu olsun, rızık nasip suyu olsun, can sağlığının suyu olsun. Yaşlı pir olasın, çok yaşayasın, akıl ve izan suyu olsun. Yaşamının son yılları hayırlı olsun. Hızır kanatlarını üzerine açsın. Az çabalayasın çok yiyesin. Su aşağı aksın sen yukarı büyüyesin." (Zeynep Güntaş- Mılu)

Bunun gibi dualar okunarak bebek yıkanır. İtina ile yabancı gözlerden sakınılır. Ev halkı dışında kimsenin görmesi istenmez.

"Günahtır, 40 gün bebeği dışarı çıkarmazlar. Kötü melekler ile karşılaşabilir. Doğumdan itibaren kızlar ve erkekler birlikte, kadını üç gece beklerler. Kadının uyumasına müsaade edilmez. Kadın uyursa Al Karısı (Elıka Sewe) rüyasına girer. Her gün bebeği yıkarlar. Haftada bir gün 40 kaşık su dökerler. 40 kaşık su alıp bir tasa koyarlar, kalburu çocuğun üzerinde tutarlar, suyu kalburun içine dökerler. 40 gün boyunca doğum yapmış kadın dışarı çıkmaz. 40 gün mutfağa girmez. Katıkların yanma gitmez. Son hafta, kadın da suya girer 40 kaşık su onun başına da dökülür. 5 hafta çocuğu yıkarlar. Derler ki 'Kırk Huri'nin suyu olsun.' Son gün 40 arpa tanesi atılır suya. O arpa tanelerini suyla birlikte bebeğin başından aşağı dökerler. 40 hurinin adı okunur. Lohusa kadına 40 gün bakan kimse varsa ona hediyeler verilir." (Zeynep Güntaş-Mılu)

Antropologların yaptığı araştırmalarda birçok ilkel toplumda doğum yapmış kadının mutfak gibi bazı bölgelerden uzak tutulması şeklinde tabulara rastlanmaktadır. İlkel gelenekleri sürdüren toplumların çoğunda bu türden sakınma davranışları gözlenmektedir. Tahıl kalburunun kullanılması çocuğun uzun ömürlü olması içindir. Kalburun altındaki delikler kadar ömrün olsun

manasındadır. Lohusa kadının üç gece köyün kızları ve erkekleri tarafından beklenmesi ise apayrı bir araştırma konusudur. Bu geceler kız ve erkeklerin tanışması ve birbirlerine gönül vermesi açısından oldukça uygun ortamlardır. Bu gecelerde bostan hırsızlıkları yapılır, çeşitli oyunlar oynanır. Kimse uyumaz. Uyuyan kişinin üzerine yorgan dikilir. "Ver çım pe çım" diye bilinen bir oyun oynanır. Bu oyun, uyuyan kişiye verilen bir çeşit cezadır. Yorgan, uyuyan kişinin üzerine dikilip çuvaldızlarla hafifçe dürtülür. Çuvaldızı batıranın kim olduğunu bilmesi istenir. Çuvaldızı batıranın kim olduğunu bilene kadar oyun devam eder.

"İlk gün kadınlar 'ayız'(bir çeşit tereyağlı bulamaç) pişirip kadını ziyaret ederler. Diğer günlerde de, her gün bir komşu yemek pişirip kadını ziyaret eder. Şir, roneni, keska, hakuron, qawıte gibi yemekler götürülür. 40 hurinin hayrı için pişirip getirirler. 40 gün ev halkından başka kimse bebeğin yüzünü açamazdı. Derlerdi ki 'kötü nefes bebeğe bulaşmasın.' Kadın doğum sancıları çektiğinde diğer kadınlar, 'ya Topal Huri erken gel!' diye dua ederlerdi. Doğum yapan kadının yastığının altına sarımsak ve soğan koyulurdu. Yastığına çuvaldız batırılırdı."(Zeynep Güntaş-Mılu)

Doğum yapmış kadının evine yiyecek götürme geleneği, günümüze kadar devam eden kadınlar arası güçlü bir dayanışmadır. Doğum yapmış kadın gıdasız kalmasın diye böyle bir gelenek oluşmuş olabilir. Bebeğin yetişkin yabancı insanlardan sakınılması ise sağlık açısından oldukça isabetli bir davranıştır. Belki Dersimli kadınlar bulaşıcı mikrop ve bakterileri bilmiyorlardı ama bulaşıcı hastalıklara karşı bebeğin savunmasız olduğunu tecrübeleriyle anlamış ve bunu geleneksel ritüellere dönüştürmüşlerdi. Sarımsak, soğan ve çuvaldız gibi eşyalar ise Al karısı (Elıka Sewe) için alınan tedbirlerdir. Al karısının sarımsak ve soğanı sevmediği, çuvaldız batırıldığında ise görünür olacağı ve cin olma yeteneklerini yitirileceği oldukça yaygın bir anlatımdır. Dersim yöresinde, çuvaldız batırarak Al karısını yakalamış ve ona teknelerle ekmek pişirtmiş bazı aşiret ve aile büyüklerine ilişkin onlarca anlatım vardır.

Halkın geleneksel bilgilerinde her zaman gerçeğe uygunluk beklenmeyebilir. Birçok gelenekte olduğu gibi burada da gerçek bir tecrübe ile batıl bir inanç iç içe geçmiştir. Bu, doğu toplumlarının genel özelliğidir, gerçek olanla hayal ve düş ürünü olanı ayırt etmek doğulu insana nasip olmamıştır.

Bebeğin 40 gün dışarı çıkarılmaması ve aile fertleri dışında kimseye gösterilmemesi; dışarıdan, yabancı birine benzeme korkusundandır. Yani Dersimli kadınlar küçük bebeklerin izledikleri hareketli varlığa benzeyeceğini, onu taklit edeceğini bilmektedirler. Ona benzeyeceğinden, onu taklit edeceğinden korkmaktadırlar. Dersim kadınları, bebeğin doğumundan önceki ve sonraki bir dönemde annenin dikkatle izlediği, yüzüne "alq-û malq" olduğu canlıya benzeyeceğini,bebeğin onun davranışlarını içselleştireceğini biliyorlardı. Belki "basımlama" adıyla bilmiyorlardı ama böyle bir gerçekliğin farkındaydılar. Toplumsal bellekleri bu durumu bir sakınma eylemine dönüştürmüştü. Hamile kadının sadece kötü model olacak insanlardan değil; kedi, köpek gibi diğer canlılardan uzak durması da öğütlenirdi. Görülen o ki insanlığın kültürel mirasında bilinçsiz de olsa gizli olan birçok doğru saklıdır. Lorenz'in bilimsel olarak kanıtladığı gerçeklik Dersimli kadınların binlerce yıldır farkında olduğu ve sakındığı doğrulardır. Modernite döneminde, eski olan her şeyi "feodal" deyip bir kenara ittiğimiz için binlerce yılın tecrübeleri de yok sayılmıştır. Bugün ortaya çıkan bazı gerçeklikler gösteriyor ki batıdan öğrendiğimiz bazı doğruları doğunun insanının tecrübeleriyle bağdaştırabilseydik belki daha farklı bir yerde olurduk.

"Ver Lewaynê" ve "Cı Antenê" türünden sakınmalar gösteriyor ki yavruyu annesine bağlayan sadece ondan doğması değil, aynı zamanda dış dünyayı algılama sürecinin kritik bir döneminde onu izliyor olmasıdır. Bu yüzden annenin ve bebeğin yabancılarla yüzgöz olması istenmemektedir. Ak saçlı Dersim kadınları bu gerçekliği fark etmiş olmalılar ki doğumdan önce ve sonraki belirli bir dönemde bebekleri, onlara kötü örnek olacak varlıklardan, hayvan ve insanlardan uzak tutmaktadırlar. Anlaşılan o ki insandaki basımlama süreci doğum öncesi başlayıp doğumdan sonraki 40.

Güne kadar devam etmektedir. Ya da bu zaman aralığında bir andır. Bu süreçteki törensel olaylar ise işin gelenekselleştirilip topluma mal edilme sürecidir. Kırk çıkarma geleneğini gerçeküstü sır âlemine bağlayanlar, işi büyüsel bir gizeme bağlayıp ticari kazançlarını çoğaltma girişimindedirler. Bilimsel açıdan bakıldığında bebeğin kırk gün yabancılardan sakınılması anlaşılır olmaktadır.

Kırk gün boyunca bebeğin dışarı çıkarılmaması şeklindeki sakınma "hamile kadının bebeğinin hamileyken yüzgöz olduğu varlığa benzeyeceği" inancına göre daha mantıklı ve kabul edilebilir gözükmektedir. Bebeğin gözlerini açar açmaz gördüğü hareketli nesneleri izlemesi, ilerdeki yaşlarda algılarını ona göre şekillendirmesine, biçimlendirmesine yol açıyor olabilir. Eğer eylem ve davranışlarımızın kaynağı algı ve model alma gibi öğrenme yollarıysa bebeğin ilk gördüğü hareketli canlıları taklit etmesi, onlara benzemesi son derece doğaldır. Bu durumda bebeğin istenmeyen kişilerden sakınılması anlaşılırdır.

EK: 5
ANADOLU ALEVİLERİNİN YOL KILAVUZU SAYILAN "BUYRUK" ÜZERİNE

Buyruk adındaki kitabı incelerken kitabın kutsanma derecesinden çok tarihsel süreçte ona katkı sunan Kızılbaş cemaatinin dinsel önderlerinin resmi İslam'a karşı tutumlarını, Kızılbaş inancının bölgesel inançlarla etkileşimini ve kendi çağma tanıklığını dikkate aldım. Kutsal kitaplar bile ortaya çıktıkları çağlardan çokça bilgi aktarırlar. Onlarda, o çağın ekonomik ve siyasi yaşamının izlerini bulmak mümkündür. Önemli olan sizin onlarda ne aradığınızdır.

Buyruk, Anadolu Kızılbaşlığı'nın temel yol kılavuzu sayılır. Hüsniye, Kumru, Kırk Sual gibi kitaplar içinde en üstün tutulanıdır. Anadolu'da yol evliyası sayılan insanların başucu kitabıdır. Pirlik

sınamasında, önce Buyruktan sorular sorulur. Dersim yöresinde, kitabi bilgiye sahip pirlerin bilgi derinliğini belirtmek için;"Burığê wanda"(Buyruk okumuş) denirdi.

İmam Cafer-i Sadık tarafından yazıldığı iddia edilen kitap; Buyrukları derleyen Adil Ali Atalay'ın da belirttiği gibi nüshaları çoğaldıkça revizyona uğramış, yörenin coğrafi ve siyasi yapısına göre şekillenmiştir. Çoğu kez nüshayı kaleme alan kişinin öznel ifadelerini de bize taşımıştır. Bu durum Buyruklara yöresel bir zenginlik katmış; Alevi inancında gözlenen çoğulcu anlayışa zemin hazırlamıştır.

Tahtacıların, buyruklarında; Şah İsmail'in deyişlerini ve musahipliği öne çıkardığını, köy Kızılbaşlığının musahipliği ikinci planda gördüğünü belirten A. Ali Atalay, Anadolu köylerinde yüzlerce Buyruk'a rastlanabileceğini, kitabı oluştururken İmam Cafer Buyruğu yanında bu buyrukları da dikkate aldığını yazar. Alevi ve Alevilik kavramlarının hiç kullanılmadığı kitapta, bu yolun insanı, "sufi" olarak adlandırılmaktadır. Cemlerde okunan temel gülbenklerin de yer aldığı kitapta, Muhammed ve Ali'den sonra en çok sözü geçen Sahabe, Selman-ı Farisi'dir. Kırklar Cemi, tarik (tarıq: Alevilikte yola girme törenlerinde kullanılan kutsal değnek) altından geçme, pirliğin kriterleri gibi konular temel konular olarak öne çıkmaktadır. Dört Kapı-Kırk Makam ve musahiplik gibi konular da öne çıkan bilgilerdir.

Bu çalışmada tüm bu kavramlar üzerine analitik tasavvurlar, Alevilik figürünün fondaki duruşu, sosyal psikolojik arka planı üzerine değerlendirmeler bulacaksınız.

a) KIRKLAR CEMİ

"Hz. Muhammed ol vakit Mirac'a gitti, ansızın yoluna bir aslan çıktı. Muhammed, ne yapacağını bilemedi. Gaipten bir ses geldi, 'aslan senden bir nişan ister, hatemini çıkar ver' dedi. Hz Muhammed yüzüğü çıkarıp verdi..."

Hikâye böyle devam edip gidiyor. Bir süre sonra Hazreti Muhammed yeşil kubbeli bir mekanın kapısına geliyor. Kapıyı çalıp içeri girmek istiyor. İçeridekiler,"kimsin?" diye soruyorlar. O da "ben son peygamberim!" diyor. İçeriden, "var git peygamberliğini ümmetine yap, bizim aramızda peygamberin işi yok!" diye bir yanıt geliyor. Cebrail ona, "ben bir fakirim size katılmak istiyorum!" de diye bir bilgi fısıldıyor. Böylece içeri giriyor. İçeri girdikten sonra, "siz kimlersiniz?" diye soruyor. Onlar, "biz kırklarız" diyorlar. Hz. Muhammed içeridekileri tek tek sayıyor, içerde 39 kişi olduğunu görüyor. Soruyor, "kırkıncınız nerede?" diye. "Kırkıncımız Selman'dır, parsa toplamaya çıkmıştır" diyorlar. Bir süre sonra Selman parsadan dönüyor. Bir engür (üzüm) tanesi getiriyor. Engürü Muhammed'in önüne koyup "Bunu bize pay et" diyorlar. Onlara katılması için bu sınavdan geçmesi gerekmektedir. Bir üzüm tanesini nasıl pay edeceğini bilemiyor. Cebrail,"ezip şerbet yap, şerbetini kırklara dağıt" diye bir bilgi getiriyor. Üzümü şerbet yapıp dağıtıyor. Kırklar kadehleri elden ele dolaştırıp içiyorlar, mest oluyorlar. Üryan(çıplak) biçimde sema ediyorlar.(s.13-22) Kırkların lideri Hz. Ali'dir. Muhammed'in hatemini alan aslan da Ali'dir.

Kırklar Cemi, Kızılbaş inancında oldukça önemli bir yere sahiptir. Ali Allah'tır tezinin temellendirilmesinde kullanılan argümanlardan biridir. Çünkü burada, Muhammed'in şeriatı erenler ceminde önem ifade etmemektedir. "Var git şeriatını sıradan kullarına uygula, bizde ayrı gayrı kalkmıştır, biz ehli kâmilleriz" denmektedir. Şeriat dışı bütün unsurlar Kırklar Cemi'nde devreye girmektedir. Hz. Muhammed sınava tabi tutulmakta ve bu sınav kurulunun başı da Ali olarak bilinmektedir. Kırklar Cemi, paylaşmanın, ortaklaşmacılığın simgesidir. Din,dil, sınıf farkı ortadan kalkmıştır. Hatta "üryan sema gittiler" denerek aralarında dünyevi kaygıların, ayıpların ortadan kalktığını ifade eden, şeriat üstü bir anlayışın egemen olduğu görülüyor. "Ulumuz küçüktür, küçüğümüz uludur, kırkımız birdir, birimiz kırktır" yargısı bu felsefenin eseridir. Kırklar arasında sosyalist ortaklaşmacılığı çağrıştıran bir cemaat kurulmuştur. Sosyal statü ve sınıf farkı yok olmuştur.

Ümmetin peygamberi bile sıradan bir vatandaştır. İslam öncesi Mazdeist, Zerdüşti inançların İslam içine girme denemeleridir bunlar. Taşıyıcısı da Selman'dır. Kadehlerin ağızdan ağza dolaşması, bir üzüm tanesini kırkların bölüşmesi, bir kişinin eline neşter vurup, hepsinin elinin kanaması gibi motifler ortaklaşmacılığı anlatır. Alevi cemlerinde de Selman paylaşmanın sembolüdür. Cem'e katılan herkesin zerrede muskal da olsa, gelen lokmadan pay alması gerekmektedir.

Cem'in sonlarına doğru Selman gelir; "Selman hasta, gözü parsta" diye parsa toplamaya başlar. Aldığı lokmanın tümünü bitiren, geriye hiçbir şey bırakmayan kişiyi cezalandırır. Bu gelenek İslam'ın fetih ve ganimet kültürünün eseri olamaz. Tarım toplumlarınm eseri olan bir gelenektir.

Kırklar Cemi'nin engürle mest eden yanı; şarabı meşrulaştırmakta, meşrulaştırmadan öte kutsamaktadır. Burada Hristiyanlığın etkisinden ya da İslam'ın şarabı yasaklamasına karşı bir tepkiden söz edilebilir. Resmen, Ortodoks Sünni şeriat reddedilmektedir. Bunu da Selman'm eliyle yaptırmak ilginçtir. Bilindiği gibi bazı köy Kızılbaşları dışındaki birçok alevi toplumunda cem ve diğer kutsal törenlerde içki içilir. Özellikle Tahtacı Alevilerde bu yaygın bir uygulamadır. Dersim Alevilerinde cem'de içki içenlere rastlamadım ama cemaat dışında içki içen ve esrar çekenlerden söz edilir. Cem ve musahiplik gülbenklerinde dolu içmek Buyruk'un da birçok yerinde görülür: "bundan sonra delilciye, mürebbiye, cem erenlerine dolu verilecek. Kurban pişip ocaktan ininceye kadar arası kesilmeksizin dolu içilecek..."(s.54) İslam geldi diye Anadolu'nun binlerce yıllık geleneklerinin bir anda ortadan kalkması beklenemez. Zaten Aleviliğin Anadolu'da şekillenmesinin ve kabul görmesinin nedenlerinden biri de Müslümanlığın şarap içmek gibi birçok geleneği şiddetle reddetmesidir. Kızılbaşlar şarabı Buyruk'a koymakla yetinmemiş, onu sanal alemde kırklara içirmiş ve Muhammed'e de sunmuşlardır.

Yeri gelmişken Selman-ı Farisi'nin Şiilikte ve Kızılbaşlıktaki yerine değinmek istiyorum: Çocukluğumdan beri Selman'm bu inançtaki yeri ilgimi çekmiştir. Annemin anlattığı menkıbelerde

ve Ali cenklemelerinde Selman'ın büyük bir yeri vardı. O, Hazret-i Ali'nin pedagogudur, dadısıdır. Her yerde o vardır. Menkıbelerde, Ali Selman'ın sırtında büyümüştür. Onun sırtında durup, bebek haliyle devlerin kollarını, hurma dalıyla birbirine kelepçelemiştir. Bir anlamda Selman, Zerdüşti inançları İslam'ın kurucularıyla buluşturan adamdır. Mecusi bir ailenin çocuğu olan Farisi Selman, uzun yıllar Hristiyan keşişlerle dolaşmıştır. Oysa bazı İslam kaynakları, hiç içki içmediği için; Muhammed'in Selman'a, "sen doğuştan Müslümansın" dediğini yazar. İslam Ansiklopedisi'ne göre İşbahan yakınında Cayy adlı bir İran köyünde doğmuştur. Mecusi bir ailedendir fakat Hristiyan keşişlere takılarak Suriye'ye kadar gelmiş, bir ara köle olarak bir Yahudi'ye satılmış, sonra da Hazret-i Muhammed'in dinine girmiştir.(İslam Ansiklopedisi Selman-ı Farisi maddesi) Yani Ortadoğu'da var olan bütün dinlerle tanışmış bir alimdir. Dolayısıyla Hazreti Muhammed'in bilgi kaynaklarının önemli bir kısmı, Ali'ye mal edilen Şii inancının önemli ilkeleri Selman-ı Farisi kaynaklıdır. Kürt ve İranlı Müslümanların Selman'ı öne çıkarmaları haklı bir temele dayanmaktadır. Selman âdeta onların İslam içindeki elçisidir. Gerçekten; Ali, kırklar cemi'nde veya herhangi bir cem'de semah döndüyse bu büyük bir ihtimalle Selman'ın hüneridir. Ehlibeyt'ten sayılan Selman ve Ali'nin evlatları bu yolun başlatıcıları iseler Selman'ın bunda payı büyüktür.

Selman'ın İslam'daki yeri sadece Şia'nın ilgisinden ibaret değildir. Hendek Savaşı'nda hendeği kazma fikrinin de Selman'dan çıktığına inanılır. Selman, sahabeden öte Ehlibeyt içinde sayılmış, maaşı Hasan ve Hüseyin'e denk tutulmuştur. Sufiliğin kurucularından olması yukarıdaki iddiamızı doğrulayıcı niteliktedir. Yani Ortadoğu ve Küçükasya'daki, Aleviliği andıran bütün inançlarda Selman'ın etkisi vardır. Örnek davranışları ve temizliği nedeniyle "Salman-ı Pak" olarak da anılmaktadır. Kerbela'yı tavaf eden Şiilerin mutlaka Selman'ın mezarını da ziyaret ettiğini İslam Ansiklopedisi, Aubin'den aktararak yazar.

Selman'ın büyüklüğü bununla bitmiyor. Bir şekilde emek, ortaklaşmacılık fikri gelip Selman'm adıyla çakışıyor. Esnaf lonca-

larının örgütlenmesi ve gelişmesinde büyük rol oynadığını, berberlerin piri olarak anıldığını da aynı kaynaklar yazıyor. İlahi Südur sırasında Ali'nin hemen arkasında yer alacağına dair Şii inancı olduğunu da aynı kaynaklar belirtmektedirler. Hurufiler ve Nusayriler onu üç sırlı harften, ayn (Ali), mim (Muhammed), sin (Selman) teşekkül eden teslis nazariyelerinde üçüncü hadd olarak kabul ederler ve Selman onun kapısını teşkil eder.(İslam Ansiklopedisi. Selman-ı Farisi maddesi s.458)

Selman'ın Kızılbaş inancındaki yerinin, kaynak olarak sadece menkıbeden ibaret olmadığını görüyoruz. Onun bu inançta, yol kaynağı olmak gibi bir rolü olduğunu kabul etmek zorundayız. Ne yazık ki, diğer konularda olduğu gibi Selman-i Pak da menkıbe ve mit olarak kutsal bir şahsiyetten öte değildir, Kızılbaş pirlerinin anlatımlarında ona kutsallık atfedilmesi inancın şekillenmesindeki gerçek rolünü silmekte ve unutturmaktadır. Ali'ye atfedilen kutsallık ona da atfedilmektedir. Böylece objektif tarihsel araştırma imkânı ortadan kalkmaktadır.

Buyruk adlı eserde Şia mezhebine dair övgüler de belirgin bir yer tutuyor. Bu övgülerde, onların ayrıları, gayrıları yoktur deniyor. "Ve dahi Şiaların koçları koyunlarından, boğaları ineklerinden, tavukları horozlarından ayrılmazdı. Dört kapıda kırk makamda işleri birdir." (s.175) Şia mezhebinin Havariclerden farklı olduğunu, Havariclerin Ebubekir, Ömer ve Osman'ı sevdiklerini yazıyor. "Ol zaman yetmiş iki millet iki bölük olmuş idi" diye devam ediyor. Yani kitabın Şia ve Sufi geleneğiyle sıkı bir ilişkisi olduğu, Şia'nın ve Kızılbaşlığın, ilk zamanlarda aynı kaynaklardan beslendiği söylenebilir. Bu arada Anadolu Aleviliğinin Şia ile hiçbir bağının olmadığını savunan düşünürlerin Buyruk'taki bu, Şia mezhebine ilişkin, Muhammed ile başlayıp; ehli tarikata bel bağlayan Selman ve Kanber ile devam eden açıklamalarına ne dedikleri merak konusudur. Yani Kızılbaş inancındaki İrani etkileri göz ardı etmek mümkün görünmüyor. Şia konusunun Anadolu köylerinde ne kadar değiştirildiğini bilemeyiz. Buyruğun özgün şeklinin nasıl olduğunu kestirmek zor. Kitabın esas nüshalarının hangi dilde yazıldığını da bilmiyoruz. Arapça ya da Farsça yazılmış nüshalarını

elde edebilenlerin daha doğru değerlendirmelerde bulunacağını tahmin ediyorum. Bazı kaynaklarda Buyruk adlı kitabın Şah Hatayi tarafından düzenlendiği belirtilmektedir. Bu yargı doğru ise Kızılbaş inancının ibadet ve ritüllerini standart bir cem ayinine dönüştürme çabasının Şah İsmail'e ait olduğunu söylememiz gerekmektedir.

Tasavvufi inançta vazgeçilmez olan yoksulluğa övgü, Kırklar Cemi'ne de girmiştir. Fakirlik; henüz meta saltanatının dünyayı kasıp kavurmadığı dönemlerde birçok felsefi görüşe ilham olmuştur. Mülksüzlükle mutluluk arasında ince bir ilişki olduğunu düşünen filozoflar batıda olduğu gibi doğuda da sıkça görülür. Kızılbaş pirlerinin "bir hırka bir asa" felsefesi; Bektaşilerin, kendilerini "fakir" olarak adlandırmaları hep bu felsefenin eseridir. Ali ile ilgili menkıbelerde de Ali'ye fakirlik sıfatı yakıştırmaları abartılı derecelerdedir.

b) MUSAHİPLİK

Bilindiği gibi musahiplik yol kardeşliğidir. Bu geleneğin kaynağı da Muhammed-Ali ilişkisine dayandırılır. Mekke'den Medine'ye göç zamanında, göçmen Mekkelilerin kalacak yer bulmaları için uydurulmuş bir yapay kardeşliktir. Sonradan vazgeçilmez bir sıhri kardeşlik olmuştur. Ya da bölgede var olan; Hristiyanlardaki 'vaftiz babalık' ya da Arap Alevilerdeki 'emmilik' ilişkisi gibi bir geleneğin sonradan İslam'a uyarlanmasıdır. "Peygamber Aleyhiselam, Ali ile musahip ve kardeş oldu. Peygamber kuşağını açtı, Ali'yi bağrına bastı. İkisi bir gömleğe girdiler. Peygamber, Ali hakkında bir hadis okudu, 'lahmike lahmi, demmike demmi, ruhike ruhi, cismike cismi' (senin canın benim canım, senin ruhun benim ruhum, senin kanın benim kanım) dedi."(s.21)

Peygamberin, kızını verdiği biriyle musahip olması günümüz Kızılbaş töresine göre ahlaki değildir. Benzer eleştirileri bertaraf etmek için Kızılbaş pirleri; "onlar nurdu, ne doğurdu ne doğurtuldu" dese de; insan sormadan edemiyor; madem onlarda enişte-kayınbirader yol kardeşi oluyor, bizde neden musahibin yedi kuşak öteden akrabasıyla evlenmek günah? Amca çocuklarının bir

bedene girmesi, kızını verdiği biri ile musahip olması, geçmişte de çok eleştiri almış olmalı ki bu türden itirazlar hemen "lanetli" olmakla sıfatlandırılıyor. Buyruğa göre bunu düşünmek "lanetli, murtad" olmaktır.

Musahiplik, Kızılbaşlık yolunda oldukça önemli bir gelenektir. Yola girerken musahip ve mürebbi olmak gerekir. Musahibi ve mürebbisi olmayan cem'e alınmaz. Bu dünyada ve öbür dünyada onlara her sorgu birlikte sorulur. Musahip musahibi incitmişse bu yolda cezası büyüktür. En azından ideal olan budur. Gerçeklikte ise bu ilkelere pek uyulmaz. Musahiplik de kirvelik gibi, (Buyruk'ta kirveliğin hiç sözü geçmez. Oysa Kürt Alevilerinde kirvelik musahiplikten öncedir. Buyruk'ta kirvelikten hiç söz edilmemesi kirveliğin İslam öncesi/ötesi bir inanç olduğu tezini güçlendirmektedir) aileler arasındaki dostluğu pekiştirmek için ebeveynlerce belirlenen kişiler arasında oluşturulur. Yani musahipler akıl baliğ olduktan sonra, kendileri musahip olmaya karar vermezler. Çoğu kez yoksul ailelerin zengin ve güçlü ailelere sığınmak için oluşturduğu sıhri bir akrabalıktır. Kan davalarını veya kavgaları barışla sonuçlandırmak için de kurulur. Geleneksel toplumlarda bu türden yapay akrabalıkların gerçek akrabalıklar kadar işlevi vardır.

Musahiplik ilişkisi, erkek egemen anlayışın eseridir. Çünkü musahip olmaya karar verenler erkeklerdir. Bu erkeklerin evlenecekleri kızlar kendi musahip ve mürebbilerini kendileri seçememektedirler. Kadın haklarına saygılı olduğu iddia edilen bir inançta böyle bir emrivakiye rastlanması bir çelişkidir.

Musahipliğin ortaya çıkış olayını Hicret'e kadar götürüp, göç edenlerin Medine'de yerleşmesi için, durumu kötü olan ailelerin zengin ailelerin yanına yerleştirildiğini savunan Kızılbaş dedelerinin aksine, Buyruk: "seyit seyit ile, alim alim ile, şeyh şeyh ile, koca koca ile musahip olmak gerek" diyor. Yani musahiplikte de her şey dengi dengine olmalı deniyor. "Sipahi rençper ile musahip olmak iyi değildir, zira sipahi kurttur rençper koyundur."(s.68) Burada köylülüğün, saldırgan atlı akınlara kurban olduğunu;

Moğol ve Türk akıncılarının köylüleşmesi için çok zaman gerektiğini ifade etmek istiyor olabilir. Buyruk'ta göçebe-akıncı grupların yerleşik köylüleri avladığına tanık oluyoruz.

c) RIZA ŞEHRİ

Nereden girmişse 'Rıza Şehri' diye bir ütopya girmiş Buyruk adlı esere. Thomas More'un Ütopya'sını çağrıştırıyor. İslami devlet geleneğine, hiyerarşiye, ganimet ve yağma savaşlarına o kadar ters ki, insanın binlerce yıllık eşitlik ve adalet özleminin doğulu bir tercümanı sanki bu şehir! 1000-1100 yıllarında şekillenmiş bir eserde More'un fikirlerine rastlamak, bu geleneğin, Mazdek'ten Şeyh Bedrettin'e, doğuda çok eski bir gelenek olduğunu kabul etmemizi gerektiriyor.

Sofunun biri dünyayı gezmeye çıkıyor. Bir şehre uğruyor ki ne şehir! Acıkmış, fırından ekmek almaya kalkıyor. Parayı uzatıyor, fırıncı hayretle paraya bakıyor. "Sen bu şehirden değilsin herhalde. Yok et o şeyi, biz onu kaldırmak için ne savaşlar verdik." Adamın yabancı olduğunu anlayan fırıncı onu görevlilere teslim ediyor. Onlar da adamı Ulular Meclisi'ne götürüyorlar. Ulular Meclisi, adamı iyice hayrete düşürüyor, çünkü ulular da mülksüz ve yoksul bir mekanda kentin sorunlarını tartışmaktadırlar. Adamın durumunu görüşüp bir eve yerleştirip, şehirde yaşamanın temel prensibini söylerler. "Burası Rıza Şehri'dir burada rızalıkla istediğini yapabilirsin, burada para pul, otorite, zor geçmez..."

Zaman geçiyor, Rıza Şehri'nde rızalıkla bir de eş buluyor. Eş bulma olayında da ideal bir demokrasi var. İslam'ın kaçgöç ilişkisinden eser yok. Kızlar ve erkekler bir bahçeye doluşuyor; tanışıp anlaşıyorlar, ikisi rızalık gösterirse evleniyorlar. Cariyeler, zevceler ve harem yok. Adam bir kıza gönlünü açıyor, dünyalı olmasına rağmen kız da rızalık gösteriyor ve evleniyorlar. Fakat dünyalı, rızalık almadan bir bahçeden bir nar koparıyor, kız anlıyor ki bu adam hasedin, hırsın, mülk biriktirmenin ülkesinden

gelmiş, Rıza Şehri'ne uyum sağlayamaz. Yollarını ayırıyor ve adam da mülk dünyasında gezintiye devam ediyor.

Bu hikâyenin bitmesiyle rızalık bitmiyor. Bir de benlik hesaplaşması var ki; aynen aktarıyorum; "Kişinin kendi kendisiyle rızası, kendi kendisini yargılamasıdır. Kendi özü ile yüzleşmesidir. Hiç kimsenin tanıklığı ve şikayeti olmaksızın kendi özünü yargılamasıdır. Ve de kendi suçunu kendi gözü ile görmesidir. Yeryüzü bir uğraş alanı, secde bir aynadır. Sofu ayna içinde kendini görecektir. Orda kendisiyle baş başa kalacaktır. İşte o zaman sofu, insan evresine çıkacaktır. Bir kelebek bir yumurta bırakır. O yumurta pişmanlık yaprağı ile beslenir. Tövbe ipliği ile kozasını örmeye başlar. Ve erdem ipliğini yaratır. Kendini o ipekten hücrede tutsak eder. Aylarca yıllarca yalnızlık köşesinde kendisi ile hesaplaşır... İşte, kişinin kendi kendisi ile rızası kendi özü ile yüzleşmesidir. Seçenek yine kişinin kendisine bırakılmıştır."(s.96)

Böyle bir toplum tasarımı ortaklaşmacılığın köklerini doğuda arayanları haklı çıkarıyor. Böyle bir olgunluk, tasavvuf felsefesinin derinliklerinden izler taşıyor. Kitabın bütün sayfalarında bu olgunluk ve derinliğe rastlanmıyor. Bu hikâyenin hemen arkasındaki bölümlerde rızalık almak yerine, fiziki şiddet onaylanıyor. "Ve dahi sufiyi evinden sürmek ve malın almak ve boynuna desti asmak ve ayağına diken döşemek ve alnına şiş dayamak erkandır."(s.104) işte böyle çelişkiler de barındırıyor kitap. Yani tasavvuf olgunluğuyla şerii cezaları çağrıştıran telkinler yan yana bulunuyor. Ve insanın aklına "farklı kalemlerden çıkmış, farklı sosyolojik gerekçelerin yansıması olan birçok Buyruk'un var olduğu" fikri geliyor.

d) PİRLİK

Anadolu Alevilerinde çokça öne çıkmış; yol evladı-bel evladı tartışmalarının kaynağı Buyruk'a kadar uzanmaktadır. Buyruk'a göre Ali evladı olmayana pirlik caiz değildir. Buyruk'taki bütün

vurgular pir olmak için Ehlibeyt soyundan olmayı gerektiriyor. Bu durum Anadolu Kızılbaşlığını Bektaşilikten farklı kılan yandır. Bektaşilikte pir olmak için Ehlibeyt soyundan olmak gerekmez. Her ne kadar bazıları Hacı Bektaş'ın soyunu dolandırıp Ali'ye bağlamaya kalksalar da Bektaşi dergahındakiler sonradan yola girmiş insanlardır. Buyruk'ta belirtilen bu zorunluluk ise başka bir soruna yol açmıştır. Pirliğe soyunan herkesin uydurma bir secereyle kendisini Ali'ye bağlamasına neden olmuştur. Alevi kaynakları bir şekilde Hacı Bektaş'ı, Ahmet Yesevi'yi ve diğer ocakları "evladı resul" ilan etmişlerdir. Çünkü Buyruk'un 75. sayfasında, "Piri, avladı resule çıkmayanın şeyhi şeytan olur" diyor. Böylece; "Biz Horasan Türküyüz" diyen Alevi dedelerinin pirlikten vazgeçmeleri gerekmektedir. Ya da "biz Arap kökenliyiz" demeleri gerekmektedir.

Pirliğin Muhammed-Ali'ye bağlanması pir ocaklarının sıradan taliplerle evlilik yapmasını engellemiş. Aslında soy bozulmasın diye akraba evliliği yapan pir ocakları akraba evliliğinden dolayı genetik olarak bozulmuşlardır. Dersim bölgesinde sıkça rastlanan divane pirlerin bu genetik bozulmayla sıkı bir ilişkisi vardır.

Pirlerin sahip olduğu nitelikler bir hayli incedir. "İmdi pir olan kimselere gerektir ki şeriat gemisine gireler, tarikat denizinde yüzeler, marifet gavvası(dalgıcı) olup, hakikat incisini çıkaralar."(s.31) "Pir bir günah etse beş günah yazılır... kitapsız pir şeytandır." (Böylece Kur'anla ve Buyrukla tanışmayan bütün Dersim dervişleri "şeytan" ilan ediliyor. Çünkü bu derviş ve pirlerin okuma yazması yoktu.) (s.41) "Eğer sana sorsalar pirlik kimden kaldı, de ki Şah-ı Merdan Ali'den kaldı."(s106) Doğaldır ki pirler için çizilen ince yoldan gitmek her insanın yapabileceği bir iş değildir. Ama pir olma kriterlerine uymayan birinin mürşitler tarafından nasıl yargılanacaklarına dair ilkeler o kadar belirgin değildir. Kitapsız pir şeytandır diyor, ama Anadolu'da birçok köyde okuma yazma bilmeyen onlarca pir olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle derviş-divane sıfatıyla bilinen pirlerin keramet ve nefes açısından daha muteber sayıldıkları da aynı derecede bir realitedir.

Kitapta "Mücerret pirlik" de yolun dışında tutulmuş. "Bir mücerret pir çıkıp uçsa bile vurup kanadını kırasın."(s.164) Dersimli kadınların oldukça yücelttikleri, bin bir keramet atfettikleri evlenmeyen pirler grubu elimizdeki kitapta cazulukla(cazılık)[8] sıfatlandırılmıştır. Hacı Bektaş'ın da mücerret olduğu bilinmektedir. Yeri gelmişken mücerret pirler üzerine birkaç şey daha söylemek istiyorum. Kitapta mücerretliğin, Hazret-i İsa'dan, Selman'ı Farısi'den, Veysel Karani'den ve Hacı Bektaş'tan kaldığını yazıyor. "Selman 366 yaşında pir iken kendi endamını öz eliyle kesmeden hazret-i resulün haremi hassasına dahil olmadı."(s.164) Selman'a atfedilen yaş, ortalama insan ömrünün çok üzerindedir. Kutsal kitapların hemen hepsinde, peygamber ve sahabeler için böyle abartılı yaşlara rastlanır. Selman için rivayet edilen bu olay; hem Selman gibi birinde bile cinselliğin daima tehlike olabileceğini, hem de mücerretliğin bir çeşit hadımlık olarak anlaşıldığını gösteriyor. Zira bir güdüye iradi olarak hakim olmak ayrıdır, cinsel organı keserek kurtulmaya çalışmak ayrıdır. Selman gibi birinin ikinci yolu seçmesi, ya da Kızılbaş pirlerinin ona bu yolu layık görmeleri tasavvufi yol ehline yakışmaz. Kaldı ki dokuz karısı, onlarca cariyesi olan peygamberin cinsel yaşamı bir sorun yaratmazken Selman'a bu durumun layık görülmesi çelişkidir.

Buyruk; sözü edilen bu dini şahsiyetlerin dışındakiler için "mücerretlik cazılıktır" diyor. İnsan-ı Kamil olanlar için erdem olan bir davranışın diğer pirler için düzenbazlık olarak kabul edilmesi, mücerretliğin irade gerektiren zor bir davranış olmasındandır. Aileyi; özellikle tek eşli aileyi kutsayan bu inanç için bu yargı oldukça normaldir. Ama anlaşılan o ki Buyruğun öneri ve telkinlerini, özellikle evlilik ilişkilerinden umduğunu bulamayan kadınlar pek dikkate almamış olmalı ki mücerret dervişlere daima büyük hayranlık duymuşlardır.

---

[8] Cazılık daha çok kadınlara yüklenen bir sıfattır. Sihirli, gizemli yetenekleri olan, örümcek ve kurbağa kılığına girip çevreye zarar verçn bir masal kahramanıdır. Muhtemelen bu kavram burada "hilebazlık" anlamında kullanılmıştır.

e) TARİK ÇALMAK

Tarıq(tarik); Kızılbaşların büyük bir kısmının (Bektaşiler hariç) kullandığı dinsel bir objedir. Buyruk'ta çokça yer aldığına göre eski ve çok yaygın bir inanç objesidir. Buyruk'un iddialarına göre tarıq macerası Adem ile Havva'ya kadar dayanmaktadır. "Adem atamız Havva anamızı Lain oğlu Hannas'a emanet eyledi de, Lain oğlu Hannas kafirin kalbine hile geldi. Ol zaman Adem Seyfullah, Havva anamıza üç rıza erkanı tarik çaldı. Üç etmek tercüman oldu."

"Ve Eyyüp peygamber hasta oldu. Hatunu Rahime, Yusuf peygamberin kızı idi..." (bundan sonrasını kısaltarak aktarıyorum) Lain Şeytan bir hekim suretinde eşeğe binmiş gelmiş. Şeytan, Rahime'ye "benzin solmuş, var git şarap iç" demiş. Rahime gelip Eyüp'e danışmış. Bunun üzerine "Peygamber dert ile bir ah çekti tüyü donunu deldi" diyor. "Ant içti ki iyileşirsem sana 99 değnek çalacağım. İyileşti, andı yerini bulsun diye yüz buğday sapı ile bir kere Rahime Hatun'a vurdu. Buğday bin bir tane oldu, bir danesini Cebrail dünyaya getirdi"(s.103) Burada sorgulanması gereken birinci durum; Eyüp peygamberin andını yerine getirmede hile yoluna başvurup Tanrı'yı kandırmaya çalışmasıdır. Peygamberlerin Tanrı'ya karşı hileye başvurmaları pek sık rastlanan durumlardan değildir. Eyüp karısını çok seviyor olmalı ki sonradan ona kıyamıyor, buğday saplarını birbirine bağlayarak cezayı yerine getirmiş oluyor. İkincisi ise Buyruğun başka bölümlerinde 'dolu' diye adlandırılan şarap burada peygamberin eşini cezalandırması için suç unsuru sayılıyor. Bu örnekten de; kitabın farklı dönemlerde, farklı kişilerce yazılmış eklektik bir eser olduğu anlaşılıyor. "Hz. Muhammed'in dokuz hanımı 20 cariyesi var idi (oysa hiçbir Alevi bu gerçekliği kabul etmez. Bu gerçekliğin Buyruk'ta yazılı olduğunu dahi bilmezler. Kendileri çok kadınlılığı, hele dokuz kadın 20 cariyeyi kabullenemezler). Gah zaman mübarek beyki ile ve gah zaman hatunları sorkuç (püskül) ile üçer, beşer, dokuzar kerre tariklerini çalıp tercümanlarını alırdı. Hazreti Murtaza Ali, Fatıma'dan gayrı hatununu Zülfikar ile tarikler idi. Hazreti Fatıma ömründe

yoldan çıkıp tarikli olmadı."(s.103-104) Burada Fatıma yoldan çıkıp tariklik olmadı derken aslında Tarıq'ın bir şiddet ve cezalandırma objesi olduğunu söylüyor. Cemlerde ve cemaatlerdeki kullanılma biçiminden de, cezalandırma objesi olduğu anlaşılır. "Göz görene beş tarik, sohbet dinleyene 12 tarik, mürşit ve mürebbi kaybedip sır açana 99 tarik çalınır" derken yine bir ceza söz konusudur. Üstelik "12'den 99'a varıncaya kadar zarbı Ali ile vurun" diyor.(s.180) Yani anlaşılan, Anadolu Aleviliği kendi şeriatını yaratmış, düşkün olanları cezalandırmış, şeriatın kestiği parmak burada da acımıyor. Aleviliğin bu yanlarını görmeyip onu çağdaş bir dünya görüşü olarak nitelendirenler, yol kılavuzu sayılan kitabın bu emirleri için bir açıklama bulmuşlardır herhalde. Kaldı ki düşkün ocaklarında bundan daha ağır cezalar verildiğini birçok Kızılbaş biliyor. Görüştüğüm insanlar daha ağır cezaları kendi izlenimlerinden aktarmışlardır (kitabın önceki bölümlerinde bu konuda yeterince örnek bulmak mümkündür. Ayrıca bkz. Tarıq İnsanın Kullandığı İlk Aleti Kutsaması için 186. sayfadaki ek 7 ye bakınız).

Kızılbaş inancında tarikli olmak; bir kabahat işlemek, suça bulaşmak, düşkün olmak anlamındadır. Bu kişilerin tekrar yola kazandırılmaları tarik altından geçmeleriyle mümkündür. Bir cezalandırma ve aynı zamanda bir aklanma, arındırma aracıdır. Bir anlamda pirin sopasının altından geçmektir. Geleneksel toplumsal tabakalaşmaların tümünde görülen kutsallaştırılmış şiddet objelerine, bunları kullanarak toplumsal düzeni sağlama uygulamalarına burada da rastlanmaktadır. "Ve dahi sufiyi evinden sürmek ve malın almak ve boynuna desti asmak ve ayağına diken döşemek ve alnına şiş dayamak erkandır."(s.104) Her sosyal ve dini kurumlaşmada olduğu gibi bu inanç ta yargılama sistemini de içinde barındırıyor ve çile çekmeyi yetkinleşmenin gereklerinden sayıyor. "İmdi Adem atamız, Havva anamız cennette buğday yiyip (dikkat edilirse doğu mitolojilerinde yasaklı gıda buğdaydır. Dersim yöresindeki anlatımlarda ve Ezidi efsanelerinde de bu ürün buğdaydır. Daha sonra buğday Adem'in gıdası olmuştur) günahkar olduğu vakitte başlarından tacların ve arkalarından hüllelerin(giysilerini) alıp, cennetten sürüp, 366 yıl erenler

nazarına getirmediler. Ve Kerbela Yazısı'nda ayağına diken ve alnına asa dayayıp üç gün üç gece ağladı" (s.104-105) Yani çile çekmek bize Adem ve Havva'nın günahından kaldı. "Ve Eyyüp Peygamber'in tenine kurt bıraktı(s.105) ve Musa peygamber derya kenarında guslederken bir koç başı kadar taş, hakkın emriyle Musa peygamberin gömleğini alıp kaçtı. Musa peygamber hışım edip taşa bir kerre, başka bir rivayete göre on iki kerre asa ile vurdu. Hakkın hikmetiyle ol taşın on iki yerinden su revan olup aktı. Ve taş dedi ki: 'Beni İsrail kavminden bazı kimseler güman ederler ki, senin mübarek bedeninde ayıp vardır. Ol hakkın emriyle gömleğini kaçırdım ki seni görüp günahtan halas olalar.' Ol vakit Hazret-i Musa taşı arkasına alıp kırk yıl götürdü amma mürüvvet demedi."(s.105)

Baştan sona köy dervişlerinin, Mezopotamya masalcılarının zengin hayal gücüne dayanan bu ilginç hikâyede de kendini ele veren müthiş bir çilecilik gözlenmekte. Burada İsrallilerin ayıp dedikleri şey cinsel organ mıdır yoksa bir leke veya yara mıdır, tam olarak anlaşılmıyor. Eğer cinsel organdan söz ediyorsa, ki bu ihtimal yüksektir; peygamberlerin cinsel organının olmaması mı gerekmektedir? Böylece İsrailliler Musa'nın cinsel organının olmadığını görüp ikna olmuşlar mıdır? Tanrının böyle şahsi bir olayla ilgilenmesi Kızılbaş pirlerini ne kadar ikna etmiştir? Görünen o ki keramet ve biat söz konusu olduğunda bütün eleştiri ve sorgulamacı tavırlar sönmektedir. Mistisizm ve çilecilik bu hikâyede bayağı su yüzüne çıkmaktadır. Musa'nın taşla söyleşmesi ve taşı kırk yıl taşıması ise bir başka menkıbeliktir. Musevi kaynaklarda bu hikâyenin olup olmadığını bilmiyoruz. Demek ki Alevi-Bektaşi inancı da diğer inançlar gibi büyük oranda menkıbe ve mitlerden beslenmektedir.

Tarik çalma işi bunlarla bitmiyor: "Allah'tan izzet ve hitap geldi, 'ya habibim Muhammed Mustafa senin ile bizim aramızda muhabbet hasıl oldu, nazardadır. Tarik altından geç ki taa kıyamete değin aramızda ağyar olmasın. Sende cevr bizde sitem, zulüm olmaya dedik de.' Hemen Hz. Muhammed Mustafa, Hak Taala hazretlerinin nazarına geçip durdu. Pes Hak Taala cennetin

şahı olan Rıdvan'a emreyledi. Firdevs-i Ala'nın has bağından, Tuba ağacından bir çatal çubuk getirdi... Pes Hz. Muhammed Hak Taala hazretlerinin teşhide oturup, Hak Taala kendi kudret eliyle, 'La feta illa Ali, la seyfe illa Zülfikar' deyip gülbenk eyledi"(s.169) Buyruğu kaleme alan Anadolu pirleri işi biraz abartıp, tanrının Muhammed'e tarik çalmasına kadar götürmüşler. Kutsal değneğin tanrının eline tutuşturulması Zerdüşt'ün Avestası'ndaki bazı anlatımları çağrıştırıyor. Orada da, "Zervan onu görünce oğlu Ahura Mazda olduğunu bildi. Hangi eliyle kurbanlar sunmuşsa o eline bir çubuk aldı ve Ahura Mazda'ya verdi" diyor (E. Xemgin. Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi: s.37). Buyruk'ta Tanrı bile; Zülfikar'dan keskin silah, Ali'den güçlü savaşçı olmadığını söylüyor. Gerçekten bazı Kızılbaş pirlerinin Ali'yi yüceltmede kantarın topuzunu kaçırdığını görüyoruz. Kitap, Tarıq'ın kökenini de Tuba ağacına bağlıyor. Tuba ağacı İslam'ın bütün mezheplerinde yeri olan efsanevi bir ağaçtır. Bu ağacın cennette bulunduğuna dair genel bir kanı bütün Müslümanlarda egemendir. Bazı Alevi pirleri Cebrail'in bu ağaçtan 12 adet tarik kesip getirdiğini iddia ederler. Kökeni bu ağaca bağlansa da Anadolu'da kayından ya da kuşburnundan yapılan yüzlerce tarik olduğu biliniyor.

f) DARA DURMAK

Dara durmak pirin huzurunda durmaktır. Dar (ağaç) gibi ayakta durmak ya da darağacınm dibinde durur gibi durmaktan gelmiş bir deyimdir. Buna 'dar' denmesi, ağaç kavramıyla ilişkisinden dolayı tarıqla bağlantılı da olabilir. Pirin huzurunda durmak; günahıyla, sevabıyla tartılmaktır. Bu yüzden yargıç önünde durmak gibidir. Dersim yöresinde buna "gulbangê guretenê" (gülbenk tutmak) denir.

"Dara durmak dört şekildedir. Birincisi Dar-ı Mansur'dur. İkincisi Dar-ı Fazlı'dır. Üçüncüsü Dar-ı Nesimi'dir. Dördüncüsü Dar-ı Fatıma'dır. Mansur asıldı. Evvela ayakta asılır gibi durup

elleri sallamak esastır. Mansur gibi asılırım demektir. Hazreti Fazlı'yı yüz üstü bıçağa bıraktılar. Yüz üstü yatmaktır. Doğrulup oturduğu vakit Dar-ı Nesimi olur. Nesimi'nin derisini yüzdüler. Dar-ı Fatıma, sağ ayağı sol ayağın üzerine koymaktır. Hüseyin babasına su verirken ayağı taşa değdi de kanayan ayağını gizlemek için sağ ayağıyla sol ayağını gizledi."(s.71)

Burada sözü edilen Mansur'un Kızılbaş inancından sayılması söz konusu değildir. Alevilerin "yedi ulu ozanı" arasında adı geçmez. Ama tasavvuf felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Fazlı ise Cavidanname adlı esere sahip olan hurufi bir zattır. Eserlerini Zazaca'nın bir kolu olan Gurganca yazmış bir mutasavvıftır. Timur'un oğlu tarafından öldürülmüştür. Kızılbaşlığın tarihinde idamlar, katliam ve cinayetler eksik olmadığı için dar-ı adayacak daha nice şahsiyete rastlanabilir. Sünni şeriatın baskısı bu inancı mazlum inançlar sınıfına koymuştur. İnancın bugünkü izleyicilerinin, çabuk unutma hastalığına kapılıp inancı egemen ideolojiye yamama çabalarına girişmeleri tarihi gerçeklikleri balçıkla kapatmaya benziyor. İslam tarihi egemenlerle mazlum düşünce adamlarının mücadeleleriyle doludur. Bu mücadeleyi ne yazık ki hep bağnaz iktidarlar kazanmıştır. Aleviliğin iktidar olmaması, içinde insancıl unsurları barındırmasına yol açmıştır. Mazlumun ifade tarzı Aleviliğin yol kılavuzunda dile gelmiştir. Pir Sultan ile Hızır Paşa'yı barıştırmak ise bugünkü torunlarına düşmüştür. Kızılbaşlık, acılarını da kutsayan bir inançtır. Bu yönü biraz Hristiyanlığı çağrıştırmaktadır. Buradaki acı objesini kutsamak, açıklanması güç bir mazoşizm içermektedir. Hep yenilen tarafta olması; zamanla kanayan dudağından gizli bir haz duyan kölenin çileciliğini çağrıştırmaktadır.

Dara durmak bir teslim işaretidir. Pirin huzuru itirafların, tarıq altından geçip paklanmanın mekanıdır. Kötüler için bitmez tükenmez işkence olur. İyiler için yıkanma, arınma, kutsanma anıdır. Pir ve talip yüz yüzedir, gönül gönüledir. Cemaat huzurunda günahının yüzüne okunması ve suçun cezasının (özellikle hafif olanları ki bunlara "günahı sagir" deniyor) cemaat içinde infaz edilmesi müthiş bir sosyal kontrol etkisi yaratmaktadır. Kızılbaşlık

inancında düşkün ilan etme gibi bir ceza vardır ki gerçek yaşamda pek uygulanmasa da uygulandığı durumlarda oldukça etkili bir sosyal kontrol içerir. Daha önce de söz edildiği gibi; "sufiyi evinden sürmek, malını almak, boynuna desti asmak, ayağına diken döşemek, alnına şiş dayamak erkandır." Demek ki, dara durmuş sufinin malı ve canı pirin insafına kalmıştır. Doğrusu bu ince yol, uygulamada bu kadar katı olamamıştır çünkü devlet gözünde sapkınlık olarak nitelendirilen bir inancın, dini önderlerinin elinde yaptırım gücü yoktur. Cezalar genellikle, "tarik çalmak, kurban almak, hem tarik akçesi almak" şeklindedir. "Bir kulun cemde günahını itiraf edip pişmanlık belirtmesi durumunda, cemdekiler onu affederse Cebrail orda olur ve tanrıya bildirir, tanrı onu affeder"(s.79-80) mantığı bir çeşit günah çıkarma mantığıdır. Toplum karşısında pişmanlık belirtmesi bir çeşit sosyal terapi işlevi görmektedir. Bireyler arasındaki sosyal bağları da güçlendirmektedir. Zira birçok durumda musahipler ve onların eşleri birlikte dara durup günahlarını paylaşmaktadırlar. Egemen hukuk sisteminin dışında kalmış Kızılbaş toplumunun kendine has örfi hukuk kuralları yaratması her toplumsal yapıda görülebilecek doğal bir reflekstir. Kızılbaşlık bu örfi kuralları oldukça idealize etmiştir.

g) DÖRT KAPI-KIRK MAKAM

Alevi inancında oldukça önemli ilkelerden biridir. Bir dervişin veya sufinin "İnsan-ı Kamil" olması için geçmesi gereken merhalelerdir. İlk kapı şeriat kapısıdır. Bu kapı İslam'ın bilinen esaslarına benzer. İkinci kapı tarikat kapısıdır. Bu kapı Kızılbaş inancının temel bazı ilkelerine vakıf olmaktır. Üçüncü kapı marifet kapısıdır. Burada sufi kendi yetenekleriyle, kişiliğiyle marifetlerinin, yani bir anlamda bireysel başarılarının farkında olup onları topluma sunar. Bir çeşit uzmanlaşmadır. Dördüncü kapı hakikat kapısıdır. Burada insan, insan olmaktan çıkmış, kendini gerçekleştirme

aşamasında tanrıdan bir parça olmuştur. Yani ölmeden ölmüştür. Dünya nimetlerinden el etek çekmiş, hakikati kendi içinde duymaya çalışan, "pir-i piran" olmuş biridir. Bu aşama çok az insana nasip olmaktadır. Kızılbaş inancının tasavvufi yönü burada açıkça ortaya çıkmaktadır. Bektaşi inancında da bu süreç aynen böyle işlemektedir. Yani tasavvuf ehlinin her yerde ana hedefi tanrıyı kendi içinde duyması, onunla bütünleşmesidir. Bunun yolu da ilmin zirvesine çıkıp nefisten kurtulmaktır. Çünkü dünyevi zevkler yanıltıcıdır. Gerçek haz dünyevi zevkleri aşmaktır. Kızılbaş inancının felsefi boyutu da burada başlamaktadır. "Ölmeden ölmek" deyimi tasavvuf ehlinde oldukça önemlidir. Ama Anadolu Kızılbaşlarmda bu yön pek öne çıkmaz. Örneğin Dersim Alevileri bu fikirden haberdar bile değildirler. Bu tür söylemlere, doğanın ve aşiretin affetmeyen katı kuralları arasındaki Dersim erkeği tebessüm ederek geçmiştir. Yani inancın tasavvufi boyutuna varmak gibi bir eğilim halkta gözlenmemektedir. Kitap ehli birkaç pir dışında işin mistik boyutu halka ulaşmamıştır. Aleviliğin tasavvufi boyutu doğa tapınmacı Dersimlilere işlememiştir. Dersimliye göre keramet kitapta değil doğadadır.

Buyrukta dört kapının adı sıkça geçmesine rağmen ayrıntılı bir açıklamaya pek rastlanmamaktadır. Şeriat kapısı için; "ahmaklık ile bağlanır, namaz ile açılır"(s.63) diyor. Demek ki Buyruk namazı reddetmiyor Hatta diğer kapılara geçmek ve ahmaklıktan kurtulmak için namaz kılmayı öneriyor. Oysa alevi inancında, "namazımız kılınmıştır" mantığı egemendir. Hz Ali'nin camide namaz kılarken öldürüldüğü ileri sürülerek namaz kılınmaz. Bu açıklama işin görünen kısmıdır. Esasında, İslam'ın ibadet formasyonunu gereksiz ve anlamsız bulup, kendi yaşam tarzlarına uyduramayan İslam öncesi inanç topluluklarının tepkiselliğidir gerçek neden.

Buyruklardan derlenen kitapta, Kırk Makam hakkında da ilmihali bilgilere rastlanmıyor.

KİTAPTA ÖNE ÇIKAN BAZI İLGİNÇ BİLGİLER

Kitapta bele bağlanan kuşak oldukça önemli yer tutuyor. Geleneksel tarım toplumlarında kuşak bağlamak uzun yıllar çalışabilmek için etkili bir giyimdir. Ayrıca belini bağlamak deyimi, eline, beline, diline sahip olma normlarından biridir. Kuşak bu yüzden önemlidir diye düşünüyorum.

"Az yemek, az uyumak, az söylemek seni muhannete muhtaç etmez" (s.153). Bu telkin gizemciliğin ilkelerinden biridir. Zerdüşt'ten Diyojen'e, Diyojen'den Veysel Karani'ye nefsine hakim olmak için önerilen kanaatkarlık ilkesidir. Kapitalistlerin "tüketin" telkininin aksine bütün tasavvufi görüşler buna benzer tekinlerde bulunurlar.

Kitapta İmam Cafer'in Buyruk'unun esas alındığı söylense de belirgin bir şekilde sonradan kaleme alınmış Buyrukların da etkili olduğu görülmektedir. Zira, tarihsel kronoloji açısından Buyruk'ta Hacı Bektaş'tan söz edilmesi ve Şah Hatayi'nin deyiş ve gülbenkerinin yer alması imkânsızdır. Oysa kitapta Hacı Bektaş'tan söz edilmektedir. Şah İsmail'in deyiş ve gülbenkleri de kitabın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Kitabın farklı kalemlerden çıkmış nüshaların sentezi olduğu, hümanist ve panteist düşüncelerin çatışmasında da görülmektedir. Bazı bölümlerde insan yüceltilirken bazı bölümlerinde doğal güçler öne çıkmaktadır.

Süt, bal, elma önemli ürünlerdir. Geleneksel toplumlarda az bulunan ya da lezzetli olan gıda ve meyvelere bir kutsallık atfedilir. Baldan ırmak tasavvuru da böyle bir olgunun sonucudur. Çağın gereklerine bağlı olarak bazı gıdalar öne çıkmaktadır. Bugün artık pek değerli sayılmayan birçok ürün kutsal kitapların ortaya çıktığı dönemlerdeki değerine bağlı olarak öne çıkmaktadır.

"Her ademin kuşaktan yukarısı ulvi, aşağısı suflidir. Bir kimse bir adamın boğazından yukarısına, ağza, yüze, göze, saça, sakala küfretse mutlak kafir olur. Yeniden Müslüman etmek gerekir."(s.62) Belli ki Buyruğa bu cümleleri yazan kişi Aleviliği İslam'ın içinde

görmektedir. Ayrıca kişi nasıl yeniden Müslüman edilecek, bu da tartışma konusudur. “Karısına belden yukarı küfreden harama uçkur çözmüş sayılır, uçsa cazıdır.”(s.189) Birçok yerde olduğu gibi, Dersim yöresinde anlatılan yaratılış efsanelerine göre de, tanrı Adem'in boyundan yukarısını kendi suretinde yarattı. Kuran'da da böyle bir ibarenin olduğu bilinmektedir. Batıniler, belki bu yüzden, insan suretini kutsamış ve onda bazı ilahi mesajlar aramışlardır. Burada dikkati çeken diğer husus da Buyruk'un bu bölümünün Aleviliği Müslümanlık içinde gören bir anlayışın etkisiyle yazıldığıdır.

“Sufi odur ki yedi adım taharetsiz ve abdestsiz cünüp yürümeye. Abdestsizlik merdutluktur, taharetsizlik habisliktir.”(s.106) Bu bilgide de Kızılbaş yaşam biçimine ters gelen bir yargı söz konusudur. Bu cümleler bir Kızılbaş için söylenmişse, Kızılbaşlarm çoğu merdut(rahmetten uzak) ve habistirler. Kızılbaşlar, “abdestimiz alınmış, namazımız kılınmıştır” derler. Abdest almak gibi formel davranışları inancın gereği saymak basit geldiği için; Kızılbaşlık işe ahlaki niyet boyutundan bakmıştır. Hatta Alevi deyişlerinden biri olan, Pir Sultan'ın, “alınmış abdestim aldırırlarsa” deyişi de bu yargının ürünüdür. Buyruk'ta böyle bir yargının bulunması Anadolu pirlerinin gözünden kaçmış olabilir. Ya da abdeste itina eden bazı Alevilerin buyruklarından alınmış olabilir. Bu alıntılar bile Alevilik diye tanımlanan inanç dizgesinin ne kadar farklı gruplardan oluştuğunu göstermektedir. Bu kitaba göre Dersim Alevileri habistir.

“İmdi beş nesne mürşittir. 1-Kelamullahtır. 2-Aydır. (Kitabın 245. sayfasında yeni ay çıktığında okunacak olan bir gülbenk de bulunmaktadır.) 3-Güneştir. 4-Çerağdır. 5-Yoldur. Sohbeti hasıl hastır ki Muhammed-Ali den kaldı.”(s.113) Burada Ay, güneş ve çerağı söz etmeye değer buluyorum; dünyadaki bütün dini inançlarda ay ve güneş kutsanmıştır. Zerdüştilikte güneş ve ateş oldukça önemlidir. Çerağ, yani ateş Zerdüştiliğin etkisiyle kitaba girmiş olabilir. Önceki bölümlerde de söz edildiği gibi, Selman-ı Farisi bu yolun düşünce önderlerinden biridir. Onun öğretisinde Zerdüştiliğin izlerine rastlamak oldukça doğaldır.

Kitapta, İskender-i Zülkarneyn'den peygamber olarak söz ediliyor.(s.70) bu iddianın doğunun bilgi dağarcığında yer aldığı bilinmektedir. Anlaşılıyor ki Büyük İskender'in etkisi kutsal kitaplara girecek kadar yayılmıştır.

Kitapta öne çıkan sayılar, 3, 5, 7, 12, 17, 40, 99. En çok kullanılanlar ise 7 ve 12. Bilindiği gibi Hurufiler sayılardan yola çıkarak bazı gizemli oyunlarla inançlarını temellendirmeye çalışıyorlardı. Pisagor da sayıları kutsamıştı. Sümerlerden beri on iki sayısı kutsanır. Kendisinden küçük beş sayıya bölünebilen bu sayı ürün bölüşümde mükemmel sonuçlar veriyor diye, belki de sırf bu yüzden değerlidir.

Kökeni kime dayanırsa dayansın Alevilerin elinde bir yol kılavuzu var. Alevi kurumları, bu eserin farklı nüshalarını gözden geçirip çağın koşullarına göre tek bir yol kılavuzuna dönüştürebilirler. Ya da bunları bir zenginlik olarak değerlendirip üzerine sayısız tezler üretirler. Alevi teolojisinin gözden geçirilme ve kategorize edilme vakti gelmiştir. Kendi inanç gözelerine eleştirel yaklaşabilmek, bu inanca mensup insanların avantajıdır. Bizleri aforoz eden bir kurum olmadığına göre yol kılavuzuna eleştirel gözle bakabilme avantajını kullanabiliriz.

EK:6

DERSİM'E ÖZGÜ BİR VERGİLENDİRME SİSTEMİ: "KESİM"

Dünyanın hemen her yerinde toplumsal yaşam kendine özgü sınıf ve tabakalaşma sistemi yaratır. İlkel veya modern, her topluluk kendine uygun sosyal ilişkiler kurma, geliştirme ve buna bağlı kalarak kurumlaşma eğilimindedir. Özellikle mülkiyet anlayışının yerleşmesinden sonra, ona uygun sosyal hiyerarşi ve tabakalaşma piramidi şekillenir. Tarihsel olarak "Artık ürün" deki birikim ile ortaya çıkan büyük devletler, istilacılığı da doğal bir hak sayan dini

ve hukuksal meşruiyet yollarını bulmuştur. Güçlü organizasyonların istilacı askerlerine verdiği mülkiyet, yağma ve ganimet teminatları, olup-biteni herkes için meşru kılmaktadır. Güçlü yönetimlerin istilacı orduları imparatorluğun manevi prestijinden çok, istiladan elde edecekleri ganimet için at sürüyorlardı. Kutsal amaçlı din savaşlarında bile ganimet ve mağlubun malına konma vazgeçilmez bir hak sayılmıştır. Uzun yıllar bu topraklarda askerler ve komutanlar bu sebeple savaşa sürüldüler, kan döktüler. Dersim toprakları tüm bunları yakıcı bir şekilde yaşadı. Zayıf olanın çığlığını pek duyan olmadı. Her türlü kaos ortamına rağmen toplum istikrar aradı, kurumlaşmış ilişkileri belirsizliklere tercih etti. Taraflar her zaman kendi çıkarına olmasa da düzenlilikleri tercih ettiler.

Dersim yöresinde uzun yıllar aşiretlerin yerleşik köylülerden aldığı "kesim vergisi" bu tür düzen arayışları içinde ele alınabilir. Kesim gibi vergilendirme sisteminin uzun yıllar devam etmesi; Dersimli aşiretlerin tamamen talancı bir karakter gösterdikleri, bütün düzen eğilimlerine karşı oldukları tezini de çürütür.

Dünyadaki siyasal oluşumların ilk dönemlerinde erk sahibi olanlar; sıradan vatandaşlardan yararlanma biçimini ve derecesini kendileri belirliyorlardı. Bu tek yönlü belirleyicilik bir süre sonra " sözleşme" türlü ilişkilere dönüştü. Bir toplumda vergi verenler ve alanlar arasında adı konmuş veya konmamış bir sözleşme vardır. Ama bu, sözleşmenin demokratik veya adil olduğu anlamına gelmez. Devletlerin vergi adı altında, "düzen içinde olma" imkânlarından yararlananlardan aldığı mal veya hizmet şeklindeki fayda, çoğu kez bu vergiyi verenlerin, "böyle sürerse buna da razıyız" diyerek katıldıkları bir ilişkidir.

Güçlü devletlerin zayıf düştüğü dönemlerde yöresel bazı güç merkezleri ortaya çıkıp (bunlar derebeyi, lord, ağa veya talancı aşiretler olabilir) devlete aktarılan faydayı kendi yararına dönüştürmeye çalışırlar. Dersim'de bu durum çoğu kez yerleşik köylülerin aleyhine göçebe, kelepirci aşiretlerin lehine işlemiştir.

Dersim'de "kesim" adıyla karşımıza çıkan vergilendirme sistemi de aynı şekilde vurguncu dağ ve orman aşiretlerinin, yerleşik Türk, Ermeni ve Rum köylerinden aldığı mal, para veya hizmeti

ifade eder. Kanımca Osmanlı devletinin zayıfladığı 1800-1920 yılları arasında uygulanmış bir sistemdir bu. Belki de daha eskidir... Dersimle ilgili bazı kaynaklar Dersim aşiretlerinin çevredeki yerleşim alanlarından eskiden beri vergi aldığını belgeliyor. 1755'te Dersimlilerin baskılarından dolayı Keban madeninin işleyişi durma noktasına geliyor. 1875'te Erzurum Rus konsolosluğu "şimdi Dersim Kürtleri büyük gruplar halinde kendilerine hudut olan Eğin, Arguvan, Divrik şehirlerine gelerek halktan, geçen 10-15 yıla ait vergiyi talep ediyorlar. Türk hükümet memurları böyle bir zulme karşı hiçbir önlem almamışlardır" diye yazıyor (Bkz Erdal Gezik, Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, Kalan Yayınları, 1. Basım, mayıs 2000. s.50). Yaşayan Dersimlilerin anlatımlarına bakılırsa "kesim" adlı verginin 1930'lara kadar 3-4 kuşak boyunca uygulandığı görülüyor. Dersim'deki aşiretler tarafından 1930'dan sonra da uygulanmaya çalışılmışsa da yeni cumhuriyetin askerleri buna izin vermemiş ve arkasından da 1938 olayları patlak vermiştir.

"Kesim" Türkçe bir sözcüktür. Bölge, bölüm, işaretlenmiş belirli yer anlamındadır. Halk dilinde pazarlık, anlaşma; tarihte hazineye ait herhangi bir gelirin belli bir bedel karşılığı keseneğe verilmesi şeklinde tanımlanır. Kavramın Türkçe olması bu adın yörede özellikle Erzincan, Çemişgezek, Pertek bölgelerinde yaşayan Türk köylüleri tarafından konduğunu düşündürebilir. Belki de daha önce Osmanlı'ya verilen ve aynı adı taşıyan vergilerin devamıdır. Sadece alıcısı değişmiştir. "Kesim" alan Kürt aşiretlerinin kesim bölgesini kendi aralarında paylaşmış olmaları da "işaretlenmiş belirli bölge, alan, bölüm" tanımına uygundur.

Görüştüğümüz kişiler kesimin, Ovacık, Pülümür, Mazgirt, Hozat bölgelerindeki Kürt aşiretlerinin, çevredeki Erzincan, Sivas, Pertek ve Çarsancak'daki yerleşik Türk köylülerinden aldığı bir vergi olduğunu ifade etmektedirler. Bu köyler, "kesim" alan aşiretler veya köylüler arasında paylaşılmıştır. Her yıl Ekim ayında o köylere giderek buğday, arpa, koyun, sığır, para veya halı-kilim türünden ürün veya mallar "kesim" adıyla alınmaktadır. Dersim'e yakın Türk ve Ermeni köyleri, Dersim'in iç bölgelerinde

yaşayan aşiretler, hatta ezbetler arasında bölüşülmüş, her yılın sonbahar aylarında aşiretin ileri gelenleri ve silahlı milisleri aracılığıyla "kesim" vergisine tabi tutulmuşlardır. "Kesim" günlerinde, sözü edilen aşiret üyeleri yola koyulur, Türk köylerinde konaklar, akşam evlere dağılırlar. Gece ziyafetler çekilir, sabahleyin yükler yüklenir, ikinci bir " kesim" ayına kadar bölgeden uzaklaşırlardı. Bu ilişki onlarca yıl sürmüş olmalı ki "kesim" veren ailelerin veya köylerin aklına devlete başvurmak gelmemiştir. Ya da başvuracak bir devlet birimi bulamamışlardır. Devletin zayıf düştüğü yıllardır bu yıllar. Şikayetlerin hedefine ulaşacağına dair güven oldukça zayıftır. Şikayet yerini bulsa bile arkasından gelecek aşiret gazabı çok daha yıkıcı sonuçlar doğuracaktır.

Ovacık, Hozat, Pülümür yöresinde "kesim" alan aşiretlerin ve "kesim" veren köylerin dökümünü iki kaynaktan aldığımız bilgilere göre aktaralım:

Kesim Alan Aşiret (Köy)	**Kesim Veren Köy**
Mexstu	Büyük Köy
Feratu	Uskıvırt
Hulku	Urfat
Bozku	Eris
Pardiyê	Dedegı
Laçinu	Akragı
Asku	Xoxos
Tetu	Başbağlar (Barasor)
Beytu	Tanı
Aslanû	Çarıkyazı
Kalu	Vasliyê
Abasu	Yelxaniyê

Kaynak Kişi: Muzirê Xanoğli (Xanku/Pulur(Ovacık) yaşı 80.)

Bu köylerin büyük kısmı Erzincan-Kemah köyleridir. Köyler, anlatıcıların aktardığı eski adlarıyla verilmiştir.

Muzire Xanoğli, Ovacıklı olduğu için kendi bölgesindeki "kesim" tablosunu aktarmaktadır. Dolayısıyla "kesim" alan köyler veya aşiretler Ovacık yöresindendir. Bir iki aşiret Pülümür, Hozat topraklarına dâhildir. Ovacık sınırları içindeki Mexstu ve Aslanu aşiretleri büyük aşiretlerdir. Diğerleri ezbet veya köylerdir. Kalu (Kalan) aşireti Ovacık-Pülümür sınırları içindedir. Abasu (Abasan) aşireti ise Ovacık, Hozat, Tunceli merkeze ait coğrafyada yaygındır. Bu aşiret Şıxhesen koluna mensuptur. Seyit Rıza'nın da mensup olduğu bu aşiret, resmi belgelerde "sabıkalıdır ve çok sayıda silahlı güç barındırır" şeklinde ifade edilmiştir. Birebir eşlemede bazı yanlışlıklar olmasına rağmen güvenilir bir tablo olduğunu söylememiz gerekir. Özellikle "kesim" veren köyler listesi açısından bu doğrudur. Sözü edilen köyler daha çok Erzincan Kemah köyleridir. "Kesim" alınan dönemde buranın hemen hemen tüm nüfusu Türk'tür.

İkinci tablo Memişoğlu Hüseyin'in dilinden:

Kesim Alan Aşiret (Köy)	**Kesim Veren Köy**
Aslanu	Başbağlar (Barasor)
Mexstu	Büyükköy
Beytu	Tırnik
Bextiyaru	Axnugê
Qırxu	Akragê
Keçelu	Cecegüye
Semku	Değirmendere
Pezgewru	Guzê
Kalu	Gamırgap

Kaynak Hüseyin Memişoğlu. (Ada Köyü. Yaş 103)

Memişoğlu Hüseyin'in aktardıkları oldukça farklılık arz ediyor. Özellikle köy-kesim alan aşiret eşleşmesinde neredeyse hiç ortak nokta yok. Sadece Mexstu-Büyükköy eşlemesi aynı. Listeye Bextiyaru. Qırxu, Keçelu gibi yeni aşiretler ekliyor ki bu aşiretler Hozat-Pülümür bölgesinde yerleşmiş aşiretlerdir. Pezgewru aşireti

kesim veren köylere sınır olan aşirettir. Muhtemelen kesim aldığı köylerle aynı etnik kökenden olup sonradan Kürtleşmiştir.

Memişoğlu Hüseyin'in listesi yaşından kaynaklanan bir yanlış anımsama ihtimalinden dolayı belki daha az güvenilir sayılmalıdır. Kendisi de Mexstu aşiretinden olduğu için bizzat katıldığı "kesim" eylemini doğru anımsamıştır. Xanoğlu ise kendisi doğrudan "kesim" faaliyetine katılmadığı halde süreci babasından ve çevre komşularından dinlemiştir. Xanoğlu'na göre; toplam 42 köyden kesim alınıyordu. Köylüler kendi rızalarıyla kesim veriyorlardı. Buna rağmen her iki kaynakta da yanılma payı muhtemeldir. Ama uzun yıllar kesim türünden bir vergilendirme sisteminin var olduğuna dair kesin kanıtlardır bunlar. Rahatlıkla böyle bir vergilendirme sisteminin var olduğunu söyleyebiliriz.

Bu iki örnek dışında vereceğimiz örnekler bu yargımızı pekiştirecektir. Bu örnekler Dersimlilerin "kesim" ile ilgili birçok anı biriktirdiğini gösteriyor. Dersim merkez ilçeye bağlı; Harçige (yeni adı: İnönü Mah.) köyünden Hıdır Ay'ın anlattıkları kesimin sadece Ovacık-Hozat bölgesine ait olmadığını kanıtlamaktadır:

"Milli aşireti ne hırsızlık yapmış, ne de kola gitmiştir. Kelepir yapmamış bizim aşiret. Bize kötülük ve hile yapan hayır görmez. Kureşanlar kesime gidiyorlardı. Aliye Memligil kesime gidiyordu, Usene Seydi'in adamlarıydılar. Goydepe'ye(Göktepe) gidiyorlardı. Goydepeliler buğday, at veriyorlardı. Oradan buğday yüklüyorlardı. Hemet Bey Goydepe'nin sahibiydi. Oranın ileri geleniydi. Goydepeliler Türk'tü. Sorpiyan Köyü de Türk'tü. Temiz(iyi) insanlardı. Bizim burada Erzincan köylerine kesime hiç gidilmiyordu. Goydepe gibi köyler aşiretlere kesim veriyorlardı (Hıdır Ay. Harçigê Köyü-Mameki).

Böylece kesim alan aşiretlere Kureşan aşiretini de eklemek gerekiyor. Aynı zamanda pir ocağı olan aşiret, diğer pir ocaklarından farklı olarak kesim almak gibi bir sosyal ilişki içine girmiş oluyor. Silah taşıyan ve taşımayan, kelepire giden ve gitmeyen aşiretler sınıflamasında bir seyit ailesinin bulunması oldukça ilginçtir. Birçok kaynakta Kureşan aşiretinin pir ocakları içinde yarı silahlı

tek ocak olduğu belirtilir. Baytar Nuri Dersimi bunlardan birisidir. Seyit aşiretlerinin silahlanması istisnai bir durumdur. Kureşanlıların silah taşıması ve kesim alması aşiretin üye sayısının fazlalığına bağlanabilir. Aşiretin nüfusu fazladır. Doğu Dersim'in önemli bir kısmı bu aşiretin yerleşim alanıdır. Talip statüsündeki aşiretlerden alınan çıralık(hakula) ve kendi üretim kaynakları yeterli gelmediği için Kureşan aşiretinin bazı bireyleri farklı kaynaklara başvurmuş olabilirler. Hıdır Ay'ın anlatımlarından yola çıkarak kesimin sadece Batı Dersim'e özgü olmadığı Doğu Dersim'de de başvurulan bir kaynak olduğu yargısına varılabilir.

Ay'ın anlatımında dikkat çeken diğer bir nokta ise Kureşan Aşireti'nin Ahmet Bey gibi zalim bir Çarsancak beyinden kesim alıyor olmasıdır. Pir Hüseyin Kılavuz'un anlatımlarına göre Göktepeli Ahmet Bey, Lolanlı Hırço'nun oğlu Selim adında bir genci, kendisiyle oturup masada kahve içti diye, öldürmek için aylarca kovalamış biridir. Sonunda Ahmet Bey'in dayısı araya girip gencin öldürülmesini engellemiştir. Ahmet Bey, diğer Çarsancak ağalarından birinin çocuğu sanıp genci yanına çağırmış, çocuğa kahve ikram etmiştir. Gencin tek suçu, fakir bir Lolanlı'nın oğlu olduğunu söylemeyip kahve ikramını kabul etmesidir.

Kesim alma, son yılları sıkıntılı geçse de 1930'lu yıllara kadar uygulanmıştır. 1925'den sonra devlet güçleri kesime karşı katı tedbirler almış, merkezi otoriteye karşı bir isyan gibi algılamıştır. Bu tür faaliyetleri kendi hukuku ve devlet örgütlenmesine karşı bir saldırı saymıştır. Fakat alışkanlıklarından vazgeçemeyen bazı aşiret ileri gelenleri, kesim almaya devam etmiş ve bu uğurda öldürülmüşlerdir. Bunlardan biri, Ovacık ilçesindeki Laçinu aşiretinden meşhur Poles'tir.

"Poles[9] ve adamları Erzincan'ın Xudiye Köyü'ne kesime gidiyorlar. Aralarında benim babam (Qeremanê Xanoğli) da var.

---

(9) Poles, Ovacık'ın Mexstu(Maksudan)aşiretinin liderlerindendir. Kazım Karabekir'in Dersimle ilgili raporunda "Rus çarına telgraf çekip Dersim'de özerk bir Kürt bölgesi talep edenlerden biri" olarak tanıtılmaktadır.

Ayrıca Mamudanlar'dan(Xanku Köyü'nden) Mehmet, Balikanlardan biri ve birkaç kişi Xudiyê Köyü'ne gidiyorlar. O köyden bir Türk köylü Kemah'ta çalışıyormuş. Orada dükkânı varmış, ona "asker gelirse bize haber gönder" diye tembihliyorlar. Akşam oluyor, Kemah'ta çalışan Türk köyüne dönmüyor. Bunlar kuşkulanıyorlar. Babam diyor ki "bu Türk gelmedi, herhalde asker gelecek." Poles diyor ki "sen biraz uyu, biz köylülerle hesabımızı görek, gelek." Babam biraz uyuyor(babam 1956'da vefat etti, yani demek ki bu olay 1920-1930 yılları arasında gerçekleşiyor). Babam bir süre uyukladıktan sonra uyanıyor ki Poles başında durmuş. Babamın kafasını sarsarak uyandırıyor. "Xanoğlu sen gidecektin" diyor. Babam kendi kendine diyor ki 'demek asker köyü sardı, Poles beni gönderiyor ki asker beni fark edip benimle uğraşırken kendisi kaçsın...' Kalkıyor, hatır da istemiyor(vedalaşmıyor) Türk'e diyor ki 'atımı yükle'. Lılê Leşki (Poles'in eniştesi) babamla yola çıkıyor. Babama diyor ki 'ben senle gelsem Poles beni yer(azarlar), gelmesem sen yalnız nasıl gidersin!' Babam ona diyor 'sen adamından ayrılma, bana bir şey olmaz'. Babam yola koyuluyor. Biraz yol geliyor. Köyün dışında samanlıklar var. 'Eğer samanlıklarda askere rastlamazsam Xudiye'nin çıkışındaki kayalıkta olabilirler' diye düşünüyor. Yanındaki Türk, samanlıklara kadar kendisiyle geliyor. Babam ata binmiyor, asker olursa hedef küçültmek veya rahat saklanmak için! Geliyor, Axurekı'yi geçiyor, sağ salim bizim köye kadar geliyor. İkinci gün haber geliyor ki Xudiye'deki Dersimlileri asker sarmış ve hepsini öldürmüş. Poles ve adamları kesim uğruna ölüyorlar"(Muzurê Xanoğli).

Poles'in öldürülmesi, yörede büyük yankı uyandırıyor. Özellikle kesime gitmeyi düşünenler üzerinde şok etkisi yaratıyor. Dersim aşiretlerinin bir gelir kaynağı daha kuruyor. Yeni cumhuriyetin aşiretler için tehlikeli bir gelecek ördüğü anlaşılıyor. Bundan önceki kesimlerde bir problem yaşanmıyor. Taraflar arasında son derece normal bir ilişki gibi algılanıyor. Kesimin tarafları bu ilişkiye alışmış gibi, devlete vergi verir gibi aşiretlere vergi veriyorlar. Hatta kesim alan aşiretlerin bazı bireyleri, kesim veren

köye gidip orada aylarca kalıyorlar. Vereceğimiz bu yeni örnek bir Ermeni köyüne ilişkin:

"Xange sizin halanızdı. Ermenice konuşurdu, biz hayretle dinliyorduk. Bir süre Xoxos'ta kaldığı için Ermenice öğrenmişti. Onların dilini çok güzel konuşurdu. Xoxos, Camalu Ailesi'nin kesim aldığı köydü. Feratu Aşireti'nin kesim aldığı köy ayrıydı. Aslanu Aşireti'nin ayrıydı, Asku Aşireti'nin ayrıydı. Kürtler Ermenilerden, Rumlardan ve Türklerden kesim alıyorlardı. Babam Xoxos'ta kesim aldığımız bütün evleri bana göstermişti. Para, buğday, mal alıyorlardı. Bu Poles Xudiye'den kesim alıyordu. Xudiyedekiler Ermeni değil Türk'tü. Poles eski zamandan beri oradan kesim alıyordu. Bu son yıllarda kesim alma alışkanlığını sürdürmeye kalktı. O, bir de Lılê Leşki'nin oğlu(Qızıxlı) kesime gittiler. Kırmanciye zamanı değildi, artık hükümet zamanıydı. Cumhuriyet kurulmuştu. Poles yine kesime gitti, orada askerler tarafından öldürüldü. Bunlar Xudiye, Urfat civarından kesim alıyorlardı. Bu köyler Kemah köyleriydi(Eda Geyigu. Ada Köyü, Ovacık. yaş: 93).

Kesim vergisinin uzun bir geçmişi olmalı ki artık kabullenilmiş ve mahallelere kadar kesim alınan evler belirlenmiştir. Kesimi verenler de bunu benimsemiş olmalı ki Xangê adındaki kadın, genç kız olduğu dönemlerde bir akrabasında kalır gibi gidip bir Ermeni köyünde, onların dilini öğrenecek zaman kadar kalabiliyor. Yani bu örnekte ilişkiler o kadar da zorba aşiretlerin talan ve baskınlarına benzemiyor. Ağa maraba ilişkisine dönüşmüş gibi. Bu örnekten yola çıkarak, Ermenilerden de kesim alındığını kabul etmek zorundayız. Ermenilerden alınan kesim, 1915 yılı öncesi olabilir. Ya da bu aileler soykırım döneminde kesim vermek kaydıyla gizlenip kalmış olabilirler. Büyük ihtimalle bu ilişki 1916 öncesidir. Çünkü Ermeni soykırımından sonra Ovacık bölgesinden bazı aileler gidip Xuxos, Urfat gibi köylere yerleşmişlerdir. Muzıre Qasımoğli, Axaye Sılê Guçici, Mıstafayê Cülümi gibi sayılı aileler gidip Ermenilerin boşalttığı köylere yerleşmiş ve bir süre orada kalmışlardır. O süreci anlatanlar bu gün Türk olarak bilinen Barasor(Başbağlar) gibi köylerin de aslında Rum olduklarını anlatmaktadırlar.

Dersim yöresinde Kürtlerin arasına karışıp Kürtleşmiş çok sayıda Ermeni aile mevcuttur. Kürt coğrafyasında yaşayan Ermenilerin yerleşik olduğunu, onlara yönelik zulüm öncesinden de biliyoruz. Bölgesel savaşlara katılmadıklarını, yöredeki Kürt mirlerine vergi verdiklerini, mirlerin veya aşiret reislerinin onları savaştırmayı hiç düşünmediğini, Martin Van Bruinessen de Ağa Şeyh ve Devlet adlı eserinde aktarır. Şerefname de Ermenilerin yalnızca gelir kaynağı olarak kullanıldığını, onlara asla askeri görev verilmediğini yazar. Ermenilerin erken yerleşik hayata geçmesi, savaşçı ve göçebe aşiretler arasında belki de yeryüzünden silinme tehlikesiyle baş başa kalmalarına yol açmıştır. Saldırgan ve göçebe halkların saldırılarına hedef olmuşlardır. Değirmenini, tezgahını, tarlasını terk edip gidememiş, emek onların sonu olmuştur. Dağlı aşiretler için bir gelir kaynağı olmuşlar, talandan, kırımdan kurtulamamışlardır. Talan edilmeyenler vergiye bağlanmış, bağ bahçeleri sömürülmüştür. Şerefname'nin söz ettiği 1590 yıllarından 1915 yıllarına kadar yerleşik olmanın cezasını çekmişlerdir. Xange'nin bir Ermeni köyünde uzun süre kalması ile ilgili verdiğimiz son örnek Kürtlerin kendilerini Türklere oranla Ermenilere daha yakın hissettiğinin kanıtı da olabilir. O yıllarda yörede araştırma yapan Hasan Reşit Tankut'da benzer bir anlatımda bulunur (bkz. Hasan Reşit Tankut. Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler. Kalan yayınları. Ankara).

"Kesim" olgusuna dönemin nesnel koşulları içinde bakmak, olguyu anlaşılır kılacaktır. Xanoğlu Munzur'a göre her aşiret "kesim" aldığı köyü kayırıyordu, kolluyordu. O köye yapılmış saldırıyı, kendisine yapılmış sayıyordu. Çünkü köyler onların gelir kaynağıydı, saklanma yeriydi. Osmanlı Devleti'nin yöreye özgü politikası yarı özerk aşiret devletçikleri yaratıyordu. Çemişgezek'te Pir Hüseyin Beyliğinin son bulmasından sonra İç Dersim aşiretlerinin çevre üzerindeki nüfuzu artmıştı. Özellikle 1800'lü yıllarda etki alanlarını genişletiyor, çevre köyleri himayelerine alıyorlardı. Kendilerine benzemeyenleri vergilendiriyorlardı. Aşiretler, kendi hukuk sistemini oluşturuyor, istedikleri şekilde yerleşik alanları haraca bağlıyorlardı. Bu durum "kesim" veren köylerin de çıkarınaydı. Sözü edilen köyler her saldırıya açık ova köyleriydi. Yakında

dağlı aşiretler vardı. Bunların koruması altında olmak onlara güven veriyordu. İstikrar uğruna vergi vermeye razıydılar. Ne zaman ne kadar şey vereceklerini biliyorlardı. Anadolu'nun hemen her yerinde vurgun ve çapul kol geziyordu. Yani bu ilişki zorunlu bir sözleşmeye dönüşmüştü. Toplum kendi tabakalaşma sistemini yaratmıştı. Aşiretlerin "kesim" aldıkları köylerde dini veya etnik bir baskı yarattığına dair her hangi bir anlatım yok. Fakat fırsat buldukça birbirlerinin "kesim" alanına göz diktikleri söylenebilir. Ayrıca talan ve vurguna tabi tutulan köyler vardır ki bunlar, büyük oranda "kesim" alınan köylerin dışından seçilmiştir. Talan edilecek köyler, açıkça devlet yanlısı olan veya "kesim" vergisini kabul etmeyen köylerdir. Oldukça zarar görmüşlerdir. Talan o yılların gerçekliğidir. Zayıf örgütlenmeler, yaşam savaşı içinde sırtlarını güçlü örgütlenmelere dayarlar. Asya'dan, Arap çöllerinden gelen ordular, askerlerine, yağma ve talanı hak saydıklarına, hatta kutsal saydıklarına göre, Dersim aşiretlerinin zayıfı himayelerine alıp, yerleşik olanın sırtından gelir elde etmesi dönemin nesnel koşullarının sonucudur. Oluşmuş sistemin tarafları karşılıklı bir sözleşme içerisindedirler. Bu sözleşmenin adil ve demokratik olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu çalışma; "kesim"e tabi tutulan köylülere ulaşılmadığı için eksiktir. "Kesim" veren tarafın duyguları oldukça önemlidir. Onların penceresinden olayın nasıl göründüğü bilinmemektedir. Böyle bir vergilendirme sistemine ne derece gönülden katıldıklarını bilmek şimdilik zor görünüyor. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar, bu olayı yadırgamadıkları bir gerçek, ama madalyona fetih tarafından bakanla, işgal tarafından bakan aynı şeyi görmez. Vergiyi veren tarafın olguya Dersimli gözüyle bakması zor. Xanoğlu, "gönüllü veriyorlardı" diyorsa da, bu gönüllülük, koşulların dayatması olabilir. Poles gibi insanların zora başvurmadıklarını söylemek güçtür. Haksız bir kazanç olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Yıllarca kıtalara korku salan bir devletin içerdeki soydaşları, yüzlerce yıl Kürt aşiretlerine vergi vermiştir. Doğu' da mirlerin dönemi kapanırken, Dersim aşiretleri kendi düzenini kurmuştur. O yıllarda yörede araştırma yapan H. Reşit Tankut gibi gezginler bu olgudan hiç söz etmezler.

Devletlerin zayıf düştüğü dönemlerde onların gelirlerine göz koyan yerel, etnik gruplar türer. Devletin topraklarına ve vergilerine göz koyarlar. Dersim'de iki örnek dışında toprak ağası-mir tipi feodaliteden söz edilmez. Ama Orta Dersim daima aşiretler arası dengenin kollandığı, istikrarın uzun sürmediği bölgedir. Dersim'de merkezi otorite bir türlü kök tutturamamıştır. Aşiret yapısı, coğrafyasına benzemiş, çevredeki, hatta içerdeki yerleşik alanlar sürekli rahatsız edilmiştir. Talan düzenine bütün aşiretler karışmamış, "ezilme" pahasına bazı aşiretler silahsızlığı seçmiştir. İç Dersim'de de bu köyler baskı görmüştür.

Silahlı aşiretlerin saldırganlaştığı dönem daha çok cumhuriyet hükümetinin varlığını hissettirdiği 1925-1935 yılları arasıdır. Cumhuriyet, arka arkaya saldırı ve kuşatma gerçekleştiriyor ve Dersimli aşiretler yaşam alanlarının daraldığını hissediyorlar. Üstelik 1925'den sonra Dersim dışında etkisizleştirilecek Kürt bölgesi de kalmamıştır. Eğer merkezi yönetim, özerk Dersim'in ekonomik ve siyasi hiyerarşisine, tabakalaşma düzenine çomak sokacaksa doğal olarak savunma refleksi devreye girecektir. Var olan toplumsal yapı bozulmak istenmektedir. Doğal olarak geleneksel sistemin temsilcileri, erk sahibi aşiret reisleri tepkilerini çeşitli şekillerde ortaya koyacaklardır. Yeri gelmişken ifade edelim ki Dersim aşiretleri, salt "kesim" türü bir gelir kaynağını yitirecekleri için bile cumhuriyet yönetimine sıcak bakmamaktadırlar. M. Şerif Fırat ve diğer bazı kişilerin savunduğu gibi "Alevi aşiretler, cumhuriyet, Osmanlı yönetimine son verdi diye topyekün cumhuriyetten yana oldular" görüşü Dersim özeli için geçerli değildir. Çünkü cumhuriyet onların sosyal yapısını bozacaktır. Zaten Alevi-Kürt aşiretlerinin Varto'da değil de Dersim'de bir direniş örgütlemesi bunu kanıtlıyor. Yarı kapalı özerk yapılarından dolayı onlar için cumhuriyetin bir anlamı yoktur. Cibran aşireti ile çatışmalarından dolayı Varto'daki Lolan, Hormek aşiretleri için cumhuriyet anlamlı olabilir. Burada (Dersim'de) aşiretlerin çıkarları direnişi gerektiriyor.

Çalışma boyunca konuştuğum hiçbir insan Kürtler arasında (Kurmanc veya Zaza) bir "kesim" ilişkisinden söz etmedi. Bazı kaynaklar Hozat'taki bazı silahlı aşiretlerin Kewanlar'dan buna

benzer bir vergi aldığını söylediler fakat ayrıntılı bilgi edinemedim. Kewanlar yerleşik köylüler olduğu için Hozat'ta azınlıktadırlar. Oysa aynı aşiretin Ovacık bölgesinde "kesim" alan aşiret olduğunu biliyoruz. "Kew", yeşil anlamındadır ve ovalık bölgelerde yerleşmiş topluluklar için kullanılır. Ovacık'taki Mexstu, Feratu, Aslanu aşiretleri Kewanlardan sayılır. Hozat'taki bu örnek dışındaki tüm durumlar kesimin bir ulusal-etnik tercih olduğunu göstermektedir. Yani o dönemde bile Kurmanc veya Zaza; hiçbir köyden "kesim" alınmamıştır. Şafi-Sünni Kürt köylerine karşı da böyle bir girişimde bulunulmamıştır. "Kesim" alınan köyler içerisinde Koçgiri'nin Kurmanc köyleri sayılmaz. Dersimliler onlara da pek dokunmamışlardır. Ayrıca Dersim'in doğusundaki ve güneyindeki Sünni Kürt köyleri de "kesim" alanı dışındadır. Sınırdaki bu Sünni kesimin Dersim'in bu vergilendirmesine nasıl yaklaştıkları pek bilinmiyor. Ama görmemezlikten geldikleri söylenebilir. Dersimlilerle güney ve doğudaki Kürtlerin Hamidiye saldırıları dışında pek karşı karşıya gelmediklerini kabul etmemiz gerekiyor. Bunun nedeni inanç birliği olmadığına göre kültür, soy ve dil birliği olabilir.

"Kesim"in Dersim'e özgü bir vergilendirme sistemi olduğunu söylememiz gerekiyor. Örnekler çeşitlendikçe bu olgunun daha fazla aydınlanacağına inanıyoruz.

EK:7

TARIQ, İNSANIN KULLANDIĞI İLK ALETİ KUTSAMASI

"Tarıq" Dersim yöresinde kutsal eylemlerde kullanılan dinsel bir objedir. Sözü edilen objenin dışarıdan gözlemlenerek anlaşılması ve bu konudaki yargıların nesnel temellere oturtulması zor görünüyor. Çünkü bu obje ısrarla yabancılardan gizleniyor. Geçmişte toplum üzerinde ne derece etkili olduğunu bugünden bakarak anlamak zor görünüyor. Buna rağmen "tarıq" objesini

hâlâ sarıp sarmalayan ve kimseye göstermeyen Dersimlilerin tavrına bakılırsa geçmişte bayağı etkili bir figür olarak kullanılmıştır. Binlerce yıl Çorum'dan İran topraklarına, Mut'tan güneydeki Şebekilere kadar geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Hatta Kızılbaşlığın kutsal kitabı sayılan Buyruk'a bile girmiştir. Kutsal objenin Alevilik içindeki yaygınlık derecesi onun tarihsel kökenine nesnel bir bakışla inilmesini gerekli kılmaktadır. Şüphesiz ki tarıq'tan ilk söz eden biz değiliz. Fakat onu enine boyuna ele alarak sosyal, antropolojik bir tartışmanın içine çekmek hedefimiz olacaktır.

Bugün etkisiz olan hatta gizlenen bir dinsel obje gibi görünse de hâlâ bu inanca bağlı insanlar tarafından bir kutsallık nişanesi, koruyucu bir melek, keramet sahibi bir evliya gibi algılanmaktadır. Aleviliği kendi siyasi-ideolojik telkinlerine örneklem seçen yazarlar, işin bu boyutunu görmemezlikten gelip Aleviliğin İslam dışılığına methiye düzmektedirler. Tarıq İslam öncesi bir inanç unsuru olmasına rağmen bu yazarların ilgi alanında değildir. Çünkü var olan paradigmaya pek uymayan, "putçuluk" suçlamasına temellendirme olabilecek totemik bir kalıntıdır. Belki de insan eli değmiş ilk aletin kutsanmasıdır. Tarıq örneğinde de rahatlıkla gözlenebilmektedir ki Alevilik adıyla anılan inanç dizgesi birçok totemik-panteist kalıntıyı içinde barındıran sentez bir inançtır. Hiçbir kalıp yargıya, ideolojik argümana uymaz. Aleviliğe karşı en objektif tavır, onun bu eklektik yapısını kabul etmektir. Diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da bulanık bilgiler o kadar çoktur ki aklı başında birkaç ses bu bulanık ortamda kaybolup gitmektedir. Alevi (Kızılbaş) inancının beslendiği kaynaklar tamamen bir ulusa veya ona mal edilen tarihe dâhil edilemez. Devletlerin belki şanlı tarihe ihtiyaçları vardır. Ama inançlar ve halkların etkileşimi iki ırmağın birbirine karışması gibidir. Köklerinin arı damarı aranamaz. Aransa da bulunamaz. Bu tür inançlar sosyal etkileşimin doğal sonucu olan sentez ürünlerdir. İnançların ilkeli veya uygarı yoktur. Tarıq, İslam dışı ya da İslam öncesi bir unsur olsa bile bazı yazarlar için bunun bir önemi yoktur. Tarihsel neseplerini bulmada bir koltuk

değneği olmuşsa onun sorgulanması, tarihsel temellerinin araştırılması önemsizdir. Yok değilse onu görmemezlikten gelmek gerekir. "Eski bir şaman inancı" deyip geçmek gerekir.

Tarıq inancının yaygın olduğu bölgelerden biri de Dersim bölgesidir. Bu yöredeki Ağuçan Ocağı ve talipleri dışında tüm Kurmanclar ve Kırmanclarda (zazalarda) tarıq etkili bir dinsel objedir. Ağuçan Ocağı dışındaki tüm ocaklarda tarıq kullanılır ve sahiplenilir. Tarıq; kutsal ayinlerde ve cemlerde, yola girme törenlerinde kullanılan, bölgeye göre uzunluğu değişen, yaklaşık kırk ile seksen santim uzunluğunda üç boğumlu, süslemeli bir değnektir. Bazı yörelerde başı yılana benzetilmiştir. Pirlerin ve rayber statüsündeki kişilerin, hizmet sahibi olanların, taliplerini: sırtına vurmak, altından geçirmek, yıkayıp suyundan içirmek gibi çeşitli şekillerde kutsadığı veya cezalandırdığı bir kutsal objedir.

Tarıq ağacın kutsanması mı?

Dersim yöresinde ağacın kutsallığı için çok şey söylemek mümkün. Totemist-panteist inançların birçoğunda ağaç kutsaldır. Babamın kullandığı üçlemelerden biri şöyleydi: Peygamberlerin dinleri gelmeden önce Dersimliler üç kafileymiş. Dar halkı, Mar halkı, Adır halkı! Yani, ağacı kutsayanlar, yılanı kutsayanlar ve ateşi kutsayanlar. Merak edip bu sınıflamanın anlamını sormamıştım. Sonradan birçok gezginin ve araştırmacının Dersimlilerde ağacı kutsama davranışını hayretle karşıladıklarını okuduktan sonra çağrışım oluştu. Eğer tarıq'ı kutsal ağaçtan bir parça olarak algılarsak İslam öncesi bir inanç olduğu güç kazanır. Kürtçede "dar" ağaç demektir. Dersim'in bazı yörelerinde tarıqa "darık" denmektedir. Ve doğrudan ağaç olarak tanımlanmaktadır. "Darık" ağaç parçası ya da değnek anlamındadır. Bazı yörelerde "terık" yine çubuk, değnek anlamındadır. Tarıq'ın darık'tan geldiği (hammaddesinin ağaç olmasından dolayı) yüksek bir ihtimaldir. Dersim Dergisi'nin 9. Sayısında "Kürt Alevi Ocaklarının Oluşumu" adlı yazıda kavram aynen "darık" olarak geçmektedir. Kimi kaynaklara

göre "kutsanan ağaç" cennette olduğuna inanılan Tuba Ağacı'dır. Alevi deyişlerinde adına sıkça rastlanan ve cennette var olduğu varsayılan ağaçtan Cebrail tarafından kesilip getirilen bu kutsal ağaç Faik Bulut'un "Ali'siz Alevilik" adlı eserinde ifade ettiği "kayıplara karışmış bitki, Homa" mıdır? Dersim yöresinde "tuzık" diye adlandırılan ve kutsal sayılan kayın ağacı birçok dini ayinde, aydınlatmada kullanılır. Bu olasılıklardan herhangi birinin doğruluğu olayın temelinde kutsanmış bir ağacın olduğu inancını güçlendirir.

Yörede 17-21 mart tarihleri arasında kutlanan "howtamal" gününde ağaçlara dokunulmaz. Howtamal yedi görevi ifade eden yedi tanrıya adanmış bir kutsal gündür. Bu günde "dar-û ber yenu sızdı"(ağaçlar secdeye eğiliyor) diye ağaç kesilmez. O gün tüm mahlukatın canlanacağına ve secdeye geleceğine, kurdun kuşun uyanacağına, yaşamın yeni baştan başlayacağına inanılır. Hatta bu günde kuru değneğin bile inlediği anlatılır. Zerevet (bıcıka şirê) pişirilir. Kutsal yerler, su başları ve mezarlıklar ziyaret edilir. Minorski'ye göre "Kürtlerde tanrının yedi çeşit cisimlenişi vardır". Howtamal bu cisimlenişin bir ürünü olarak Ovacık, Hozat bölgesinde hâlâ yaşatılmaktadır. Diğer Dersimlilerde "kara çarşamba" olarak da adlandırılan bu bayram Newroz'un arifesindedir.

B. Nikitin, Sir H. Ravlinson'a dayanarak Ehl-i Hak mensuplarında kurbanın haşlanmış etinin dağıtımı sırasında kurban törenini yöneten pirin elinde mersin ve söğüt dalları tuttuğunu söyler. Aynı şeyin Suriye'deki Nusayrilerde de görüldüğünü ekler. B. Nikitin, Dersim yöresinde yaşayan halka kimi zaman Tujik, kimi zaman Kızılbaş dendiğini yazar. (B. Nikitin. Kürtler. Deng Yayınları. S.414)

Yörede kutsanmış ağaçlardan veya küçük ormancıklardan söz etmek mümkündür. Ada Köyü'nde Bırê Mesecügê, Ziyaret Köyü'nde Bırê Muzır Babay, Düzgün Baba'da, Yeşil Evliya Ziyareti'nde kutsal sayılan ağaçlara veya ormancıklara örnek verilebilir. Dersim'in birçok yerinde böyle kutsal sayılan ağaçlar ve koruluklar

mevcuttur. "Malatya'nın Ballıkaya Köyü'nde Kara Direk kutsal sayılır"(Fuat Bozkurt Aleviliğin Toplumsal Boyutları. S.127). Fuat Bozkurt ağacı kutsama töresini Türk geleneklerine bağladıktan sonra şöyle yazar: "Ağacı kutsama Doğu Anadolu'daki Kızılbaş Kürtler arasında önemini korur. Siirt, Tunceli, Adıyaman ve Elazığ yöresindeki Kızılbaş Kürtleri, şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran meşe ve ardıç ağaçlarını kutsarlar" (Ahmet Yaşar Ocak'tan aktaran Fuat Bozkurt age. s.128).

İmam Cafer Buyruğu adıyla Can Yayınları'ndan çıkan eserde de Tuba ağacından söz edilir: "pes hak taala cennetin şahı olan Rıdvan'a emreyledi. Firdevs-i alanın has bağından, tuba ağacından bir çatal çubuk getirdi (İmama Cafer-i Sadık Buyruğu, Can Yayınları 6. Baskı. Hazırlayan: Adil Ali Atalay. S.169).

"Biz ağaç dikmezdik. Dikilen ağaç büyür de bir insanın beli kadar kalınlaşırsa ağacı diken insanın öleceğine inanılırdı. Yaş ağacı da kesmezdik. Sonradan bu inancımızın doğru olmadığını gördük. Köyde en çok ağacı ben diktim" (Hıdır Balkı, Ada Köyü. Ovacık). Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bu toplum 1950'lere kadar ağaç dikmiyor ve yaş ağacı kesmiyor. 1938 sürgünlüğünden dönenlerin etkisi ve dışarıdan gelen bazı müdahalelerle ağaç dikmeye ve kesmeye başlıyorlar. Ağacın yeşermesini insan iradesinin dışında kutsal bir düzenin devamı gibi algılıyorlar. Daha sonraki yıllarda da "her insanın elinden ağacın yeşermediği, bazı insanların desmız'ı(bir çeşit uğurlu el) ile bu işin olabileceği" inancı yaygınlaşıyor. Uzak köylerden insanlar getirilip onların eliyle ağaç dikiyorlar.

Yörede kullanılan bir deyim ağacın Hakk'a ait olduğunu ve tarihsel süreçte bir aktı yerine getirme ya da bir suçtan men etme gibi bir eylemin adlandırılmasında kullanıldığını gösteriyor. "Dare heqiyo vırniya tode" deyimi "hakkın değneğidir senin önünde" anlamında olup bir insanı bir olumsuz eylemden alıkoymak için söylenen ve yörede komşuların birbirleriyle dostluk ilişkilerini kestiklerinde kullanılan bir deyimdir. Bir olumsuz eylemin bir daha fiile dönüşmemesi için "mı torê darı hêqi no ru"(senin

önüne tanrının çubuğunu koydum) "surrê heqiyu lıngané tu verdê."(tanrının kırmızı çizgisi ayaklarının önünde) şeklinde deyimler kullanılır. Sözü edilen dar'ın tanrısal bir obje olduğu anlaşılmaktadır. Bir eylemin deyimleşmesi veya atasözüne dönüşmesi uzun süreli tarihsel bir sürecin ürünü olduğunu gösterir. Demek ki bu bölge insanının "çüye heqi" "dare heqi" kavramıyla ilişkisi çok eskilere dayanmaktadır. Dolayısıyla tarıq uzun süreli bir toplumsal ilişkinin kutsallık objesidir diyebiliriz.

Erzincan'da valilik yapan Ali Kemali de 1931'de yazdığı Erzincan adlı kitapta Dersimlilerin ağacı kutsamasını alaycı bir dille anlatır: "Bütün iptidai insanlar gibi eşbah (hayalet) ve cemadata (cansızlara) tapınırlar. Cesim ağaç diplerindeki fosfor iltimalarını(parıltılarını) bir harika sanır orayı ziyaret yeri tanırlar. Ezcümle Keştim Köyü'nde büyük bir söğüt ağacı vardır ki beş altı asırlıktır. Dalları budakları etrafa kol salmış birkaç yerinden filizlenerek başka birer ağaç meydana getirmiştir. Buna Keştim Ocağı namı verilmektedir. Bu ocağa mukaddes nazariyle bakarlar ve dibinde kurban kesip and içerler. Burada verdikleri sözden (güya) dönmezler"(Ali Kemali, Erzincan, aktaran Faik Bulut, Dersim Raporları. Genişletilmiş 3. Basım. S. 134).

Ağacın kutsanmasına ve Dersimlilerin tarıq inancına dair Rus raporlarındaki bilgiler de dikkat çekicidir: "Dersim Kürtlerinde yazılı kutsal bir kitap olmayıp ruhani konularda birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Bazıları bir odaya toplanıp ağaçtan bir direğe tapmakta, bazıları ise doğan güneşi, meşe ve dut ağaçlarını kutsal saymakta. Ayin sırasında kullandıkları ağaçtan çubuklar vardır" (Çarlık Arşivlerinde Dersim Kürtleriyle İlgili Bir Belge. Rusça'dan çevirenler: Sabri Hasoli, Averyanuv Yuri. Belge 1863 tarihinde yazılmış. Aktaran Munzur Cem. Munzur Dergisi. Sayı: 22). Tüm bu örnekler gösteriyor ki Dersim'de bir zamanlar ağaç kültü oldukça etkili bir fenomendir.

Ethem Xemgin, "Aleviliğin Kökeninde Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi" adlı eserinde şöyle yazar: "Zervan onu görünce oğlu Ahura Mazda olduğunu bildi... Hangi eliyle kurbanlar sunmuşsa o eline bir çubuk aldı ve Ahura Mazda'ya verdi"(age. s.17). Çubuğu

Ahura Mazda'ya vermesi tanrılık vasıflarını ona devretmesi anlamına geliyor olmalı ki diğer oğlu Ahriman buna itiraz ediyor. Bu da gösteriyor ki Zerdüşt inancında tanrının elindeki çubuk, yetki veya nefes anlamında sonrakilere devrediliyor. Tanrının, Musa'nın elindeki asayı yılana dönüştürmesi ile Ahura Mazda'nın eline verilen çubuk aslında aynı anlayışın ifade biçimleridir.

Sey Usıv'a göre tarıq Xırxal Ağacı'ndan gelmedir. "Xırxal Ağacı'ndan kesilen tarıqlar gerçektir. Bu ağaç kerametli bir ağaçtır. Diğer ağaçlardan kesilenler gerçek değildir" (Sey Usıve Qajigu. Çedage Köyü Ovacık). Xırxal Ağacı yörede sıkça sözü edilen bir ağaçtır. Cennetteki tuba ağacına mı yoksa kayıp Homa ağacına mı karşılık geldiği merak konusudur.

Hz. Ali ile ilgili menkıbe ve deyişlerde Ali'nin bir hurma dalı ile koca devlerin ellerini bağladığı bir bebek iken ve Selman'ın sırtında dolaştığı zamanlarda öyle bir eylemi gerçekleştirdiği anlatılır. Yöre halkının kutsallaştırdığı törenlerde pirlerin elinde tuttuğu kutsal ağaç (tarıq) yabancı araştırmacılar tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Dunmore, Blau Grenard gibi araştırmacı ve yazarlar Dersimlilerin siyah odun parçalarına, eski ağaçlara, kiraz ağacından yapılmış çubuklara hararetle taptıklarını, pirin söğüt ağacından bir değnek tuttuğunu yazarlar. (aktaran Erdal Gezik. Munzur Dergisi 1. Sayı, s. 17)

Ağacın kutsanmasında ağaç ve inanç ilişkisinde değinilmesi gereken durumlardan biri de pir ve halefi arasındaki yurt belirlemede kullanılan 'kosege'dir. Kosege, yarısı yanmış odun parçası demektir. Dersim yöresinde anlatılan birçok menkıbede pir kendisine bağlı hizmet sahiplerine tarikat adına yetki vereceği zaman veya evlatlarına yeni bir çalışma sahası belirleyeceği zaman yarısı yanmış ve hâlâ tüten bir meşe parçasını fırlatır. Odun parçası nereye düşmüşse, nerede tütüyorsa o bölge yeni pirin veya evladın yurdu ve çalışma alanı olacaktır. Kal Mem ve Şixesen arasındaki menkıbede de kosege bu günkü Mercan bölgesinde tütmüş, o bölge Qocêsori Ocağı'nın mekanı olmuştur.

Yılan kültü mü?

Ayaksız beden yılanın başına iş açmıştır. Yılanın, ayakları olmadığı halde hareket ediyor, hızlı bir şekilde akıyor olması insanda hayret ve şaşkınlık uyandırmış, bu durum binyıllardır çeşitli efsanelere menkıbelere kaynaklık yapmıştır. Yılanın ayakları olmadığı halde akışını ve ağulu(zehirli) oluşunu açıklayamayan insan ona büyüsel bir güç, korkunç bir imaj yüklemiştir. Doğada deri değiştirmiş yılanın gömleğini görüp bunu "yılan ölmüyor" iddiasına dönüştürdükten sonra bu hayvan giderek asrarengiz hale gelmiştir. Cennetteki şeytan tasarımı yılana benzetilmiştir. Şeytan, yılan donunda Havva'ya görünmüştür. İlkel dönemlerdeki bütün topluluklar, kültürlerinde yılana önemli bir paye ayırmışlardır. Dersim yöresinde de yılanın önemi büyüktür. Dersimliler diğer hayvanlar arasında yılana bir ayrıcalık tanımış, onun gizemli yanını ve korkusunu kutsallaştırmışlardır. "Mıleketa çeyi" deyimiyle evin koruyucu kılavuzu saymışlardır. Biz çocukken yılan öldürmeye kalktığımızda onu yaralı bırakmazdık. Yılanın güneş batana kadar canlı kalacağına inanır, öldürdüğümüz her yılanı mutlaka gömerdik. Mezar kazdıktan sonra her çocuk giysilerinden bir parça koparıp yılanın üzerine atardı. Bu giysi parçaları ona kefen olurdu. Bu gömme töreni ve kefenleme ayrıcalığı diğer hayvanlara tanınmazdı. Yılanın kemiği (aste mari) birinin ayağına batarsa lokman hekim gelse iyileştiremez derdik. Nedenini hâlâ tam olarak açıklayamadığım köklü bir gelenekten biz çocuklara devredilmiş bu gömme töreni doğayla aramızda yazılmamış bir sözleşme gibiydi. "Astê marê kori bu" (kör yılanın kemiği olsun) "bi astê mari şi guliya mı ra" (yılan kemiği oldu, boğazıma takıldı) deyimleri yöre dilinde hâlâ etkili bir şekilde yaşamaktadır.

Bölgede yılanın maceraları oldukça yaygındır. Bazı köy evlerinde bulunan ve özellikle benekli olan yılanlar öldürülmez. Evin tanrısı, koruyucusu(wayıre çey, mıleketa çey) anlamında bir kutsallık yüklenerek yılandan uzak durulur. Birçok yerde böyle yerli yılanların olduğuna inanılır. Bazı ziyaretleri veya kutsal bölgeleri bekleyenin yılan donunda melek olduğuna inanılır. Şahmaran'ın çeşitli versiyonları oldukça yaygındır. "Jara mari" adında bir

ziyaret bile mevcuttur. Özellikle deri hastalıklarının tedavisinde bu ziyaret tercih edilir. Ziyarette bulunan iki yılan yara bölgesini emerek yarayı iyileştirir. (Erdal Gezik, Munzur Dergisi 1. Sayı, sayfa.16)

Ovacık bölgesinde de "jara ilancuxe" adında bir ziyaret vardır.

Tarıqın birçok yörede yılan motifi şeklinde süslendiği, bir ucunun yılan başına benzetildiği artık bilinen bir gerçekliktir. Birçok anlatım ve yazılı kaynak bunu doğrulamaktadır. Nuri Dersimi'nin Kiştim Mari Tarıqı ile ilgili anlatımını destekleyen birçok anlatım söz konusudur. Bulamlı Elif Bakırcı'ya kulak verelim: "Awkulo Aşireti'nden İmam Bakırcı'nın evinde tarıq var. Yapışık iki değnektir. İkisine de yılan başı oyulmuş, bir ağaç kavuğuna koymuşlar. Yeşil süf (ipek) içinde duruyor. Bu tarıqı Dede Awkulo getirmiş. Bir tarıq da Güzel Dedegilde var. Onlar Ağuçan Ocağındanlar. Recep Köyü'nde de tarıq vardı. 12 Eylül'de devlet el koydu. Malatya'nın Seyituşağı Köyü'nde de vardı. 12 Eylül'de hep topladılar. Benim eşim tarıqı hafife aldı, inanmadı, sağır oldu. Awkulogil evlerini değiştirdiler, "tarıq yer değiştirmez" dediler. Bir göz evi tarıq için bıraktılar, yıkmadılar. Sonra yalnız kalmasın diye tekrar köye getirdiler. Kur'an okunmadan kimse tarıqa karışamaz. Tarıq suda yıkanır, suyu insanlara içirilir. Kötü olana "kara yılan olsun, boynuna dolansın" der dede. Cuma akşamları inleme sesleri gibi sesler çıkarır. O evde sadece Nure Ana tarıqı kaldırır indirir" (Elif Bakırcı. Bulam Köyü. Çelikhan, Adıyaman).

Elif Bakırcı'nın anlatımındaki çift başlı yılan imgesi düalizmi ve Zerdüşt inancını çağrıştırmaktadır. Tarıqın, yılan kültünün fetişleşmiş bir hali olduğuna dair düşünceyi güçlendirmektedir. Tarıqı sadece Nure Ana'nın kaldırıp indirmesi yörede kadınların sosyal ve inançsal yaşamdaki yerini vurgulamaktadır. Bu toplumda kadın hayatın bir yanıdır. Birçok yörede kutsal nesnelere, kurbana dokundurulmayan kadının bu bölgedeki Kürt Kızılbaşlarda kutsal bir eylemin sorumluluğunu üstlenerek önemli bir statüde olduğunu söyleyebiliriz. Benzer anlatımlara Dersim yöresinde de rastlanmaktadır:

"Tarıq kimine bir bebek donunda görülür. Kimine bir yılan gibi görünür. Cemlerde tarıqı gömleğinden çıkarırlar. Tarıq canlanır, adeta bir yılana dönüşür. Evin içindeki direklerde dolaşır. Bazı günlerde akar gider sır olur. Tarıq bazılarına görünmez. Tetu Köyü'ndeki Evliya Zeri hizmetlileri yeni eve taşındıkları halde tarıq yeni eve taşınmadı. Akşam tarıqı götürüyorlar yeni eve, sabah bakıyorlar tarıq eski evde. Sey Xıdırgil mecburen eski evlerine geri döndüler" (Hüseyin Memişoğlu. Ada Köyü. Ovacık).

Ovacık'taki anlatım, Adıyamanlı Elif Bakırcı'nın anlatımıyla ve Erzincan Kiştim Köyü'ndeki anlatımlarla örtüşüyor. "Tarıqın yaşadığı mekanı terk etmeyeceği" inancı birbirinden oldukça uzak olan bu iki coğrafyada uyum içinde ifade ediliyor. Bunu yerleşiklik temennisiyle açıklayabiliriz. Tarıq muhtelif durumlarda yılan donuna giriyor. Adeta uysallaşmış bir yılandan söz ediliyor. Yılan kültü çok eski inançların kalıntısı olarak kabul edilmelidir. İslam inancına sonradan karışan bir obje olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bu obje yılan kültünden geliyorsa alevi pirlerinin yılana hükmettikleri, adeta yılanı bir değnek gibi ellerinde tuttukları vurgulanmaya çalışılıyor. Ya da yılanın esrarengiz gücüyle kitle denetlenmeye çalışılıyordur.

Tarıqın yılan kültüyle bir ilişkisinin olduğu kesindir. Fakat onu sadece yılan kültü ile açıklamak zor görünmektedir. Dersim halkının yılanla yaşadığı tarihsel serüvenleri daha birçok araştırmaya konu olacaktır.

Pirin elindeki değnek ya da baston mu?

Kutsanmış kişilerin eşyaları da kutsaldır. Kişi ile hırkası, asası, saçı, sakalı veya mendili arasında çağrışımsal bir bağ kurulur. Putçu olmadığını iddia eden Sünni İslam'da bile "sakal-ı şerif, hırka-i şerif" adıyla kent kent dolaştırılan peygamberin eşyaları gösteriyor ki semavi ya da heterodoksi inançların tümünde bu türden fetiş durumları gözlenmektedir. Humeyni öldüğü zaman binlerce insan kefeninden bir parça koparmak için birbirini

ezmişti. Burada kutsallığın ve kerametin bir şekilde kişinin eşyalarına da bulaştığı kabul ediliyor olmalı. Halk kutsanmış bir nesne veya kişi karşısında aklın eleştiriciliğine belki de hiç başvurmaz. İnancına teslim olur. Tarıq değneği, mürşidin veya pirin eşyalarının kutsanması, asasının kutsanması şeklinde alevi yaşamına yansımış olabilir. Musa birçok kerameti asasına borçludur. Dersim pirlerinin de böyle değnekleri olabilir. Çünkü yöredeki insanlara bu tarıqlar nerden geldi diye sorduğumuzda "pirimiz getirdi, bıraktı, bir de hizmetli bir aile tespit etti" demektedirler. Çedage Köyü'nden Sey Usıv Dede bazı tarıqların pirlerin bastonlarının, ağızlıklarının kutsanması şeklinde oluştuğunu söylüyor. Babayê Anıke, tarıq ve evliyanın farklı olduğunu, sadece iki evliya olduğunu, tarıqlarm ise çok sayıda olduğunu söyler. Pirlerin bastonlarının ya da onlar tarafından kesilip getirilen ağaçların birer tarıq olduğunu savunur. Tarıq Arapçada yol anlamına geldiği için yol ve pirin kutsal değneği birleşerek böyle bir obje ile inanç dizgesinde yerini almış olabilir. Pirin elindeki bastonun kutsallaştırılması Anadolu ve Mezopotamya inanç haritasında cem, gülbenk, kutsanma, yola girme(cay vatenê) törenlerindeki doğa koşullarının yarattığı sosyal gereksinmenin zorunlu bir sonucudur. Tarıq çoğu kez Dersim'in ulaşılmaz dağ başlarında, uzak Anadolu köylerinde pirden bir parçadır. Pirlerin özellikle soğuk Hızır orucu günlerinde her köye ulaşması mümkün olmadığı için köylerde kendi eseri olan bir obje bırakması gereksinime dönüşmüştür. Dolayısıyla taliplerin pirden bir eser, yanlarında koruyucu bir kutsal güç bulundurmaları ve ona sığınmaları son derce haklı temellere dayanır. Objenin varlığını ve önemini, doğunun Kürt köylerinde kış mevsimini bilenler daha iyi algılayacaklardır. Pirden kalma bir eserin insanların sosyal dayanışması için de bir unsur olması, tarıqın yola girme törenlerinde talibin sırtına vurulması, musahipleri birleştirmesinden anlaşılır.

Köylerde belirli aileler tarıq hizmetine verilmiştir. Zamanla "tarıq kimdeyse keramet ondadır" fikrini güçlendirmiş ve bu aileler yarı kutsal bir statü edinmişlerdir. Kutsallık pirden tarıqa, tarıqtan hizmetliye geçmiştir. Bir süre sonra tarıq hizmetlileri

rayberlik statüsüne sahip olmuş veya bu statü pirleri tarafından onlara verilmiştir. Bugün Ewliya Zeri Tarıqı'na hizmet eden aile İstanbul'a göçmüş, tarıqları oraya taşımış, orada bile bu kutsiyet hizmeti devam ettirilmiş, tarıq taliplerin ziyaretine açılmış, dolayısıyla aile bir pir ocağı gibi kutsallık payesi kazanmıştır.

Tarıqın pirler tarafından köylere bırakılmış asa ya da kutsal değnek olma ihtimali yüksektir. Buna rağmen bu inancın yaygınlık derecesi onun ağacın kutsanmasına bağlı totemik-fetişist bir inanç olma ihtimalini yükseltir. Tarıq objesi çok eskilerden gelen bir değnek ise şunu söyleyebiliriz: bu obje insanın doğaya karşı galip gelmesini sağlayan ilk nesnedir. Doğadan alıp doğaya karşı kullandığı ilk nesnedir. Dolayısıyla kutsanmayı son derece hak ediyor.

Zülfikar mı?

Ali'nin Zülfikar'ı birçok menkıbeye konu olmuştur. Bu duruma bir şiddet objesinin kutsallaştırılması da denebilir. Bugün gençlerimizin boynuna ağırlık olan, gerçek anlamından koparılıp maskot ve rozet dünyasına malzeme edilmeye çalışılan bu simgenin aslında tüm Alevi-Şii ve diğer Müslümanlar için dinsel bir anlamı vardır. Bir dönem yeniçeri bayraklarında simgeleşmiş bu obje aslında Aleviliğin insanı kutsayan hümanist yaklaşımıyla çelişir. Bu çelişkiden yola çıkarak mistik ve tasavvufi damarın aleviler içinde küçük bir damar olarak süregeldiği, çoğunluk üzerinde etkili olamadığı söylenebilir. Birçok alevi, tarihlerinde zulme uğramış diğer halklar gibi şiddetin haklı olanına bir açık kapı bırakmıştır. Dolayısıyla bu durumun çelişki olmadığını söyleyeceklerdir. Genel olarak İslam ve Ehlibeyt tarihi acının, kanın, çileciliğin tarihidir. Daima bir kurtarıcı bekleme umudu çatal kılıcın kutsiyetini arttırmaktadır. Bugün, statükoya yamanmış kravatlı Alevilerin ağzından düşmeyen "gelin canlar bir olalım" dizesi "münkire kılıç çalalım" dizesinin yanında durur. Kravatlı cem zakirleri bu ikinci dizeyi görmezler. Bugünkü uzlaşmacı, kırpık

bıyıklı dedeler tarafından pek hatırlanmaz ama Kızılbaşlığın Pir Sultan çizgisi daima ezilen halklar tarafından ilgi görmüştür. Zülfikar ünlü çatal kılıçtır ve sulak çayırların, bozkırların, karlı dağların hayalperestleri tarafından turna kuşuyla tanıştırılmıştır. Birbirleriyle pek alakaları olmayan bu iki varlığın birleştirilip harmanlanması gene Dersimli zakirlere düşmüştür. Tarıqın bir şiddet ve cezalandırma objesi olarak kullanılması onun Zülfikar'dan bir esinlenme olduğunu düşündürmektedir.

Çedage Köyü'nden Sey Usıv'a göre "tarıq bize Ali'den kaldı. Talibi veya musahibi tarıqlarken bir elde tarıq tutulur ve şu dua okunur: elif Allah, mim Muhammed, cim Cebrail. Gökten indi bir nur/ Ali'm buyurdu ki bu iki bacıyı yur/ Ali'den kaldı bize yadigar/ Allah, Muhammed, ya Ali."

Bazı yörelerde bu obje Zülfikar olarak anılır. Buyruk adlı kitap, Ali'nin Fatma dışındaki eşlerini Zülfikar'la tariklediğini yazar. Yöredeki birçok anlatımda doğrudan Zülfikar'a benzetilen bir değnek söz konusudur. "La feta illa ali, la seyfe illa Zülfikar" söylemi de aleviler ve tarıq ilişkisinde bu kanıyı güçlendirmektedir. Alevilerin, Ali'yi sevenlerin, diğer mevali kesimin, onun kılıcına duydukları bağlılığı böyle bir obje ile cisimleştirmeleri anlaşılırdır. Buna rağmen Bektaşilerin ve bazı alevi ocaklarının bu objeye şiddetle karşı çıkmaları Zülfikar'dan esinlenme kanısını zayıflatmaktadır. İnancın kökeni Zülfikar'dan geliyorsa Bektaşiler ve Dersim'deki Ağuçanların neden bu inancı ilkel bulduğu anlaşılır değildir.

Alevilerin kutsal kitabı sayılan Buyruk'ta tarıq ve uygulama şekilleri defalarca vurgulanmıştır. Buradaki anlatımların birçoğunda bu objenin adı Zülfikar'dır. "...ve dahi tarikçi tarik çalınca Zülfikar'ı boynuna koyup mürşide secde ve Zülfikar'ı niyaz edip pirinin eline verip ayağa kalka... Ve dahi Zülfikar altından geçen mümin ve Müslim ol tarikçinin ayağına niyaz edip ondan sonra Zülfikar'a niyaz edip, zira adem Zülfikar'dan şeriftir"(Buyruk s.107). "Hz. Murtaza Ali Fatıma'dan gayrı hatununu Zülfikar ile tariklerdi" (age.s.104).

Bu örneklerde görülen şudur ki tarıq burada bir şiddet ve cezalandırma objesidir. Aynı kitabın 107. Sayfasında "zalim dili değene 70 tarik çalınır" denmektedir. Kızılbaş pirleri Ali ve diğer peygamberlerin eline tarıq'ı tutuşturmuşlardır.

Ağaç ve Zülfikar'ın bir araya gelmesi şu dizelerle ifade edilir: "ağaç deyip geçme/ Zülfikar'ın sapı da ağaçtandır"

Kızılbaş Bektaşi ikilemi ve tarıq

Tarıq inancı Kızılbaşları Bektaşilerden ayıran temel farklılıklardan biridir. Bektaşiler pençeci olarak bilinirler. Tarikata giriş törenlerinde talibin sırtına pençeleriyle vururlar. Bu pençeye "pençe-i ali aba" derler. Bektaşi tarikatı diğer bazı eylem ve ritüllerde de Anadolu ve Mezopotamya Alevi halk inançlarından farklılık arz eder. Bektaşiler ve Kızılbaşlar arasındaki bu farklılıktan Fuat Bozkurt ve diğer bazı yazarlar da söz eder. Bektaşi tarikatı özellikle Balım Sultan'dan sonra merkezi otorite ile uzlaşmacı tutum içinde olmuştur. Bektaşilik Osmanlının ilk dönemlerinde neredeyse sarayın tarikatı iken Yavuz Selim döneminde ve Yeniçeri Ocağı'nın dağılmasıyla önemini yitirmiş ama varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyetle birlikte tekrar devletin güdümüne girmiş, 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla etkisiz ama yedekte bekleyen bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür. Anadolu'daki Alevilik kendi doğal akışı içindeyken Hacı Bektaş ve Erdebil tekkelerinde kurumsallaşmış bir yapılanma ve giderek halk Aleviliği özünden ayrılma söz konusudur. Bu yüzden Bektaşilerdeki yola girme, ibadet şekli ve pir-talip hiyerarşisi gibi ilişkiler daha sistemli ve daha statükocudur. İnancı tek merkeze bağlama eğilimi Balım Sultan döneminde görülür. Bektaşiliği standartlara oturtmak ondan kalmadır. Bektaşi tekkeleri Anadolu'da ve Kürdistan'da yaşayan inanç dizgesi içinde yer alan topluluklar üzerinde merkezileştirme girişimlerinde bulunmaktadırlar. Alevi inancına yakın toplulukları örgütlemek ve kendilerine bağlamak niyetindedirler. Özellikle Osmanlı ile dirsek temasında oldukları yıllarda ve cumhuriyetin ilk yıllarında, Şeyh Sait isyanı gibi isyan zaman-

larında bu tür çabalar daha belirgindir. Hüseyin Doğan adındaki zat Nazımiye ve Mazgirt bölgelerindeki Dersimlileri devlete destek olmak için örgütlemiş, gene adı Hüseyin Doğan olan Muxundili, Babamansurlu bir zat bu örgütlenmenin başını çekmiştir.

Bektaşiler çeşitli dönemlerde Anadolu'daki ve Kürt bölgelerindeki İslam öncesi ritüel ve motiflere saldırmaktadırlar. Tarıq bu hedeflerin içinde yer alan bir unsurdur. Bektaşi tekkesi tarıqı put ilan etmiştir. Bu konuda da Ağuçan ocağına mensup Aziz Dede'yi kendisine destekçi seçmiştir. Oysa paganist panteist inançları içeren ve Alevilik adıyla anılan bu yaşam tarzı merkezileşmeye kaşı dirençlidir. Bu direnç bugün büyük oranda kırılmış, cem evi denen asimilasyon merkezlerinde resmi ideoloji ile sulandırılmış olmasına rağmen o yıllarda oldukça dirençlidir.

Ağuçan Ocağı nüfuzlu bir ocaktır. Dersim yöresinde birçok ocak Ağuçan ocağına bağlıdır. Hozat ilçesinin Bargini Köyü'nde Ağuçan'ın türbesi vardır. Bu köyün tüm fertlerinin bu ocağa mensup olduğu varsayılır. Köyün tümünde Kürtçe(kurmanci) konuşulmaktadır. Sivas, Malatya, Elazığ, Adıyaman, Erzincan gibi illerde de Ağuçanlılar yaşar. Bu ocak Dersim'de pençeci olarak bilinen tek ocaktır. Ve tarıq'ı reddeder. Tarıq'ın reddiyle ilgili olarak insanı merkeze alan hümanist yaklaşımları vardır. Kayda değer rasyonel açıklamalarda bulunmaktadırlar. Ahmet Cansız'ı dinleyelim:

"Biz insanı ulu biliriz. Değnek puttur. İslam'da put yoktur. Mantıksal olarak ağaç mı uludur insan mı uludur? Tabii ki insan uludur. Biz tarıq'ı put biliriz. Onlar "nefisi it biliriz" derler. Tarıq'ı herkes kullanabilir yani değnek kimdeyse nefes ondadır. Fakat pençe sadece mürşidin hakkıdır. Alevilikte her keramet insandadır. Değnek insanın kendine güvenini azaltır. Kutsallık burada değneğe yüklenmiştir. Tarıq ilk defa Çorum'da Hüseyin Hatun tarafından kullanılmıştır. Bektaşiler der ki "madem ki Kâbe insandır, o zaman itaat edilen de insan olacaktır." Pençe: Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hüseyin ve Fatıma Tül Zehra'yı temsil eder. Talibin sırtına, yola girenin omzuna üç defa pençe ile dokunulur.

Bu davranışın kaynağı Miraç'ta, Kırklar Cemi'nde bir engür tanesinden şerbet yapan Hz. Ali'nin uzattığı pençeden gelmektedir. Tarıq hissetmez oysa insanda keramet vardır"(Ahmet Cansız. Bargini Köyü. Hozat) .

Ahmet Cansız'm bu anlatımı sosyal psikolojik açıdan değerlendirilebilir. Gerçekten de tasavvufi açıdan insan ulu sayılmaktadır. Ama pençe inancını yaymak, Anadolu'da çok daha eski ve çok daha yaygın olan tarıq geleneğine saldırmakla olmaz. Nitekim Nuri Dersimi'den, Ahmet Cansız'dan ve Ağuçanlı Doğan Dede'den öğreniyoruz ki Sivas yöresinden gelen Ağuçan Ocağına mensup Seyit Aziz Dede Dersim'in Dere Nahiyesi'nde yaşayan Pilvenklilerin tarıqlarını kırmış ve ateşe atmış, yanında getirdiği çocuğuna da bu tarıqları kırdırtmıştır. O gün bugün Pilvenkliler yol ve erkanlarında pençeyi kullanır olmuşlardır.

Cumhuriyetin ilk yıllarına rastlayan bu olay post sahibi sayılan ve Bektaşi olan ocakların tarıqa karşı ciddi bir mücadele yürüttüğü fakat köklü ve yaygın olan bu inancı fazla etkileyemediklerini göstermektedir.

Nuri Dersimi Erzincan'a bağlı Kiştim Mari Tarıqı'nm da Seyit Aziz Dede tarafından kırılmak istendiğini, kendi telkin ve uyarıları, halkın tepkisi ve Seyit Rıza'nın muhalefeti nedeniyle bu davranıştan vazgeçirildiğini yazar. Bu örnek tarıq inancının o zamana kadar bölgede tamamen etkili olduğunu, Dersim'e giden gezgin ve misyonerlerin bu konuda doğru söylediklerini göstermektedir. Barginili Ağuçanlılar dâhil bütün bölgenin tarıq objesinin varlığını bilmesi, pençe uygulamasının sonradan Seyit Aziz Dede tarafından bölgeye sokulduğunu kanıtlamaktadır. Barginili Hüseyin Gürtaş da pençe inancının sonradan Seyit Aziz Dede ile kabul gördüğünü söylemektedir. Onun etkisiyle yaygınlaştığını ama oldukça mantıklı açıklamalarla ifade edildiğini aktarmaktadır. Bargini Köyü'nden Hüseyin Gürtaş, Aziz Dede'nin halkı ikna ettiği görüşündedir. Adıyaman'daki Bulamlı Ağuçanlıların tarıq sahibi olması da Barginililerin sonradan pençeci olduğunu kanıtlamaktadır. Bulam'daki Ağuçan Ocağından Güzel Dedegiller tarıq sahibi bir ocaktır. Aziz Dede kendi ocağı olan Ağuçan ocağının değil Bektaşi ocağının

temsilcisi olarak bölgeye gelmiş ve halkın kutsal objelerine saldırmıştır. Esas olarak hiçbir dinsel obje diğerinden daha kutsal değildir. "Benim inancım doğru, seninki yanlış" iddiası bunca din savaşlarının ortaya çıkmasına, din uğruna kan dökülmesine, pek çok hayatın sönümlenmesine yol açmıştır. Daha önce Bulamlı Elif Bakırcı'nın anlattıklarını hatırlayın: "12 Eylül faşizmi tarıqları toplayıp kırıyordu. Aziz Dede'nin inanca saldırısıyla ne kadar benzerlik gösteriyor. Yani görülen o ki güçlü olan, iktidarı arkasına alan her inanç diğerlerini küçük görüp saldırabilmektedir. Aziz Dede köken olarak Barginilidir. Babası Sivas'a göç etmiş, kendisi orada Bektaşi tekkesiyle ve devletle diyaloğa girmiştir. Yoksa Aziz Dede, Seyit Rıza'nın saldırı ihtimalini göze alıp bir halkın dinsel objelerine neden saldırsın ki! Burada siyasi bir yönlendirme ihtimali sezilmektedir. Ağuçanların pirlik payesi aslında bu aileye aittir. Yörede oldukça sevilen bir ailedir. Yoksa bize hiç gösterilmeyen tariqlerin kırılması bu kadar sakin karşılanmazdı.

Erkan değneğinin fiili bir müdahale ile ortadan kaldırılması kabul edilemez. Bu mücadele bir anlamda eski doğa tapmmacı halk inancıyla; insanı yücelten, tanrıyı isimsiz cisimsiz bir varlığa dönüştüren tek tanrıcı inançların çarpışma anıdır. Tabii ki bu mücadelede o gün Dersim'de "doğa uludur" diyen anlayış kazanmıştır. Aziz Dede bir iki yer dışında başarısız olmuştur. Kızılderililerin, Tibetlilerin doğaya minnet ve sadakat duyan anlayışı Dersim yöresinde "ağaç uludur, keramet doğadadır" şeklinde kendisini göstermiştir. İnsanı doğaya ve diğer canlılara egemen tek güç haline getiren ve zamanla kapitalist açgözlülüğe dönüşen, yani insanı merkeze koyan görüşler tek tanrılı dinlerle yaygınlaşmıştır. Tarıq bir put da olsa henüz insan değildir. Ama insanın elinde olması doğaya tapınmanın yavaş yavaş insana doğru evrildiğinin kanıtıdır. Kökleri üzerinde duran ağaç, insanın elindeki ağaçtan daha masumdur. Ağaç artık kendi kökleri üzerinde değil insanın elindedir. Antropologlar da totemlerin insan eliyle taşınmasından sonra putlaştığını yazmaktadırlar.

Pençecilere karşı tarıq'ı savunan ve tarıq sahibi Kureşan Ocağı'na mensup Usene Mayili'yi dinleyelim: "Tarıq tuba ağacının

dalından kesilerek Cebrail tarafından getirildi... Ağuçanlı pirler "tarıq puttur" derler, biz de "nefis ittir" deriz. Pençeci Ağuçanlar nefislerini kontrol altına alsalardı pençeleri kutsal sayılabilirdi. Oysa iyilik ve kötülük insandadır. Hepimizin nefsi vardır. Pençenin (elin) her zaman her insanın sırtına aynı emelle vurulması imkânsızdır. İnsanın güdüleri, duyguları ve cinsel yönü vardır. "Nefis ittir" deriz. O halde talibin sırtına pençe vurmaktansa dedelerimizden kalma bu kutsal erkân değneğini vurmak daha uygundur. Dört kapının sonu sırrı hakikattir. Sırrı hakikatte insan ölüdür. Herkes bu dünyada sırrı hakikate eremez. İnsan-ı kâmil olmak maddeden uzaklaşmak, nefsine hakim olmakla mümkündür. Oysa birçok pir veya mürşit bu aşamaya gelememiştir. Öyleyse biz hangi yetkiyle pençemizi "Pençe-i Ali Aba" olarak kabul ediyoruz? Nefis sahibi insan Pençe-i Ali Aba'yı temsil edemez" (Usene Mayili. Aktaş Köyü. Ovacık).

Her iki görüşün de kendi açısından haklı olan yanları vardır. Bizim açımızdan ilkel veya modern inanç yoktur. Olsa olsa inançları, ortaya çıktığı çağın koşullarını göz önüne alarak nesnel bir bakış açısıyla yorumlamak söz konusu olabilir. Tarıq objesini anlamak ve açıklamaktır esas amaç. Anlaşılan o ki tarıq, kökleri derinlerde olan bir inancın evrilmiş halidir. Yani pirlerin kendi yerlerine köylere bıraktığı baston ya da değnekten öte bir şeydir. Pençe ise hümanist insan merkezci yaklaşımın etkili olduğu bir dönemin inancıdır. Esas itibariyle doğaya anlam veren, eylemlerine bir önem derecesi biçen insan ağaca yüklediği kerametin aslında kendisinde olduğunu görmüştür. Yani özne kendi değerini fark etmiştir. Pençe bu anlayışın eseridir. Bu bilgece görüş bazı kesimler tarafından yanlış anlaşılmış doğaya ve diğer canlılara karşı hoyrat davranılabileceği sonucu çıkarılmış, insanın telafi edilemeyen toplu kıyımları gerçekleşmiştir. İnsanın kendisini her şeyin üstünde görmesi, bütün varlıkların kendisi için yaratıldığı sonucuna götürmüştür. Bu anlayış doğadan kopan tek tanrılı dinlerin temel yanlışıdır.

Tarıq'ın işlevi

Tarıq'ın iki işlevi öne çıkmaktadır. Birincisi yola koyma kutsama, affetme, sağaltma işlevi; ikincisi: şiddet objesi olma, cezalandırma işlevi. İkinci işlevine dair Dersim yöresinde herhangi somut bir duyum almadım ama Buyruk ve bazı kaynaklar bunu öne çıkarmaktadırlar. Birinci işlevi birçok kaynakça doğrulanmaktadır. Fuat Bozkurt, Yahya Benekay gibi yazarlar tarafından da bu yönü öne çıkarılmaktadır. Yahya Benekay 1960'lı yıllarda Ankara'ya bağlı Hasan Dede Köyü'nde yaptığı bir araştırmada izlenimlerini şöyle aktarır: "Alevilerde bir erkân deyimi, tarik adı verilen kutsal bir değnek vardır. Yarım metre olurmuş, bir arşın olurmuş, en çok bir metre olurmuş. Kayın ağacından... Ancak erkân denen günlerde ortaya çıkarırlar. Değnekte üç boğum vardır. Allah, Muhammed, Ali. Geceleri o değneğin bulunduğu yerde çıra yakılırmış. Dede üç defa omuz başlarına vururmuş. Sonra da değneği yatay olarak tutarmış. Buna da "pençe-i çevkan" denirmiş. Dardakiler altından geçermiş. Sonradan zakir "altından geçen sıratı geçti/suyunu içen Kevser'i içti/ didarı gördü, meydanı gördü/ erkân elinde günahı biçti" şeklinde gülbenkler söyler. (Yahya Benekay, Yaşayan Alevilik, Varlık Yayınları s.121-122)

Yahya Benekay Ankara Alevileriyle ilgili bu gözlemini aktarmıştır. Dersimliler kayın ağacına "tujik" derler. Dersimlilere tujik halkı dendiğini Tujik Baba Ziyareti'nin en kutsal ziyaret olduğunu diğer araştırmacılardan aktarmıştık.

"Cemden sonra yeni musahipler tarıqlanarak yola girerlerdi. Gulbang almak isteyenler ve günahlarını itiraf edenler tarıqlanırlardı. Tarıq bir kabın içindeki temiz suya batırılır, bu su ocağa bağlı taliplerce içilirdi. Tarıq, birçok insanın gözünde nura dönüşürdü. Tarıq bulunduğu evi korur. Kötü meleklerin ve ruhların eve girmesini, ev halkının başına kötü şeyler gelmesini engeller" (Hüseyin Memişoğlu. Ada Köyü, Ovacık).

Musahipler ve eşleri tarıqlanırken dualar okunur bu dualardan biri şöyle biter. "Burada soruldu/ Ahirette sorulmasın." (Sey Usıve Qajigu, Çedage Köyü, Ovacık)

Tarıq'ın bu işlevi genellikle yola girmeyi, kutsamayı ve affedilmeyi içerir. Dersim yöresinde inanç bu dünyada cezalandırma ve cezasını çektikten sonra affedilme eylemlerini de içerir. Tarıq'ın böyle bir işlevi de vardır.

Tarıq'ın ikinci işlevi ise cezalandırmadır. Buyruk adlı kitabın bazı bölümlerinde bu işlevi öne çıkmaktadır. "Adem atamız Havva anamızı Lain Oğlu Hannas'a emanet eyledik de Lain Oğlu Hannas kafirin kalbine hile geldi. Ol zaman Adem Seyfullah, Havva anamıza üç rıza erkânı tarik çaldı. Üç etmek tercüman oldu. Ve Eyüp Peygamber hasta oldu. Hatunu Rahime Hatun Yusuf Peygamber'in kızıydı. Lain, şeytan bir hekim suretinde eşeğe binmiş geldi. Şeytan, Rahime'ye "benzin solmuş, var şarap iç ki kurtulasın." Rahime gelip Eyüp'e danıştı. Peygamber dert ile derunundan bir ah çekti. Tüyü donunu deldi. And içti ki iyileşirsem sana doksan dokuz değnek çalacağım. İyileşti, hatununa kıyamadı. And yerini bulsun diye yüz buğday sapını birbirine bağlayıp hatuna bir kez vurdu. Buğdaylardan bin bir dene çıktı."(Buyruk s.103)

"İmdi Fatıma hiç yoldan çıkıp tariklik olmadı" diyen Buyruk böylece tarıq'ın yoldan çıkanlara karşı uygulandığı yargısını güçlendirmektedir. Eyüp de doksan dokuz değneği doksan dokuz buğday sapı şeklinde değiştirerek kelime oyunlarıyla bir aldatmacaya başvurmuştur.

Nuri Dersimi de tarıq'ın şiddet ve cezalandırma yönünden söz etmektedir: "İcra ve ayinde söz konusu asa ile tarikata girecek olan kimselerin mahkûm oldukları ceza ve günahlara oranla asanın tutulduğu kol yani dirsek mafsalı omuzdan kaldırılmamak kaydıyla avuç içine asayla kırka kadar vurulması da şeri açıdan caiz görülmektedir"(Nuri Dersimi. Hatıratım. Doz Yayınları).

Tarıq İslam öncesi inançların bir tortusu olarak Alevilik inancı içinde varlığını sürdürebilmiştir. İslam öncesi bazı inançlar araştırıldığında, bazı unsurların İslam'a ne kadar aykırı ve yabancı durduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Böylece Mazdek, Babek gibi İslam-Arap yayılmacılığına karşı mücadele etmiş yerleşik inanç mensubu insanların yıllar süren mücadelesi daha bir anlaşılır olmaktadır.

Anlaşılan o ki Azerbaycan'dan Anadolu'ya, oradan Mezopotamya'ya uzanan bir alanda İslami yayılma yüzlerce yıl yerleşik inanç çeşitliliği ile mücadele etmiştir. Yerleşik dinler ve kültürel yapılar İslam kılıcı ile yapılan seferlere karşı siyasi bir himaye görmedikleri için tutunamamışlar, ama İslam içinde eriyor gibi görünseler de Şiilik, Batınilik, Alevilik gibi adlarla İslam'ı kendilerine benzetmişlerdir. İslam'ın bir yorumu gibi görünen ve Alevilik adıyla anılan bu yapı İslami görüntü altında birçok aykırı unsuru içinde barındırmaktadır. Tarıq da bunlardan biridir.

Darık Arapça ile tanışıp tarıq olmuş Mazdeist pirin elindeki ağaç dalı Zülfikar ile tanışmış ve Alevilerin Buyruk adıyla bilinen kutsal kitabına kadar girmiştir. Ancak bununla da yetinmemiş, önce Cebrail'in eline oradan da Ali'nin eline tutuşturulmuştur.

Tarıqm'ın bu toprakların İslam öncesi dinsel ve yaşamsal bir unsuru olduğu söylenmelidir. Böylece bir anlamda insan, elinde tuttuğu, doğadan koparıp doğaya karşı kullandığı ilk aleti kutsamıştır. Değnek oldukça eskidir. Bu topraklarda uygarlık kadar eski olan neredeyse tek alettir. İbni Tufeyl bile Hay'ın eline değneği tutuşturduktan sonra güven duygusunu yaşatır ona.

İnsan alet yapan ilk canlıdır ve anlaşılan o ki kullandığı ilk aleti kutsamıştır.

EK: 8

ALEVİ TERMİNOLOJİSİNDE TÜRKÇE TERİM YOK

Türkiye'de Alevilikle ilgili yazılı eser sayısı binlerle ifade edilebilir. Bu eserlerin büyük kısmı 1990'lı yıllarda yayınlanmıştır. O yıllar, Alevilikle ilgili yayınlarda büyük bir patlamanın gerçekleştiği yıllardır. Aynı yıllar cem evlerinin peş peşe açıldığı yıllardır. Bu gelişmeler, Türkiye'deki Alevi kitlesinde ve muhalif kesimlerde bir umut yaratmıştı. Çok geçmeden umutlanmak için acele ettiğimiz anlaşıldı. Olup bitenin devletten bağımsız olmadığı ya

da devlet kaynaklı resmi ideolojinin dümeni kısa sürede ele geçirdiği anlaşıldı. Yıllar önce ittihatçıların pişirdiği bilgiler, üniversitelerde ve bazı Bektaşi derneklerinde ısıtılarak Alevi kitlesinin önüne koyuluyordu. Çok geçmeden Alevi kitlesinde bir kafa karışıklığı ve akabinde zorbanın dümenine girme süreci başladı. Aleviler "cumhuriyetin bekçileri" olmuşlardı. Cumhuriyetin sahipleri olamamışlardı ama "bekçilik" onlara yakıştırılmıştı. Alevilik bir "Türk dini" olarak lanse edilmeye başlandı. Bütün Alevi dervişleri, pirleri Türklüğü yaymak için Horasan'dan kalkıp Anadolu'ya gelmişlerdi. Birdenbire "her şeyin Türklük için yapıldığı" fikri ortada dolaşmaya başladı. Bu durumda Şah-ı Merdan, Kırklar Cemi, Pençe i Ali Aba, Tarik i Dar-ı Tuba, Ehlibeyt gibi kavramlar anlamsızlaşmaktaydı!

Oysa gerçek hiç de öyle değildi: Alevilikle ilgili ciltlerce kitap yazıp her şeyi Türklüğe doğru eviren kelli felli yazarlar, üniversitede kürsü kapmış proflar, bazı soruları hiç kendilerine sormuyorlardı. Örneğin "Alperen Dervişleri" dedikleri bu insanlar neden hiç Türklükten söz etmemişlerdi, Türklüğü övmemişlerdi. Bu 'Alperen Dervişleri'nin neden Türklüğe ilişkin tek bir yüceltici sözcüğü yoktu? Örneğin "Türk Dini" dedikleri Aleviliğin terminolojisinde neden tek Türkçe kavram yoktu. Madem Alevilik Türk Şamanizmi'nin devamıydı neden Alevi süreğindeki hiçbir terim Türkçe değildi? Abdest, Dar, Dar-ı Mansur, Dergah, Derviş, Dem, Çerağ, Gülbeng, Cem, Camat, Mürşit, Pir, Rehber, Semah, Tevt, Şah-ı merdan, Şir-i Yezdan, Hü, Tarik, Pençe-i Ali Aba, Serçeşme, Oruç gibi temel Alevi terimlerinin hiçbiri Türkçe değildi. Türklük için cenk eden gaziler Türkçe konuşmayı unutmuşlar mıydı? Ulusal Alevilik dinini oluştururlarken neden Farsça, Kürtçe ve Arapça terimler kullanmışlardı? Aleviliği Türk dini gibi gösteren yazarlar bu soruların cevaplarını vermek istemezler mi?

Şimdi bu terimleri tek tek irdeleyelim;

ABDEST: (Farsça TDK) Ab: su demektir. Dest: el anlamındadır. Abdest, El suyu anlamındadır.

CAMAT: Cam, Farsçada saydam demektir. Cemaat ise Arapçada insan kalabalığı, toplum demektir. Camat, bir anlamda saydamlık, temizlik toplumudur. Kürtçede: cıvat, cih-vat, cay vatenı sözcükleri "yerini söyleme, toplumdaki statüsünü belirtme" anlamındadır. Camat da bireyin toplum içindeki yerini belirten bir toplantıdır. Dolayısıyla bu eylemle doğrudan ilintili bir terimdir.

CEM: Alevilikte oldukça önemli bir terimdir. İran şahının adından geldiği varsayılır. Arapçada toplanmak demektir. Cem teriminin temeli efsanevi Kırklar Cemi'nden gelir.

ÇERAĞ: (çırağ-Farsça) Mum, kandil, lamba gibi ışık kaynağına verilen addır. Dersim bölgesinde lambaya "çıla" denir. Alevi cemlerinde "çerağ" çok önemlidir. Hatta 12 görevliden biri Çerağcı'dır. Cemi aydınlatan kişinin hizmetine "Çerağcı" denir. Zerdüşt inancında da ışık ve çıra kutsanmıştır.

DAR: (Farsça-Kürtçe) Kürtçede dar ağaç demektir. Kızılbaşlıkta dara durmak oldukça önemlidir. Pirin huzurunda dururken dara durulur. Buyrukta dört şekil dara durmaktan söz eder. Dar-ı Mansur, Dar-ı Fazlı, Dar-ı Nesimi Dar-ı Fatıma. Dar-ı Mansur için şu tanımlama yapılır: Dar-ı Mansur'da dara asılır gibi doğru pir nazarına durup, elini sallandırıp berdar olmaktır. TDK sözlüğüne göre: Ağaç, idam mahkûmlarını asmak için dikilen direk.

DERGAH: "Dergê" Kürtçede kapı demektir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde dergâh "Farsça bir terim" olarak geçiyor. (Bilindiği gibi Kürtçe diye bir dilin varlığını kabul etmeyen devlet ve ona bağlı kurumlar Arapça olmayan doğu dillerine ait her sözcüğü "Farsça" diye geçiştirmişlerdir.) Dergâh terimi TDK sözlüğünde, "tarikattan olanların barındıkları, ibadet ve törenler yaptıkları yer, tekke" şeklinde tanımlanmaktadır.

DERVİŞ: Bu terimin de kapı kavramıyla ilişkisi vardır. Bir kapının müridi olmak anlamındadır. Ayrıca "dev-reş" kavramından da gelmesi mümkündür. Kürtçede "kara ağız" demektir. Yoksul ve divane kimselerin duruşu ve görüntüsü onların bu niteliklerle tanımlanmalarına yol açmıştır. TDK sözlüğünde "bir tarikata girmiş, onun yasa ve törenlerine bağlı kimse" şeklinde tanımlanır.

DEM: Bu terim de "Farsça" olarak ifade edilmiştir. "Soluk, nefes, zaman, içki içmek, kıvama gelmek, bir şeyden söz etmek" şeklinde açıklanır. Annem bir kimseden söz ettiğinde, dedikodu gibi algı-

lanmasın diye "zem niyu dem u" derdi. Alevi inancında dem(dolu-içki) oldukça önemlidir. Alevi dervişlerinin demlenmeleri ünlüdür. Cemlerde içilen Dem, sonradan İslam'ın etkisiyle şerbete ya da saka suyuna dönüşmüştür.

EHLİBEYT: (Arapça) Ev halkı anlamındadır. Muhammed ve Ali'nin soyundan gelenlere verilen addır.

GÜLBENK: (Farsça) TDK sözlüğüne göre "hep bir ağızdan ve makamla söylenen dua." Gul-bang. Gül sesi demektir. Kürtçede kullanılan bir terimdir. Dersim yöresinde gulbang, "dara durma, pirin duasını alma" anlamında kullanılır. Genel olarak Alevilikte, "cemde söylenen dualar ve deyişler" anlamındadır.

HÜ: (Farsça): Huda. Kürtçede "xuda" (tanrı) xu-da kendi kendini var eden, başka bir varlığa ihtiyaç duymadan var olan demektir. Alevi ceminde semah ederken, tanrıya yakarılırken "xudemine" diye zikredilir.

MUSAHİP: (Arapça) Alevilikte yol kardeşliği anlamına gelen bir ikrardır.

MÜRŞİT: (Arapça) Doğru yolu gösteren, irşat eden kılavuz demektir. Müritlerine tasavvufu öğreten, sırları ve gerçekleri gösteren tarikat şeyhi... Alevilikte mürşit "pir-i piran" (pirlerin piri) demektir.

ORUÇ: (Farsça)"Roj-Roc" gün sözcüğünden gelir. Bir günlük açlığı ifade ettiği için bu bir günlük perhize oruç denmiştir.

PEYİK: "Pey" Kürtçede arka demektir. Peyik: ek, uydu anlamındadır. Alevilikteki peyikçi (elçi) bu kavramdan gelmiştir. "Ardı sıra giden" anlamında inanca yerleşmiştir.

PİR: (Farsça-Kürtçe) Alevi toplumunda dini ve toplumsal önderlere pir denir. Mürşid-i kâmil anlamındadır. Kürtçede yaşlı kimselere pir denir. Yaşlı ve bilge kadınlara da "pirê" ya da "dapir" denir. TDK sözlüğünde "bir tarikat veya sanatın ilk kurucusu" şeklinde tanımlanmıştır.

PENÇE: (Farsça) Pençe kavramı Kürtçedeki ve Farsçadaki beş(penc) sayısından gelmektedir. Alevilikte Pençe-i Ali Aba oldukça önemlidir. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i temsil etmektedir.

REHBER: (Farsça-Kürtçe) Kürtçede "ray-ber" yol gösteren anlamındadır. Alevilik inancında da aynı anlama gelir. Rehber, dinsel hiyerarşide pire göre bir alt kademededir. Pir ile talip arasındaki köprüdür.

SERÇEŞME: Kürtçe ve Farsçada ser: baş. Çeşm-çım: göz, göze anlamındadır. Türkçe karşılığı baş göze'dir.

SEMAH: "Sema" Arapçada "gökyüzü" anlamındadır. Semah dönmek, dönerek göğe yükselmek anlamına gelmektedir. Semazen: "semah bilen" anlamındadır.

ŞAH: (Farsça) En üstün, en güzel olan! Kral, Şah-ı Merdan: Mertlerin şahı. Merd, mer: erkek anlamındadır. "Şah-ı Merdan" yiğitlerin yiğidi anlamındadır. Alevilikte Hz. Ali'ye uygun görülen sıfattır.

ŞİR-İ YEZDAN: Bu sıfat da Hz. Ali'ye uygun görülen sıfattır. Kürtçede "şir" aslan anlamına gelir. Şir-i Yezdan Allahın aslanı demektir.

TEWT: Semah anında semazenlerin kendinden geçme anına verilen addır. Dersim yöresinde sendeleme, kendinden geçme anlamında kullanılır.

TALİP: (Arapça) Bir tarikatın yoluna girmiş öğrenci, mürit demektir. Alevilikte bir pir'e bağlı olan ve hiçbir kutsiyeti olmayan en alt tabakadaki halkın sahip olduğu statüdür.

TARIQ: "Tarik" Arapça yol demektir. "Darık" Kürtçe'de ağaç anlamına gelir. Alevilerin kutsal günlerinde, yola girme törenlerinde kullandığı ağaçtan yapılma kutsal bir obje vardır. 80-90 santim boyundaki bu süslemeli ağaca "tarıq" denir. Bazı alevi dernekleri, Aleviliğin panteist- paganist yönünü göstermemek, Aleviliği resmileştirmek ve İslam içine çekmek için bilinçli olarak bu kutsal objeyi yok saymaktadırlar. İnanca göre bu değnek cennetteki Tuba Ağacı'ndan koparılmıştır. Buyruk'ta da tarıq'tan söz edilmektedir.(Ayrıntılı bilgi için kitabın Tarıq bölümüne bakınız)

ZAKİR: Arapça zikir teriminden gelir. Zakirlik, cemde dua deyiş ve gülbengleri okuyan 12 hizmetten biridir.

Görülüyor ki Alevi-Kızılbaş yolunda kullanılan temel kavramların, ritüel ve hizmetlerin hiçbiri Türkçe değildir. Bu durum, Orta Asya kaynaklı göçlerden önce bu inancın var olduğunu, bu coğrafyanın yerli halklarının Kızılbaşlık inancını onlardan önce şekillendirdiğini gösteriyor. Takdiri okuyuculara bırakıyorum.

EK:9

SECEREDEN TARİHSEL GERÇEKLİĞE, DERSİMLİLER AHMET YESEVİ'NİN TORUNLARI MI?

Bir secereden yola çıkarak bugünkü Batı Dersim aşiretlerinin Horasan'dan geldiklerini ve Türk kökenli olduklarını savunan tezler yeni değildir. Bugün böyle bir teze de teferruatlı temellendirmelere de pek ihtiyaç kalmamıştır. Çünkü Horasan'dan gelmek ve Türk kökenli olmak varlığını sürdürebilmek açısından Dersimli devşirme ve göçerler için artık bilinçli bir tercihtir. Arzulanan, temenni edilen kökendir. Mülteci bir Dersimlinin, devşirme bir evladın bilinçli bir şekilde tarihinin belirli bir evresini dile almaması da bu inkâr ve temenninin belirtisidir. Horasan'dan gelenlerin neden illa da Türk olması gerektiğine dair bir soru, bu insanlar için anlamsız ve gereksizdir. Horasan adının neyi ifade ettiğini, Horasan'da başka etnik kökenden gelen insanların yaşayıp yaşamadığına dair soruları duymak bile istemezler. Aynı kişiler Irak'ta yaşasalardı pekâlâ Arap olduklarına dair secereler bulur ve temellendirirlerdi. Bu tür söylentiler yeni olmamakla birlikte elbette kimi amaçlar için kullanılıyor olmaları onlara yeni bir değer kazandırmıştır. Bu tür tezler fazlasıyla amacına ulaşmış, Dersimlilerin aklını yeterince karıştırmıştır. Önceleri masum bir yamanma arzusundan kaynaklanan bu iddia giderek devletin sistemli asimilasyon politikasına hizmet eden bir iddiaya dönüşmüştür. Geçmişte de bazı efsunlanmış "dede" ocakları ve Türkçe okuyan "aydın" havariler bu söylenceye dört elle sarılmışlardır. Söylenceye bir şey dediğimiz yok hatta folklorik bir zenginlik olarak kabul edilebilir. Ancak üstlendiği işlev açısından aklı karışık Dersim halkını ve gençliği kimliksizleştirmektedir. Bu söylem asimile olmuş bireylere ve inkârcı burjuvalara can simidi olmuştur. Ancak bilim söylencelere, düzme secerelere bakarak bir yanılgıya düşme kolaylığına kaçmaz. Bilimden haberdar olan, az çok Kürt-Alevi tarihini bilen insan, tarafsız bir sosyolog veya antropolog toplumun diline folkloruna, tarihine, maddi kültür öğelerine bakar. Bu

çalışma böyle bir kaygıyla kaleme alınmıştır. Söylencelerin konularına değil, söylenceleri yazdıran nedenlere dikkat çekecektir.

Anadolu'daki bazı Alevi pirleri atalarının Horasan'dan geldiğini savunurlar. Bu ısrar Dersimli bazı ocaklarda da mevcuttur. Efsanevi Şixemet Dede Horasan'dan gelmiş, Malatya'ya yerleşmiş, orada çocuk sahibi olmuş, kimisine göre torun sahibi olmuştur. Bir gün, sonradan Yesevi Dede olduğu iddia edilen Şıxemet Dede, kuru taş üstünde ibadet ederken çocuklarından biri yaşlı bir kadının (pire) testisine ok (tırkımol) atarak testiyi kırıyor. Bir anlatıma göre de yaşlı kadının bir gözü kör oluyor. Yaşlı kadın Şixemet Dede'ye gidip "kendisi kuru taş üzerinde ibadet ediyor, çocuklarını da üzerime salmış" diyerek beddua ediyor. Aynı bedduaya Şixemet Dede de katılıyor. Yedi çocuğu oracıkta ölüyor, iki çocuğunu da Dersim Dağları'na sürgün ediyor. Bir anlatıma göre yanlarında kebani (aşçı- katık toplayan) Dewreş Cemal'i de gönderiyor. "Git Kewani, benim çocuklarım bundan sonra senin taliplerin olsun" diyor. Bir başka anlatıma göre, 'kosege'yi atar (kosege, yarısı yanık kütük veya odundur. Bir pir halefinin yerini belirlemek için onu fırlatır. O nereye düşerse orası yeni pir için yurt olur. Efsanevi bir "yol gösterici objedir), bugünkü Kalmam Köyü'ne düşer. Bir başka anlatıma göre kosege Mercan'a, Qocesori Türbesi'nin olduğu köye düşer. Kardeşler oraya gelirler. Bir süre sonra oradan ayrılırlar. Mercan'da tüten kosege onlara yurt olur. Arkasından Kewani gelir. Bu sürgün edilen çocuklardan Seyd; Kal, Kew, Qoc adında üç çocuk sahibi olur. Şıxesen; Qerebal, Abas, Laçin adında üç çocuk sahibi olur. Bu çocuklar sonradan Batı Dersim'e dağılırlar. Efsane kısaca böyledir. Fakat bu efsanede Dersimlilerin etnik kökenine dair bir söylem veya yargı yoktur. Seyd ve Şıxesen'in Türk olmalarını gerektirecek bir ibare yoktur. Esas problem Şıxemet Dede'yi Şeyh Ahmet Yesevi yapmakla başlamaktadır. Tarihsel gerçekler Ahmet Yesevi'nin asla Anadolu'ya gelmediğine ilişkindir.

Nazmi Sevgen 1937-38 katliamında Dersim'de askerlik yapmış bir subaydır. O, Ahmet Yesevi'nin Anadolu'ya ve Dersim bölgesine hiç gelmediğini bildiği için Malatya'ya yerleşenlerin Yesevi değil

onun çocukları olduğunu söylemektedir. 1950 yılında “Tarih Dünyası” adlı dergide çıkan yazılarında Yesevi'nin oğlu Şeyh Hasan'dan doğan iki çocuğun Yavuz Selim'in zulmünden kaçarak Dersim dağlarına geldiğini yazar. Dolayısıyla Dersim dağlarına gelenler Yesevi'nin torunlarıdırlar. Bu anlatımda Şıxesen'in çocukları Abbas, Karabal, Ferat ve Qırğ adlarıyla dörde çıkarılır.

Malatya'daki türbelerin birinde “Konya, sene 1188” yazılıdır. Nazmi Sevgen bunun tamir tarihi olduğunu yazar. Türk tarihçileri Yesevi'nin nerede yaşadığını bildikleri için efsaneyi doğrulamak uğruna türbeleri onun oğluna(Şeyh Hasan) mal etmektedirler. Türbelerden birinin Şixesen'e ait olduğuna dair birçok anlatım vardır. Fakat Şıxemet türbesi ve Seyit'e ait mezardan söz edilmez. Yöre halkı Şıxemet türbesi derken Türk yazarlar sadece Şeyh Hasan'ı(Şıxesen) öne çıkartırlar. Dersim’deki bazı dedelere göre Ahmet Yesevi, Hz. Ali'nin ikinci karısı “ Kayseri Rumu” nun kızından olma Muhammet Hanefi'nin torunudur. Anlaşılan o ki Dersimli pirlerin amacı bu efsane yoluyla kendilerini Hz. Ali’ ye bağlamaktır. Efsane böyle bir kaygının olduğu çağlara aittir. Bilindiği gibi (Buyruk'ta ifade edildiği şekilde) pirlik kurumu Ali'nin Fatıma'dan doğma çocuklarının soyuna bağlanmak zorundadır. Böyle bir durumda bile(Yesevi'nin Hz. Ali'nin torunu olması durumunda bile) Dersimlilerin seyit olma imkânı yoktur. Çünkü Ali'nin Fatma dışındaki eşlerinden doğan çocukları “ehlibeyt” sayılmaz. Bu efsanenin doğru olması durumunda Arap kökenli olmak mümkündür ama, Evladı Resul olmak mümkün değildir.

Hz. Ali'ye yamanma kaygılarıyla ortaya atılan bu secere sonradan Türkçü tarihçilere yaramıştır. "Madem bu insanlar Ahmet Yesevi'nin torunları olduklarını iddia ediyorlar ve madem Yesevi Türkistan’da yaşamış ve divanını Türkçe yazmıştır o halde Dersimliler Türktür" tezi canlandırılmıştır. Oysa gerçekler oldukça farklıdır. Hoca Ahmet Yesevi 1167 yılında ölmüştür (bkz. Alevi Bektaşi tarihçileri). Torunları sayılan Seyit ve Şıxesen kardeşler 1514'te Yavuz zulmünden kaçmışlardır. Eğer bu tarihler doğru ise iki tarih arasında 347 sene var ki bu dede ve torun arasında

normal bir süre değildir. Eğer Seyit ve Şıxesen'i Yesevi'nin torunları sayarsak bu süre tamamen imkân dışıdır. Bu süreye beş ömür sığar. Kaldı ki bu tarihler dedenin ölümü ve torunlarının Dersim'e göçü (ölümü değil) tarihleridir!

"Şeyh Ahmet Yesevi, Doğu Türkistan'daki Seyran Kasabası'nda doğmuştur. İlk tahsilini Yesi'de yapar. Sonra Buhara'ya gider. Mutasavvıflardan Şeyh Yusuf Hemedani'den ders alır. Onun halifeliğini kazandıktan sonra tüccar olarak Yesi Şehri'ne gelir. Hoca Ahmet kaynaklara göre hicri 562 de (1166-1167) vefat etmiştir. Yesevilik ise Türkistan'da Müslümanlığı kabul eden ve Sünni inançlarını izleyen bir tarikattır. Bir başka deyişle Hacı Bektaş-ı Veli Anadolu'ya ayağını bastırdığında bir Sünni ve Yesevi dervişidir(!)" (Cemal Şener, Alevilik Olayı, Yön yayınları s. 110-111). Burada Anadolu'ya gelip Malatya'ya yerleştiğine dair hiçbir ibare yoktur. Resmi ideoloji ve ona paralel görüşler Yesevi'nin 99 bin müridini Anadolu'ya Türklüğü yaymak için gönderdiğini iddia ederler. Dr. Cemşit Bender bu konuda şöyle yazar. " Ahmet Yesevi bir askeri komutan mıdır, yoksa İslam valisi midir? Bunu ilgililere sormak lazım... Ancak kendisinin, günümüzde resmi çevrelerce empoze edildiği gibi bir düşünce taşıdığını hiç sanmıyoruz. Divan-ı Hikmet adlı eserinde böyle bir açıklama veya niyete rastlamadık. Hiçbir dizesinde Türk ya da Türkmen gibi sözcüklerle karşılaşmadık" (Cemşit Bender, Kürt Tarihi ve Uygarlığı, s. 98).

Vecihi Timuroğlu, Yesevi'ye Secere dayandırma konusunda şöyle yazar: "İnanca koşut olarak da kutsal bir nesep belirlerler. Ahmet Yesevi soyuna, Ali'ye ve evlatlarına uzanmaları bu yüzdendir. Ahmet Yesevi'nin Malatya'ya gelmesi ve orada yerleşmesi ise tümüyle bir efsaneye dayanmaktadır"(Vecihi Timuroğlu, Dersim Tarihi, Yurt Kitap, s. 60) Yesevi ile ilgili son açıklamayı Rıza Zelyut'tan aktaralım: "Yesevi 'nin İbrahim adında bir oğlu olmuş ve genç yaşta ölmüştür. Kendisini Ahmet Yesevi sülalesinden sayan birçok kimsenin nesebi ise onun Gevher Şehnaz adlı kızına erişir" (Rıza Zelyut , Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Can Yayınları s. 218-219).

A. Yesevi'nin ölümüyle ilgili Yahya Benekay şöyle yazar: "Hoca Yesevi'nin türbesi Yesi Şehri'ndedir. Kaynaklardan ispatlanmıştır ki Yesevi Dede Yesi'de ölmüştür ve türbesinin bulunduğu bina da bir kara kazan mevcuttur " (Yahya Benekay, Yaşayan Alevilik, Varlık Yayınları, s. 177). İletişimin oldukça hızlandığı günümüzde Türk televizyonları da Yesi'deki bu türbeyi defalarca gösterdiler. Bazı aklıeveller inadına görmek istemese de gerçek bundan ibarettir.

Görülüyor ki Yesevi'nin düşünce sistemi üzerine tartışmalar mevcuttur. Fakat Malatya'dan ve sübyan torunlarından söz eden tek tarihsel veri yoktur. Bu durumda "Yesevi torunları" ya tarihsel bilgileri yalanlayacaklar, ya da bu iddiadan vazgeçeceklerdir. Hayatı hakkındaki bilgilerde seceremizi doğrulayacak tek bir nokta yoktur.

Bugün Şıxemet torunları diye adlandırılan aşiretler Dersim'in yarısını teşkil eder. Yöreye geldiklerinde nüfusunun önemli bir kısmı Ermeni olan bir bölgede 1514 yılı ile 1900 yılları arasında kimler bu aşiretleri Kürtleştirmiş olabilir? Martin Van Bruinessen de nüfus ve etkileşim derecesine bakarak "Türkler Kürtleştirilmiştir" tezini inandırıcı bulmaz. Uzun yıllar Sivas, Kayseri, Tokat Alevileri ile etkileşim içinde olan Dersimlileri kimler böyle sistematik Kürtleştirmeye tabi tutmuş olabilir? Bu sorunun mantıklı bir cevabı yoktur. Aksine 1800-1930 yılları arasında Dersimlilerin bu bölgeler üzerinde bir etkisi söz konusudur. Daha batıdakiler, Sivas ve doğusunu Kürt olarak nitelendirmektedir. Kapalı toplum arz eden İç Dersim'de Türk ailelerin 400 yıllık bir süre içinde bütün ulusal özelliklerini yitirmesi mümkün değildir. Sonradan 1925 yılında "Türk izi" aramaya giden Kazım Karabekir, Cemal Bardakçı, H. Reşit Tankut gibi insanları hayrete düşüren "anti-Türk" yapı nasıl şekillenebilir? H. Reşit Tankut birkaç zorlama tespit dışında Dersim'in toplumsal yapısı ve insan kişiliği karşısında şaşkınlığını gizlemez.

Zengin bir sözlü kültür geleneğine sahip bir halkı cemlerde okunan bir iki deyiş ile inkâr etmek temelsizliktir. Eğer Türkçe

deyiş okuyan herkes Türk biliniyorsa Arapça dua okuyan bütün Türkleri Arap saymak gerekir. Dersim'in ruhuna eren herkes bölgedeki kültürel birikime hayret etmiştir. Sanık(çirok), mesel, muskılık, kılam, lawuk, xuasmerik, şiyar, mertelık, lurık gibi sözlü kültür ürünlerinin hiçbiri Türkçe değildir. Şah İsmail'e bağlı ocakzade pirler gelmeden önce deyiş ve gülbenkler de Kürtçedir. Bugün birkaç derleme dışında bu sözlü geleneği yazılı hale dönüştürecek çalışmalar yoktur. Bu kültürel miras 400-500 yıllık bir efsaneyle açıklanamaz. Bu kültür mirasını tarih öncesinden başlayarak aramak gerekir.

Doğuştan aktarılan statülerin ve yarı kapalı bir tabakalaşma sisteminin egemen olduğu çağlarda seyit olmak ve inancın kaynağına nesep bağlamak oldukça yaygın ve etkili bir kabul görme aracıdır. Hacı Bektaş'ın soy ağacı Musa Kazım'a oradan da Hz. Ali'ye vardırılır. Burada amaç Hacı Bektaş'ı kutsamak ve Ehlibeyte bağlamaktır. Oysa bazı kaynaklar (cumhuriyet sonrası kaynaklar) Hacı Bektaş'ı Türk kökenli sayarlar. Hz. Ali ise Arap'tır. Prof. Fuat Bozkurt'un da belirttiği gibi bir kısım Alevi'ye "Ali Arap'tır" dedirtemezsiniz. Seceresini bir Arap'a dayandırıp sonra da Arap olduğunu inkâr eden örneklere sıkça rastlanır. Güçlüye ve kabul görene yaranma, aşiretlere veya ailelere bir referans sağlıyor, tutunmak ve etkili olmak için zorunlu sayılıyor. İletişimin kaplumbağa hızında olduğu o dönemde secereleri ispatlamak veya çürütmek neredeyse imkânsızdır. Ali'nin Arap olduğunu kabul etmezler, çünkü etnosantrizm buna izin vermez ve Ali onlara ulaşana kadar elli tane efsaneden süzülmüştür. Ali hakkında bildikleri, tamamen menkıbeye dayanmaktadır.

Dersim'deki birkaç aşiretin Ahmet Yesevi'ye bağlanmasının asıl nedeni 1938 sonrası siyasi kabul görme ve Türkleştirme eğilimidir. Dersim'deki birkaç ailenin (bunlar Şixesenler ve Seykemaller olabilir) Şixemed ya da Şixasan adında bir ataları Malatya'da yaşamış olabilir. Fakat bu Şixemed'in Ahmet Yesevi ile isim benzerliği dışında hiçbir ortak yanı yoktur. Bu gerçeği, söyleştiğim Babayê Amkı adındaki Seyit Rıza'nın akrabası da doğruladı. Cumhuriyet sonrası bazı Türk tarih tezi taraftarları bu isim benzerliğinden

dolayı Şixemed adındaki zatı Şeyh Ahmet Yesevi yapıp tezlerini temellendirdiler. Tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı için de "Malatya'ya gelen Ahmet Yesevi değil, onun torunlarıdır" demeye başladılar. Dersimlilerin Ahmet Yesevi torunu olmayı kabul etmelerinin asıl amacı Hz. Ali'ye dayanıp Seyit olmaktı. Ahmet Yesevi'ye Türklüklerini kanıtlamak için bağlanmadılar. Çünkü Dersim'de 1950'lere kadar Türk olmak öyle övünülecek bir sıfat değildi. Özellikle 1980'den sonraki yenilgi psikolojisi Ahmet Yesevi'yi Türklük nesebi için bulunmaz fırsat yaptı. Özellikle pir ocaklarında bu eğilim arttı. Şıxemed Dede, Şeyh Ahmet Yesevi oldu. Hz. Ali'nin torunu olmak önemini yitirdi. Şeyh Ahmet Yesevi torunu olmak öne çıktı. Sonradan AKP devleti Dersim'deki viyadük ve köprülere Şeyh Ahmet Yesevi adını koydu. Dersim'deki devşirme cemevi yöneticilerine de bu insana sahip çıkma görevi verildi.

Sovyetlerin dağılmasıyla Türk hükümetleri Asya Türklerini ve Ahmet Yesevi'yi keşfetti. İçerde dara düşen devlet, yine Alevilere sarıldı. Sarılırken elindeki köprülerden biri Ahmet Yesevi oldu.

1938 istilasında yöreye giren ordu, her köyde yol gösterecek bir kılavuz bulamamıştır. Bazı köylerde Türkçe bilen tek kişi çıkmamıştır. Bu durum yüzlerce köylünün canına mal olmuştur. Kurşuna dizileceklerin listesi geriden gelen infaz bölüğüne verilmek üzere yine kurşuna dizileceklerin eline tutuşturulmuştur. Biçare köylüler ellerindeki kağıtların idam fermanı olduğunu düşünememişlerdir. Tarihte böyle durumlara çok az rastlanır. Bu tür bir badireden geçmiş bir halkın torunlarının "biz Horasan Türküyüz" diyerek nesep iddiasında bulunmaları yaman bir çelişkidir. Bu kader Dersimliyi bulmuştur.

Görülüyor ki karakolların olduğu merkezler ve güneydeki bir iki Türk köyü dışında Dersim'de kimse Türkçe bilmiyor. Sivas'taki Ağuçan Ocağı'nın bir mensubu olan Seyit Aziz Dede defalarca Dersim yöresini Hacı Bektaş tekkesine bağlamak için girişimlerde bulunuyor. Buna rağmen Dersim'deki dini ve etnik yapıda önemli bir değişiklik olmuyor. Hatta 1514'ten sonra Anadolu kavrulurken yöreye, Türk süreğine bağlı aileler ve pirler sığınıyor. Bunlara

gösterilecek en uygun örneklerden biri Ovacık'a bağlı Çedage Köyü'ne ("çe dakı" "ananın evi" anlamındadır. Bu köyde kurmançlara "Kure dakı" diye seslenirler. Bu köy geleneksel Kürt kıyafetlerini en son terk eden köydür. Yeni adı "Koyungölü" olmuştur.) yerleşen Alabas ailesidir. Yaklaşık 300 yıl önce Erzincan Kiştim tarafından bu köye gelip yerleşen bu ailenin Türkçe konuştuğu konusunda bütün yaşlılar hemfikirdir. Pir ailesi olan ve oldukça nüfuz edinmiş bu aile bir iki kuşak Türkçeyi sürdürmüş sonra köy halkıyla kaynaşıp dillerini unutmuşlardır. Yöreye sonradan gelen aileler dışında bu ocağın talipleri yoktur. Ovacık'ta Türkçe deyiş söyleyen zakirler de bu aileyle gelmiştir. Yöredeki halkla bu aile arasındaki diyalog sıkıntılarını halen anlatan insanlar vardır(örneğin Kürtçe "ben bilmem" derken "ezı nızanı" şeklinde telaffuz edilen sözcükler köy halkını oldukça güldürüyormuş). Bu aile Ovacık'ta çok sevilen, keramet sahibi olduğuna inanılan bir ailedir. Bölgedeki bir iki Türkçe yer adı bu aile mensupları tarafından verilmiş, halk aileye saygı gösterdiği için bu isimleri benimsemiştir("Dağtarla", "Meşecik" gibi).

Yörede Türkçe ile Kürtçe ilişkisinden dolayı yaşanan acı bir olay Taner bölgesinde gerçekleşmiştir. Taner Köyü'nün bir mezrasında muhtar olan Zeynel(Zeyno Bıcik) adında biri 1937' de kurnazlık yapıp kendi köyünün girişine "Türk Taner" levhası asıyor ve köy katliamdan kurtuluyor. Fakat karşı mezra "Kürt Taner" olarak tarif edildiği için kırılıyor(Usene Esefi-Gedigu Köyü. Hozat).

Dersim'de baxt yoluyla yerleşime oldukça fazla rastlanır. Bu yüzden bu halk için homojen bir tespit yapmak imkânsızdır. İçine girildiğinde birçok aşirete yamanmış " gelme" olan irili ufaklı yüzlerce ezbet'e ve aileye rastlanır. Baytar Nuri'nin de dediği gibi Dersim halkı kendisine sığınan yabancıdan korkmaz, onu içine alır ve gelen kişi zamanla adapte olur. Aşiretinden kopmuş insanlara etnik köken gözetmeden sahip çıkar. B. Nikitin de "Kürtler" adlı eserinde benzer bir tespit yapar. Yüzen aşiretlerin Kürt tarihinde devamlı var olduklarına işaret eder. Dersim'de bext yoluyla gelmiş aile veya ezbetler hakkında bilgi edinmek hâlâ mümkündür. Bu

tür ilişkiler fıkralaşmış veya deyimleşmiştir. Dersim'in etnik kökeni çok çeşitlilik gösterir. Buna rağmen 1950 yıllarına kadar hiçbir aşiret veya ezbet "Tırk" olmayı tercih etmemiştir.

Yöredeki Kürtler 1514 yılından sonra bölünmüşlerdir. Yavuz Sultan Selim'in İdris-i Bitlisi'nin telkinlerine uyarak Kürt boylarını yanına çekmesi ve bu beylere özerk aşiret statüsü vermesi Alevi-Sünni ayrımını kızıştırmış, Şah İsmail'in tarafını tutanlar Palulu derezalarından kopmuşlardır. 1515'te Palulu Kara Cemşit aşireti, Dersimli Alevi kardeşlerine uygulanacak baskı konusunda tereddütlüdürler. Karacemşit'in dedeleri Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır. Aynı Karacemşit soyunu Hz. Muhammed'in amcası Abbas'a dayandırmaktadır. Bugün Palu'da yaşayan Yusuf Karacemşid'in elinde bu konuda bir secere bile mevcuttur. Nazmi Sevgen'in Mercan'daki Seykemal Ailesinde gördüğü ve resimlerini çektiği secere ne kadar gerçekse bu secere de o kadar gerçektir (Kara Cemşit konusunda bkz. Yusuf Bakıcı. Palu Tanıtma Bülteni. sayfa 15-16 Palu 1986).

"Gerçek bir Kürt olan Molla Said'in halkını yöneten bütün kişilerde gördüğü husus, bunların sivrilip bir kumanda mevkii ele geçirir geçirmez kendilerini hemen Kürt olmayıp Arap olduklarını kanıtlamaya yönelen bir secere düzmeye kalkışmalarıydı. Molla Said bu konudan alaylı bir dille söz ediyordu: "Kim bey oluyorsa ben Abbasi soyundanım, Ömer'in soyundanım, Halid'in soyundanım, felani, bevani soyundanım, salgam(silgi) soyundanım, soğan(pivazi) soyundanım, havuç (gızeri) soyundanım der durur da Kürdüm demeye bir türlü dili varmaz " (Bazil Nikitin, Kürtler, sayfa 268 Deng Yayınları). Demek ki bu hastalık sadece Dersim Kürtlerine özgü değilmiş.

Nikitin bu konuda birçok örnek verir. Anlaşılan o ki tanınmış nüfuz ve inanç merkezlerine yamanma çabası sadece Alevi Kürtlerle sınırlı değil. Kürtler uzun süre iktidar olamadıkları için yüzyıllar boyu aşiret etnisitesi içinde farklı devletlere tabi oldukları için kendi tarihlerinde secere bağlayacakları pek kimse bulamamaktadırlar. Soylarını çoğu kez bir Arap'a, Türk'e veya Acem'e bağlamaktadırlar.

Alevi aile ve ocakların birçoğu için Horasan'dan gelme doğuştan sahip olunan bir statü gibidir. Bu iddiada olanların önemli bir bölümü Horasan'ın nerede olduğunu ve etnik yapısının nasıl bir çeşitlilik gösterdiğini bilmez. Horasan'dan gelenlere Türk olmak dışında başka halklardan olma şansı tanınmaz. Horasan'dan gelenlerin neden Türk olduklarına dair ikna edici temellendirmeleri yoktur. Horasan'dan gelmek neden Türk olmak anlamına geliyor, bunu kimse açıklayamaz. Faik Bulut "Horasan Kimin Yurdu" adlı eserinde benzer soruları soruyor ve Horasan'ın tarihteki ve günümüzdeki etnik şekillenişini ortaya koyuyor. Ali Kaya "Deylem'den Dersim'e " adlı eserinde Horasan'da bugün yaşayanların bir kısmının hâlâ Dımilice konuştuğunu ve Dersimle aynı değerleri raylaştığını yazıyor. Türkiye'nin bazı Alevi teorisyenleri Horasan'ın bu yeni imajına çok kızıyor. Alevilik mirasını tek bir ulusun mirasına dönüştürmek üzere oldukları bir dönemde bu tür muhalif sesler onları kızdırıyor olmalı. Solcu geçinen Cemal Şener, Ali Yıldırım gibi yazarlar Şamanizm korosunda yer kapma yarışında oldular. Şamanizm Asya'da ve Amerika'da görülen; büyü, sihir içeren esnek bir kabile inancıdır. Buna rağmen bazıları onu da Türklerin ulusal inancına dönüştürme peşindedirler.

Bilindiği gibi Şah İsmail-Yavuz çekişmesi sonrası, Sünni eğilimli birçok Kürt aşireti, Osmanlı şeriatının tarafında yer aldı. Bu savaşta ve sonrasında bir kısım Alevi Kürt muhalif Türkmenlerle aynı tarafa düştü. Dersim bu azınlık içinde önemli bir yer tutuyordu. Bir süre Alevi Türkmenlerle Alevi Kürtler aynı kaderi paylaştı. Osmanlı'nın Ebu Suud gibilere yazdırdığı fetvalar Anadolu'da çok can yakıyordu. Osmanlının siyasi mücadelesi dini bir görünüm altında bir halkı iki düşman kesime dönüştürüyordu. Kürt Alevilerin kardeş Türkmenlerin diline hoşgörü gösterdiği dönem bu dönemdir. Dersimli Alevilerin güneyde ve doğuda ki soydaşlarıyla ayrı düşmesi Hamidiye alaylarının baskılarıyla pekişir.

Aleviliğin daha çok Ön Asya kökenli mirasından yavaş yavaş kopup Hacı Bektaş ve Erdebil tekkelerinin eline geçmesi, ritüel

dilinde Türkçenin etkisini arttırdı. Türkmen ozan ve dervişler bu yola çok şey kattılar. Türkmen dervişler yaşamı yorumlama tarzları açısından etkileyiciydiler. Türklüğü yaymak için geldiklerine inanamayız. Bu amaçla gelenler varsa bile Dersim'de entegre oldular. Dersim'in onlardan önce şekillenmiş ve doğasıyla uyumlu inançları vardır. Zerdüşti –Mazdeist panteist inançları yaşamlarının işleyiş ritmine uygundur. Buna rağmen ayinlerine yoldaş olan bu yeni deyişleri de sevdiler. Bu deyişleri alıp Kırmançlığa eklediler. Kırmanç deyiminin içine bir coğrafyayı, bir yaşamı, bir duruşu, bir inancı, bir dili koydular. En ilkel doğa tapınmacılığını en çağcıl hümanizma ile sentezlediler. Sonraki kuşaklar bu değeri küçümsediler. Çünkü iktidara ve meta- ya yakın olmaktı artık önemli olan. Bugün yeni secerelere gerek duyulmadan "biz" olan araştırılsa bile, yüzlerce secere edecek bir miras var.

Zorunlu not: Bu makaleyi yazdıktan yıllar sonra Şeyh Hasan Seceresi'nin Pancıras'lı (Çakırkaya) Hasan Tosun tarafından yapılmış çevirisi elime geçti. Bir kez daha şu yargılarım pekişti: Secereler gerçeğin kayıt altına alınmasının değil bir iddianın peşindedirler. Onların yazılmasındaki amaç soyluluk tescilidir. Bu yüzden ithaf olunan aileyi dönemin soylu ve nüfuzlu şahsiyetlerine dayandırma çabasındadırlar. Bazen secerenin yazıldığı ilk dönemlerdeki soylu ve nüfuzlu şahsiyetler değişmekte ve buna bağlı olarak secerelerin iddialarında da değişimler yaşanmaktadır. Devir değiştikçe secereye yapılan ekleme ya da düzeltmeler de değişmektedir. Devrin iktidarlarına onaylatılan vesikalar devir değiştikçe iddialarında bir revizyona girişmekte ve eski iddialar ile yeni iddialar birbirine karışıp bir muammaya dönüşmektedir (Mesela bu secerede bazı mühürlerin bilinçli olarak yırtıldığı yazılmaktadır). Bu yüzden secerelerden doğruya ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Ama titiz, dikkatli ve objektif bir çaba gösterilirse yazıldığı döneme ilişkin bazı fikirler edinilebilir.

Hasan Tosun'un yaptığı çeviriden yola çıkararak şunları rahatlıkla iddia edebilirim: Bu secere Şeyh Hasan adında bir zatı ve soyunu anlatıyor. Bu secerede Ahmet Yesevi'nin adı bile geçmiyor.

Böylece Malatya'da türbesi olan Şeyh Hasan'ın Ahmet Yesevi'ye sonradan bağlandığı kesinleşmiş oluyor. Bu secerede Şeyh Hasan'ın torunu yada oğullarından birinin adı Şeyh Ahmet. Secerede daha çok Şeyh Hasan'm ve Nusret adındaki kardeşinin gerçekleştirdiği kerametler anlatılıyor. Menkıbeye göre Şeyh Hasan Hz. Ali'nin 29. Evladı imiş. Horasan vilayetinde, İsfahan Kalesi'nde doğmuş. Kardeşinin adı Nusret imiş. Bebekliklerinde bunları ayrı beşiklere koyuyorlarmış, sabah aynı beşikte olduklarını görüyorlarmış. Şeyh Hasan bir zaman Deşt-i Derzini de deve güdermiş. Adamın biri develerini ona teslim etmiş. Yedi aslan gelip develeri yemişler. Adam şikayet için kadıya gitmiş. Kadı Şeyh Hasan'ı ifadeye çağırmış. Şeyh Hasan ifadesinde "develeri aslanlar yedi" demiş. Şahit istemişler. Aslanları çağırmış. Aslanlar gelip "biz yedik" demişler. Aslanlardan biri orada kurban olmuş, diğerleri gitmişler. Her sene bir tanesi gelip mahkeme kapısında kurban oluyormuş. Hikâye böyle devam ediyor...

"Bir gün Şeyh Hasan Baba Mısır'a gitti. Şeyh Nusret'te İsfahan Kalesi'nde idi. Mısır'dan İsfahan'a birbirleri ile konuşurlardı. Birinin müşkülatı olur ise hemen birbirlerine beyan ederlerdi."

"Şeyh Hasan Baba tekrar Mısır'dan İsfahan'a geldi. Orada bulunan Şeyh Muhammed İbn Abdullah, Hindistanî evliya zümresinden olanlara üç şecere (Tarikat icazetnamesi olması gerekir ki bu hilafet belgesidir. Çn.) yazıp verdi. Şeyh Nusret'te 4 adet taşı başının üzerine koyup pervaz verip sema döndü ve taşlar başının üzerinde uçup sır oldular. Şeyh Nusret dedi ki "Gidin bu taşları nerede bulursanız orada mekan kurup İslamiyet'i yayın".

"Horasan'dan kırk evliya hicret edip çıktılar. Bu kırk evliyanın başı Şeyh Hasan Baba idi. Şeyh Hasan Baba Horasan'dan ayrılırken Bağdat'a geldi. Bağdat'tan Hicaz'a gitti. Oradan Kerbela'ya Cenabı İmam Hüseyin Efendimizin türbe-i şerifine geldi..."

"Şeyh Hasan Baba Kerbela'dan ayrılıp Kemah mıntıkasında Kırzı'da (Halen mevcut yeni ismi Balkaya Çn.) bulup orayı mesken tuttu. Kemah beyleri Akfin, Tığnike, Söğütlü ve Tursin köylerini Şeyh Hasan Baba'ya vakfettiler..."

"Hasan Baba Kemah'ta şarabı men etti. Kemah beylerinin din alimleri var idi. Şeyh Hasan Baba'yı sevmezlerdi. Kemah beyleri Şeyh Hasan Baba'yı sevdikleri için din alimleri birgün bir fırsat bulup bir fıçı şarabı getirip Şeyh Hasan Baba'nın karyolasının altına yerleştirdiler. Derhal gidip Kemah beylerine haber verip şikayet ettiler ve 'Şeyh Hasan Baba şarabı yasak etmiş ve kendiside gizlice içiyor' dediler..." Sonra fıçılara bakılıyor, fıçılardan su çıkıyor.

"Kerameti her tarafa yayılınca o zamanda Divriği'de bir kral (Sultan) vardı. Adı Artini idi. Şeyh Hasan Baba'nm kerametlerini işitince kendisinin 3 keşişi ile imtihan etmek istedi. Büyüğünün ismi Samas idi. Artini keşişleri ile beraber gelip büyük bir meclis kurup imtihan oldular..." Şeyh Hasan keşişlerin elini tutarak ateşe giriyor. Kendisi ateşten sağ çıkıyor keşişlerin gövdeleri kül oluyor ama Şeyh Hasan'ın tuttuğu elleri sağ kalıyor.

Balkanlardan Hindistan'a kadar her yerde benzer "ateşle sınanma" ve "fırından bıyıkları buz içinde çıkma" hikâyeleri vardır. Dersim'de Kurreş Baba ve Ağuçan için de benzer anlatımlara rastlamak mümkündür. Martin Van Bruinnessen, "Kürtlük Türklük Alevilik" adlı eserinde bu konuda yeterince örnek sunmaktadır.

"Bir müddet sonra Şeyh Hasan Kırzi Köyü'nden hicret edip Konya Selçuklu Sultanı Alaeddin Paşa'nın yanına gitti" (Şeyh Hasan, Aladdin Keykubat zamanında yaşamışsa kendisinden sonraki süreçten günümüze gelen torunlarının sayısı biraz fazla gibi).

"Alaeddin Paşa (I. Keykubad) kız kardeşini Şeyh Hasan Baba'ya verdi. Şeyh Hasan Baba'nın 5 oğlu ve 2 kızı oldu. Evlatları sırasıyla Seyyid Hüseyin Baba, Seyyid Ali, Seyyid Hamza, Seyyid Abbas ve Seyyid Yusuf ile Seyyide Meryem ve Seyyide Safiye'dir."

Kayser Rum'u, Keykubat'a haber gönderiyor: "Senin şeyhin varmış. Gelsin bizim ruhanilerimizle imtihan olsun. Kimin dini hak ise o ona boyun eğsin" dediler. Alaeddin Paşa bu teklifi kabul etti. Bir yer tayin edip her iki taraf imtihana hazır oldular. Kayser Rum beraberinde 40 deve yükü kitap getirdi. Büyük bir meclis kurup imtihana başladılar. İmtihanda Şeyh Hasan Baba üstün

çıktı. Bu seferde sandıklardan kitapları çıkardılar. Baktılar ki yazılar silinmiş. Orada bulunan meclis şaşırdı. Bu seferde Kayser Rum dedi ki: “Hz. İsa’nın summesinde Hz. Davud ve Hz. Musa’nın zamanından 1000 sene evvel 360 ruhban ölmüş. Kerameti var ise onları diriltsin. Hangi din hak ise ruhbanlar söylesinler.” Oradan kalkıp Hz. İsa’nın summesine (mekanı) gittiler. Şeyh Hasan Baba o mezarların başına gelince el kaldırıp Cenabı Hakk’a dua etti. 360 ruhban mezardan baş kaldırıp 3 defa “Şeyh Hasan Baba’nın dini haktır. Bizim dinimiz batıl” deyip kelime-i şehadet getirip Müslüman olup tekrar kabristana girdiler. Etraftakiler bu kerameti görünce Müslüman oldular."

Bu secereden anlaşılan o ki Şeyh Hasan ve Nusret İslam'ı yaymak için yola koyulmuşlar. Şeyh Hasan Kemah'a gelip İslam'ı yayma eylemlerine Kemah'ta şarabın içilmesini men etmekle başlıyor. Bir oyuna getirilip şikayet ediliyor. Komplocular tarafından karyolasının altına koyulmuş şarap dolu fıçılar suya dönüşüyor! Bu menkıbeye göre Şeyh Hasan Sünni bir derviş gibi davranıyor. Hristiyanlık dinine mensup Kayser Rumu'nun adamlarıyla iddialaşıyor. Yine menkıbeye göre iddiayı kazanıyor ve İslam'ın hak dini olduğunu, dirilmiş Hristiyan ermişlerinin sözüyle kanıtlıyor! Yani dinler arası yarışta ölüler ve diriler birbirine karışıyor. Ruhani şahsiyetler hep imtihan olup duruyorlar. Keramet yarışması, hikmet yarışması içindeler. Bir benlik yarışıdır gidiyor. Mahalledeki kadınların didişmesine benziyor. Ne yazık ki bu tür hikâyelerde tasavvufi bir derinlik değil klişe menkıbecilik öne çıkıyor.

Aynı secerede Şeyh Hasan'ın dördüncü torunu Şeyh Ahmet de Alaeddin Keykubat'ın yanma gidiyor. "Şeyh Ahmed Dede (Kardeşi Şeyh Hasan ile birlikte) Konya’ya gidip III. Alaeddin Keykubad’ın kızı ile evlenir." (Bu Ahmet Dede'nin Şeyh Ahmet Yesevi ile alakası yok. Ahmet Yesevi'yi 3. Alaeddin Keykubat'm kızıyla evlendirecek halimiz yok ya!)

Secere boyunca Türklüğün T'sinden bile söz edilmiyor. Secerede yazılanlar halkı ikna etme amaçlıdır ve menkıbeden öteye gitmeyen anlatımlardır.

Şeyh Hasan'ın son demleri ise şöyle anlatılmaktadır:

"Bir müddet sonra Şeyh Hasan Baba Konya'dan Sivas'a geldi (Türbesi Hacı Bektaş'a yakın Keskin'dedir (Buradaki Hasan Dede ile Şeyh Hasan Baba karıştırılmıştır)). Birgün Şeyh Hasan Baba'nın oğlu Seyyid Hamza buğday alıp değirmene gitti. Değirmende bulunanlar Seyyid Hamza'yı azarlayıp alay ettiler. Seyyid Hamza eve gelip babasına şikayette bulundu. Şeyh Hasan Baba dedi ki: "Büyük bir kayaya bin ve doğru değirmenin bendine in. Hiç bir zaman değirmen bendi yapılmasın". Seyyid Hamza gidip büyük bir kayaya binip değirmenin bendine indi ve değirmen yapılmaz oldu. Şeyh Hasan Baba evlatlarına dedi ki: "Gidip kırk kişi ile Karakaya suyunun birleştiği yerde bir değirmen yapın." Evlatları dedi ki: "Üstünü örtmeye ağaç ve değirmen taşı yok." Şeyh Hasan Baba dedi ki: "Siz karışmayın yapın. Ağaç ve taşı benden." Şeyh Hasan Baba yabani öküzleri koşup Bey Dağı'ndan ağaçları getirip üstünü örttü. Şeyh Hasan Baba Munzur erenlerinden Seyfül Evliya (?)'ya haber gönderip "Değirmen yaptım taş yok. Bana değirmen taşını getir." Seyfül Evliya gidip Karabacak değirmeninin taşlarının birini bir eline birini bir koluna takıp Ovacık'tan Sivas'a götürdü. Değirmen faaliyete girdi. Koçgirî tamamen Şeyh Hasan Baba'nm talipleri (müritleri) idi. Şeyh Hasan Baba hayatının son demlerinde oğullarına vasiyet ederek dedi ki: "Oğlum Seyyid Hüseyin yerime halifedir. Diğerlerinde bir şey yok. Benden sonra (gelecek) beşinci evlattan (sonra) keramet kalksa gerektir. Evrat ucundan ocak harap olup hatta bir zaman gerekir (gelir ki) cevherim terbisi ahate hanelerinde buluna. İlim ve arağım oynamayıp pasları ile çürüse gerektir. Bir zaman ola ki evlatlarım birbirleri ile cidal etse gerektir (Yani kavga)." Şeyh Hasan Baba oğluna vasiyet etti "Ben vefat edeceğim. Benim mezarım güney tarafta yol üzerinde ulu bir ağacın dibinde kıbleye doğru boz uzun bir taşın altında kazılmıştır." Rahmet-i ilahiyeye kavuşunca dediği yere gittiler. Baktılar ki boz uzun taş var kaldırdılar. Baktılar ki altında mezar kazılmış hazır. Oraya Şeyh Hasan Baba'yı defnettiler (Ovacık/Zarik Köyü'ndeki Şeyh Hasan Baba'nın kitabından aldım (Hasan Tosun))".

EK: 10

YEDİ ULU OZAN ÜZERİNE

"Sen sana ne sanırsan ayruga da onu san
Dört kitabın manası budur eğer var ise"
Yunus Emre

Türkler İslam'ı da Kızılbaşlığı da Farslardan, Kürtlerden ve diğer bölge halklarından öğrendiler. Kızılbaş süreğinde Türkçenin etkili olması 15. ve 16. yüzyıllarda başlamıştır. Bu sürecin en önemli sebebi ise Şah İsmail'in siyasi ve duygusal tavrıdır. Hatayi, Türkmenleri kazanmak için deyiş ve gülbenklerini Türkçe yazmıştır. Osmanlının Arapça ve Farsça hayranlığı bazı Türkmen aşiretlerinde tepkiyle karşılanmaktadır. Şah İsmail bu durumu fırsata dönüştürmüştür. Ondan sonraki ozanlık geleneğinde Türkçe söylem gelenekselleşmiştir. Buna rağmen Osmanlı tarihi boyunca "Türklük" övünülecek bir kimlik değildir. Savaşçı Hunlar, Tatarlar ve Moğollar Türk adının Mezopotamya ve Rumeli'de ürkütücü bir kavram olarak algılanmasına yol açmışlardı.

Unutmamak gerekir ki 16. ve 17. yüzyıllarda Türkçe egemen dil değil ötelenmiş dildir. Göçebe Türkmenler Selçuklu ve Osmanlı hanedanlarınca devlet örgütlenmesinin dışına itilmiş topluluklardır. Sözü edilen devletlerin sahipleri soylarını Araplara bağlayarak bölgede soy ve söz sahibi olmak istemektedirler. Türkçenin de saraydan kovulduğu yıllardır. Yani Türkçenin bugünkü egemen faşist pozisyonuna bakarak düşünmemek gerekir.

16. ve 17. yüzyıllarda Türkçenin Kızılbaş dervişliğindeki yaygın kullanımına rağmen Farsça etkisini hiç yitirmemiştir. Kızılbaş ozanların tümü Farsçayı bilmektedir. Farsça bilmeyen ozandan sayılmamaktadır. Cumhuriyete kadar Farsçanın dil ve inanç içindeki yeri Kızılbaşlar tarafından hiç yadırganmamıştır. Her halk kendi diliyle Kızılbaşlığını sürdürmüştür. Anadolu'daki Kızılbaş inancının uysal bir Aleviliğe dönüştürülmesi sürecinde ulusçu anlayış Fars etkisini yok saymak için çabalamış, büyük oranda da başarılı ol-

muştur. Ulusçu anlayış bütün halkları bitirecek olan süreci başlatmıştır. Aleviliği Türk dinine dönüştürme çabaları İttihat ve Terakki kaynaklıdır. Cumhuriyet, ittihatçıların bu tutumunu sürdürmüştür. Aleviliğin köklerinden koparılması ve Türk dinine dönüştürülmesi ulus yaratma projesinin bir parçası olarak işlemiştir. Resmi Alevi teorisi, Farsça gibi Kurmanci ve Zazaca'yı da yok saymış, devlet destekli çeşitli yayınlar süreç içinde Anadolu Alevilerini kandırabilmiştir. Buna rağmen Kızılbaşlığın köklerini oluşturan bu diller inancın içinden sökülüp atılamamıştır. Kızılbaşlığı bir Türk dinine dönüştürme çabaları içinde olanlar inancın köklerinde gizli olan Kürt ve Fars etkisini silememişlerdir. Örneğin Kızılbaş süreğinde kullanılan terimlerin içinde neden tek bir Türkçe terimin olmadığı, bu iddianın kalemşörlerince açıklanamamaktadır. İttihatçı anlayışın, Aleviliği Türkleştirme tutumu "Yedi Ulu Ozan" konusunda da belirgindir. Bu anlayış, ne yapıp edip yedi ululan Türklükle buluşturma çabasındadır.

Oysa gerçek hiç de öyle değildir. 15. ve 16. yüzyıllarda Türkçe deyiş söyleyen derviş ve ozanlar vardır. Buradan yola çıkarak Türkçe yazan her insanı Türk saymak bilimsellikten uzaktır. Osmanlı hanedanlığında yaşayanların Osmanlıca yazması normaldir ama Osmanlı topraklarında onlarca etnik yapı vardır. Türk olmak başka şeydir Türkçe yazmak başka şeydir. Osmanlı mirası üzerine kurulu olan cumhuriyette de onlarca etnik köken mevcuttur. Mehmet Bayrak'ın "Ermeni Aşukları" kitabında Türkçe deyiş yazılmış, Ermeni aşıkları çokça örneklendirilmiştir. Bugün de hepimiz Türkçe yazıyoruz. Yarın bize Türk mü diyecekler?

"Yedi Ulu Ozan" belirlemesi birçok açıdan soru işaretleriyle dolu bir belirlemedir.

Alevi inancında "Yedi Ulu" diye bilinen dini şahsiyetler hep merakımı cezbetmiştir. Hemen hepsi 15 ve 16. yüzyılda yaşamış bu şahsiyetlerin ulu sayılmasının çeşitli kriterleri olmalıdır! Nedir bu kriterler? Neden yedi sayısında ısrar edilmektedir? Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Teslim Abdal, Fazlı, Hallacı Mansur ya da Sultan Sahak neden yedi ululara dâhil değildir? Örneğin Türkmen

dervişi olduğu herkesçe kabul gören Yunus Emre nedense bu ozanlar içinde yoktur. Yunus Emre Anadolu toprağından çıkmış gerçek bir ozandır. Yedi ulu arasında neden yer almaz? Bunun nedeni onun bir Türkmen dervişi olması mıdır? Eğer öyle ise diğer ozanlar Türk değildir. Bu örnek bile Kızılbaşlıkta Türkmen dervişlerinin dinsel hiyerarşide üst tabakalara çıkamadığını göstermektedir. Yoksa bunun sebebi Yunus'un Arapça ve Farsça bilmemesi midir? Veya soyunu Ehlibeyt'e dayandırmaması mıdır? Yedi Ulu Ozan içinde olmayı en çok hak edenlerden biri Yunus Emre değil midir?

Ahmet Yesevi'yi yere göğe sığdıramayanlar "yedi ulu" içine onu da koymamışlardır.

Bunun sebebi, Yesevi'nin Anadolu Kızılbaşlığına sonradan eklenmiş olması olabilir. Hikmet tarzında şiirler yazdığı halde Yedi Ulu Ozan arasına giremeyen Ahmet Yesevi'yi Alevi inancının önderi yapan nedir? Bence bunda bir hile vardır. Yesevi Alevi inancına sonradan eklenmiştir. Yesevi'nin pir- talip ilişkisine dâhil olmaması ve "Yedi Ulu Ozan" içinde sayılmaması bu şahsiyetin sonradan İttihatçılar tarafından Kızılbaşlığa eklendiği fikrini güçlendiriyor. Birileri uyduruk secerelerle Dersimlileri götürüp Yesevi'ye bağlamaktadırlar. Aslında, Ahmet Yesevi'nin Anadolu Kızılbaşlığı üzerinde etkisi yok denecek kadar azdır.

Yedi Ulu Ozan olmada ozanlık önemliyse Nesimi ozan değildir. Günümüze kadar gelmiş şiirler Kul Nesimi'ye aittir. Kul Nesimi ise Nesimi'den yüzlerce yıl sonra yaşamış bir ozandır. Kul Nesimi başka biridir, derisi yüzülen Nesimi başka biridir. Bu iki şahsiyet karıştırılmaktadır.

Ulu sayılmada direnişçi tavır ve Osmanlıya muhalif olmaksa önemli olan, Fuzuli direnişçi ve muhalif değildir. Padişahlara, komutanlara şiir yazan biridir!

Yani yedi ulu ozan konusu bayağı tartışmalı bir konudur ve kişiler çağlara göre değişmiştir. Bir çağda öne çıkan başka bir çağda dışlanmıştır. Yedi sayısındaki ısrar ise ilk çağlardan kalan yedi kutsalıdır herhalde. Yedi ulu ozanın hemen hepsinde

İslam'ın Zerdüşti-Mazdeist bir yorumu gözlenmektedir. Onlarda Tanrı aşkın değil içkindir. Yedi ulu ozanın kimler olduğuna gelince:

NESİMİ

Latifi tezkiresine göre gerçek seyit olan Nesimi, Bağdat'ın Nesim nahiyesinde doğmuştur. Önce Şibli'nin müritlerinden iken sonra Fazlullah Hurufi'nin halifesi olmuştur. Hurufiliğin önemli savunucularındandır. Hallacı Mansur gibi "En-el Hak" dediği için derisi yüzülerek Halep'te öldürülmüştür (1404 ya da 1418).

Kul Nesimi ise 264 yıl sonra yaşamış bir ozandır. Bugün dilimizden düşmeyen birçok Nesimi şiiri, deyişi Kul Nesimi'ye aittir. Seyit Nesimi Hurufi'dir. Fazlı'nın izindedir. Doğumu, ölümü ve yaşamıyla ilgili kesin bilgiler yoktur. Çeşitli kaynaklara göre; Iraklı, Diyarbakırlı, Tebrizli Şirazlı, ya da Nusaybinlidir. Fazlullah Esterebadi'nin halifesidir. Seyit Nesimi'nin Türk olduğuna dair ne bir belge ne de bir iddia vardır. Fazlı'nın "hak insandadır" felsefesini benimsemiştir(bilindiği gibi Fazlı eserlerini Deylem dilinin bir kolu olan Gurganca lehçesiyle yazmıştır). Görüldüğü gibi Fazlullah Hurufi'nin izinden giden biri olmasına rağmen öğretmeni Fazlı "yedi ulu ozan" içinde değildir. Halep'te "en-el hak" dediği için öldürülmüş birinin Türk olma ihtimali neredeyse hiç yoktur. Türkiye'de Seyit Nesimi ile Kul Nesimi karıştırılmaktadır. "Arabi, Farısi bilmem, dile minnet eylemem" diyen Nesimi Kul Nesimi'dir. Esasında ozan olan Nesimi de bu Nesimi'dir. Seyit Nesimi'nin ozanlık yanından çok düşünür ve tasavvufçu yanı öndedir. Dörtlük yazmamıştır. Dörtlük yazan Kul Nesimi'dir. Kul Nesimi de Seyit Nesimi'nin izinden gitmiştir. Kul Nesimi'nin günümüze yansıyan, oldukça anlamlı deyişleri vardır. "Münkirin talim ettiği yola minnet eylemem" der ama bugünün kırpık bıyıklı, kravatlı cem evi zakirleri onun yolunu münkire emanet etmişlerdir.

FUZULİ

Doğum yeri tam olarak saptanamamakla birlikte bugünkü Irak devleti sınırları içinde doğmuş olduğu bilinmektedir. Yaşamı boyunca Irak'tan hiç çıkmamış, Bağdat'ta yaşamıştır. Bağdat'ın Osmanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Kanuni'ye aylık karşılığı kasideler yazıyormuş. Yaşadığı dönemin geleneğine uyarak, Bağdat'ı ele geçiren Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a ve Rüstem Paşa, Mehmed Paşa, İbrahim Bey, Cafer Bey gibi devlet büyüklerine övgüler yazmıştır. Şiirlerini daha çok Arapça ve Farsça yazmıştır. Osmanlıca şiirleri de vardır

Osmanlı egemenliğinde Osmanlıca şiirler yazmış Fuzuli'ye Türk dememiz için hiçbir belirti yoktur. Şiir ve mesnevilerinde Türklüğe ya da Türklere yönelik bir tek kelime yoktur. Böyle bir söylemde bulunması mümkün değildir çünkü Türklüğü öne çıkarmak o çağların karakteri değildir. O çağın referansı Türklük değildir. Osmanlı hanedanları da elden geldiğince Türklük nesebinden uzak kaçmışlardır. O çağlarda hanedanlara, peygambere ya da Hz. Ali gibi halifelere nesep bağlama çabası vardır. Kaldı ki Fuzuli de yaşamını Hz. Ali'nin türbesini beklemeye adamış biridir. Türklük yanı olsaydı ve bununla kendini tanımlasaydı Orhun Anıtları'nı beklerdi herhalde. Ya da Kutadgu Bilig'i yazardı! Osmanlı Devleti'nin hükümranlığında Osmanlıca şiir yazmak Türklük kanıtı olabilir mi?

Eski yazılı kaynaklarda böyle bir nesep iddiasına rastlanmazken İttihatçı iddiaların etkisinde kalan bazı Alevi kaynakları Fuzuli adının arkasına "Türk ozanı" ibaresini eklemişlerdir. Kaldı ki Alevilerin Yedi Ulu Ozan'dan biri saydıkları Fuzuli'nin Türk edebiyatındaki yeri divan şairliğidir! Onun Ehlibeyt'e bağlılığı edebiyat kitaplarında yok sayılmıştır.

Fuzuli gibi bir divan şairinin hem sufi olması hem ehlibeyt müridi olması, hem de Kanuni'ye methiyeler yazması bir çelişkidir, aynı zamanda bir gerçekliği göstermektedir. Çelişkidir çünkü kendini uluhiyete adayan biri para karşılığı padişahlara övgüler yazıyorsa mecaz dünyası zayıflar! Delalet ettiği gerçeklik ise

şudur, Osmanlı henüz o dönemde Sünni şeriatın etkisine girmemiştir ki şii-sufi inancına bağlı olan bir şaire şiirler yazdırılabilmektedir.

Fuzuli'nin inançsal kimliği Sünni inanç temelli eğitim sisteminde hep görmezlikten gelinmiştir. Biz Fuzuli'yi sadece divan şairi olarak tanıdık. Cumhuriyetçi eğitim, onun Şia ve Ehlibeyt içerikli şiirlerini edebiyat kitaplarından hep uzak tuttu. Hz. Ali'nin Necef'teki türbesine hizmet etmiş bir şair hangi temellendirmelerle "Türk" yapılıyor, bilmiyoruz. Ama Türk tarih tezinin iddialarını temellendirmeye ihtiyacı yoktur! Onların söylediği her şey doğrudur!

Fakir bir yaşamdan sonra 1556'da veba ya da kolera gibi bir salgından dolayı ölmüş olan Fuzuli'ye göre hakiki şiir elemden, dertten bahseden şiirdir. Diğer Alevi ozanlarına göre en az hırpalanan kişidir. Ne çile çekmiş ne zindanda yatmıştır. Derisi yüzülmemiş, dara çekilmemiştir. Tarihsel kaynaklardan anlaşılıyor ki, türbe beklemek dışında bir iş de yapmamıştır. Divan ve halk edebiyatında şiirler yazmıştır. Devletle ya da padişahlarla arası en iyi olan şairdir. Fuzuli'nin, bu uysal, padişahlara methiye dizen tavrından dolayı Osmanlı ve Cumhuriyet yönetimi tarafından divan şairi olarak birinci sıraya koyulması anlaşılırdır da Alevilerin onu neden "ulu" saydığı anlaşılır değildir. Padişahlara, paşalara methiye yazmış biri nasıl Alevi ulu'su oluyor?

"Münkirin talim ettiği yola minnet eylemem" diyen Kul Nesimi'ye, "gelin canlar bir olalım/ münkire kılıç çalalım" diyen Pir Sultan'a bakın, bir de devlet büyüklerine yağcılık yapan Fuzuli'ye bakın! Üçü de aynı ululuk vasfına layık görülmüştür.

VİRANİ

"Virani, hakkında fazla bilgi olmayan bir ozandır. Bir süre Necef'te Hz. Ali Türbesi'nde türbedarlık, babalık yaptığı söylenmektedir. Demir Baba Velayetnamesi'nde, Virani'nin Demir Baba ile görüşmesi şöyle anlatılır: "Demir Baba'ya, Arap ve Acem

dillerini bilen bir kimse geldiği ve müritleriyle Rumeli'ye geçtiği ve bu kişinin adının da Viranı olarak söylendiği bildirilir. Ancak gaflet içinde olduğu ve "Kutupluk" davası güttüğü de ilave edilir. Demir Baba, manevi yönden kendisinin daha üstün olduğunu göstermek ister. Demir Baba, o tarihlerde yüz yirmi(!) yaşına ulaşmış ulu bir ihtiyardır.

Virani, onun batın kılıcıyla yenilir, yere geçer. Huzurunda di¬van durup, niyaz eder. Demir Baba'dan icazet ister. Ancak, önce Virani'ye nasihatler verir "kişi böyle sevdalarda olmasa gerek. Kur'an'a uy, Sure-i Fatiha'da ne kadar harf olduğunu bilir misin? Onlardan geçmeyen veli olmaz. Bu kadar suhufla (harfle) dört kitabı yutsa bile. Kapıdan girmeyen, içeride ne olduğunu bilmez. Bilen aşık da, dava kılmaz. Kimse kusuruna kalmaz". Bu nasihatten sonra Demir Baba, Virani'ye icazet verir."

"Ayrıca Virani'ye göre evrende ve bütün nesnel varlıklarda Hazreti Ali'nin suretinin olduğudur. Virani, 16.yüzyılın sonu ile 17.yüzyılın başlarında yaşayan güçlü bir ozandır. Demir Baba velayetnamesinde, Virani'nin Arapça, Farsça bilen güçlü bir şair olduğundan bahsedilir.

Demir Baba Velayetnamesi'nde de söz edildiği üzere, Virani, Arapça, Farsça bilen güçlü bir şairdir. "Virani Baba Divanı" ile "Virani Baba Risalesi"adlı basılmış eserleri günümüze kadar gelmiştir, Özellikle Hz. Ali'yi öven, On iki İmam'ı dile getiren coşkulu methiyeleri vardır. Bazı kaynaklara göre Eğriboz adasında doğmuştur. Hurufidir. Bir süre Necef'te kalmıştır. Hz Ali'nin türbesinde türbedarlık yapmıştır. Balkanlarda Denil Baba'dan babalık dersi almıştır. Hz Ali hayranıdır. 300'e yakın şiirinin olduğu sanılmaktadır."

Virani ile ilgili kaynaklar genel olarak bu bilgileri vermektedirler. Dikkat edilirse yukarıdaki bilgilerde aslında Demir Baba öne çıkarılmaktadır. Virani, Demir Baba'nın gözüyle ya da ondan icazet alma yönüyle öne çıkarılmaktadır. Anlatılanlardan Virani'nin bölgede bayağı etki yarattığı, bölgenin yerleşik 'Baba'sı olan Demir Baba ile ilim yarıştıracak seviyeye geldiği anlaşıl-

maktadır. Demir Baba'nın Virani'den daha "üstün" olduğu vurgusu öne çıkarılmaktadır. Bu oldukça doğaldır çünkü bu bilgilerin yer aldığı eser Demir Baba Velayetnamesi'dir. "Kutupluk iddiasında bulunan biri" olarak tanımlandığına göre Demir Baba'nın saygınlığı tehlike altındadır. Demir Baba ona, "Kur'an'a uy" dediğine göre "Fazlı'nın Kur'an'a ilişkin fikirlerini terk et" demek istemektedir. "Fatiha'da kaç harf olduğunu bilir misin?" diye soruyor oysa Virani'nin şiirlerini okuyan herkes onun tasavvufi derinliğini fark edebilir. Fazlı'dan beslendiği, Batıniliği, Sufiliği iyi bildiği anlaşılıyor.

Eğriboz'da doğduğu söylenmektedir ama Virani Nusayri bir ozandır. Bir şiirinde "Gerek zerre vü zerre olsa parem/ Nusayriyem, Nusayriyem Nusayri" diyor. Kendi ifadesiyle Nusayri olduğunu söylemesine rağmen resmi alevi tezinin sahipleri onu da Türkleştirme kervanına dâhil etmektedirler. Onun Nusayri yönünü göz ardı etmek Alevi canlarını kandırmaktır. Yani Virani, Süryani ya da Arap kökenli bir ozandır. Muhtemelen Suriyelidir. Her ne kadar Balkanları gezmiş olsa da inanç kökeninin Doğu Kızılbaşlığı olduğu kendi şiirlerinden anlaşılıyor.

Fazlullah Hurufi'nin izinde olan biridir. Fazlı'yı ve Cavidanname'yi dizelerinde sık sık dile getirmesinden ve tasavvufi derinliğinden anlaşılıyor ki bilinçli bir Hurufi'dir Virani. Şu dizeleri onun Fazlı'ya bağlılığını çok iyi ifade etmektedir:

"Erişti Fazl-ı Yezdân'ın bize feyz-î kemâlinden
Serâser nura gark oldu cemi âlem cemâlinden
Götürdü zulmetin gözden göründü zahir-î batın
Hicabın ref edebilmez görün cahil cühalinden"
Erenler zatına zatın mübeddel eyleyen âşık
Keser ol nefs ile şehvet geçer mülk ile mâlinden
Viranî âl ü evladın hakikat bendesi odur
Koyup atlası dibâya giyindi köhne şâlinden."

O yıllarda ozanların kullandığı bu zengin şiir dili Arapça, Farsça, Türkçe karışımı bir dildir. Bugün bu dizeleri anlayan bir

Türk bulmak oldukça zordur. Virani Fazlı'yı tanrılaştırıyor ve onun bilgi ışığından, nurundan dünyanın aydınlandığını söylüyor. Bizim resmi alevi tezinin sahipleri bu Hurufi ozanı kendisinden sansürleyip Türkleştirmeye çalışıyorlar.

"Nebilerdir kelam-ı ilm-i vahdet/Velilerdir Kitab-ı Cavidanım."

Görüldüğü üzere Virani ilmi Cavidan hunermendi'dir. Fazlullah öğretisi, yani İlm-i Cavidan, onların çok yücelttiği Kanuni tarafından Osmanlıdan sökülüp atılmak istenmiştir. Fazlı, Timur canisinin oğlu tarafından öldürülmüş bir düşünürdür. Cavidanname; Ezidilerin, Kızılbaş Kürtlerin, Süryanilerin ve Kakailerin kutsal saydığı Fazlı'nın Goranice yazdığı kitabıdır. Kök Kızılbaşlığın temellerindendir. Virani bu öğretiye bağlı biridir. Bizdeki dönme milliyetçiler inadına Virani'yi de Türk yapma peşindedirler. Ona bile "ne mutlu türküm diyene" yemini ettirecekler nerdeyse. Yedi ulu ozan içinde yer alan Virani Türklük kimliğine en uzak olan düşünürlerdendir. Osmanlı ve Cumhuriyet tarafından sapkın mezhep ilan edilen Nusayriliğe mensup, yine zorba Timur'un oğlu tarafından öldürülen Fazlullah Esterebadi ve onun eseri olan Cavidanname'nin hikmetiyle tasavvufa gark olmuş birini Türk yapmanın mantığı nedir? Ulusçu anlayışın önüne gelen her şeyi öğütme karakterini Virani özelinde de görmekteyiz.

KUL HİMMET(16 yy)

Tokat Almusludur. Pir Sultan'a bağlıdır. Yaşadığı dönemde Pir Sultan Abdal ve Şah Hatayi ile adı anılmıştır ve Yedi Ulu Ozan'dan biridir. İnancından dolayı çileli bir hayat geçirdiği, zindanlarda yattığı söylenir. Ölümüyle ilgili kesin bilgiler olmamakla beraber, Pir Sultan'ın 1560'da asılmasından sonra uzun süre kaçak yaşayıp köyünde vefat ettiği sanılmaktadır. Sevgi, barış, dostluk içerikli nefesler söylemiştir.

16'ncı yüzyılın sonlarında Tokat Almus Güdümlü köyünde doğdu. 17'nci yüzyılın ilk yarısında öldü. Coşkulu deyişleriyle

tanınan ve Hatayi ile Pir Sultan'dan sonra gelen üçüncü büyük Alevi-Bektaşı şairidir. Pir Sultan ile yakın arkadaştı. Onun asılmasından sonra uzun süre saklandı. Şiirlerinde tarikat kurallarını her kültür düzeyinden Alevi-Bektaşilerin anlayabileceği bir yalınlıkla anlattı.

Bazı şiirleri asıl isimleri, İbrahim ve Hacik Kız olan "Kul Himmet Üstadım" takma isimli şairler ve başka Himmetlerin yazdıklarıyla karıştı. Kul Himmet'le ilgili bilgi ve şiirleri Cahit Öztelli, "Pir Sultan'ın Dostları" (1984) adlı kitabında derledi. Aşık edebiyatında Alevi-Bektaşi inancıyla ortaya konulmuş binlerce şiir vardır. Söz konusu şiirlerde On iki İmam, Kerbelâ hadisesi, menkıbeler, Bektaşilikle ilgili inançlar, erkân ve âdetler konu edinilmiştir.

Sözünü ettiğimiz şairler içinde yer alan Kul Himmet hakkında yakın zamanlara kadar pek araştırma yapılmamıştır. Hatta bundan dolayıdır ki, şiirlerinde Kul Himmet Üstadım mahlasıyla yazan iki ayrı âşığın şiirleri de Kul Himmet'e mal edilmiştir. Tarih boyunca birçok Kul Himmet gelmiş geçmiştir. Öksüz, Yetim, Geda Kul Himmet mahlaslı şiirler yazılmıştır. Bu âşıkların ve şiirlerin varlığı, meseleyi daha da karışık hale getirmektedir.

İmranlı'nın Söğütlü köyünden Hacik Kız(Hatice) da Kul Himmet adıyla şiirler yazmıştır.

Kul Himmet'in şiirleri Virani'ye göre günümüz Türkçesine daha yakındır. Ya bu şiirler onun değildir ya da Kul Himmetlerden biri 1900'lü yıllarda yaşamıştır. Aslında Kul Himmet şiirleri-Doğan Kaya tarafından derlenenler-gerçekten Alevi-Bektaşi, Kızılbaş inancını içermektedirler. Diğer Kul Himmet Üstadım şiirleri hem dil açısından hem de içerik açısından farklıdırlar. Bu şiirlerin yapısı daha çok aşk içeriklidir. Kul Himmet'in şiirlerinden anlaşılan o ki, Tokat bölgesinden pek çıkmamış, bölge halkının dilinden yazmış, tasavvufi derinliği pek olmayan biridir. Kul Himmet ile Kul Himmet Üstadım adlı kişilerin aynı kişiler olmadığı anlaşılmaktadır. Biri Pir Sultan döneminde yaşamıştır, diğeri 1800'lü yıllarda yaşamıştır. Gerçek Kul Himmet'te Ehlibeyt sevgisi, Alevi yol ve süreği öne çıkmaktadır. İkincisinde aşk öne çıkmaktadır.

Kul Himmet ile Kul Himmet Üstadım'ın (1779 - 1844) şiirleri birbirine karıştırılmış, ikisinin ayrı kişiler olduğu İbrahim Arslanoğlu'nun araştırmaları sonucu kesinlik kazanmıştır. Sivas'ın Divriği ilcesine bağlı Karageban köyünde doğup orada ölen Kul Himmet Üstadım'ın şiirleri de geleneği izleyerek usta bellediği Kul Himmet'le birlikte verilmiştir (A. Özkırımlı, Alevilik Bektaşîlik, s: 148). İyi bir tekke ve tarikat eğitimi gören Kul Himmet'in Pir Sultan Abdal'a bağlı olduğu onun çevresinde yetiştiği, müridi olup onu izlediği anlaşılmaktadır (Abdülbaki Gölpınarlı. Alevi - Bektaşi nefesleri, s: 15). Şiirlerine "Menakıbü'l - Esrar Behçetü'l - Ahrar" adlı 1608 tarihinde yazılmış ve "Buyruk" adıyla da tanınan yapıtta rastlanması yaşadığı çağı aydınlatan başka bir ipucudur.

Gerçekten de bir ozanın adını duyurmasıyla arkasından gelen birçok insanın o mahlası kullanması işleri hep karıştırmıştır. Ozanın gerçek yaşam dönemi anlaşılamamaktadır. Halkın belleğindeki bilgilerde kronoloji işlememektedir. Diğer ozanlara göre Kul Himmet'in Türkmen olma ihtimali daha yüksektir. Ama o da Türklük ile ilgili tek telime yazmamıştır.

HATAYİ

Hatayi diye bilinen şahıs Şah İsmail'dir. Şah İsmail Alevi inancında oldukça önemli bir yere sahiptir. Kızılbaşların kaderini belirleyen olaylara imza atmış biridir. Ama o aynı zamanda bir siyasi liderdir. Savaş yapmış, kelle koparmıştır. Belki de ulular arasında savaş yapan kelle koparan tek uludur.

Şah İsmail 1487'de Erdebil şehrinde doğmuştur. Annesinin adı Begüm, babasının adı Haydar'dır. Küçük yaşta öksüz kalmıştır. 1502'de Safevi Devleti'ni kurmuştur. Dedesi Şeyh Safiyüddin'den dolayı hanedanlığının adını Safevi Devleti koymuştur. Çeşitli dillerde eserler yazmış, Aleviliği sistemleştirmiş biridir. Tasavvufu iyi bilmesine rağmen devlet ve iktidar olma hırsı birçok hata yapmasına yol açmıştır. Dönemin padişahları gibi sefere çıkmış, fetih yapmış, kelle koparmıştır. Etkisi Maraş'a kadar uzanır,

1501'de Erzincan'ı ve Munzur Gözeleri'ni ziyaret ettiği anlatılır. Saygınlığı Ege'ye kadar yayılmıştır. Akdeniz'deki Tahtacıları dahi örgütlemiştir. Tahtacıların Safevilerle ve Şah İsmail ile ilişkisi ayrı bir araştırma konusudur. Azerbaycan'ı fethettiğinde 15 yaşında olduğu yazılır. Anadolu halklarının kafilelerle Şah'a gitmeleri Osmanlı'yı korkutmuş ve tez zamanda Şah ile savaşa tutuşmuştur. Küçük yaşta birçok sıkıntıyla karşılaştığı için azimli, dayanıklı ve bilgili biridir. Hürremiliğin, Babekiliğin izindedir.

Bu savaşçı adam aynı zamanda şairdir. Bu, bir çelişki gibi görünse de o çağlarda kelle kesip üzerine de şiir okuyan ozanlar eksik olmamıştır. Köroğlu da atının terkisine attığı kelleler üzerine türkü yakmıştır. Şah İsmail'in rakibi olan Alevi katili şirpençe Yavuz da şiir yazan biridir. "Şirler olurken pençe-i kahrımdan lerzan/beni bir gözleri ahuya zebun etti felek" diyerek Alevi-Kızılbaş katliamını ve Şah Hatayi'nin eşine yönelik duygularını aynı şiirde ifade ediyordu. Şah İsmail'in ozanlığı Anadolu'da Şah hayranlığının yayılmasında çok etkili olmuştur. Hatayi şiirleri Osmanlı sınırları içinde misyonerlerden ve ordu komutanlarından fazla etki yaratmıştır. Şah İsmail'in iradesiyle ya da onun iradesi dışında birçok pirin, dervişin, ocağın onun adına cemler, gülbenkler yaptığı, halkı örgütlediği, gönüller yaptığı bir gerçektir. Bu gerçeklik Osmanlı hanedanları için bir kâbusa dönüşmüştür.

1516'da Çaldıran'da yaşanan yenilgi Anadolu ve Mezopotamya'nın kaderini değiştirmiştir. O tarihten cumhuriyet okullarının sübyanlarının belleğine işlenip günümüze kalan, "Şah İsmail tacını, tahtını bırakıp kaçtı" cümlesidir. Oysa Şah İsmail'in Türkçeye katkısı TDK'dan fazladır. Şah İsmail'in Türkçeye katkıları aşikârdır ama onun Türkçeyi öne çıkarmasının sebebi Anadolu Türkmenlerini kazanmaktır. Buna rağmen Osmanlı mirası üzerine kurulan T.C. onu "tacını tahtını bırakıp kaçtı" cümlesiyle anmaktadır.

Dehname adlı Ali'yi öven bir mesnevisi, yine mesnevi tarzında yazılmış Nasihatnamesi vardır. Farsça, Arapça ve Türkçe yazan

Şah Hatayi, Cavidanname'nin ve Fazlullah Hurufi'nin izindedir. Şiir dilini, daha çok düşüncelerini yaymak için kullanmıştır. Kırklar Cemi'ni içeren miraçlamayı da Hatayi'nin yazdığı bilinmektedir. Ayrıca "Buyruk" adlı kitabın da ona ait olduğu bazı kaynaklarca iddia edilmektedir.

Hatayi hakkında çokça bilgi mevcuttur. Ozanlığı inkâr edilemez ama eli silahlı komutanlık ile ozanlığı bir arada yürütmesi bir çelişkidir. Onu Yedi Ulu Ozan grubuna dâhil edenler onun kelle kesen yanını da benimsemektedirler. Geleneksel Alevi damarlarından biri kan akıtmayı kutsamıştır. Anadolu'da ve Mezopotamya'da kan akıtmayı kutsayan yüzlerce öykü vardır. İsmail ile Koç hikâyesi bunlardan biridir. Kurban kesme psikolojisinin yarattığı suçluluk duygusu bu türden masum menkıbelerle örtülmeye çalışılmıştır. Nihayetinde Hatayi zulme direnen bir mazlum değil fethe çıkan bir kraldır. Bunu Ehlibeyt adına yapması onu masum kılmaz. Gerçi Hz. Ali de kelle kesen biridir. Doğruyu söylemek gerekirse, Sufi mistisizmi ile fetihçi "alperen" damarı çelişmektedir. Kızılbaşlığın bir damarı, diğer eski dönem inançları gibi bazen savaşı, kanı, cinayeti kutsamıştır. Hazreti Ali cenklemelerinde, Sarı Saltuk, ve "Alperenler" diye tarif edilen kişilerin cenklerinde, baş keserken gül dağıtan kahramanlar gibi mistik bir havayla cinayetler akla uydurulmuştur. Oysa gerçek tasavvufi duruş barışçıl ve kansızdır. Hacı Bektaş, Mevlana, Yunus, Nesimi, cenk yapmamış, kelle koparmamışlardır.

Hatayi Anadolu Alevilerini en çok etkileyen kişidir diyebiliriz. Özellikle Çaldıran savaşı Anadolu'nun ve Kürdistan'ın kaderini kökten değiştirmiştir. Bugün Türkçe konuşanların Şah Hatayi'ye büyük minnet borcu olmalıdır. Hatayi Türkçeyi yayma ve yaşatma konusunda Türk Dil Kurumu'ndan fazla uğraşmış bir liderdir. Deyiş ve Gülbenkleri Anadolu'nun her yanında söylenmiştir. Günümüzde bile cemlerde okunan deyiş ve gülbenklerin çoğu Şah Hatayi'ye aittir. Kürtler deyiş ve gülbenklerinde onun adını Şaxeta diye telaffuz ederler.

PİR SULTAN ABDAL

Asıl adı Haydar'dır. Sivas'ın Yıldızeli İlçesi'nin Banaz köyündendir. Pir Sultan hem ozandır hem direnişçidir. Osmanlı zulmüne başkaldırmış biridir. 16. yüzyılda Osmanlı'da baş gösteren birçok ayaklanmayı desteklemiştir. Pir Sultan mana dünyasına dalıp derin tasavvufi söylemler tutturmak yerine sosyal gerçekliğin yakıcı sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bilindiği üzere Nesimi, Fuzuli gibi bazı divan şairleri mecazi dünyanın derinlerinde dolaşmayı, süslemeli sözlerle anlaşılmazlığı hüner saymışlardır. Pir Sultan öyle değildir. O yaşamın en sahici yerinde durup haksızlıklara baş kaldıran bir ozandır. Sağ yanağına bir tokat yediğinde sol yanağını çeviren biri değildir. Bu tavrı ezilen halklara cesaret vermiştir. O, üstü kan köpüklü meşe selinden söz eder. "Gelin canlar bir olalım/ münkire kılıç çalalım" der. Fakat günümüzün cem evi dedeleri, bazı yumuşak huylu zakirler, "gelin canlar bir olalım" derler de "münkire kılıç çalalım" bölümünü yutarlar. Bu yüzden hazımsızlık çekerler. Pir Sultan "cümlenin muradı dünyada cennet" diyerek esas cennetin ve cehennemin bu dünya olduğunu, din bezirganlarının sıradan vatandaşlara telkin ettiği cennetin uydurma olduğunu belirtir.

Bazı tarihçiler şiirlerinde geçen "Şah" kelimesinin İran Şahı'nı değil Anadolu Bektaşi Postnişinini temsil ettiğini belirtirler. Resmi ideolojiye bekçilik yapmaya soyunmuş bazı Alevi yazarlar Pir Sultan'ın sözünü ettiği kişinin Şah Hatayi olmadığını söyleseler de Pir Sultan açık açık Şah Hatayi taraftarı ve hayranıdır. Şah Hatayi'nin siyasi durumu ve yaşını ileri sürerek bunun gerçek olamayacağını söyleyenlerin esas niyeti Hatayi'yi küçük düşürmektir. Oysa Hatayi ve Pir Sultan onların dillerini yok olmaktan kurtaran iki ozandır.

Pir Sultan-Hızır Paşa ilişkisi Aleviler arasındaki ihanet çizgisinin belirgin noktalarından biridir. Hızır Paşa, Pir Sultan'ın talibi ve öğrencisidir. Vali olduktan sonra ilk işi Pir Sultan'ı astırmak olmuştur. Osmanlı paşası olan Hızır, içinde "Şah" geçmeyen bir şiir okursa onu affedeceğini söylemiştir. Pir Sultan "Hızır Paşa bizi berdar etmeden/açılın kapılar şaha gidelim" diyerek Hızır Paşa'ya boyun eğmemiş ve bu tavrıyla Alevi menkıbeciliğinde önemli bir

yere oturmuştur. Alevi toplumunun direniş çizgisi Pir Sultan'dan her zaman büyük bir feyz almıştır. İdam edildikten sonra haksızlığa ve zulme başkaldıranların gözünde ölümsüzleşmiştir.

Garip olan şudur ki, Pir Sultan gibi bir direnişçi ozan, Osmanlı paşalarına övgüler yazan Fuzuli gibi birinin yanında "yedi ulu ozan" kategorisinde yer almaktadır. Bu durum bile "yedi ulu ozan" kategorisinin neye göre belirlendiği konusunda soru işaretlerine yol açabilmektedir.

Halk anlatımlarında bir köpek figürü öne çıkmaktadır. Pir Sultan, Hızır Paşa'nın sunduğu yemeği yanındaki köpeğe veriyor. Köpek bile o yemeği yemiyor. O asıldıktan sonra Sivas'taki bütün ateşler sönüyor (Ateşlerin sönmesini Zerdüşti bir etki olarak algılamak mümkün). Pir Sultan asıldıktan sonra bir köpeğe basarak ipini açıp kurtuluyor. Pir Sultan'ın asılı olduğu darağacında bir köpek asılı bulunuyor. Sonra Şah'a doğru giderken yolda karşılaştığı birine Sivas'ta ateşlerin yanması için darağacına asılı köpeğin dübüründen (anüs) üflemesi gerektiğini söylüyor. Bu anlatımın kaynağı nedir, anlamadım. Halkın bu tür anlatımlarının altında yatan sosyal antropolojik sebepler nedir, bilemiyorum. Ama sırf bu söylemler bile Pir Sultan ve dönemin Sivas'ının inanç mozaiği hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığımızı göstermektedir.

Son olarak onun direnişçi çizgisini özetleyen bir dörtlüğünü aktarayım:

"Muhammed Mehdi'nin hak sancağını
Çekelim bakalım nice olursa olsun
Teber çekip münkirlerin kanını
Dökelim bakalım nice olursa olsun"

YEMİNİ

15-16. yüzyılları arasında Tuna ırmağı boylarında yaşamıştır. Akyazılı İbrahim Dede zaviyesine hizmet etmiştir. 7300 beyitten oluşan Faziletname yazmıştır. Bu eser Hz. Ali'nin mitolojik ya-

şamını konu alıyor. İrene Melikoff'a göre Yemini, Fazlullah Hurufi'nin müridAfter Hurufi'nin müridir. Eserlerinde onun tanrısallığından söz eder.

HALLACI MANSUR

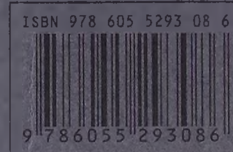
Hallacı Mansur berdar edilmiştir. Hüseyin Mansur el Hallac 858'de İran'ın Beyza şehrinde doğmuştur. Sufi önderlerinden Cüneyd-i Bağdadi'nin öğrencisidir. Kula kulluk edilmesini şiddetle reddeden, köle isyanlarını destekleyen biridir. Mansur İslam dinine yönelik sorgulayıcı bir tavır içindedir. Varoluş ile ilgili düşünceleri Zerdüşt felsefesinin etkisindedir. Kötülük ve iyiliğin birlikte anlam bulduğunu söylüyordu. Tanrı ile insan arasında aşk olabileceğini düşünüyordu. "Ben tanrıyım tanrı bendedir" diyordu. Onun soruları Bağdadi'yi bile usandırmıştır. Birgün bu sorgulayıcılığının başına bela getireceğini ima eden şu sözü söylediği rivayet edilir. "Bir ağaç parçasının ucunu kırmızıya boyaman yakındır". İsfahanlı Davud el Zahiri'nin fetvasıyla zindana atılmıştır. 21 Mart 922'de asılmış; başı uçurulmuş, elleri ayakları kesilmiştir. Mansur'un babası Zerdüşt inancına mensuptur. Mansur Alevi yolunda önemli bir yere sahiptir, ama ondan Alevilere kalan, cemlerde "Dar-ı Mansur" adıyla anılan bir makam, bir yola girme ve tapınma ritüelidir. Hallacı Mansur'un Türk olduğunu iddia edenler bile çıkmıştır. Oysa o yıllar Türklerin henüz yerleşik hayata geçmediği yıllardır. Hallacı Mansur'un günde iki yüz rekât namaz kıldığı, dört yüz kişilik bir mürit topluluğuyla hacca gittiği söylenir. Yani bugünkü bakış açısıyla tam bir Müslüman! "Tavasin Enel Hak" adlı bir eseri vardır. Deyiş ya da dörtlük yazan biri değildir. Türkçe tek bir kelime yazmamıştır. Sorgulamalarında derin bir tasavvufi felsefe olmasına rağmen onu "yedi alevi ulu'su" içinde saymama nedeni nedir anlaşılmış değildir. İsyancılığı mı, öldürülmek için gösterdiği çaba mı, namaz kılması mı? Nesimi ve diğer Alevi ozanlarının piri olmasına rağmen Hallacı Mansur ne Alevidir ne de ozan!

Bu kitabı eline alan okuyucu doğal olarak "Dersim'de diğer Alevi bölgelerinden tamamen farklı bir Alevilik mi var?" diye düşünecektir. Tamamen farklı olmasa da önemli farklılıkları olan bir Alevilikten söz ediyoruz.

Bu kitapta, bir zamanlar Dersim'de ve yakın bölgelerde yaşanmış, Alevi teorisyenlerin iddia ettiği inançsal çerçeveye pek uymayan bir Alevilik tartışılmaktadır. Aleviliğin "Türk dini" olduğu algısının yaratılmaya çalışılması eleştirildiği gibi Aleviliği tamamen mana ve batın dünyasına ait gizemli bir boyut olarak ele alanlar da eleştirilmektedir. Bu kitapta fiziki olarak Dersim'den uzaklaşmış bazı şahsiyetlerin özlem dolu, duygusal tavırlarla Dersim'e abartılı bir kimlik giydirmeleri ve geleneksel yaşam biçimini, inanç süreğini yüceltmeleri de eleştirilmektedir. Dersim'de dünden bugüne değişikliğe uğrayarak gelen inancın günümüz Aleviliği ile ilişkisi ele alınmaktadır.

Fiyatı: 15 TL

ISBN 978 605 5293 08 6
9 786055 293086